

EGE ÜNİVERSİTESİ
Kadın Çalışmaları

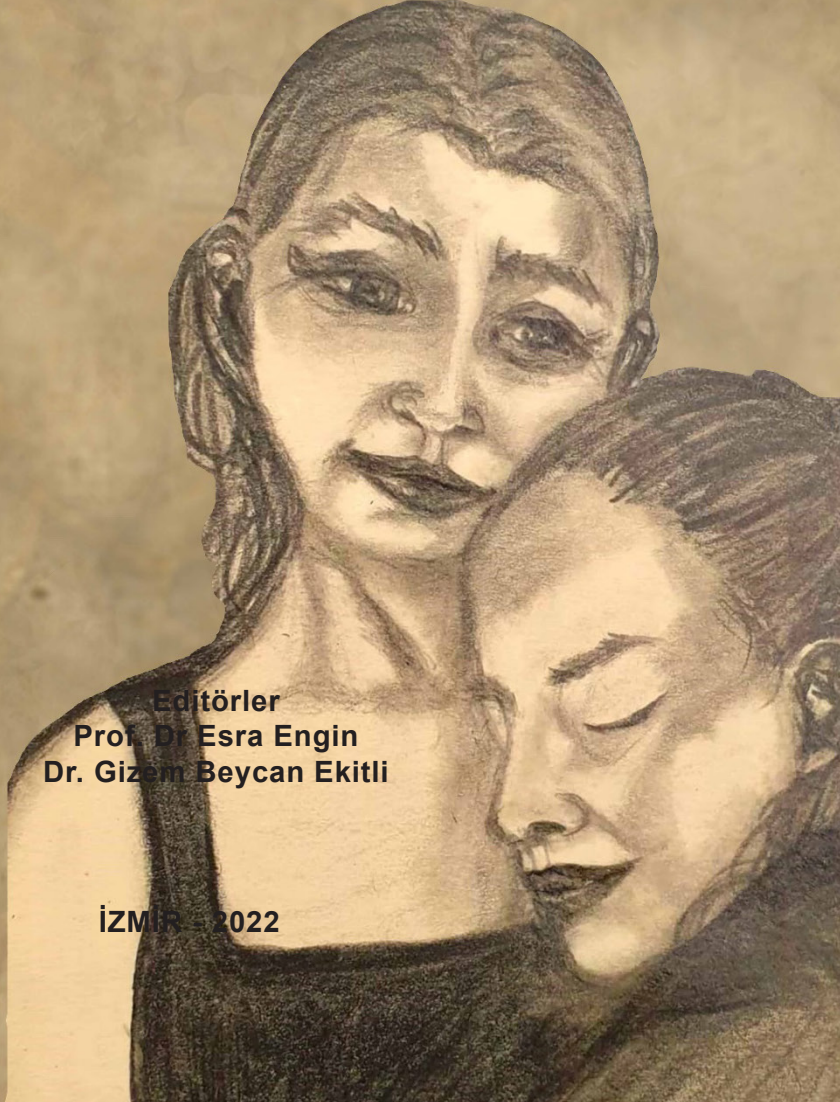

Ege Üniversitesi Yayınları
Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayın No:11

ANNELER VE KIZLARI

Editörler
Prof. Dr. Esra Engin
Dr. Gizem Beycan Ekitli

İZMİR - 2022

ANNELER VE KIZLARI

Editörler

Prof. Dr Esra Engin
Dr. Gizem Beycan Ekitli

İZMİR, 2022

ANNELER VE KIZLARI

Editörler
Prof. Dr Esra Engin
Dr. Gizem Beycan Ekitli

E-ISBN: 978-605-338-381-9

Ege Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 06.10.2022 tarih ve 20/51-54 sayılı kararı ile basılmıştır.

Eserin bilim, dil ve her türlü sorumluluğu yazarına/editörüne aittir.

© Bu kitabın tüm yayın hakları Ege Üniversitesi'ne aittir. Kitabın tamamı ya da hiçbir bölümü yazarının önceden yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla kaydedilemez, basılamaz, çoğaltılamaz. Ancak kaynak olarak gösterilebilir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 52149

Ege Üniversitesi Yayınları

Ege Üniversitesi Basım ve Yayınevi

Bornova -İzmir

Tel: 0 232 342 12 52

E-posta: basimveyayinevisbm@mail.ege.edu.tr

Yayın Link

<https://basimveyayinevi.ege.edu.tr>

Yayınlanma Tarihi: Aralık, 2022

Bu eser, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası lisansı (CC BY-NC-ND) ile lisanslanmıştır. Bu lisansla eser alıntı yapmak koşuluyla paylaşılabilir. Ancak kopyalanamaz, dağıtılamaz, değiştirilemez ve ticari amaçla kullanılamaz.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International license (CC BY-NC-ND). Under this license, the text can be shared with the condition of citation. However, it cannot be copied, distributed, modified or used for commercial purposes.

ÖNSÖZ

Kadın olmak, tüm toplumlarda çağlar boyu zor olmuştur. Özellikle annelik rolü kadınlık algısının bir parçası olarak düşünüldüğünden, anne olmak kadın olmanın zorunluluğu gibi algılanmıştır. Her ne koşulda olursa olsun annelik; fiziksel, psikolojik, ekonomik, sosyal, entelektüel tüm yükleri de beraberinde getiren bir statüdür. Çocuğun büyümesi, yetiştirilmesi, hayata hazırlanması, bir sonraki neslin devamı için evlendirilmesi, eğitilmesi, genellikle annenin sorumluluğunda kabul edilir. Anneler her kültürde çocuklarına rol model olur. Özellikle kız çocukları annelerini taklit ederek hayata hazırlanır. Taklit etme en hızlı öğrenme biçimi olduğundan aslında anneler bir sonraki neslin yaşamını, hayata bakışını ve yaşam tarzını da etkilemektedir. Bu eserde anneler ve kızları arasındaki açık ve gizil tüm bağ ve bağlantıları farklı disiplinler ile irdelemek amaçlanmıştır. Yazarlar kadın olma, anne olma, anne kız ilişkileri gibi konularda bilgi, araştırma ve deneyimleri ile çok değerli katkılarını eserde sunmuşlardır.

Bu eserin anneler ve kızları konusuna ilgi duyan tüm okuyuculara katkı sunacağına inanıyoruz. Kadın çalışmaları alanında eğitim alan, araştırma yapan, bu konuya ilgi duyan herkese bilimsel hazırlık ve kaynak oluşturabilecek nitelikte hazırlamaya çalıştığımız bu eserin basılmasında desteklerini esirgemeyen sayın rektörümüz Prof. Dr. Necdet Budak ve rektör yardımcımız Prof. Dr. Mehmet Ersan'a, katkı veren tüm yazarlar, hakemler ve yayın evimize sonsuz teşekkürlerimizi iletir, keyifli okumalar dileriz.

Editörler

KİTAP HAKEM LİSTESİ

Prof. Dr. Cafer ŞEN

Prof. Dr. Esra ENGİN

Prof. Dr. Lale KABADAYI

Prof. Dr. Nurullah ULUTA

Prof. Dr. Seval ŞAHİN

Doç. Dr. Şerife ÇAĞIN

Dr. Öğr. Üyesi Mahinur AKŞEHİR

Dr. Öğr. Üyesi Seçil DUMANTEPE

Dr. Burcu UŞAKLI SANDAL

Dr. Serap ASLAN COBUTOĞLU

İÇİNDEKİLER

Bölüm Adı	
Yazar	Sayfa
Anne Kız İlişkisinin Şefkatli Doğası: Öz Şefkat <i>Serap YILDIRIM, Selin YİĞİT</i>	1-7
Instagram'daki Anneler ve Kızları Paylaşımlarının Değerler Özelinde İncelenmesi <i>Berrin SARITUNÇ, Türkan Bengisu KUMLAY</i>	8-19
Evlat Edinen Anneler ve Kızları <i>Gamze BİLİR SEYHAN</i>	20-32
Bell Hooks'un Duygu Yoldaşlığı Kitabını Okumak: Anne-Kız İlişkisine Annenin Kadınlık Deneyimi ve Bilgisinin Sonraki Nesillere Aktarılması Açısından Bakmak <i>Nazmiye KETE TEPE</i>	34-50
19. Yüzyıl Türk Romanlarında Kötücül Anneler ve Yenilgiye Yazgılı Kızlar <i>Zehra KAPLAN</i>	51-69
Bıçağın Ucu Romanında Üçgen Arzu Modeli: Anne (Hayrun) ve Kız (Suat) İlişkisi <i>Sema ÖZHER KOÇ</i>	70-87
Memduh Şevket Esendal'ın Hikâyelerinde Ulusun Geleceğini Tayin Edecek Kızlar ve Onların Rehberleri <i>Pelin ASLAN AYAR</i>	88-108
20.Yüzyıl Türkiye'sinden Anne Öyküleri, Anne-Kız İlişkileri Konusunda Bize Ne Söylüyor? <i>Fatma Fulya TEPE</i>	109-127
Fedakâr Bir Anne Ve İdealist Kızının Romanı: Refet <i>Gonca ARKON TEKİNEL</i>	128-144
Türk Sineması'nda Anne-Kız Temsillerine Alternatif Bir Bakış: Zefir <i>Aydan GÜLNİHAN ŞAHİNER</i>	145-161
Kültürel İmgelemde Yaratıcı Ve Yok Edici Gücün İktidarı: "I Am Mother" (2019) Filminde Toplumsal Cinsiyet ve Öjenik Politikalar <i>Mustafa MEN</i>	162-176

Bölüm Adı	
Yazar	Sayfa
Simone De Beauvoir’ının “Anne” ve “Genç Kız” Olgularına Gilmore Girls Dizisi Üzerinden Bir Bakış <i>Nülüfer ÖZDEN</i>	177-195
Kuşaklararası Kadınlık – Annelik Algısının Aktarımı <i>Serap KARSLIOĞLU, Esra ENGİN</i>	196-208
Annelerin Ebeveynleşme Geçmişi İle Kız Çocuklarının Ebeveynleşmesi: Benliğin Ayrışmasının Moderatör Rolü <i>Şerife ÖZBİLER</i>	209-226
Anne-Kız İlişkileri Çerçevesinde Benlik Kavramı, Yaşam Doyumu Ve Beden Algısı <i>Sinemiz KARADENİZ</i>	228-235
<i>Anneden Kıza Sessiz Kuşanma: Kendini Susturma</i> <i>Serap YILDIRIM, Selin YİĞİT</i>	236-247
Toksik Annelik ve Kızları <i>Gülseren KESKİN</i>	248-265
Annemin Beni Sevecek Vakti Yoktu: Geleneksel Dindar Ailelerde Anne Kız İlişkisi <i>Sümeyra ÜNALAN TURAN</i>	266-283
Halide Edib Adıvar’ın Romanlarında Anne-Kız İlişkisi <i>H. Harika DURGUN</i>	284-293

ANNE KIZ İLİŞKİSİNİN ŞEFKATLİ DOĞASI: ÖZ ŞEFKAT

*Serap YILDIRIM **Selin YİĞİT

ÖZET

Sosyal bir varlık olan insan, yaşamında pek çok şeyi gözlemleyerek, model alarak ve taklit ederek öğrenir. Bu nedenle, bireyin yaşamındaki en uzun ve en güçlü ilişkilerden biri olan anneyle kurulan ilişki oldukça önemlidir. Yaşamındaki pek çok şeyi annesinden öğrenen kız çocukları bu ilişkiyle bir başkasına bakım vermeyi, sevgi göstermeyi, sevgiyi kabul etmeyi ve öz şefkat davranışlarını da öğrenir. Dilimize farklı şekillerde çevirilmiş olan öz şefkat, bireyin acı, ızdırıp, başarısızlık ve yetersizlik duyduğu zor zamanlarında kendisine karşı sevgi dolu ve nazik olması, olumsuz duygularının farkında olması ve bunları kabul etmesi ve yaşanabilecek her türlü zorlayıcı yaşam olaylarının insan olmakla ilgili olduğunu bilmesi olarak tanımlanır. Psikolojik iyi oluşla yakından ilişkili olduğu bilinen öz şefkatin özellikle incinebilir gruplar arasında bulunan kadınlar ve onların yetiştireceği geleceğin kadınları için ele alınması ve çalışılması sağlıklı yarınlar için oldukça önemlidir. Bu bölümde, öz şefkatin tanımı, boyutları, gelişimi ve bağlanma açısından değerlendirilmesi, cinsiyet ve ruh sağlığıyla ilişkisi ilgili literatür doğrultusunda ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anne-kız, öz şefkat, kadın ruh sağlığı

GİRİŞ

Sosyal bir varlık olan insan, yaşamında pek çok şeyi gözlemleyerek öğrenir. Bandura (1977) geliştirdiği kuramında bireylerin başkalarının davranışlarını gözlemleyerek, model alarak ve taklit ederek birçok şeyi öğrenebileceğini öne sürmüştür. Modele göre, olumlu tutumlar ve olumlu bir çevrede yetişen çocuklarda, olumlu davranışlar gözlemlenirken, olumsuz tutum ve olumsuz bir çevrede yetişen çocuklarda, daha çok olumsuz davranışlar gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda aile ortamı ve özellikle annenin tutumu çocuğun düşünceleri, duyguları ve davranışları üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Kız çocuklar için anneyle kurulan bu ilişki bireyin yaşamındaki en uzun ve en güçlü ilişkilerden biridir (Akgün, 2008). Bu süreçte kızlar annelerinden pek çok şeyi öğrenir. Bir başkasına bakım vermek, sevgi göstermek, bağlanmak kadar sevgiyi kabul etmek ve öz şefkat davranışları da bunlardan bazılarıdır.

Öz şefkat, kişinin kendisiyle sağlıklı bir tutum ve ilişki kurmasını sağlayan önemli bir etkidir. Bu konuda yapılan araştırmalarda, öz şefkatin kendini kabul, yaşam doyumu, sosyal ilişki, benlik saygısı, özerklik, kişisel gelişim, mutluluk ve iyimserlik gibi psikolojik iyi oluş

*Doç.Dr., Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği, ORCID: 0000-0002-9822-1877, serap.yildirim@ege.edu.tr

** Hemşire, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Kliniği. ORCID: 0000-0002-6222-3061,

ile aralarında pozitif ilişki bulunurken; depresyon, somatizasyon ve anksiyete ile öz şefkat arasında negatif ilişki saptanmıştır (Neff, Rude & Krikpatrick, 2007; Yağbasanlar, 2017). Özellikle incinebilir gruplar arasında bulunan kadınlarda bu kavramın tanımlanması, bileşenlerinin gözden geçirilmesi, ilişkili kuramsal alt yapının incelenmesi, kavramın cinsiyet bağlamında ele alınması, kadınların sağlığı üzerine etkilerinin belirlenmesi, sağlıklı kadınların yetiştirilmesi açısından oldukça önemlidir.

Öz Şefkat Tanımı

Şefkat sözcüğü Türkçeye Latin kökenli bir sözcük olan ‘compassion’ sözcüğünden çevrilmiş olup, com (birlikte) ile pati (çekmek) sözcüğünün birleşiminden oluşup birlikte acı çekmek anlamına gelmektedir (Yıldırım & Sarı, 2018). Şefkat aynı zamanda diğer insanların acılarını duyarlı, sabırlı, sevecen ve empatik şekilde karşılayabilme ve bu acıları, her insanın yaşayabileceği bir deneyim olduğunu görebilme yeteneği olarak ta tanımlanmaktadır (Condon & Feldman Barrett, 2013).

Öz şefkat (self compassion) ise dilimize farklı şekillerde çevirilmiş ve üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Dilimize öz anlayış, öz duyarlılık, öz şefkat şeklinde çevirildiği görülmekte olup, bireyin şefkatli tutum ve davranışlarını kendine yönlendirmesidir. Türk Dil Kurumunda öz şefkat kelimesi, ‘benlik’ anlamına gelen ‘öz’ ve ‘merhamet etmek, acımak’ anlamına gelen şefkat sözcüğünün birleşiminden oluşmakta ve kişinin kendisine merhamet etmesi anlamına gelmektedir (TDK, 2022). Neff’e (2003a) göre öz şefkat, bireyin acı, ızdırap, başarısızlık ve yetersizlik duyduğu zor zamanlarında kendisine karşı sevgi dolu ve nazik olması, olumsuz duygularının farkında olması ve bunları kabul etmesi ve yaşanabilecek her türlü zorlayıcı yaşam olaylarının insan olmakla ilgili olduğunu bilmesi olarak tanımlanır.

Neff (2003a, 2003b) tarafından literatüre kazandırılan öz şefkat kavramı temelini Budist felsefeden almaktadır. Budist felsefe bilgece yaşamının yollarını arayan ve sevgiyi, şefkati, empatiyi ve sessizliği esas alan bir öğretilerdir (Wallace & Shapiro, 2006). Acı ve zor yaşam olayları hayatın bir parçasıdır, tüm insanlar yaşar ve bunlardan kaçınılması mümkün değildir. Burada önemli olan acı veren yaşam olaylarıyla nasıl baş edildiğidir. Öz şefkat acılarla ve güç yaşam olaylarıyla baş etmenin sağlıklı yollarından biri olarak kabul edilmektedir (Neff, 2003a).

Öz Şefkat Boyutları

Neff (2003a; 2003b), öz şefkati sistematik bir biçimde üç alt boyuta ayırmıştır. Her alt boyut birbiriyle etkileşim içindedir. Bu alt boyutlar; öz sevecenlik (self kindness), ortak

insanlık hali (common humanity), bilgece farkındalık (mindfulness) olarak tanımlanmıştır. **Öz sevecenlik;** bireyin acı ya da başarısızlık durumlarında kendisini acımasızca eleştirmesi yerine anlayışla karşılaşması ve kendine karşı sevecen, nazik, anlayışlı, kibar ve sevgi dolu yaklaşmasıdır (Neff, 2008; Neff, 2009; Neff, 2011). **Ortak insanlık hali;** bireyin kendi yaşadığı acı verici bir durumun, sadece kendisinde olmadığını, diğer tüm bireylerinde bunu yaşadığının bilincinde olarak, yaşamından hoşnut olması ve yaşamından doyum alması anlamına gelmektedir (Germer, 2009; Neff, 2008). **Bilinçli farkındalık ise;** acı veren duygu ve düşüncelerle aşırı özdeşleşmek yerine, onlarla ilgili farkındalığı dengede tutmaktır (Neff, 2003a). Farkındalık acı veren yaşam olaylarını ve deneyimlerini bastırmak yerine, onları olduğu gibi kabul etmektir (Neff & Beretvas, 2013).

Öz şefkatin bu yapıları bireyler tarafından farklı şekillerde deneyimlenir. Kavram olarak birbirinden uzak görünen bu boyutlar, birbirleriyle karşılıklı etkileşimde bulunurlar ve birbirlerinin ortaya çıkmasına yardımcı olurlar. Neff (2003a; 2003b) bu boyutların birbirlerini etkileyen dinamik bir sistemin içinde olduğunu belirtmiştir. Örneğin, kişi yaşadığı durumların farkında olmazsa kendisine sevecen yaklaşmakta güçlük yaşayabilir. Bu noktada kendisine acı veren durumların farkında olmayan bireyin, bu durumun insanlığın ortak hali olduğunu da göz ardı etmesi kaçınılmaz olacaktır. Aynı zamanda, acı veren durumların farkında olan ve bu yaşantıların tüm insanlık tarafından ortak olarak deneyimlendiğini görebilen bireyde kendisine karşı daha duyarlı ve daha az yargılayıcı şekilde yaklaşabilecektir (Neff, 2003a; Neff, 2003b).

Öz Şefkat Gelişimi

Dünyaya yeni gelen bebek, tüm dünyayı kapsadığı ve kendi içinde tamamen yeterli olduğu fantezisiyle yaşar. Daha sonraları “ben” ve “ben değil” kavramlarının farkındalığı oluşmaya başlar ve birey olmaya ancak kendisinden ayrı olan bir annesi olduğunu fark etmesiyle başlar. Öz şefkatin oluşmaya başlaması, söz konusu “ben” ve “ben değil” kavramlarının oluşmasıyla beraber ortaya çıkar (Neff, Kirkpatrick & Rude, 2005). Buna ek olarak, erken dönem yaşantılarında çocuğun duygu düzenleme ile ilgili beyin bağlantıları gelişmekte, anıları oluşmakta ve diğerlerinden öğrendiği yatıştırma becerilerini kendisini sakinleştirmede kullanmaktadır (Uyanık & Çevik, 2018). Aynı zamanda erken dönem çocukluk yaşantılarında birinci derecede bakım veren anne/ kişi tarafından çocuk sakinleştirilmediğinde, hassas ve şefkatli yaklaşmadığında, hatta bu dönemde karşılaşılan travmatik yaşantılar karşısında çocukta hem kendisine hem de diğerlerine yönelik oluşturacağı şemaların güven verici, sakinleştirici ya da şefkatli olması engellenmiş ve hatalı

öğrenmeler gerçekleşmiş olacaktır. Yapılan araştırmalarda anne desteğinin, uyumlu bir aile ortamının ve güvenli bağlanmanın gerçekleştiği ailelerde yetişen bireylerin öz şefkat düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Neff, 2009). Erken çocukluk yaşantılarında birincil bakım veren anne ya da kişilerin yatıştırıcı ses tonu, olumlu yüz ifadeleri, temasları ve çocukla kurdukları iletişimleriyle birlikte gelişmeye başlayan öz şefkat, özellikle kız çocuklarında ilerleyen yıllarda anneleriyle kurdukları özdeşimle birlikte şekillenecektir ve gelişecektir. Öz şefkat seviyesi yüksek olan anneyle birlikte yetişen kızların, yetişkin olduklarında öz şefkat düzeyleri yüksek birer kadın oldukları, katı ve eleştirel bir anneyle büyüyen kızların ise öz şefkat düzeylerinin düşük olduğu düşünülmektedir.

Öz Şefkat ve Bağlanma

Bowlby'e (1979) göre bağlanma, bebek ile anne arasındaki yaşamın ilk yıllarında gelişen sevgi bağıdır. Bowlby, bağlanma sisteminin sadece bebeklerle ilgili olmadığını, aynı zamanda “doğduğu andan ölene” kadar aktif ve etkili olduğunu savunmuştur (Bowlby, 1979). Böylece bebeklik döneminde gelişmeye başlayan bağlanma örüntüsü, anne çocuğun ihtiyaçlarını tutarlı bir şekilde karşılamaya devam ettikçe gelişmeye devam eder (Grossmann, Grossmann, Kindler & Zimmerman, 2008). Tutarlı annenin varlığı (fiziksel yakınlık), bakımın kalitesi, bebeğin özellikleri ve ailesel koşullar bağlanmayı etkileyen faktörler arasındadır (Berk, 2013). Duyarlı ve şefkatli ebeveynlik, güvenli bir bağlanma stiline gelişmesini ve dolayısıyla kendi kendine rahatlamayı kolaylaştırarak öz şefkatin gelişmesine yol açar (Gilbert, Baldwin, Irons, Baccus & Palmer, 2006).

Güvenli bağlanma stiline (düşük kaygı ve düşük kaçınma) sahip kızların, anneleri ile yaşadıkları yakın ve destekleyici ilişki ile sıkıntılı olduğu dönemde kendine daha şefkatli davrandığı düşünülmektedir. Neff ve McGehee'ye (2010) göre, tutarlı bir şekilde özenli ve destekleyici bir anne, kızlarında şefkat duygusunu artırabilir. Erken çocukluk yaşantılarında annelerinden gelen destekleyici tepkileri içselleştiren kız çocukları, yetişkinlikleri boyunca stres dönemlerinde kendine yönlendirilen bu desteği aktive edip kendilerine öz şefkatli davranırlar (Mikulincer & Shaver, 2007). Ancak annenin yetersiz veya tutarsız ebeveynliği, kız çocuklarında kaygı veya kaçınma duygularının gelişmesi nedeniyle güvenli bağlanma duygusunun gelişmesini engelleyebilmektedir (Mikulincer & Shaver, 2007). Tutarsız, soğuk veya reddedici ebeveynlerle büyümenin, gevşeme sisteminin yetersiz gelişmesine ve kendine şefkatten ziyade öz eleştirinin gelişmesine yol açabileceğini belirtilmiştir (Gilbert & Procter, 2006).

Öz Şefkat ve Cinsiyet

Öz şefkati cinsiyet değişkenine göre inceleyen araştırmaların bazılarında kadınların öz şefkat düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğu bulunmasına karşın bunun tam tersini ileri süren araştırmalar da bulunmaktadır. Neff (2003b) kadınların öz şefkat düzeylerinin erkeklerinkinden daha yüksek olmasını onların daha fazla ilişkisel benlik duygusuna sahip olmalarından ve bu özelliklerinin de öz şefkatlerini artırdığından kaynaklanabileceğini belirtmektedir. Ancak bir başka yayınında Neff (2003b) kadınların öz eleştiri ve ruminasyona daha yatkın olmalarının erkeklere göre daha az öz şefkate sahip olmalarına neden olabileceği görüşünü de ileri sürmüştür. Çünkü kadınlar erkeklere oranla daha çok kendilerini yargılamakta, acı veren bir durumla karşılaştıklarında kendilerini yalnız hissetmeye daha eğilimli ve daha fazla özdeşim yaşayıp, olumsuz hissetmeye daha yatkındırlar.

Öz şefkat düzeyini cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını inceleyen araştırmalarda birbiriyle tutarsız sonuçlar ortaya koymuştur. Bu noktada kültürel farklılıklarında bu sonuçlarda etkisinin olduğunu söylemek hiçte yanlış sayılmaz. Ülkemizde cinsiyet değişkenine göre yürütülen bir meta analiz çalışmasında 37 araştırma çalışmaya dahil edilmiş ve erkeklerin öz şefkat ortalama puanlarının kadınlarınkinden daha yüksek olduğu, ancak aradaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı saptanmıştır (Bacanlı & Çarkıt, 2020).

Öz Şefkat ve Ruh Sağlığı İlişkisi

Neff'e (2003a) göre hiçbir insan mükemmel değildir, insanlar hata yapabilirler, yetersizlik yaşayabilirler, önemli olan kişilerin zorluklarla doğru mücadele edebilmesidir ve değerli olduğunu unutmamasıdır. Öz şefkatin yüksek olduğu bir bireydeki durum sadece kendi kendine değer vermeden ziyade bir başarısızlık ya da güçlükle karşı karşıya kaldıklarında bireylerin kendilerine karşı duydukları duygusal duruş ve kendisini olumlu bir şekilde değerlendirmesidir.

Bireyin kendisine ilişkin oluşturduğu rasyonel olmayan inançlar ve çarpıtılmış gerçekçi olmayan düşünce biçimleri, kişiye asıl zarar verici etken olarak görülmekte, öz şefkat yerine öz eleştiriye güçlendirerek kişinin kendini olumsuz değerlendirmesine sebep olabilmektedir (Uyanık & Çevik, 2018). Bu durumda psikopatolojiye zemin hazırlamaktadır. MacBeth ve Gumley (2012) tarafından öz şefkat ve psikopatoloji arasındaki ilişkinin etki büyüklüğü ve yönünü saptamak için yürütülen meta analiz çalışmasında, öz şefkat ve psikopatoloji arasında negatif yönde geniş düzeyde etki büyüklüğü rapor etmişlerdir ($r = -.54$). Benzer şekilde, Muris ve Petrocchi (2016) öz şefkatin olumlu ve olumsuz bileşenleriyle psikopatoloji arasındaki ilişkiyi inceledikleri meta analiz araştırmasında, öz şefkat ile psikopatoloji arasında

negatif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır. Bu öz şefkat düzeyi arttıkça kişide psikopatoloji gelişme potansiyelinin düştüğü anlamına gelmektedir.

Öz şefkat kavramını psikoloji literatürüne kazandıran Neff'e göre (2003a) öz şefkatin depresyon, anksiyete, nörotizm ve mükemmeliyetçilik ile negatif yönlü bir ilişkisi vardır. Bayramoğlu'nun (2011) öz şefkat ile psikopatoloji arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasında, öz şefkatin depresyon ve kaygı bozuklukları ile negatif yönde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Literatürde bu konuda yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir.

SONUÇ

Öz şefkatle ilgili incelemeler sonucunda, öz şefkatin kişinin yaşadığı her türlü durum karşısında kendisine karşı sevgi dolu, merhametli ve nazik olması, olumsuz duygularının farkında olması ve her türlü zorlayıcı durumun ortak insanlık haliyle ilgili olduğunu bilmesi olarak tanımlandığı, gelişiminde erken yaşam dönemlerinde çocukla yakından ilişki içinde olan annenin önemli bir yere sahip olduğu, öz şefkati yüksek olan anneyle birlikte yetişen kızların, yetişkin olduklarında öz şefkat düzeyleri yüksek birer kadın oldukları ve kurdukları ilişkilerin kalitesini etkilediği görülmüştür. Cinsiyet değişkeni açısından öz şefkat değerlendirildiğinde, cinsiyetler arasında birbiriyle çelişen sonuçlara ulaşılmış olup, öz şefkat düzeyiyle psikopatoloji arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu ve özellikle anneler ve kızlarıyla ilgili bu konuda literatür eksikliğinin olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda anneler ve kızlarıyla ilgili bu alana özgü çalışmaların yapılması, anne kız ilişkisinin şefkatli doğasını daha iyi anlamamız ve sağlıklı yarınlar için oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Allen, J. P. & Manning, N. (2007). From safety to affect regulation: Attachment from the vantage point of adolescence. *New directions for child and adolescent development*, (117), 23- 39.
- Berk, L. (2013). Çocuk gelişimi (Çev: Ali Dönmez). Ankara: İmge Yayıncılık. Eserin Orjinali: *Child Development*, 2009, 94-95.
- Berndt, T. J. (1979). Developmental changes in conformity to peers and parents. *Developmental Psychology*, 15(6), 608- 616. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.15.6.608>
- Boyacı, M. & İlhan, T. (2016). Bilişsel davranışçı terapi yaklaşımının film analizi yöntemiyle incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 734- 746.
- Cochran, M. H. (1985). The mother-daughter dyad throughout the life cycle. *Women and Therapy*, 4(2), 3-8.
- Collins, N. L., Guichard, A. C., Ford, M. B. & Feeney, B. C. (2004). Working Models of Attachment: New Developments and Emerging Themes. In W. S. Rholes, & J. A. Simpson (Eds.), *Adult Attachment: Theory, Research, and Clinical Implications* (pp. 196-239). New York, NY: The Guilford Press.

- Feist, J., & Feist, G., J. (2009). Theories of personality (7th ed.). United States of America: McGraw-Hill, 320-322.
- Gilbert, P., Baldwin, M. W., Irons, C., Baccus, J. R. & Palmer, M. (2006). Self-criticism and self-warmth: An imagery study exploring their relation to depression. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 20(2), 183-200.
- Gilbert, P. & Irons, C. (2005). Focused therapies and compassionate mind training for shame and self-attacking. In P. Gilbert (Ed.), *Compassion: Conceptualisations, research and use in psychotherapy* (pp. 263–325). London, UK: Routledge.
- Gilbert, P. (2009). Introducing compassion-focused therapy. *Advances in Psychiatric Treatment*, 15(3), 199-208.
- Hazan, C., & Zeifman, D. (1994). Sex and the psychological tether. In K. Bartholomew & D. Perlman (Eds.), *Advances in personal relationships*, Vol. 5. Attachment processes in adulthood (pp. 151-178). London, England: Jessica Kingsley Publishers.
- Kelly, A. C. & Dupasquier, J. (2016). Social safeness mediates the relationship between recalled parental warmth and the capacity for self-compassion and receiving compassion. *Personality and Individual Differences*, 89, 157-161. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2015.10.017>
- Neff, K. D. & Germer, C. K. (2013). A pilot study and randomized controlled trial of the mindful self-compassion program. *Journal of Clinical Psychology*, 69(1), 28- 44.
- Neff, K. D., Kirkpatrick, K. L. & Rude, S. S. (2005). Accepting the human condition: Self-compassion and its link to adaptive psychological functioning. Manuscript submitted for publication, 1-43.
- Özpeynirci, R. & Kırmızı, C. (2020). Öz şefkat kavramı ve örgütsel yansımaları, *BMIJ*, 8(3): 2924-2952. doi: <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i3.1559>
- Pietromonaco, P.R. & Barrett, L.F.(2000). The internal working models concept: What do we really know about the self in relation to others? *Review of General Psychology*, 4(2), 155-175. doi:10.1037/1089-2680.4.2.155
- Rossi, A. S., & Rossi, P. H. (1990). *Of human bonding: Parent-child relations across the life course*. New York: Aldine de Gruyter.
- Sümer, A. (2008). Farklı Öz-Anlayış (Self-Compassion) Düzeylerine Sahip Üniversite Öğrencilerinde Depresyon Anksiyete ve Stresin Değerlendirilmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Steinberg, L. & Silverberg, S. B. (1986). The vicissitudes of autonomy in early adolescence. *Child Development*, 57(4), 841- 851. <https://doi.org/10.2307/1130361>
- Topses, G. (2012). Davranışçı ve varoluşçu - hümanistik psikolojik danışma kuramlarının ayırtedici ve örtüşen nitelikleri. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education*, 1(3), 67- 75.
- Wei, M., Liao, K. Y.-H., Ku, T.-Y. & Shaffer, P. A. (2011). Attachment, self-compassion, empathy, and subjective well-being among college students and community adults. *Journal of Personality*, 79(1), 191–221. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00677.x>

INSTAGRAM'DAKİ ANNELER VE KIZLARI PAYLAŞIMLARININ DEĞERLER ÖZELİNDE İNCELENMESİ

***Berrin SARITUNÇ **Türkan Bengisu KUMLAY**

ÖZET

Sosyal medyanın ve sosyal paylaşım hesaplarının kısa süre içinde bireysel ve toplumsal yaşamımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmesiyle birlikte mahremiyet ihlallerinin görünür hale geldiği ve bunun çoğunlukla sosyal medya uygulamaları aracılığıyla gerçekleştiği görülmektedir. Kökleri Arapça ‘mahram’ sözcüğüne **محرم** dayanan ‘mahremiyet’ sözcüğü Türkçe’de gizlilik, yasaklılık anlamlarına gelmektedir. Kelime hakkındaki tartışmalar anlam ve kavram bakımından uzun yıllara dayansa da sosyal medya uygulamalarının hayatımıza girmesi ve neredeyse hayatlarımızın merkezinde yer almasıyla bu kavram tekrar gündeme gelmiştir. İnsanoğlu yaşamaya devam ettikçe var olacak olan toplumsal değişimler ve gelişmeler, mahremiyet kavramının insan var oldukça yaşamaya devam edeceği anlamına gelmektedir. Sosyal mecralara bu bağlamda yansıyan mahremiyet ihlallerinin en çok dikkat çekenlerinden biri ise anne-kız ilişkilerindeki mahremiyet ihlalleridir. Kişisel hesapları üzerinden yüksek sayıda ‘takipçi’ye ulaşan anneler çeşitli sponsorluklar yoluyla kazançlar elde etmek için çocuklarının mahrem nitelik taşıyan değerlerinden tutun da temel ihtiyaçlarına kadar düzenli paylaşımlar yapmakta ve çocuklarının özel yaşamlarının mahremiyetini ihlal etmektedirler. Bu mahremiyet ihlalinin anneler tarafından ticari gelir kapısı olarak algılanmasıysa mahremiyet ihlalinde bulunan annelerin sayısını gün geçtikçe artırmaktadır. Ticari düşünüş biçimleri ile mahremiyet ihlallerine sebebiyet veren ve bununla beraber geniş kitlelere ulaşan annelerin kitleler tarafından destek görmesi de değişen ve olumsuz bir biçimde dönüşen mahremiyet algısına bir işaretir. Bu şekilde olagelen mahremiyet ihlalleri, normalleştirilmeye çalışılan istismar örnekleridir. Kimlik gelişimi tamamlanmayan ve mahremiyet dâhil olmak üzere değerlerinin farkında olacak düzeyde bilişsel gelişim aşamasına ulaşamayan çocukların anneleri tarafından böylesine metalaştırılması, onlarda oluşması beklenen değer anlayışına da verimsiz bir zemin hazırlamaktadır. Özellikle anneleri tarafından ticari ürün haline getirilen kız çocukları, büyüdüklerinde anneleri gibi birer anne olma yolunda ilerleyebilecek ve mahremiyet ihlaliyle beraber yanlış değer algısı da nesilden nesile -yanlış bir biçimde- aktarılmış olacaktır. Annelerin sosyal medyada paylaşım yaparken annelik olgusunu ve kızlarının mahremiyetlerini ve haklarını istismar etmeden, çocuklarını ticari birer ürün haline getirmeden ve çocuk haklarını ihlal etmeden paylaşım yapmaları gerekmektedir. Bu konuda toplumsal farkındalık kazandırılması büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anneler ve kızları, değerler, sosyal medya, Instagram, kadın

*Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Gevye Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü
ORCID: 0000-0001-8662-6562, berrinsaritunc@subu.edu.tr

**Lisans Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi Ana Bilim Dalı & Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı ORCID: 0000-0001-9605-0595,
061901523@ogr.uludag.edu.tr

GİRİŞ

Eğitim Nedir?

Eğitim genel manada bir insanın; duygusal, bedensel ve bilişsel olarak sahip olduğu kabiliyetlerini belirlenen amaç doğrultusunda geliştirmesidir. Bilgi edinmek, davranışlarını geliştirmek yolunda atılan her adım eğitimin kapsamına girmektedir. Bu bağlamda bir bilim olarak değerlendirilen eğitimin, birey henüz anne karnındayken başladığı ve yaşamının sonuna kadar devam ettiği yine birçok eğitim bilimci tarafından söylenmektedir.

Özkan'a göre; eğitim, bireylerin zihinsel, duygusal ve bedensel yönden gelişmesini hedeflerken, birey edindiği bilgileri kendine mâl etmeyi ve yeteneklerini açığa çıkarmayı öğrenmelidir. Bu, eğitimle ilgili tarafların yeniliğe açık ve uygulamaya istekli olmasını sağlamakla gerçekleşir (Özkan, 2011). Altan, tarih boyunca, dünyanın dört bir yanında eğitimin iki temel amacı olduğunu belirtmiştir: Birincisi, insanların daha akıllı olmalarını; ikincisi ise bireylerin daha iyi insanlar ve vatandaşlar olmalarını sağladığı yönündedir (Altan, 2011). Eski ve yeni yerleşmiş eğitim tanımlarından birkaçına bakacak olursak;

- ✚ Eflâtun'un eğitimi, insana en iyi olgunluğu vermek,
- ✚ Kant'ın eğitimi, insanın tabiatında (yaratılışında) bulunan gizli bütün kabiliyetlerin geliştirilmesi,
- ✚ Stuart Mill'in eğitimi, tabiatımızı kemale yaklaştırmak için gerek kendimizin gerekse başkalarının bizim için yaptıkları her şey,
- ✚ Danzel'in eğitimi, ferdin bedeni, zihni ve ahlâki kabiliyetlerini ahenkli bir şekilde geliştirmek,
- ✚ Marion'un eğitimi, bir insanın kendi hemcinslerini mükemmelleştirmek için yaptığı maksatlı tesirlerin tümü,
- ✚ J.J. Rousseau'nun eğitimi, çocukları yetiştirmek ve insan yapmak sanatı,
- ✚ E. Durkheim'in eğitimi, sosyal olmayan nesli sosyalleştirmek,
- ✚ Spencer'in eğitimi, tam bir yaşayışa hazırlık,
- ✚ İmâm-ı A'zam'ın ise eğitimi, insanın lehindeki ve aleyhindeki şeyleri bilmesi olarak tanımladığını görmek mümkündür (Çelikkaya, 1991).

Yukarıdaki tanımlamalardan yola çıkarak eğitimin insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi olduğunu, bir bireyin yaşamına devam edebilmesi için en az hava ve su kadar gerekli olduğunu ve nesillerin inşası için atılan temellerin sağlamlığında eğitimin hiç kuşkusuz en sağlam temel olacağını söylemek çok yerinde olacaktır. Gelişmiş ve kendini gerçekleştirmiş bireyler, kendileriyle beraber topluma da fayda sağlarlar. Bireylerin

kendilerini gerçekleştirebilmesi için eğitim almaları, bireyleri doğrudan hedefe ulaştıracak aydınlık yolu temsil eder.

Değer Nedir?

Değerler, insanlar ve olayları değerlendirmede kullanılan ölçütler arasında en üst sırada yer almaktadır. Bu yönüyle doğru kararlara varılmasında bireylere yardımcı olan genel ilkeleri içermektedir. Aynı zamanda birey ve toplum için dış dünyadaki nesnelerin taşıdıkları (doğa ve toplum fenomenlerinde yatan iyi ve kötü, güzel ve çirkin vb.) olumlu ya da olumsuz anlamlarını gösterecek biçimde, toplumsal olarak kabul görmüş değerlendirmelerdir. (Frolov 1997). Değerler, antropoloji, sosyoloji, psikoloji, felsefe gibi farklı disiplinlere dayalı teorik temel ve yaklaşımlara sahiptir. Bu da değer olgusuna çok yönlü ve karmaşık sayılabilecek bir yapı kazandırmıştır (Sağnak, 2004).

Değerler, istenilen, bireylerin yaşamlarına rehberlik eden, önem sıralamaları farklı durum ötesi amaçlardır (Yazıcı, 2014). Ahlaki bağlamında ise değer; bireyin başka insanları değerlendirirken başvurduğu bir ölçüttür biçiminde de düşünülmektedir (Güngör, 2010). Erol Güngör, değeri aynı zamanda bir ‘inanç’ olarak öngörmektedir. Bu, insanların kendileri de dahil olmak üzere başka bireyleri ve onların eylemlerini dahi nitelemek için kullandıkları bir ölçektir (Schwartz, 1992)(Tablo.1).

Değerler Eğitimi Nedir?

Tablo.1’de çeşitli tanımları görülen değer kavramı da insana ait her şey gibi eğitime ihtiyaç duyar. Bu kapsamda değerler eğitiminin geçmişinin de eğitimde olduğu gibi insanlık tarihi kadar eski olduğunu söylemek mümkündür. Altan’a (2011) göre değerler eğitiminin amacı, tüm insanların beraber sahip olduğu evrensel değerleri vurgulayarak iyi karakter örnekleri ortaya koyan, ahlâkî değerleri olan, sorumluluk duygusu içerisinde hareket edebilen vatandaşlar meydana getirmektir. Bu bakımdan, değerler eğitimi bireylerde; saygı, sevgi, sorumluluk, erdem, cesaret, inanç, azim, adalet ve bireysel disiplin gibi ahlâkî yönden önemli olan medeni değerleri kazandırmayı amaç edinmiştir. Değerler eğitiminin uzun vadede varmak istediği nokta ise toplumda giderek daha büyük bir problem durumuna gelen ahlâkî, etik ve akademik konularda yardımcı olmak ve dünyamızın daha güvenilir ve yaşanılır hale gelmesine katkı sağlamaktır (Altan, 2011). Toplamlar ayrı ayrı ve evrensel olarak, sahip oldukları değerler sayesinde kimlik kazanırlar. Toplum inşasının temellerini sağlamlaştıran eğitim kavramı, topluma kimlik kazandıran değer kavramı ile bir araya geldiği zaman daha çok güçlenmekte ve değerler eğitimi konusunu gündeme alan kurum, kuruluş ve milletler aydınlık bir gelecek için daha sağlam adımlar atabilmektedir.

Tablo 1: Schwartz Değerlerin Sınıflandırılması

AÇIKLAMA	DEĞERLER
Güç (power): İnsanlar ve olaylar üzerinde söz söyleme hakkına sahip olmak	İnsanlar tarafından onay almak, otorite olmak
Başarı (achievement): Toplumsal standartları temel alan bireysel başarı performansı, başarılı olmak, muktedir olmak, hırslı olmak, sözü geçen, dediği yapılan kişi olmak	Başarılı bir kişi olmak, yetkinliğe sahip olmak, hırslı olmak, söz sahibi olmak
Hazcılık (hedonism): Hayattaki en önemli gayenin bireysel istekler ve alınan zevkler olması	Zevki hayatın merkezi olarak görmek
Uyarılma (stimulation): Monotonluğu sevmemek, hareketli, heyecanı merkez alan yaşam biçimini sevmek	Değişimden korkmamak, yeniliklere açık olmak
Özyönelim (self-direction): Düşünce ve eylemde bağımsızlık, yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgür olmak, bağımsız olmak (kendine saygısı olmak)	Yaratıcı bir kişi olmak, merak duygusuna sahip olmak, özgür olmak, amaçlarını kendisi seçebiliyor olmak, bağımsız olmak
Evrenselcilik (universalizm): Tüm insanların iyiliğini düşünebilmek, diğergamlı olabilmek, farklı fikir ve düşüncelere açık olabilmek	Farklı düşüncelere eşit mesafede olmak, toplumsal barıştan yana olmak, çevreyi insanları dünya barışını önemsemek
İyilikseverlik (benevolence): İyi ve dürüst olmak, sorumluluklarının bilincinde olmak, sadık, adil ve güvenilir olmak	Merhametli, âdil, yardımsever, başkalarının dertleriyle dertlenebilen, hemhâl olan kişi olmaya çalışmak
Geleneksellik (tradition): Toplumsal tören ve uygulamalara katılabilmek, uyum içinde olmak, ılımlı yaklaşmak	Geleneklere bağlı olabilmek
Uyuma (conformity): Farklı istek ve arzuları kontrol altına almak, dizginleyebilmek, toplumla ahenk içinde olabilmek	Kendini kontrol edebilmek
Güvenlik (security): Toplumsal barış ile birlikte dünya barışını da önemsemek	Çatışmadan kaçınmak, milli güvenliği önemsemek.

*Kaynak: Schalom Schwartz, Universals in The Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries, 1992.

Amaç

Toplumu oluşturan tüm bireyler değerlidirler. Eğitimde hiçbir fert feda edilemez. Okul öncesi çocuklar da yetişkinler de her yaş dönemi önem arz eder. Okul öncesi dönem çocuğuna “Ne anlayacak daha!” diyerek, gençlikte “Geç kalındı...” diyerek, yetişkinlikte “İş işten geçti artık.” diye düşünülerek eğitim konusu es geçilemez. Okul öncesi dönemde bulunan ve okul öncesi eğitimi almakta olan çocukların anlatılan şeylere potansiyellerinin yetmeyeceğini düşünen insanlar için Milli Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim Programı’nda yer alan Sosyal-Duygusal Gelişim Kazanımları düşüncelerini haksız çıkaran nitelik taşımaktadır. Bu bireylerin değerler eğitimi de birtakım cinsel eğitim aşamalarını içermektedir. Deniz ve Yıldız’a (2018) göre programda bu konu genel olarak sosyal-duygusal gelişim alanında incelenmiştir. Aynı zamanda Kardeş ve Güney Kahraman (2018) tarafından incelenen okul öncesi öğretmenlerinin cinsel eğitime ilişkin görüşlerinde de değerlerin cinsel eğitimle beraber seyrettiği ve sınırların, mahremiyetin ve uygunluk gibi değerlerin cinsel eğitimle beraber çocuğa verilebileceğinden bahsedilmiştir. Bu nedenle çalışmamızda, toplumda çok sık karşılaştığımız, sosyal medyadaki kişisel hesapları üzerinden yüksek sayıda takipçiye ulaşan ve çeşitli sponsorluklar yoluyla kazançlar elde etmek için çocuklarının mahrem nitelik taşıyan değerlerinden tutun da temel ihtiyaçlarına kadar düzenli paylaşımlar yapmakta olan ve çocuklarının özel yaşamlarının mahremiyetini ihlal eden, geniş kitleler tarafından destek görmesi sebebiyle de değişen ve olumsuz bir biçimde dönüşen mahremiyet algısına işaret eden annelerin paylaşımları değerlendirilmiştir.

Bu şekilde olagelen mahremiyet ihlalleri, normalleştirilmeye çalışılan istismar örnekleridir. Kimlik gelişimi tamamlanmayan ve değerlerinin farkında olacak düzeyde bilişsel gelişim aşamasına ulaşamayan çocukların anneleri tarafından böylesine metalaştırılması, onlarda oluşması beklenen değer anlayışına da verimsiz bir zemin hazırlamaktadır. Özellikle anneleri tarafından ticari ürün haline getirilen kız çocukları, büyüdüklerinde anneleri gibi birer anne olma yolunda ilerleyebilecek ve mahremiyet ihlaliyle beraber yanlış değer algısı da nesilden nesile -yanlış bir biçimde- aktarılmış olacaktır. Annelerin sosyal medyada paylaşım yaparken annelik olgusunu ve kızlarının mahremiyetlerini ve haklarını istismar etmeden, çocuklarını ticari birer ürün haline getirmeden ve çocuk haklarını ihlal etmeden paylaşım yapmaları gerekmektedir. Toplumda bu konuya dikkat çekilmelidir. Değerler eğitiminin ‘insanların tamamının sahip olduğu evrensel değerlere vurgu yaparak ideal karakter örnekleri

sergileyen, ahlaki değerleri olan, sorumluluk bilincinde hareket edebilen vatandaşlar meydana getirmek’ amacına bakacak olursak Instagram’daki anne kız paylaşımlarının birçoğunun bu amacını zedelediğini söyleyebiliriz. Çalışmanın amacı bu konuda farkındalık kazandırmak, konunun hassasiyetine dikkati çekmektir.

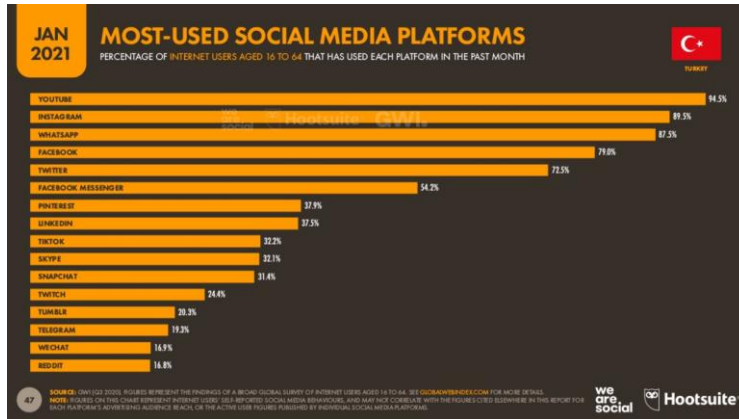
YÖNTEM

Bu çalışmada nitel veri analizi çeşitleri arasında çokça tercih edilen bir yöntem olarak doküman analizi yöntemi ve veri madenciliği yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi yöntemi, yapılacak çalışma ile alakalı halihazırda var olan belgeleri ve kayıtları bir araya toplayarak belirli normlara göre ayırıp inceleme işlemine verilen bir addır. Çepni’nin (2007) belgesel gözlem ya da belgesel tarama olarak da adlandırdığı doküman analizi yöntemi seçmede başlığımız ve alt başlıklarımız yol gösterici olmuştur.

Çalışmada doküman analizi ile beraber kullanılan veri madenciliği yöntemi oldukça fazla veri yığınının gelecekle ilgili yordama yapabileceğimizi sağlayabilecek bağıntıların bilgisayar programları yardımıyla araştırmacılar tarafından elde edilmesi yöntemidir. Bulguların elde edilmesi ve incelenmesi açısından veri madenciliği yöntemi seçilmiştir.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Türkiye’de en çok kullanılan 3 sosyal paylaşım uygulaması vardır. Bunlar Youtube, Instagram ve WhatsApp’tır (Grafik.1). Çalışmada konuyla ilgili söz konusu yaş grubunun bu paylaşım uygulamalarını tercih etmesi ve görsele daha çok yer vermesi, çalışmanın evreninde Instagram gönderilerinin ön planda yer almasını sağlamıştır. Instagram’dan topluma yansımakta olan anne kız paylaşımları çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Grafik.1 : Türkiye’de En Yaygın Kullanılan Sosyal Medya Platformları

Instagram'da yer alan çalışma konusunu içeren paylaşımlar bulunmuş ve incelenmiştir. Bu hususta çalışmada beş farklı bağlama hitap eden ve farklı sayıda takipçiye sahip, gönderileri herkesin takibine açık olan Instagram kullanıcısı anne tarafından paylaşılan herkese açık beş adet gönderi, değerler özelinde incelenmiştir. Seçilen gönderilerin farklı birçok değere atıf yapıyor oluşu sebebiyle bu sayı beş ile sınırlı tutulmuştur.

BULGULAR

Çalışmaya dahil edilen paylaşımları ve takip edilebilirlik durumları herkese açık olan anne profillerine ait tanıtım bölümü incelendiğinde profil sahiplerinin kendilerini “anne, influencer, blogger, kişisel blog, dijital içerik üretici” şeklinde tanımladıkları görülmektedir. İncelenen Instagram hesaplarında annelerin doğum öncesinden başlayarak doğum süreci ve doğum sonrasında yaşadıkları edimleri, çocuklarına ve kendilerine ait görüntüleri anlık durum – hikaye (story) şeklinde paylaşılmakta, ürün, hizmet ve mekan tanıtımı ile alakalı gönderiler etiket ve ‘hashtag’ler ile desteklenmekte, her gün düzenli olarak atılan ‘story’ler ile hesap aktif tutulmaktadır. Aynı zamanda temel ihtiyaçlara yönelik yaptıkları tanıtım çalışmalarının sonucunda markalardan işbirliği teklifleri aldıkları ve hikayelerinde daima tüketim odaklı mağaza linkleri bulunduğu da görülmüştür. Çalışma kapsamında incelenen gönderiler ve hikayeler içinden değerlere uygunluğu açısından en çok göze çarpanlar seçilmiştir.

Instagram Annelerine Ait Örnek Fotoğraflar ve İçeriklerin Değerlendirilmesi

Bebeğine 6. Ay Kınası Yapan Anne Paylaşımı Örneği

İncelenen örnekler genelinde anne, bebeğine 6 ay kınası yapmaktadır. Anne de kızı da bindallı giymişlerdir ve bebeğin yüzü görünmektedir. Videoda bebeğin eli zorla açılarak kına sürülmüştür. Freud’un Psiko-seksüel Gelişim Kuramı’na göre henüz oral dönemde olan bebeğin temel haz noktası ağızdır ve bebek bu dönemde eli dahil olmak üzere şayet varsa eline geçen nesneleri de anlamlandırmak için ağızına götürmektedir. Çocuğun kınayı ağızına götürülebileceği düşünülmemiştir. Aynı zamanda bebek, Piaget’nin Bilişsel Gelişim Kuramı’na göre duyu-motor dönemdedir. Bu dönemdeki bebekler dünyayı anlamak ve anlamlandırmak için motor becerilerini ve duyularını kullanırlar. Bebeklerin Piaget’ye göre ilk zeka belirtisi olarak adlandırılan ikincil döngüsel hareketleri dünyaya gelişlerinin 10-12. ayında kazandıkları bilgisini göz önünde

bulundurursak 6 aylık bir bebeğin ilk düşünsel hareketini göstermiş olmasını beklemek açıkça yanlış olmaktadır ve en erken 10. ayda görülen bu tepkilerin 6. ayda görülmesi gelişimsel olarak mantık sınırlarını zorlamaktadır. Dolayısıyla bebek, olup bitenlerden haberdar değildir ve değerlerinin farkında olacak düzeyde bilişsel gelişim aşamasına ulaşamamıştır. Aynı zamanda bebeğe yapılan kınada anne bindallı giymiştir, ağlamıştır ve çocuğuna da giydirmiştir. Annenin ağlaması çocuğu da olumsuz etkileyecektir. Verilen davet açıkça israfı göstermekte ve annenin giyimi, takıları ve çocuğu gelişim dönemine uygun giydirmeyişi mahremiyet, israf, kültür gibi pek çok değere aykırı düşmektedir. Çocukların anneleri tarafından böylesine metalaştırılması ve bunun geniş kitlelerle paylaşılması değerlere zarar verebilecektir.

Halka Açık Yerlerde Bebeğini Emziren Anne Paylaşımı Örneği

İncelenen örnekler kapsamında paylaşılan reel videosunda anne, çocuğunu her ortamda emzirdiğine dair fotoğrafları herhangi bir sansüre yer vermeden sıralamıştır. Çocuk için emme, sadece beslenme ihtiyacının giderilmesi demek değildir. Freud'un Psiko-seksüel Gelişim Kuramı'na göre henüz oral dönemde bu çocuk için temel haz bölgesi ağızdır ve eylem emmedir. Çocuk için emme çok özel bir eylemdir çünkü bu dönemdeki çocuğun hayatı anlamlandırma yoludur, her şeyidir. Çocuğun en özel aktivitesidir. Bowlby'nin Bağlanma Kuramı'na göre bebek bu dönemde birincil bakım veren figürüne/annesine, arzu ettiği yakınlığı kurmakta ve yakınlığın devam etmesi için çeşitli davranışlarda bulunmaktadır. Bağlanma davranışı olarak adlandırılan bu davranışlar çocuğu hem fiziksel hem sosyal hem de duygusal olarak besler ve çocuk için özel olan bu aktivite, çocuğun güvenli bağlanmayı gerçekleştirmesi için önemiyet arz eder. Güvenli bağlanma olmadan büyüyen çocuklar yetişkinlikte sorunlar yaşamaktadırlar. Aynı zamanda bu an anne için de özel olmalı ve bebeğin sosyal, zihinsel ve duygusal gelişimi için anne tarafından korunmalıdır. Cümlelerde kullanılan özel kelimesi mahremiyet kavramını ve anın kıymetli-biricik olması gerektiği düşüncesini kapsamaktadır. Annenin anın özel oluşuna ters düşen ve sağlıksız bağlanmaya yol açacağı düşüncesini uyandıran paylaşımı mahremiyet, geleneksellik ve ailevi değerler gibi pek çok değere aykırıdır. Çocuğun bulunduğu dönem içinde her şeyi olan bu an çocuk için de anne için de özel kalmamıştır.

Sponsorlu İçerik Paylaşımında Çocuğuna Yer Veren Anne Paylaşımı Örneği

İncelenen örnekler genelinde anne, paylaşımında çocuğu ile beraber yer almış ve bir marka ile işbirliğini içeren bir paylaşımında bulunmuştur. Annelerin hesabı genel olarak incelendiğinde çocuğu ile paylaşımlarının çoğunun işbirliklerini içerdiği görülmüştür. Maddi gelir sağlamak maksadıyla çocukların bilinçleri dışında bu şekilde kullanılması, figürü metalaştırmakla eşdeğerdir. İncelenen hesaplarda anne, kendi çocuğunu reklam amaçlı kullanarak çocuğun mahremiyetini zedelemektedir. Metalaşan çocukla beraber markaya ait kampanyayı geniş kitlelere yaymak maksadıyla fotoğrafının üzerinde markaları etiketlemektedir. Instagram’da çokça yer bulan bu gibi içerikler hem tüketime özendirmekte hem de çocukların özel alanlarını ihlal etmektedir. Bu tüketimler dolayısıyla israf artmakta ve artan israfın yaygınlaşması değerlere ve değerlerin aktarımına zarar vermektedir. Erikson’un Psiko-sosyal Gelişim Kuramı’na göre kimlik kazanımına karşı kimlik karmaşası evresi olarak adlandırılan döneme yaklaşmakta olan çocuk için bu evre kimlik kazanımı hususunda kritik dönemdir. Mahremiyet ve değer algısı bu denli zedelenmiş bir çocuğun sağlıklı kimlik oluşturması zor da olsa mümkündür fakat çocuğun bu konuda problemler yaşaması muhtemeldir.

Kızının Rızası Olmadan Menstrüasyon Dönemini Paylaşan Anne Örneği

İncelenen hesaplardan birinde anne, Instagram paylaşımında kızının menstrüasyon görmeye başladığı ilk günü paylaşmış ve kutlamıştır. Bu döngünün paylaşılması da saklanmaya çalışılması da akışa uymayan ek çaba gerektirir. Bu çabayı göstermek de göstermemek de kişisel tercihlere dayanır. Paylaşımında yer alan ve paylaşım üzerinde fikir beyan etmeyen çocuk, bunun saklanmasını ya da duyurulmasını düşünebilecek bilişsel düzeye erişmemiştir. Çocuk annesinin paylaşımında yer almış ve bu paylaşım çok fazla insanın beğenisine ve yorumuna sunulmuştur. Toplumda benimsenen kimi değerlerce hoş karşılsa da toplumun çoğunluğu tarafından olumsuz bir biçimde hedef alınan bu fotoğraf, aldığı olumsuz eleştiriler dolayısıyla ve ileride çocuğun karşısına çıkabileceği olasılığı göz önünde bulundurulduğu zaman çocuğun duygusal gelişimine olumsuz etki edecektir. Freud tarafından çokça kez dile getirilmiş olan çocukluk yaşantılarında oluşan saplantıların bu gibi durumlarda vuku bulacağı ve çocuğun yetişkinliğinde dahi sürebileceği gözden kaçmamalıdır. Çocuğun fikri alınmadan mahremiyetinin paylaşılması Marcia’nın Kimlik Statüleri’ne göre çocuğun başarısız kimlik oluşturmaya sebebiyet verebilecektir.

Marka İşbirliğinde Çocuğu Ön Plana Çıkaran Anne Paylaşımı Örneği

İncelenen hesapların birinde anne, paylaşımında çocuğu ile beraber yer almış ve bir marka ile işbirliğini içeren bir paylaşımında bulunmuştur. Sosyal medya annelerinin genelinin aksine bir gıda maddesini reklam maksadıyla kullanan anne, videoda çocuğuna aktif rol vermiştir. Annenin bu şekilde çocuğuna rol model olması, çocuğun gelecekteki hayat anlayışı üzerinde de etkili olabilecektir. Bu ilkedan yola çıkarak hayatına şekil vermeye çalışan çocuğun, Kohlberg'in Ahlak Gelişim Kuramı'na göre Gelenek Öncesi Düzey olarak adlandırılan ve ilk olan düzeyde kalması ve ilerlemekte zorluk yaşaması muhtemeldir. Bu düzeye ait olan ve 'İtaat ve Ceza Eğilimi & Saf Çıkarıcı Eğilim' olarak adlandırılan evrelere ait olan anne davranışı, çocuk üzerinde de olumsuz etkiler bırakacaktır. Bununla birlikte aynı gönderiden yansımakta olan tüketim özendiriciliği, toplumdaki tüketim arzusunu ve israfı artırmaktadır. Dolayısıyla yaşanan bu durum değerler bağlamında incelendiği zaman hem ulusal hem de evrensel nitelikteki değerlere zarar verdiği ve toplumların temel taşı olan eğitim konusunda çocuklarda yanlış hazırbulunuşluk oluşturduğu görülmektedir.

SONUÇ

Değer algısı, sosyal medyada değişmektedir. Pek çok davranış şekli günlük hayatta normal görülmezken, sosyal medyada kabul alabilmektedir. Gündelik hayatta yediğini içtiğini paylaşmak ayıp iken; lüks mekânda yenen bir yemek paylaşımı sosyal medyada sosyo-ekonomik gösterge olarak kabul edilmektedir. "Kitle etkileme uzmanlığı" olarak da adlandırılan durumu, anneler ve kızları da takipçi sayısını artırabilmek, geniş kitlelere hitap edebilmek için bu tarz paylaşımlar yapabilmektedir. Bu anlamda sosyal medya, annelik ve evlat kavramının sorgulanıp yeniden değerlendirildiği, annelik hususunda tabir-i caiz ise herkesin ahkam kestiği, tüm anne-kızların hep mutlu, alışverişte, yemekte görüldüğü; ticari birliktelik kıvamındaki yan yana duruşların 'hangi sponsoru yanıma çekerim' tadında olduğu, samimiyetten uzak, kurmaca ve rahatsız edici bir yapıya sahip olmaktadır.

Kimisi yüzünün görünmesini mahremiyet ihlali kabul ederken; kimisi sınırları genişletmektedir. Bu anlamda sosyal medya, mahremiyet gibi pek çok alanı değiştirip dönüştürmektedir. Kişilerin en özel anları evlilik, doğum, çocuk, ev hayatı gibi paylaşımlar en ince ayrıntısına kadar paylaşılmakta; gerekirse takip ve beğeni sayısını artırabilmek için beğeni toplayacağı düşünülen kurmaca fotoğraflar, videolar sisteme yüklenmektedir. Ramazan aylarında

pijama sponsoru ile anlaşması hasebiyle 30 gün çeşit çeşit pijamalarla ev hallerini gördüğümüz anne-kızlardan, ilk gece, regl, doğum gibi kadınlığın en özel hallerini fütursuzca paranın çarkında öğüten anne ve kızlarının olması aradaki kutsal manevi bağı gölgelemektedir. Buradaki söz konusu sorunun iki ayağı vardır: Birincisi bunun herhangi bir problem teşkil etmeyeceği noktasında algının değişmesi; ikincisi ise konunun öneminin farkında olmasına rağmen çağın gereğinin bu olduğunu düşünen ve bunu hayata geçiren annelerin varlığıdır. Burada her iki durumda da önemli olan adım kadının eğitimi ve bilinçlenmesidir. Anne, öğrenir, değişir ve gelişirse çocuğuna öğretir. Çocuğunu eğiten anne ise toplumsal bilinçlenmenin hareket noktası olur. İşte bu hususlarda annelerin eğitimi ve duyarlılığı için değerler eğitimi başta rol oynayabilecek bir husus olarak ön plana çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, G. (2019). Günümüz Toplumlarında Anneliğin Değişen Biçimlerini Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerinden Değerlendirmek, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 36(2), 253-271
- Altan, Mz. (2011). Çoklu Zeka Kuramı Ve Değerler Eğitimi, *Pegem Eğitim Ve Öğretim Dergisi*, 4(1), 53-57.
- Atak, H. (2011). Kimlik Gelişimi Ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 163-213.
- Avaner, E. (2019). Mahremiyet Nedir? Mahremiyetin Sağlık Hizmetleri Penceresinden Görünürlüğü Nasıldır?, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 5(3), 110-116.
- Cebeci Turan, S. (2009). Tam Aileye Ve Tek Ebeveyne Sahip Ailelerden Gelen 7-12 Yaşları Arasındaki Çocukların Bağlanma Stilleri Ve Kaygı Durumları Arasındaki İlişki, *Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Çelen, N. (2000). Kohlberg'in Ahlak Gelişimi Kuramı Üzerine Görüşler, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 95-100.
- Çelikkaya, H. (1991). Eğitimin Anlamları Ve Farklı Açılardan Görünüşü, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3, 73-85.
- Çepni, S. (2007). Araştırma Ve Proje Çalışmalarına Giriş (3. Baskı) Trabzon: Üçyol Kültür Merkezi Yayınları.
- Deniz, Ü., Yıldız, R. (2018). "Milli Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim Programında Cinsel Gelişim Ve Cinsel Eğitim", 5. Uluslar Arası Okul Öncesi Eğitimi Kongresi.
- Frolov, I., (1997). *Felsefe Sözlüğü*, (Çev. Çalışlar A). İstanbul: Cem Yayınları.
- Güngör, E. (2010). *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- İzgi, MC. (2014). Mahremiyet Kavramı Bağlamında Kişisel Sağlık Verileri, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, (1) 1: 25-37.
- Kamiloğlu, F., Yurttaş, Ö. (2014). Sosyal Medyanın Bilgi Edinme Ve Kişisel Gelişim Sürecine Katkısı Ve Lise Öğrencileri Üzerine Bir Alan Çalışması, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, S.21, 129-150.
- Kardeş, S., Güney Kahraman, N. (2018). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Çocuğun Cinsel Eğitimine İlişkin Görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (3), 1554-1570.

- Kol, S. (2011). Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim Ve Dil Gelişimi, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1-21.
- Özkan, R. (2011). Toplumsal Yapı, Değerler Ve Eğitim İlişkisi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(1), 333-344.
- Sağlık, Gn. (2021). Psikanalitik Kuram Ve Sosyal Hizmet, *Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 435-455.
- Sağnak, M. (2004). Kişi-Örgüt Değer Uyumunu Ölçme Çalışmaları Ve Kullanılan Yöntemlerin Karşılaştırılması, *Değerler Eğitimi Dergisi*, İstanbul, 102.
- Sarıtunç, B. (2021). Üniversite Gençliğinin Din Ve Değerler Eğitimi Açısından Sosyal Medya Deneyimi (Bursa Uludağ Üniversitesi Örneği), *Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, 19.
- Schwartz, S. (1992). Universals In The Content And Structure Of Values: Theoretical Advances And Empirical Tests In 20 Countries, In *Advances In Experimental Social Psychology*, San Diego: Academic Press, 1-65.
- Vincent, D. (2016). *Mahremiyet Kısa Bir Tarih*, (Çev. Başaraner Dc). Ankara: Epos Yayınları.
- Yazıcı, M. (2014). Değerler Ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 209-223.
- <https://recrodigital.Com/Turkiye-İnternet-Ve-Sosyal-Medya-Aliskanliklari-Raporu-Ocak-2021/> Erişim Tarihi:24.12.2021

EVLAT EDİNER ANNELER VE KIZLARI

*Gamze BİLİR SEYHAN

ÖZET

Bu bölümde, çocuk koruma sisteminde yer alan aile temelli bakım hizmetlerinden evlat edinme konusu bağlamında evlat edinen anneler ve evlat edinilen kızları konusu ele alınmıştır. Çocuk koruma sistemi, aile temelli bakım hizmetleri, evlat edinme ve evlat edinme bağlamında anneler ve kızları konularına yer verilmiştir. Özellikle aile temelli bakım hizmetlerinden evlat edinme anne ve çocuk arasındaki ilişki bağlamında değerlendirilerek neden aile temelli bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerektiği ve anne kız arasındaki ilişkinin önemi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anne-kız, evlat edinme, çocuk ruh sağlığı, kadın ruh sağlığı

GİRİŞ

Çocuk Koruma Sistemi

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 20 Kasım 1989 yılında Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin ilk maddesini “*Bu Sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır.*” şeklinde kabul etmiştir (UNICEF, 2004). Türkiye'nin de taraf devletler arasında yer aldığı toplam 142 ülke, bu sözleşmeyi imzalamış ve Türkiye'de 2 Ekim 1995 tarihinde uygulanmaya başlanmıştır. Buna paralel şekilde 2005 yılında kabul edilmiş olan Çocuk Koruma Kanunu'nda ise “daha erken yaşta ergin olsa bile, on sekiz yaşını doldurmamış kişi” olarak tanımlanan çocuk kavramı “küçük yaşta erkek veya kız; soy bakımından oğul veya kız, evlat; bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız, uşak” olarak açıklanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2019).

Bebeklik ve erginlik dönemleri arasına denk gelen ve bireyin çocuk olarak adlandırıldığı bu dönem, çocuğun yaşama, büyüme, gelişme ve öğrenmeye dair her türlü ihtiyacı için başka insanlara ihtiyaç duyduğu bir dönemdir. Doğum öncesi dönemle birlikte başlayan ve doğum anından itibaren artarak devam eden şekilde, özellikle ilk yıllar bakım verene duyulan mutlak bir ihtiyacın varlığını ortaya koymaktadır. Gelişim özellikleri nedeniyle özellikle erken çocukluk dönemiyle birlikte çocuk birtakım ihtiyaçlarını başkasına ihtiyaç duymadan karşılayabilmekte, bazı noktalarda ise kendisine bakım veren yetişkinlere ihtiyaç duymaya devam etmektedir.

*Dr., Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, ORCID: 0000-0002-9888-8612, gamze.bilir.seyhan@ege.edu.tr

Çocuk reşit sayılacağı on sekiz yaşına kadar bir yetişkinin sevgisine, ilgisine ve ihtiyaçlarının karşılanması için desteğine ihtiyaç duymaktadır. Öte yandan, on sekiz yaşı itibariyle bireyin maddi ve manevi bağımsızlığına kavuşana kadar çevresindeki insanlara ihtiyacı bulunmaya devam edecektir. Ayrıca, insanın doğası gereği sosyal bir varlık olması, sadece bireysellik değil, bir topluma ait olma ihtiyacına sahip olması ve bu nedenle de çevresindeki diğer insanlara ihtiyaç duyması yaşamın sonuna kadar süregiden bir durum olarak varlığını korumaktadır.

Çocuk kavramı günümüzdeki taşıdığı anlama uzun bir süreç sonrasında sahip olmuştur. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi ile çocuğa verilen anlam günümüzdeki halini almıştır (Erkut, Balcı & Yıldız, 2017). Çocuğa yüklenen anlamdaki değişimle birlikte çocukluk kavramının önem kazanması ve yapılan bilimsel araştırmaların insan yaşamında çocukluğun yaşam boyu devam eden etkisini ortaya çıkarması çocukluğa verilen önemi artmasına ve çocukların korunması gerektiği kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kırımsoy, vd., 2013).

Her birey bir potansiyele sahip olarak dünyaya gelmektedir. Bireyin sahip olduğu genetik özellikleri kadar, içinde bulunduğu çevrenin de çocuğun tüm gelişim alanlarında çok büyük etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda, erken çocukluk döneminde bireyin en iyi şekilde yetiştirilmesinde ve sahip olduğu potansiyeli en üst düzeyde ortaya çıkarabilmesinde en büyük sorumluluk çocuğun yaşamındaki ilk yetişkin olan aileye düşmektedir. Aile ve çocuk arasında bulunan ilişkilerin biçimi ve ailenin çocukluğa ve çocuk yetiştirmeye karşı sahip olduğu olumlu tutumları çocuğun davranışlarını ve gelecekteki yaşamını şekillendirmektedir (Şimşek, Erol, Öztop & Özer Özcan, 2008; Tezel-Şahin & Cevher, 2007).

Bireylerin farklılara sahip olması gibi bireylerden oluşan ailelerde farklı özelliklere ve yapılarak sahip olabilmektedir. Sahip oldukları durumlar ve şartlar nedeniyle her aile çocuklarına istendik düzeyde bakım verememekte ve çocuklarını yetiştirememektedir. Bu tür durumlar ortaya çıktığında, çocukların sahip oldukları korunma ihtiyaçları karşılanamamakta ve bu çocukların korunarak, yaşamlarını sürdürmelerini sağlayan ve onları yaşama hazırlayan bir yapıya ihtiyaçları devam etmektedir. Bu bağlamda, çocukluk anlayışındaki dönüşümle birlikte, ailenin çocuğa uygun bakım veremediği durumlarda devletin çocukları koruma sorumluluğu ön plana çıkmaya başlamıştır (Postman, 1995). Aynı zamanda, devletin bu sorumluluğunun dikkat çekmeye başlamasıyla çocuğu merkeze alan politika ve uygulamaların niceliğinde ve niteliğinde bir artış meydana gelmiştir (Ercan, 2011). Bu noktadan hareketle, ailelerin sahip oldukları durumlardan

ötürü çocuğuna bakım vermeye uygun olmaması durumunda çocuk koruma sistemiyle birlikte devlet korunma ihtiyacı olan çocukları himayesine alabilmekte, çocukların gelişimlerinin desteklenmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması için farklı bakım modelleri sunabilmektedir (Koşar, 1992; Erol, 2004; Erol, Şimşek & Üstüner, 2005).

Çocuk koruma sisteminde ilk olarak aile temelli bakım hizmetlerinin kullanılmasını çocuğın üstün yararına uygun olduğu ifade edilmektedir (Çocuk ve Gençlik Özel İhtisas Komisyonu, 2018; UNICEF, 2004; 2013). Çocuğın sağlıklı bir şekilde büyümesi, gelişim göstermesi ve öğrenmesi için aile ortamında yaşamını devam ettirmesi önerilmektedir. Her çocuk potansiyeline erişebileceği bir hayat yaşama hakkına sahiptir. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de belirtildiği üzere çocuğın yetiştirilmesinde asıl sorumluluk sahibi anne babadır. Bunun mümkün olmadığı durumlarda, çocuktan sorumlu yasal vasiler bu sorumluluğa sahiptir. Yasal vasilerin de bulunmadığı durumlarda, Devletler çocuklar için uygun bakımı vermek ve bunu sürdürmekle yükümlüdürler. Çocuğın yararının mümkün olmadığı durumlar çocuğın güvenliğinin tehlikede olması anlamına gelmektedir (Akyüz, 1991). Çocuğın güvenliği pek çok farklı durumda tehlike altına girmektedir (Bilir-Seyhan, 2021). Çocuğın uğradığı kötü muameleler, ailelerin çocuğa karşı görev ve sorumluklarını yerine getirmemesi, çocuk istismarı ve ihmalinin varlığı, anne baba ölümü, çocuğın yasal vasisi olabilecek birinin bulunmaması, çocuğın bir yakını olmayacak şekilde terk edilmiş olması (Yaman & Tuncay, 2020), parçalanmış aileler gibi faktörler çocuğın koruma sistemine dahil edilmesine neden olan faktörlerdir.

Devletin himayesinde olan çocuk koruma sistemi bağlamında, koruma altında bulunan çocuklara verilen bakım hizmetleri dört farklı başlık altında toplanmakta ve bu başlıklar şu şekilde sıralanmaktadır; çocuğın aile içinde bakımı ve korunması, koruyucu aile hizmeti, evlat edinme ve kurum bakımı. Bu sunulan hizmetlerden çocuğın aile içinde bakımı ve korunması, koruyucu aile hizmeti ve evlat edinme ihtiyacı olan çocuğa aile temelli bakım verilmesi üzerine kurulmuş yapılardır. Devletin aileleri çeşitli yönlerden destekleyerek sahip oldukları şartlarını iyileştirmeleri ve bu durumda çocuklara biyolojik aileleri yanında bakım verildiği modelde çocuğın aile içinde bakımı ve korunması olarak adlandırılmaktadır. Koruyucu aile hizmeti, çeşitli durumlar nedeniyle biyolojik ailesi yanında bakımı sağlanamayan çocuğa gönüllü aileler yanında devlet gözetiminde geçici olarak bakım verildiği modeldir. Evlat edinme devlet koruması altında olan çocukların kalıcı olarak evlat edinmek isteyen ailelerin yanına yerleştirilmesi ve çocuğın resmi olarak bu ailenin nüfusuna geçirilmesi yoluyla verilen bakım modelidir (AÇSHB, 2019).

Öte yandan, devlet korumasında aile temelli bakım modellerinden faydalanamayan çocuklar ise kurum bakımında yaşayan çocuklar grubunu oluşturmaktadır.

Aile Temelli Bakım Hizmetleri: Koruyucu Ailelik ve Evlat Edinme

Aile temelli bakım hizmetleri arasında yer alan koruyucu ailelik ve evlat edinme çocuğun üstün yararını sağlayan modellerdir. Evlat edinme çocuğun nüfusunu yasal olarak ailenin üzerine alması ve geçici bir süreye sahip olmamasıyla koruyucu ailelikten ayrılmaktadır. Yasayla belirlenmiş şartlar ışığında bir kimseyi evlat olarak kendi nüfusuna geçirmek olarak tanımlanmış olan evlat edinme bir aile olma biçimi olarak görülmektedir. Aile temelli bakımın bir türü olarak ele alınan evlat edinme çocuklara her çocuğun hakkı olan bir aile yanında, sevgi dolu bir ortamda sevgi ile büyüme şansı sunmaktadır. Aynı zamanda, çeşitli nedenlerle biyolojik olarak ebeveyn olamayan, olmayı tercih etmeyen ya da biyolojik olarak ebeveyn olmuş olsa da ihtiyacı olan bir çocuğa daha ebeveynlik yapmak isteyen kişilere de bu yolda fırsat sağlamaktadır. Evlat edinilmiş çocuklar kayıp, geçmiş hayatına ilişkin bilgilerine sahip olamama ve aidiyet eksikliği gibi olumsuz durumlar yaşayabilmektedir. Aile yapısının doğası gereği ebeveynler çocuğa sağladıkları ortamla aidiyet duygusunun gelişmesini, çocuk ve bakım veren arasında güvenli bağlanmanın kurulmasını, çocuğun gelişiminin desteklenerek çocuğun özgüven sahibi, günlük yaşam becerilerini edinmiş ve yaşama hazırlanmış bir birey haline gelmesini sağlamaktadırlar. Bu bağlamda, evlat edinme yoluyla çocukların yaşamak zorunda kaldıkları veya kalacakları olumsuz deneyimler, aile temelli bakım sayesinde en aza indirgenebilmekte ve hatta ortadan kaldırılabilir.

Çocuk yetiştirilmesi bağlamında, toplumlarda özellikle kadının bakım veren olarak konumlandırılmış olması, evlat edinme konusunda özellikle dikkate alınması gereken bir durumdur. Günümüzde dahi etkileri devam eden kadının biyolojik olarak anne olamaması durumunda evliliklerin sona erdirilmesi, kadının suçlu olarak görülmesi, kadının anne olamadığı için kendini eksik bir kadın olarak görmesi gibi durumlar kadınlar üzerindeki yükün önemli göstergelerindendir. Bu bağlamda, evlat edinen annelerin evlat edinme nedenleri ve bir rol model olarak özellikle kız çocuklarına bu nedenleri nasıl yansıttıkları anne – kız arasında kurulan ilişkinin de önemli temellerindendir. Çünkü, ebeveynler kendi geçmişleri ve kültürleriyle ilgili bilgi, davranış, değer, gelenek ve inançlarını çocuklarına kültürel sosyalleşme adı verilen bir süreçle aktarmaktadırlar. Gelecek neslin kadınlarının yetiştirilmesinde günümüz annelerinin hem temel bakım veren olmaları hem de kız çocuklarının özdeşlik kurarak annelerini model almaları

nedeniyle evlat edinme bağlamında anneler ve kızları arasındaki ilişkinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Evlat edinen bireylerin çoğunluğu bu deneyimle ilgili olumlu görüşlere (Miall & March, 2005; Dave Thomas Foundation for Adoption, 2002) ve evlat edinme süreciyle ilgili genel olarak olumlu deneyimlere sahip olduklarını belirtmektedirler (Vandivere, Malm & Radel, 2009).

Öte yandan, örneğin Amerika’da son yıllarda evlat edinme sayısı artmaktayken, evlat edinme oranının azaldığı görülmektedir (Child Welfare Information Gateway, 2011). Bu durum, daha az sayıdan yetişkinin evlat edindiği anlamına gelmektedir. Özellikle uluslararası evlat edinme sürecindeki katı politikalar, evlat edinilebilir statüsünde az sayıda çocuk olması, doğurganlık engeli nedeniyle evlat edinmeyi düşünen kadınlara sunulan yeni doğurganlık tedavileri gibi durumlar evlat edinme bağlamındaki değişiklikleri kısmen açıklamaktadır (Jones, 2008; Vandivere, vd., 2009). Kadınlar, anne olmak için evlat edinme seçeneğini “en iyi ikinci seçenek” olarak görürlerse (Fisher, 2003) veya evlat edinme konusu kendileri için tabu haline gelmişse, evlat edinmeyi düşünmemektedirler. Bu noktada, kadınların evlat edinmeyi isteme motivasyonları öne çıkmaktadır. Bu bölüm, evlat edinen kadınlar ve kızları konularını temel almış olduğu için evlat edinme konusunu tartışılırken “annelik” üzerinden gidilmiştir. Ayrıca, erkek ve kadınların evlat edinme ve doğurganlık ile etkileşim biçimleri farklı modeller göstermektedir. Kısırlık ve doğurganlık tedavisi genellikle kadın bedenine odaklanmaktadır (Thompson, 2005).

Evlat Edinen Anneler ve Evlat Edinilen Kızları

Kadınlar anne olma üzerinden sosyal ve ahlaki kazanımlar elde etmektedirler. Anne olmak ve çocuğun sahip olacağı olumlu yanlar annenin başarısı olarak görülmektedir. Anneler çocuklarına verdikleri bakım üzerinden “iyi anne” veya “kötü anne” olarak değerlendirilebilmektedirler. “İyi annenin” çocuğun isteklerini kendi isteklerinin önüne koyması ve çocuğunun geleceği için kendinden vazgeçmesi beklenebilmektedir (March & Miall, 2006). Dolayısıyla, biyolojik olarak anne olmak ve bir çocuğu yetiştirmek kadının tüm hayatı üzerinde büyük bir baskı oluşturabilmektedir. Öte yandan, biyolojik olarak anne olması mümkün olmayan kadınların da sayısı oldukça fazladır. Çocuk yetiştirmede bakım veren olarak anne / kadın üzerindeki baskı, biyolojik olarak anne olması mümkün olmayan kadınlar için daha da sert koşullar yaratabilmektedir.

Biyolojik olarak doğal yollardan anne olma ihtimali bulunmayan kadınların çoğu pek çok tedavi yöntemi denedikten sonra evlat edinmeyi anne olma yolu olarak seçmektedirler. Bu durumun nedeni evlat edinmeye karşı sahip olunan önyargılar olmaktadır. Durumun tabu haline gelmiş olması kişilerin bu süreci normalleştirilmesi önünde bir engel teşkil edebilmektedir. Öte yandan, evlat edinme sadece biyolojik olarak çocuk sahibi olamayan bireyler için kullanılacak bir yöntem olarak düşünülmemelidir. Biyolojik olarak anne olmuş olan, olabilen ya da olmayı tercih etmeyen kadınlar da evlat edinme yoluyla korunma ihtiyacı olan bir çocuğa annelik yapabilmektedirler. Bir diğer ifadeyle, aslında kadınların evlat edinmeyi bir seçenek olarak görmeleri için biyolojik olarak çocuk sahibi olamama kriterine ihtiyaçları bulunmamaktadır. Kadınların anne olmaya istekli olmaları, evlat edinmeyi düşünmeye istekli olmaları, evlat edinme kavramını normalleştirmiş olmaları evlat edinme yolculuğundaki ilk adımları oluşturmaktadır.

Kadınların anne olmak için evlat edinme istekleri ardındaki motivasyonlarını anlamak ve bu yolla toplumdaki evlat edinmeye ilişkin tabulaşmanın ortadan kaldırılması için farkındalık yaratmaya çalışmak evlat edinme sürecinde yer alan kadınlar ve çocuklar için çeşitli faydalar sağlamaktadır. Özellikle kadınların biyolojik olarak anne olmak adına aldıkları tedavilerdeki düşük başarı oranları (Inhorn, 2002) ve bu tedavilerin pahalı olmuş olması (Beckman & Harvey, 2005) anneleri yıpratabilmektedir. Bazı kadınlar için her türlü tedaviye rağmen, anne olmalarının tek yolu evlat edinme olabilmektedir. Özellikle, bazı toplumlarda “anne” kimliğine sahip olamamak kadınların yaşamdan daha düşük doyum almasına neden olabilmekte ve hatta anneliğin öneminin yüksek olduğu toplumlarda çocuksuz kadınlar için ciddi bir endişe kaynağı olabilmektedir (McQuillan, Stone & Greil, 2007; McQuillan, vd., 2012). Bu nedenle evliliği sonlanan pek çok kadın bulunmaktadır. Evlat edinme konusunda farkındalığın artması, toplumda bu konunun normalleşmesini de sağlayacaktır. Bu nedenle, bu konuyu normalleştirmek için toplumun yapısal özelliklerini bilmek evlat edinme konusundaki isteksizliğe katkıda bulunma ihtimali olan evlat edinme politikalarının aydınlatılmasına yardımcı olabilecektir. Bazı araştırmalar, evlat edinmeye ilişkin olumsuz yargılar nedeniyle ortaya çıkan korkular ve uzun süreler boyunca bekleme listesinde kalma ihtimali potansiyel olarak evlat edinebilecek kadınların evlat edinme arayışından caymasına neden olabilmektedir (Zhang & Lee, 2010). Bu kısıtlamaları anlamak ve ortadan kaldırmak, ihtiyaç sahibi çocuklar ve kadınlar için evlat edinme yoluyla aile olma çabalarına rehberlik edebilecektir.

Bazı toplumlarda, annelik genellikle kadınlığın en önemli bileşeni olarak görülmekte ve bu nedenle de yetişkin kadınlığının temel taşları arasında gebelik ve ebeveyn olmak bulunmaktadır (Ireland, 1993; Ulrich & Weatherall, 2000). Benzer şekilde, üreme yeteneğinin kadın olmanın en değerli yönü ve bir kadının hayatında yapabileceği en önemli şey olarak görüldüğü belirtilmektedir (Parry, 2005). Her kadının anne olma zorunluluğunu bulunmadığı, bazı kadınların bunu tercih etmeyebileceği ve bazı kadınların annelikten vazgeçebileceği gibi konulara gereken önem verilmemektedir. Anneliğe ait kültürel ideolojiler, çeşitli nedenlerden ötürü hamile kalamayan kadınların eksik olduklarını ima etmektedirler (Elson, 2004; Morell, 2000). Bu nedenle de tüm kadınlar genellikle hamileliğin anne olmanın en iyi yolu olduğuna inandırılmakta (Wolf, 2001) bu da evlat edinme kavramının normalleştirilmesinin önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Çünkü bu nedenlerden dolayı evlat edinilen çocuklar “gerçek” çocuklar ve anneler “gerçek” anneler olarak nitelendirilmemektedir. Bu durum da kadınların evlat edindikleri takdirde başarısız olacakları yönündeki yanlış algıyı güçlendirmektedir.

Bir çocuğun sadece dünyaya gelmesine neden olmak bir başarı haline gelmiştir. Oysa bir çocuğun dünyaya gelmesinin ardından yetiştirilmesi emek ve zaman isteyen çok kapsamlı bir süreçtir. Kadınlar için özellikle hamilelik süreci, kendisi de dahil olmak üzere herkese kadınlığını gösteren somut bir deneyimdir (Draper, 2003). Evlat edinme yoluyla anne olan kadınlar bu somut deneyimi yaşamadan anne olmaktadır ve bu durum anneliklerini eksik olarak algılamalarına neden olabilmektedir. Hamileliğin somut bir deneyim sunması dışında, hamile kadınlar ve hamilelik için uygulanan kültürel ritüeller, toplum desteği gibi durumlar evlat edinme sürecinde olan anneler için gerçekleştirilmeyebilmektedir (Goldberg & Smith, 2008). Bu durumlar, kadınların anne olmak için evlat edinmeyi tercih etmeleri önünde bir engel teşkil etmektedir. Öte yandan, evlat edinme sürecinde de anneler bir hazırlık sürecinin içerisine girmektedirler. Toplumda bu durum normalleştikçe evlat edinmeyi düşünen annelerin de toplumsal olarak desteklenmesi, “kalben” gebeliklerinin fizyolojik bir gebelik olarak beklenmesi gibi durumlar yaygınlaşmaktadır.

Son yıllarda, annelik ve kadınlık arasında bulunan ilişkinin değişmesi için yapılan girişimlere rağmen (Gillespie, 2003; Morell, 2000), bu ikili arasındaki ilişki güçlü ve yaygın olmaya devam etmektedir. Biyolojik olarak çocuk sahibi olamamaya neden olan kısırlık, yalnızca kadınların çocukları olmasını engellemekle kalmaz, aynı zamanda üreme ve kadınlık arasındaki güçlü bağlantı göz önüne alındığında, kadın olarak kendilerini nasıl hissettiklerini de

etkileyebilmektedir. Evlat edinmenin normalleştirilmesi, anne olmak için doğurmanın gerekli olmaması, anne olmanın tek yolunun doğum yapmak olmaması gibi durumlar yaygınlaştıkça, bir kadının anne olması için bir çocuğa annelik yapması yeterli hale gelecektir. Çünkü üreme ve kadınlık ile annelik ve kadınlık arasındaki bu ilişkinin tek gerçek olmadığı anlaşılabilecektir. Kadının sahip olduğu kadın rolünü yerine getirmesi için anne olmasının, hamile kalmasının ve biyolojik olarak anne olmasının gerekmediği bir gerçektir. Bu gerçeğin kabul görmesi için annelerin kız çocuklarına bu konuda destek olmaları, bu gerçeği kendi gerçekliği yapmalarını sağlamaları ve bu konuda rol model olmaları gerekmektedir. Ancak bu şekilde yapılacak nesiller arası aktarımla kadınlara yüklenmiş olan bu baskıların ortadan kaldırılması sağlanabilecektir. Kadının geleceğinin şekillenmesi için kadınların ve geleceğin kadınları olacak kız çocuklarının sorumlulukları bulunmaktadır.

Evlat edinmeyi düşünen veya evlat edinmiş olan anneler, nedeni ne olursa olsun kısırlık damgasıyla ve çocuklarıyla kan bağıını paylaşmadıkları yargısıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Evlat edindirilen çocukların evlat edinme öncesi olumsuz deneyimlere maruz kalmış olma ihtimalleri, anne ve çocuk arasında bağlanmanın gerçekleşmeme durumu, genetik özelliklerin baskın olacağı beklentisi gibi durumlar evlat edinme konusundaki önyargıları desteklemektedir (Shostack, Freese, Link & Phelan, 2009; Wierzbicki, 1993). Ayrıca, evlat edinen anneler, biyolojik ebeveynlerin fikrini değiştireceği ve çocuğu kendilerinden geri alacağı veya kendilerinin “gerçek” anneler olarak görülmeyeceği korkuları gibi evlat edinmeye ilişkin endişelere sahip olabilmektedirler (March, 1995). Bu durumların her biri, kadınların evlat edinmekten kaçınmalarına veya bunu bir olasılık olarak görmemelerine neden olmaktadır. Oysaki, çocukların bir aileye sahip olmadan büyümesi, kurum bakımında yaşaması ve olumsuz deneyimlere maruz kalması bu çocukların daha riskli bir yaşama sahip olmalarına, davranış problemleri geliştirmelerine neden olmaktadır (Grotevant vd., 2006; Simmel, Barth & Brooks, 2007). Bir diğer ifadeyle, çocukların evlat edinilmesi aslında onların yaşamında olumlu deneyimlerin yaşanmasını sağlamakta, bakım verenlerle bağlanmanın yeniden kurulması için bir fırsat sağlamaktadır. Ayrıca, bireyin yaşamının şekillenmesinde sadece genetik özelliklerin değil, çevresel faktörlerin de etkisi olduğu ifade edilmektedir. Böylelikle de olumsuz durumlar yaşanmadan önlem alınmış olmaktadır. Evlat edinme yoluyla anne olmak isteyen kadınlar anne olabilmekte, korunma ihtiyacı olan kız çocukları ise sağlıklı bir büyüme ortamına erişebilmekte ve güçlü kadınların kızları olabilmektedirler.

Evlat edinme konusunun normalleşerek anneler ve kızlarının faydasına olacak şekilde hizmet etmesi için tüm toplumların farkındalıklarının artırılmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Evlat edinen anneler, evlat edinmiş oldukları kız çocuklarına kendi sahip oldukları rolleri ve sorumlulukları aktarmaktadırlar. Çocukların görerek ve taklit ederek öğrenmeleri kız çocuklarının annelerine benzemelerini sağlamaktadır. Evlat edinmeyi normalleştirerek anne olmuş kadınların kız çocukları da evlat edinme konusunun normal bir şey olduğunu bilerek büyüyeceklerdir. Böylelikle, evlat edinmenin toplum içinde normalleşmesi için sağlam adımlar atılmış olacaktır. Ayrıca, hamilelik ve kadınlık arasındaki ilişkinin de dönüşebilmesi, “tam” bir kadın olmak için doğurmanın gerekmediğinin anlaşılabilmesi için de annelerden kızlarına olacak bu aktarıma gereksinim duyulmaktadır. Bir kız çocuğu annesinden öğrenecekleri ile bunu kendi nesline ve kendisinden sonra gelen nesle aktarabilecektir.

Kızların kendilerini evlat edinen annelerinden, anneleriyle olan deneyimlerinden öğrenecekleri pek çok şey bulunmaktadır. Örneğin, yapılmış olan bir araştırmada, kızların yakın arkadaşlarıyla ilişkilerinin anneleriyle olan olumlu ilişkileri tarafından desteklendiği tespit edilmiştir (Gold & Yanof, 1985). Kız çocuklarının anneleriyle olan olumlu ilişkileri çocuklar tarafından ödüllendirici olarak algılanabilmektedir. Ayrıca, kız çocuklarının yaşamlarına yönelik seçimlerinde annelerinin etkisini ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Barnett, 1971; Cui, Liu & Zhao, 2019; Karafillakis, Peretti-Watel, Verger, Chantler & Larson, 2022; Tangri, 1972). Literatürde, kızların neden annelerine benzediklerini açıklamaya çalışan teorilere rastlanmaktadır. Psikanalitik bakışı benimseyen araştırmacılar, kız çocuklarının anneliğe ait değer ve davranışları bilinçsizce içselleştirdiklerini savunmakta ve bu değer ve davranışların anlamına vurgu yapmaktadırlar. Bir diğer bakış olan sosyal öğrenme yaklaşımını benimseyen araştırmacılar ise, bilinçsiz özdeşleşme fikrini göz ardı etmektedirler, aksine rol modeli alma ilkelerini savunmaktadırlar (Frieze, Parsons, Johnson, Ruble & Zellman, 1978). Böylelikle, kızlar annelerinin davranışlarını taklit etmekte, bu taklitleri tutarlı ve olumlu bir şekilde pekiştirilmekte ve bu nedenle de anneleri gibi olabilmektedirler, annelerine benzemektedirler (Weitzman, 1984). Bu iki bakışta da genetikten bahsedilmediği kızların annelerini görerek, onlarla yaşayarak ve kadın olma içgüdüleriyle annelerine benzedikleri görülmektedir. Bu nedenle de evlat edinme yoluyla anne-kız olmuş kişilerin birbirlerine benzedikleri, birbirlerine uyum sağladıkları ve özellikle kız çocuklarının annelerinden aldıkları birtakım özellikleri olduğu ifade edilebilir.

Kız çocuklarının anneleriyle olan ilişkilerini sürdürme olasılıklarının erkek çocuklara göre daha fazla olduğu ifade edilmektedir (Chodorow, 1974; 1978). Yaşamları boyunca anneler ve kızları arasında kişisel bir özdeşleşme bulunmaktadır. Bunun temel kaynağı ise annenin pek çok toplumda birincil bakım veren konumunda olmasıdır. Kız çocuğu ergenliğinde de yetişkinliğinde de annesiyle özdeşim kurmaya devam etmektedir. Bu durum erkek çocuklarda farklı bir seyir göstermektedir. Erkek çocuklarının annesiyle özdeşimi yerini ilerleyen yıllarda babayla ya da başka bir erkek figürüyle özdeşime bırakmaktadır. Kız çocuklar ise anneyle özdeşleşme sürecine devam etmekte ve yetişkin kimliğini oluştururken de anne – kız ilişkisini sürdürmektedir. Anneleriyle aralarında olan bu uzun süreli özdeşimler nedeniyle, kız çocukları kendilerini daha çok annelerine benzetmektedirler (Chodorow, 1978).

Anneler ve kızlarının arasındaki ilişkiye şekil veren üç temel sav bulunmaktadır. Bunların ilki, annenin kızıyla aynı cinsiyeti paylaşmasından ötürü özdeşleşmesidir ve anne bu süreçte kendini yeniden yaratmıştır. İkinci sav, anne kendini kızından ayırt edemeyerek, kendisi hakkında sahip olduğu duyguları kızına yansıtmıştır. Üçüncü sav ise anne bilinçsizce kendisinin küçük çocuk haline karşı davrandığı gibi kızına da davranmaktadır. Annelerin kızları aracılığıyla hem kendi çocukluğunu hem de kendi annesinin kimliğini yaşadığı öne sürülmektedir; bir diğer ifadeyle anne kızıyla özdeşleşerek "hem kendi annesi hem de kendi çocuğu" olmaktadır (Hammer, 1976). Anneler ve kızları arasındaki ilişki kızların yaşamlarını etkileme gücüne sahiptir. Bir çalışmada, annelerin kızlarının sağlığı üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır (Walters, 2017). Ayrıca, annelerin davranış ve düşünceleri ile kızlarının beden imajlarının gelişimi arasında bilişsel ve davranışsal düzeyde bir ilişki olduğu belirtilmektedir (Gil-Llario, Munoz, Ceccato, Ballester & Gimenez, 2019). Bu bağlamda, annelerin kızlarının fiziksel gelişiminin şekillenmesinde rol oynadıkları ifade edilebilir. Öte yandan, bu rol sadece fiziksel gelişimle sınırlı kalmamaktadır. Annelerin sahip oldukları olumsuz duygular, kızlarının pasif davranışlara sahip olmasına neden olmaktadır, annelerin olumlu duyguları ise kızlarının bilişsel yeniden yapılandırma süreçlerini ve problem çözme becerilerinin kullanımını olumlu yönde etkilemektedir (Chen, Wu & Wang, 2018).

Anneler ve kızları arasındaki özdeşim kaynaklı ve uzun süreli ilişki sadece kız çocuklarının değil annelerinin de yaşamlarını etkilemektedir. Evlat edinme yoluyla kurulmuş olan bu bağ ise ihtiyaç sahibi iki farklı bireyin ihtiyaçlarını gidermektedir. Anne olmak isteyen bir kadının ve bir anneye ihtiyaç duyan bir çocuğun ihtiyaçları evlat edinme yoluyla karşılanabilmektedir. Bu şekilde

kurulmuş olan bir bağ anne ve kız ilişkisinin ömür boyu sürebilmesi için temellerinin atılmasını sağlayacaktır. Anneler ve kızları arasındaki bu farklı ilişki için evlat edinme yolunun daha çok insan tarafından normalleştirilmesi daha fazla annenin ve daha fazla kız çocuğunun hayatını olumlu yönde değiştirebilme gücüne sahiptir.

Tüm bu bilgiler ışığında, çocuk koruma sistemi bağlamında aile temelli bakım hizmetleri arasında ele alınan evlat edinme aracılığıyla çocuklara sıcak bir yuva sağlanabilmektedir. Aile temelli olan bu bakım ortamında, kız çocuklarının anne şefkatine kavuşması, kadınların da annelik duygusuna sahip olmaları sağlanabilmektedir. Evlat edinen anneler ve evlat edinilen kızları arasında kurulan ilişki aracılığıyla kızlar annelerinden kadın olmayı öğrenmektedirler. Evlat edinen anneler “eksiksiz” bir kadın olmak için biyolojik yolla anne olmanın gerekmediğini ve evlat edinme yoluyla da “tam” bir anne olunabileceğini kendileri için normalleştirmeliler ve bu düşünce şeklini nesiller arası aktarımla bir sonraki nesil olan kızlarına aktarabilmelidirler.

Yazar Hakkında: Yazarın kendisi de evlat edinilmiştir. Doğduğunda evlat edinilmiş olan yazar, defalarca biyolojik yolla hamile kalma denemesi yapılmış ve hepsi olumsuz sonuçlanmış olan bir kadının 23 senelik evliliğinin içine dahil olmuştur. Evliliğinin ilk 23 senesinde anne olmaya çalışmış olan yazarın annesi evlat edinme yoluyla anne olmuş ve bölümün yazarı olan kızını eşiyile birlikte sevgi ve şefkatle büyütmiştir. Evlat edinme sayesinde, bir çift ebeveyn olma mutluluğunu ve bir kız çocuğu da sevgi dolu bir ailede büyüme şansını elde etmiştir. Ayrıca, yazar gittikçe annesine benzemektedir. Annesi gibi yapmayı öğrendiği pek çok şey bulunmaktayken, fiziksel olarak da annesine benzemektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, E. (1991). Çocuğun güvenliği ilkesi ışığında korunmaya muhtaç çocuklar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24(2), 709-734. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000682
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB). (2019). Türkiye aile yapısı araştırması. Ankara: Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Barnett, R. C. (1971). Personality correlates of vocational planning. *Genetic Psychology Monographs*, 83, 309-356.
- Beckman, L. J., & Harvey, S. M. (2005). Current reproductive technologies: Increased access and choice? *Journal of Social Issues*, 61(1), 1-20.
- Bilir-Seyhan, G. (2021). Koruma altındaki çocuklar. D. Erol (Ed.), *Erken çocukluk döneminde dezavantajlı çocuklar içinde* (271-302). Eğiten Kitap.
- Chen, X., Wu, X., & Wang, Y. (2018). Mothers' emotional expression and discipline and preschoolers'

- emotional regulation strategies: Gender differences. *Journal of Child and Family Studies*, 27(11), 3709-3716.
- Child Welfare Information Gateway. (2011). *How many children were adopted in 2007 and 2008?* Washington, DC: U.S. Department of Health & Human Services, Children's Bureau.
- Chodorow, N. (1974). Family structure and feminine personality. (43-66). M. Z. Rosaldo and L. Lamphere (eds.), *Women, Culture, and Society*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Chodorow, N. (1978). *The Reproduction of Mothering*. Berkeley: University of California Press.
- Çocuk ve Gençlik Özel İhtisas Komisyonu (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): Çocuk Çalışma Grubu Raporu. Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı.
- Cui, Y., Liu, H., & Zhao, L. (2019). Mother's education and child development: Evidence from the compulsory school reform in China. *Journal of Comparative Economics*, 47(3), 669-692.
- Dave Thomas Foundation for Adoption. (2002). *National Adoption Attitudes Survey: Research report*. Columbus, OH: Author.
- Draper, J. (2003). Blurring, moving and broken boundaries: Men's encounters with the pregnant body. *Sociology of Health and Illness*, 25, 743-767.
- Elson, J. (2004). *Am I still a woman? Hysterectomy and gender identity*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Ercan, R. (2011). Modern çocukluk paradigması. *Journal of World of Turks*, 3(2), 85-98.
- Erkut, Z., Balci, S. & Yıldız, S. (2017). Tarihsel süreç içinde çocuk. *Çocuk ve Medeniyet*, 2(3), 17-28.
- Erol, N. (2004). Yuva, yetiştirme yurtları sorunun mu yoksa çözümün mü parçası? Koruma altındaki çocuklar; Prof. Dr. Mualla Öztürk Anısına XVII. Sempozyum Sunuları – 23–25 Şubat 2004 (Yayına hazırlayan Runa Uslu). Ankara Üniversitesi Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Yayınları, Yayın No: IX. Ankara Üniversitesi Basımevi; 33–140.
- Erol, N., Şimşek, Z. & Üstüner, S. (2005). *Çiçekli dünyamda elimi yalnız bırakma: Dünya'da ve Türkiye'de çocuk koruma sistemleri, kurum bakımı, koruyucu aile ve evlat edinme*. Ümit Matbaacılık.
- Fisher, A. (2003). Still "not quite as good as having your own"? Toward a sociology of adoption. *Annual Review of Sociology*, 29, 335-361.
- Frieze, I., Parsons, J., Johnson, P., Ruble, D. & Zellman, G. (1978). *Women and Sex Roles: A Social Psychological Perspective*. New York: W. W. Norton.
- Gil-Llario, M. D., Muñoz, V., Ceccato, R., Ballester-Arnal, R., & Giménez-García, C. (2019). Relationship between mothers' thoughts and behaviors and their daughters' development of the body image. *Revista de Psicología Clínica con Niños y Adolescentes*, 6, 30-35.
- Gillespie, R. (2003). Childfree and feminine: Understanding the gender identity of voluntary childless women. *Gender & Society*, 17, 122-136.
- Gold, M., & Yanof, D. S. (1985). Mothers, daughters, and girlfriends. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(3), 654.

- Goldberg, A., & Smith, J. (2008). Social support and psychological well-being in lesbian and heterosexual preadoptive couples. *Family Relations*, 57, 281-294.
- Grotevant, H., van Dulmen, M., Dunbar, N., Nelson-Christendaughter, J., Christian, M., Fan, X., & Miller, B. (2006). Antisocial behavior of adoptees and non adoptees: Prediction from early history and adolescent relationships. *Journal of Research on Adolescents*, 16(1), 105-131.
- Hammer, S. (1976). *Daughters and Mothers: Mothers and Daughters*. New York: New American Library.
- Inhorn, M. (2002). The “local” confronts the “global”: Infertile bodies and new reproductive technologies in Egypt. In M. Inhorn & F. Balen (Eds.), *Infertility around the globe: New thinking on childlessness, gender, and reproductive technologies* (pp. 263-282). Berkeley: University of California Press.
- Ireland, M (1993). *Reconceiving women: Separating motherhood from female identity*. New York, NY: Guilford Press.
- Jones, J. (2008). *Adoption experiences of women and men and demand for children to adopt by women 18-44 years of age in the United States, 2002*. Vital and Health Statistics, 23, 1-36.
- Karafillakis, E., Peretti-Watel, P., Verger, P., Chantler, T., & Larson, H. J. (2022). ‘I trust them because my mum trusts them’: Exploring the role of trust in HPV vaccination decision-making among adolescent girls and their mothers in France. *Vaccine*, 40(8), 1090-1097.
- Kırımsoy, E., Acar, H., Yokuş Sevik, H., Kaynak, H., Aydın, M., Antakyalıoğlu, Ş., Özdemir, U., Mutlu, Y. ve Baykara Acar, Y. (Ed.). (2013). *Çocuk adalet sistemi çalışanları eğitim programı: Sosyal çalışma görevlileri için eğitim kitabı*. Çocuklar İçin Adalet Projesi.
- Koşar, G. N. (1992). *Sosyal hizmetlerde aile ve çocuk refahı alanı*. (2.Baskı). İltak A.Ş.
- March, K. (1995). Perceptions of adoption as social stigma: Motivation for search and reunion. *Journal of Marriage and the Family*, 57, 653-660.
- March, K., & Miall, C. E. (2006). Reinforcing the motherhood ideal: Public perceptions of biological mothers who make an adoption plan. *Canadian Review of Sociology*, 43(4), 367-386.
- McQuillan, J., Greil, A., Shreffler, K., Wonch-Hill, P., Gentzler, K., & Hathcoat, J. (2012). Does the reason matter? Variation in childlessness concerns among US women. *Journal of Marriage and Family*, 74, 1166-1181.
- McQuillan, J., Stone, R. T., & Greil, A. (2007). Infertility and life satisfaction among women. *Journal of Family Issues*, 28, 955-981.
- Miall, C., & March, K. (2005). Open adoption as a family form: Community assessments and social support. *Journal of Family Issues*, 26, 380-410.
- Morell, C. (2000). Saying no: Women’s experiences with reproductive refusal. *Feminism and Psychology*, 10, 313-322.
- Parry, D. C. (2005). Work, leisure, and support groups: An examination of the ways women with infertility respond to pronatalist ideology. *Sex Roles*, 53, 337-346.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yokoluşu*. (K. İnal, Çev.). İmge Kitabevi. (Orijinal eserin basım tarihi 1987).

- Shostack, S., Freese, J., Link, B., & Phelan, J. (2009). The politics of the gene: Social status and beliefs about genetics for individual outcomes. *Social Psychology Quarterly*, 72, 77-93.
- Simmel, C., Barth, R. P., & Brooks, D. (2007). Adopted foster youths' psychosocial functioning: A longitudinal perspective. *Child & Family Social Work*, 12, 336-348.
- Şimşek, Z., Erol, N., Öztop, D. & Özcan, Ö. Ö. (2008). Kurum bakımındaki çocuk ve ergenlerde davranış ve duygusal sorunların epidemiyolojisi: Ulusal örnekleme karşılaştırmalı bir araştırma. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19(3), 235-246.
- Tangri, S. S. (1972). Determinants of occupational role innovation among college women. *Journal of Social Issues*, 28, 177-199.
- Tezel-Şahin, F. & Cevher F. N. (2007). *Türk toplumunda aile-çocuk ilişkilerine genel bir bakış*. ICANAS 38 (38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, Türkiye.
- Thompson, C. (2005). *Making parents: The ontological choreography of reproductive technologies*. Cambridge: MIT Press.
- Türk Dil Kurumu. (2019). *Güncel Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Ulrich, M., & Weatherall, A. (2000). Motherhood and infertility: Viewing motherhood through the lens of infertility. *Feminism & Psychology*, 10, 323-336.
- UNICEF. (2004). Çocuk haklarına dair sözleşme. <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>
- UNICEF. (2013). Çocuk Refahı Belgesi. UNICEF.
- Vandivere, S., Malm, K., & Radel, L. (2009). *Adoption USA: A chartbook based on the 2007 National Survey of Adoptive Parents*. Washington, DC: U.S. Department of Health.
- Walters, K. (2017). *The relationship between physical activity and psychosocial health in adolescent girls and their mothers* (Doktora tezi). Clemson University, ABD.
- Weitzman, L. (1984). Sex-role socialization: A focus on women. (157-327) J. Freeman (ed.), *Women: A Feminist Perspective* (3rd ed.). Palo Alto, CA: Mayfield Publishing.
- Wierzbicki, M. (1993). Psychological adjustment of adoptees: A meta-analysis. *Journal of Clinical Child Psychology*, 22(4), 447-454.
- Wolf, N. (2001). (Misconceptions). *Truth, lies, and the unexpected on the journey of motherhood*. New York, NY: Doubleday
- Yaman, F. & Tuncay, T. (2020). Ölümcül çocuk istismarları ve Türkiye çocuk koruma sistemine yönelik bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(3), 1370-1393.
- Zhang, Y., & Lee, G. (2010). Intercountry versus transnational adoption: Analysis of adoptive parents' motivations and preferences in adoption. *Journal of Family Issues*, 32, 75-98.
- 5395 Çocuk Koruma Kanunu Tarihi: 15/07/2005 Resmi Gazete Sayısı: 25876

**BELL HOOKS’UN DUYGU YOLDAŞLIĞI KİTABINI OKUMAK:
ANNE-KIZ İLİŞKİSİNE ANNENİN KADINLIK DENEYİMİ VE
BİLGİSİNİN SONRAKİ NESİLLERE AKTARILMASI AÇISINDAN BAKMAK**

*** Nazmiye KETE TEPE**

ÖZET

Anne-kız çocuk ilişkisinde deneyimin aktarılamıyor oluşu ataerkil kültürün neden olduğu bir sorundur. Kız çocuğu Oedipus Kompleksi ya da Elektra kompleksi olarak adlandırılan psikolojik süreçlerden geçerek yetişkin olduğu ataerkil toplumda benliğini kurmak ve bireyselliğini yaşamak konusunda anneden aktarılabilecek bilgi, deneyim ve kültürle yeterince beslenememektedir. Bu konuda neyse ki birçok kadın yazar kadınların imdadına yetişmektedir. Bu çalışmada iki kitap birlikte okunarak annenin aktarabileceği bilgiyi ve donanımı kız çocuklarına, kadınlara aktarabilen iki kitap eşliğinde Hooks’un “Duygu Yoldaşlığı” ve Tekin’in “Muinar’ı”, yüzyılların birikiminden süzülüp gelen kadın deneyimi bilgisi ele alınmakta; kız çocuğunun, kadının ihtiyacı olan bilgi ve deneyim özetlenmeye çalışılmaktadır. Yer yer ütöpik eserleriyle Ursula le Guin’in kitaplarına ve düşüncelerine başvuracağımız bu çalışmada “kadın sorunu” üzerine tartışmak ve kız çocuğunu ve kadını güçlendirecek bilgi ve deneyimi sunmak ataerkil kültürde bize yeni bir bakış kazandırabilir. Bu bakış aynı zamanda bir tür eşit ve özgür yaşama pratiğı ve deneyimi; ütöpik olanın, uzakta olanın günümüze, gündelik hayata çağırılması; varoluşun, kadınlığın, yaşamın, sevginin, dayanışmanın ve neşenin kutlanması olarak düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Kadınlık, anne-kız ilişkisi, kuşaklararası aktarım

GİRİŞ

Anne-kız çocuk ilişkisinde kadınlık deneyimi ve bilgisinin aktarılamıyor oluşu ataerkil kültürün neden olduğu bir sorundur. Kız çocuğu Oedipus Kompleksi ya da Elektra Kompleksi olarak adlandırılan psikolojik süreçlerden geçerek yetişkin olduğu ataerkil toplumda benliğini kurmak ve bireyselliğini yaşamak konusunda anneden aktarılabilecek bilgi, deneyim ve kültürle yeterince beslenememektedir.

*Dr. Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon Meslek Yüksekokulu, Görsel İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü, Radyo ve Televizyon Programcılığı, ORCID: 0000-0002-8652-0327, nktepe@aku.edu.tr

Bu çalışmada, annenin aktarabileceği bilgiyi ve donanımı kız çocuklarına, kadınlara aktarabilen Hooks'un Duygu Yoldaşlığı kitabı eşliğinde, kadınlık deneyimi ve bilgisi ele alınmakta; kız çocuğunun, kadının ihtiyacı olan bilgi ve deneyimin anneden aktarılamasa da kadın yazınının önemli eserleriyle kazanılabileceği savunulmaktadır. Kadınların ataerkil toplumun yaşamlarında ortaya çıkardığı sorunlara karşı bilinçlerinin ve farkındalıklarının gelişmesini ve güçlenmelerini sağlayabilecek kadın eserlerini okumaları, feminist terapinin önemli yöntemlerinden biridir ve bibliyoterapi olarak adlandırılmaktadır.

Kız çocuğunu ve kadını güçlendirecek bilgi ve deneyimi giderek daha fazla kadının edinmesi, daha önce “kadın sorunu” üzerinde aralarında hiç konuşmamış kadınların da bu konuda konuşup tartışabileceği, dayanışma içinde olabileceği güçlü kadın topluluklarının oluşmasını sağlayabilecektir. Bu, aynı zamanda bir tür eşit ve özgür yaşama pratiği ve deneyimi; ütopyik olanın, uzakta olanın günümüze, gündelik hayata çağırılması; varoluşun, kadınlığın, yaşamın, sevginin, dayanışmanın ve neşenin kutlanması olarak düşünülebilir.

Çalışmanın Temel Sorunsalı ve Çözüm Önerisi

Farklı kadınlık durumları olmakla birlikte kadınların özel hayatta ve kamusal hayatta ortak pek çok sorunları da bulunmaktadır. Çocuktan ergenliğe, gençlikten, yetişkinliğe ve yaşlılığa doğru kadınlar bedenleri, aileleri, ilişkileri, iş hayatı, tercih etmeleri durumunda annelikleri ve evlilikleri gibi konularda yaşadıkları deneyimleri hem anneleriyle hem diğer kadınlarla paylaşmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Çalışmanın temel sorunsalı genellikle anneler tarafından kadınlık deneyimi ve bilgisinin kız çocuklarına yeterince aktarılamıyor oluşudur. Bunun nedenleri bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte anne-kız ilişkisinin dönüşmesinin toplumsal değişimlere bağlı olduğu ve uzun yıllar alacağı söylenebilir. Ancak kız çocukları ve kadınların, özel ve kamusal hayatlarında ihtiyaç duydukları kadınlık bilgisi için başvurabilecekleri başka kaynaklar mevcuttur. Bu çalışmada bu kaynaklardan feminist eleştiri, feminist eleştirinin önemli bir kaynağı olarak kadın yazını ve bibliyoterapi ele alınmaktadır.

Kadınlık durumuna dair deneyimlerin bilgisi ataerkil düzende kız çocuk için hayati bir önem taşımaktadır çünkü eşitsizlikle ve bu eşitsizliğin getirdiği dezavantajlarla mücadele edebildiği oranda kendini gerçekleştirebilecektir. Deneyim ve bilgi eksikliğinin nedenleri ve alternatif çözüm yolları üzerine düşünülmesi gerekmektedir. Kadının tarihsel süreçte yaşadığı deneyimlerin, eşitsizlik ve mücadele pratiklerinin yeni nesillere aktarımı kadının güçlenmesi,

eşitsizliğin ve ayrımcılığın olmadığı bir toplumsal hayatın yaşanabilmesi için büyük önem taşımaktadır.

Anne-kız çocuk ilişkisinde eksik olan nedir?

Bir kız çocuğunun kendisi olma yolundaki macerasında anne en dinamik ve etkili kuvvet olarak nitelendirilebilir. Nihayetinde anne-kız ilişkisi bir kız çocuğu ve genç bir kadının hayatındaki en belirleyici ve büyük olasılıkla sevgiyle gerçekten karşılaştığı ilk deneyimdir. (McBride, 2021: 23) Bu doğal olarak, bir anneden doğma ve yaşamın ilk yıllarını büyük ölçüde onun gözetiminde geçirmeye ilgili olduğu kadar anne ile aynı toplumsal cinsiyeti paylaşıyor olmanın getirdiği bir yakınlıkla da ilişkilendirilebilir.

“Anneler, kızlarının özgürlüğü, sesi, derinliği, güzelliği, gücü ve güvenliği tanımalarına yardımcı olan en önemli kişi olma gücüne sahiptir “

McBride, 2021: 23

Ancak, annelerin bu gücü gerektiği gibi ve yeterince kullanamadıklarını söylemek mümkündür. Baştan şunu da belirtmek gerekir ki; bu gücün kız çocuklarına aktarılabilmesi için öncelikle annenin iç gücünü duyumsayan ve bunu hayat pratikleriyle de doğrulayan güçlü bir özne konumunu edinmiş olması gerekmektedir. Yani McBride’in da bahsettiği bu güç şimdilik varsaydığımız ve potansiyel bir güçtür. Elbette bu gücü kendinde var kılan ve hayatında doğrulayan anneler mevcuttur ama toplumsal olarak hâlâ bir azınlık olduklarını söyleyebiliriz.

“Feminizm herkes içindir” ancak henüz herkesin farkında olmadığı bir bilinçlilik halidir. Ya da bir başka örnek vermek gerekirse insan hakları herkes içindir. Ancak toplumda insan hak ve özgürlüklerinden herkes faydalanamamaktadır. Bunlar daha çok evrensel ve ideal kavramlaştırmalar olarak henüz ulaşamadığımız, erişemediğimiz yüksekliklerdir. Yeryüzüne, aramıza, bireysel ve toplumsal hayatımıza tam olarak katılmamışlardır. Ancak bu umutsuz olmayı gerektirmez. Hayat var olduğu sürece, nefes alıp verdikçe bizim olan ve bazen gökteki yıldızlar kadar uzak görünen bu evrensel değer ve kavramları, yeryüzüne indirmenin yollarını araştırmaya devam etmek gerekir. McBride, çalışmasında umutvar bir tonda konuşmaya devam etmektedir:

“Anneler gerçekten bizim söylediğimiz kadar etkililerse, kızları ile olan ilişkileri yoluyla kızlarını koruma, onlar için savaşma, onlar için yeni bir dünya yaratma potansiyeline ve onlara özgürlük verme gücüne (sadece yük değil) sahipler.”

McBride, 2021: 25, 26

Ancak anneler bunu öncelikle yapabildikleri ölçüde kendileri için yapmak zorundadırlar ve onlar da ihtiyaç duydukları bilgi ve deneyimi önceki nesilden yeterince alamamışlardır. Ayrıca annenin de nihayetinde tümgüçlü bir varlık değil, bir insan olduğu unutulmamalıdır. Belki de bir annenin kız çocuklarına bırakacağı ilk fikir, kurtarıcının ne anne, ne baba, ne sevgili, eş ya da arkadaş değil, insanın kendi aklı, sezgisi ve cesaretini kullanarak bizzat kendisi olduğu ya da bir başka şekilde söylersek en başta ve önce gelenin bireyin kendi sorumluluğunu alması olduğudur, buna kendi mutluluğunun sorumluluğunu almayı da eklemek gerekir. Çoğunlukla dışarıda, diğer insanlarda aranan mutluluk aslında bireyin kendisine verebileceği bir duygu ve düşünce bütünlüğü, kendisini bir ve tamam hissedebilme halidir. Kısaca söylersek, insan bizzat kendi mutluluğunun yaratıcısı olmalıdır. Ancak bunu, kendini güvende hissettiği, ifade edebildiği, destek ve dayanışma bulabildiği topluluklar olmadan gerçekleştirmesi de oldukça zordur. Ataerkil kültür tıpkı diğer toplumsal cinsiyetlere olduğu gibi kadınlara da parçalanmış bir kimlik sunmaktadır. Parçalanmış bir kimliğe sahip olmak ataerkil düzenin köleleştirici buyruk ya da dayatmalarına karşı da pasif, güçsüz ve dirençsiz olmak demektir. Kadınların çoğunluğunun temel ihtiyaçları üzerine düşünmesi, bunları birbirleriyle konuşmaları onlara güç verebilir. Kadınlar güçlendikçe bu ihtiyaçlar üzerine bireysel ve toplumsal alanda mücadele etmeleri de mümkün hâle gelecektir.

Bir ihtiyaç olarak feminist eleştiri

Maggie Humm, *Feminist Edebiyat Eleştirisi* adını taşıyan kitabının giriş kısmına kısa bir masal anlatısıyla başlamaktadır. Masal, yıllar yıllar önce, Eleştirel Kral'ın erkeklerden oluşan tebaasını anlattığı sırlarla başlar. Kralın bir de kızı vardır ve bir gün bu sırları ve bu sırların yazılı olduğu kitapları duyar. Kız, anlam veremediği bu sırlar ve dünya hakkında gerçekleri öğrenmek için bu kitapları bulup teker teker okur. Kızın, bütün bu sır dolu mitlerin bir aldatmaca olduğunun farkına varması ve öfkelenmesiyle artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Kız anlamıştır ki; ortada sır filan yoktur, anlatılan her şey yalanlardan yani hiçten ibarettir. Kız, bu bilgiyi diğer kadınlara anlatarak yayılmasını sağlayınca kadınlar birbirleriyle günler ve geceler boyunca konuşmaya başlarlar. Kral ve tebaası yaşlanıp ölürken, kadınlar sözlerinin ve birbirlerinin önemini keşfederler. Ve bundan böyle “Feminist Eleştiri” adı verilen diyarda hep birlikte uzun bir hayat yaşarlar. Masallar sözlü kültürde genellikle özü aynı kalsa da dilden dile değişerek anlatılır. Burada kitapta anlatılan masalı başka sözcüklerle ifade edilmiştir, Humm ise masalı şu sözlerle anlatmaktadır:

“Evvel zaman içinde, (...) başka adamlara sırlar anlatan bir adam vardı. Ve bu adam bir Eleştirel Kral, öteki adamlar da onun tebaasıydı. Hiçbir kadın, hiçbir zaman, bu sırları duymamıştı. Hiçbir kadın bu sırlarla ilgili kitapları okumamıştı. Fakat kralın bir kızı vardı. Ve bir gün, kız bu kitapları okuyup, sırları duydu. Sırların gerçek sırlar olmadığını, kitapların da gerçek kitaplar olmadığını gördü. Üstelik buna çok kızdı. Bu yüzden başka kadınlarla konuştu. Kadınlar geceler, günler boyunca, düşlerde ve uyanırken hep birlikte konuştular. Kral da tebaası da yaşlanıp, öldüler. Kadınlar birbirinin altın yüzlerine bakıp, birbirlerinin altın seslerini duydular. Ve Feminist Eleştiri adını verdikleri bu diyarda hep birlikte uzun zaman yaşadılar”.

Humm, 2002: 17

Bu kısa ve mutlu biten masalı hayata uyarlırsak aslında bütün bir hayat, daha doğrusu kadınların doğumlarından ölümlerine tüm hayatları birtakım yanılmalar, aydınlanma anları, farkındalıklar, ayağa kalkışlar, düşüşler ve mücadelelerle doludur. Bireyin bilgi arayışı ve sorgulama sonucunda hayata kattığı anlamlar sayesinde var oluşu bir yıkım olmaktan çıkıp bir şölene dönüşebilir.

Karen Offen, Avrupa’da feminizmin 1880’lerden itibaren kadınların özgürlüklerine kavuşmaları anlamında kullanılmaya başlandığını söylemektedir. (Akt: Humm, 2002, 17). Humm, feminist edebiyat eleştirisinin kadın hareketiyle birlikte geliştiğini, feminist eleştirinin İkinci Dalga feminizme dek akademide entelektüel bir çabanın temsilcisi olarak kabul görmediğini belirtmiştir. Humm’a göre, yazar Virginia Woolf’un Kendine Ait Bir Oda adlı kitabı özgürleştirici ve otobiyografik açıklığıyla feminist eleştirinin ilk modern yapıtı olarak kabul edilebilir. Söz konusu çalışma kadının farklılığını toplumsal, kültürel ve edebi boyutlarıyla ciddi bir biçimde ele almaktadır (2002: 18).

“Feminist hareketin kendisindeki gelişme feminist eleştiriden ayrılamaz. Kadınlar, kadınların sembolik olarak yanlış tasvir edilmelerinin gücünün bilincine vararak ve bunu eleştirerek feminist olurlar. Bir cinsiyeti dil yoluyla edinmemizin yollarını anlamak ve dilin, öznelliklerimizi, sıkıntılarımızı oluşturmada oynadığı rolün feminist edebiyat eleştirisine önemli bir görev yüklediğini algılamak için.”

Humm, 2002, 19

Humm, feminist eleştiriye dair pek çok eleştirmenin ortaklaştığı üç temel varsayımın aynı zamanda kavramı açıkladığını da belirtmektedir: İlk varsayım şudur: Cinsiyet dil yoluyla kurulmaktadır ve yazı üslubunda görünür hale gelmektedir. Bu nedenle de üslup, cinsiyet ideolojilerinin ifadesini temsil etmek zorundadır. Ancak ideoloji karşıtlığı da içerdiğinden ideoloji kendi deneyimimizi kendimize ve diğerlerine açıklamak için kurduğumuz bir şeydir. Bir diğer deyişle ideoloji, deneyimlerin karşıtlığıyla baş etme yöntemimizdir. Kadınlar erkeklere göre kendilerine ilişkin çok daha fazla kafa karıştırıcı imgelerle çevrelenmişlerdir. Bunun sonucu ise kadınların ideolojileri erkeklerinkine oranla çok daha fazla karşıtlık taşımaktadır. Feminist eleştirinin, edebi üslup ve cinsiyet etkileşimini sistematik olarak açıklamak için iktidar ve cinsiyet ayrımlarıyla ilgili sorunları içeren dil hakkında açıkça ve özgürce söz etmesi bir imkân olarak görülebilir (2002: 21, 22).

İkinci varsayıma göre, cinsiyetle bağlantılı yazı stratejileri bulunmaktadır. Robin Lakoff'tan (1975) itibaren dil bilimcilere göre; kadınlar ve erkekler dili farklı biçimlerde kullanmaktadırlar. Farklı söz dağarcıklarına sahip olan kadınlar ve erkekler bu farklılığı yine farklı türden cümlelerde ifade etmektedirler. Üçüncü varsayım ise şu şekilde özetlenebilir: Edebiyat eleştirisi geleneği tıpkı parçası olduğu ekonomik ve toplumsal gelenekler gibi, kadınların eserlerini ya da eğitimlerini dışarıda tutmak ve değerini takdir etmemek için eril normlar kullanmaktadır (Humm, 2002: 22). Humm, feminist eleştirinin amaçlarına da açıklık getirmektedir: *"Feminist eleştiri edebiyat eleştirisi içinde dört sorunla ilgilenmektedir. İlki, eril edebiyat tarihi konusunun, eril metinlerin yeniden incelenmesi, bunların ataerkil varsayımlarının saptanması ve bu metinlerde kadınların toplumsal, kültürel ve ideolojik normlara göre nasıl temsil edildiğinin gösterilerek konumlandırılmasıdır. Bu eleştiri izlekseldir, edebiyatta bir izlek olarak kadınlara baskı yapılması üzerinde odaklanır ve bir kadın okurun erkeklerin ürettiği yapıtların tüketicisi olduğunu varsayar. İkincisi, kadın yazarların görünmezlikleri ele alınır. Feminist eleştirmenler, gözardı edilmiş kadınların metinlerine ve kadınların daha önce edebiyat dışı kabul edilen sözlü kültürüne büyük önem veren yeni bir edebiyat tarihi oluşturmuşlardır. Üçüncü olarak, feminist eleştiri okurlara yeni yöntemler ve değişik bir eleştiri pratiği sunmakla 'feminist okur' sorunuyla karşı karşıya gelir. Böyle bir pratik, geleneksel eleştiride hakkıyla değerlendirilmeyen, annelerle kızların ya da anne/kız empatisinin metinsel anlarının yansıtılması üzerine odaklanır Dördüncüsü, feminist eleştirinin, yeni bir yazı ve okuma bütünlüğü yaratma yoluyla bizim de feminist okurlar olarak edimde bulunmamızı sağlama amacı taşımaktadır."* (Humm, 2002: 26).

Humm'a göre eleştiri her zaman, eğitimde ya da süreli yayınlarda olsun, kültürel gücün kamusal ifadesinin bir parçasını oluşturmaktadır (Humm, 2002: 19). Bu noktadan hareketle, şunu da söyleyebiliriz: Kadınların sözünün ya da söyleminin kamusal ifadenin aracı olan medya aracılığıyla dolaşıma girerek geniş kitlelere ulaşması, feminist eleştirinin dolayısıyla kadınların toplumsal ve kültürel olarak güçlenmesini sağlayabilecektir.

BİR KADIN YAZINI ÖRNEĞİ OLARAK BELL HOOKS'UN 'DUYGU YOLDAŞLIĞI'NI OKUMAK

Çalışmanın ikinci kısmında öncelikle feminist eleştirinin temel kaynağı olarak kadın yazını ve bibliyoterapi yöntemi üzerinde durulmaktadır. Ardından Bell Hooks'un *Duygu Yoldaşlığı* adlı eseri önemli bir kadın yazını örneği olarak alımlama estetiğine göre okunmaktadır. Zengin bir içeriğe sahip olan kitaptan konumuzla ilgili olduğu düşünülen temalar ele alınmıştır. Buna göre, Hooks'un sevgi-özgürlük ilişkisi, anne-kız ilişkisi, kadınlar arası ilişki ve sorunlar ile kız kardeşlik ve dayanışma temaları hakkındaki görüşleri açıklanmıştır.

Feminist eleştirinin temel kaynaklarından biri olarak kadın yazını

Bu çalışmanın konusu ya da fikri kendi kişisel deneyimimden kaynaklanmaktadır. Hayatın belli aşamalarında herkes gibi, anlamlandıramadığım, çözümleyemediğim ya da baş edemediğim sorunlar yaşadım. Bende eksik olan bir tür yaşam bilgisiydi. Kendimi her konuda sıfırdan başlamış hissediyordum. Oysa benim geçtiğim yollardan diğer insanlar da geçmiş, benzer sorunlarla karşılaşmışlardı. Bu bilgiyi, özellikle kadınlık durumuyla ilgili olanları, doğallıkla, kendiliğinden çevremdeki kadınlardan örneğin annemden, ablalarımın, akraba ya da komşu kadınlardan edinebilmeliydim. Üstelik kız arkadaşlarımla bu konularda konuştuğumuzda farklı deneyimler ve bilgilerle zenginleşebilirdik. Çünkü onlar da çevrelerindeki kadınlardan bir şeyler öğreneceklerdi. Yani geçmişten bugüne, kadınlar arasında, nesilden nesile kadınlık deneyim ve bilgisinin aktarıldığı bir gelenek olmalıydı. Bu bizi hazırlıklı kılacak ve ataerkil kültüre karşı güçlendirecekti.

Kitaplarla dostluğum ve bazı dönemlerde okuduğum kadın yazarların eserleriyle bana yoldaşlık ettiğini çok sonradan fark ettim. İlk gençliğimde Pınar Kür ve özellikle "Bitmeyen Aşk" romanı, üniversite yıllarında Adalet Ağaoğlu'nun özellikle Hayır ve Ölmeye Yatmak romanları ve günlükleri, Tomris Uyar'ın özellikle günlükleri, Virginia Woolf'un Kendine Ait Bir Oda'sı, Sevgi Soysal'ın Tante Rosa'sı, Tezer Özlü'nün anlatı, öykü ve mektupları, Latife Tekin'in

Muinar'ı, Lale Müldür, Nilgün Marmara, Gülten Akın şiirleri, Clarissa P. Estes'in Kurtlarla Koşan Kadın'ı, Ece Temelkuran'ın kitapları, Nihan Kaya'nın, roman, öykü ve teorik kitapları, Ursula le Guin'in romanları, denemeleri, Karen Horney'in teorik kitapları aklıma ilk gelen örnekler. Bugün de kendimi kırıgın, güçsüz ve yenilmiş hissettiğimde hemen bir kadın yazarın kitabına koşarım. O kitapla yoldaşlık bana gücümü, yaratıcılığımı hatırlatır, tekrar ayağa kalkar, yoluma devam ederim.

Bu kişisel bilgilerden sonra ki feminist teoriye göre “kişisel olan politiktir”, şunu söylemek gerek: Kız çocuklarının, kadınların ihtiyacı olan kadınlık deneyimi ve bilgisini aktaran bir gelenek kadın yazınında mevcuttur. Kadın eserlerinin daha çok kadın tarafından okunması kadın sorunları konusunda derinleşilmesini, kadınlar arasındaki konuşma ve söyleşmenin artmasını, deneyimin karşılıklı aktarılmasını sağladığı gibi aralarındaki bağı da güçlendirebilecektir.

Burada kısaca feminist terapiden ve yine bu terapi türünün tedavi tekniklerinden biri olan bibliyoterapiden de söz etmek gerekmektedir. Çünkü kişisel deneyimimde kendi kendime ataerkil bir toplumda yaşamının getirdiği hayal kırıklıklarını aşmamda kadın eserlerine yönelmem ve onlar aracılığıyla yeniden güçlenmem aslında feminist terapide uygulanan bibliyoterapi yöntemine karşılık gelmektedir.

Psikoterapide feminist uyanış 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında ortaya çıkmış, feminist terapi ruh sağlığı alanındaki cinsiyet körü anlayış ve uygulamalara bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ruh sağlığı alanına yapılan eleştiriler temelde dört başlık altında toplanmıştır (Dinçer, 2021: 487, 488):

1. Taraflı kişilik kuram ve araştırmaları,
2. Çifte Standart, açıklarsak erkeksi olarak etiketlenmiş özelliklere aşırı değer atfedilirken kadınsı olarak nitelendirilen özelliklerin değersizleştirilmesi,
3. Danışanın ruhsal problemlerini ortaya çıkaran koşulların göz ardı edilmesi ve danışanı etiketleyen tanı kriterleri,
4. Danışan-terapist ilişkilerinde var olan güç eşitsizliği

Enns'e göre, feminist terapide amaç, danışanların kişisel, biyolojik, ilişkisel, kültürel, sosyokültürel farkındalıklarını arttırarak içsel ve dışsal faktörlerden etkilenmelerinin kendilerinde nasıl problemler doğurduğuna, gizli kalmış ya da bastırılmış güçlü yanlarını keşfetmelerine, deneyimlerinin yadsınan ya da çarpıtılan taraflarını fark etmeye teşvik etmektir. Bu farkındalık kazandırma süreci danışanların kendilerini suçlamalarını azaltmaktadır çünkü bu süreç içinde

kendilerini ifade etmekte, deneyimlerini analiz edebilmekte ve böylece onları sınırlandırıcı bir çevrenin onların yerleşik rollerin dışına çıkmalarını engellediğini ve özgürlüklerini kısıtladığını görebilmektedirler (Akt. Dinçer, 2021: 490).

Dinçer, feminist terapide kullanılan farklı psikoterapötik yaklaşımları şu başlıklar altında ele almıştır: Kültür Analizi ve kültürel müdahale, cinsiyet rolü analizi ve cinsiyet rolü müdahalesi, güç analizi ve güç müdahalesi, atılganlık/güvengelik eğitimi, yeniden çerçeveleme ve yeniden etiketleme, terapi-arındırma stratejileri, kendini açma, grup çalışması, bilinç yükseltme grupları, sosyal hareket ve savunuculuk, içerik yansıtma, danışanın güçlendirilmesi ve bibliyoterapi (Dinçer, 2021: 493-497). Corey, feminist terapide kullanılan bibliyoterapi çalışmalarında danışanın sorunlarıyla ilişkilendirilebilecek otobiyografilere, romanlara, psikoloji türünde kitaplara, filmlere ve eğitim videolarına başvurulduğunu belirtmektedir (Akt. Dinçer: 2021: 497). Enns'e göre, bunlar aracılığıyla danışanlar sorunlarını yeniden çerçevelemekte, yeni bakış açıları kazanabilmekte ve benlik saygısını yenileyebilmektedirler. Bu tür çalışmaların yaratacağı değişim bireylerin kendilerini eksik, yetersiz, psikolojik olarak onarılmaya muhtaç olarak görmekten giderek vazgeçmelerini ve kendilerini yeterli ve enerjilerini yeni amaçlara yönlendirebilen bireyler olarak görmelerini sağlayabilmektedir. (Akt. Dinçer, 2021: 497). Dinçer, feminist terapinin özgün yönünü şu sözlerle ifade etmektedir:

“Feminist terapi, geleneksel psikoterapi modellerinden farklı olarak hem ‘hastalık modelini’ reddetmekte, hem tanı koymaktan kaçınmakta, hem de terapi sürecinin toplumdaki eşitsiz ilişkileri yeniden üreten bir ortamda ilerlemesine izin vermemektedir. Danışanın yaşadığı problemlerin kaynağını, sosyo-kültürel ve politik boyutları ile bir bütün olarak ele almakta, bağlamı gözden kaçırmamaktadır. Kültür analizi, cinsiyet rolü analizi ve güç analizi gibi tekniklerin yardımıyla danışanların problemlerinin kaynağını derinlemesine araştırmaktadır”

Dinçer, 2021: 498

Bu çalışmada Bell Hooks'un Duygu Yoldaşlığı adlı kitabı, bibliyoterapi yönteminin yararlanabileceği özellikler taşıyan önemli bir eser olarak ele alınmış ve sadece bu kitapta bile ne çok deneyim ve bilgi zenginliği olduğu, kitabın ne çok meseleye açıklık kazandırdığı görülmüştür.

Ele alınan kitap alımlama estetiği kuramına göre okunmaya ve yorumlanmaya çalışılmaktadır. 1960'ların sonunda Almanya'da üretilen alımlama estetiği kuramı, anlamın

sadece yazar ya da sözcüklerle değil okurun okuma sırasında yazınsal yapıyla etkileşimi sonucunda oluşup tamamlandığını söyleyerek okura aktif bir rol vermektedir. Yorum bilgisine dayanan bu kurama göre okur metinde anlamı hazır bulmaz ancak metinle etkileşime girerek anlamı kendisi yaratır. (Detaylı bilgi için bkz. Kete Tepe, 2019: 538-540)

Bell Hooks'un “Duygu Yoldaşlığı”

Yakın bir zamanda kaybettiğimiz Bell Hooks feminist aktivist ve teorisyendir. Ele aldığımız kitabı Duygu Yoldaşlığı, “Kadınların Sevgi Arayışı” alt başlığını taşımaktadır ve yazarın kendi kişisel deneyimi ve fikirlerinin bir anlatısıdır. Kadınların belki de en zayıf noktası olan sevgi arayışlarını konu ederek “sevgi sorunu” üzerine düşünmenin ve fikir üretmenin feminizme ve kadınlara büyük bir güç vereceğini söylemektedir.

Kitabın burada tümüyle ele alınıp tartışılması mümkün olamasa da savunduğu belli başlı fikirler öne çıkarılmaya ve kadınların belki de en temel sorunu olan sevgi sorununa yazarın yaklaşımının orijinallğine dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Orijinal olan kadınların sevgi sorunu olması değil, bu sorunun yeni bir biçimde dile getirilmesi ve zihinde bir berraklık ve anlayış yaratabilmesindedir. Hooks, kitabın önsözünde ataerkil kültürde kadının ilk öğrendiği dersi açıklamakta ve ardından bir soru sormaktadır:

“Ataerkil düşünce ve değerler okulunda bir kadının ilk dersi şudur: Sevgiyi kazanması gerekir. Sevgiye dolaysız sahip olma hakkı yoktur. Sevilmek için iyi olması gerekir. İyi olan da her daim bir başkası, dışarıdan biri tarafından belirlenir. (...)

Etrafına baktığında, her alanda kadınlığın horlandığını gören bir kız çocuk nasıl gerçekten sevildiğini hissetmeye devam edebilir? Kadınlığa dair bu gerçeği değiştiremeyen kız çocuk, sevmeye layık biri olmak için kendini değiştirmeye çalışır.”

Hooks, 2020: 10, 11

İnsan sevilmek, onaylanmak isteyen bir varlıktır. Ataerkil kültürde kadınlar çoğunlukla duygusal, seven, hayatının merkezine sevgiyi koyan, bakım veren, sevgi için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan toplumsal cinsiyet rolleriyle tanımlanmaktadırlar. Bu kadınlar tarafından o kadar çok içselleştirilmektedir ki gerçekten de ilk gençlik ve genç yetişkinlik döneminde kadınların hayatının merkezini arkadaşlık, akrabalık, sevgililik ilişkileri ve/veya evlilik ilişkileri ve sorunları oluşturmakta ve hayatlarının neredeyse büyük bir bölümünü bu tür meselelere ayırmaktadırlar. Kadınlar çocukluklarından itibaren kendilerini sevgiyi arayıp, bulmak, kazanmak ve bulduysa

kaybetmemek için bir şeyler yapmak zorunda hissetmektedirler. Bu öyle bitip tükenmeyen bir çabadır ki enerji ve yaratıcılıklarını büyük ölçüde bu konulara harcamaktadırlar.

Hooks’a göre, feminizm sevginin ne olduğunun bilinebileceği ve özgür olabileceğimiz bir kültür yaratma vaadini henüz yerine getirememiştir. Oysa feminist mücadele ve feminist temelli psikoterapi sayesinde sevginin ne olduğunu bilmenin ve sevgiyi bulmanın kendini sevmeye bağlı olduğunu öğrenen kadınlar nesli sevginin doğasını insanlara anlatabilecek en çok şeyi olan kesimdir. Bu sevgi ataerkil sevgi biçimlerinden biri değildir. Burada bahsedilen her bireyin kendi gelişiminin sorumluluk ve yükümlülüklerini üstlendiği, dönüştürücü bir güç olarak sevgiye dair daha derin bir sevgi anlayışıdır. Hooks, tahakkümün olduğu yerde sevginin var olamayacağını, özgürleşmeden aradığımız sevgiyi bulamayacağımızı bize tekrar tekrar anlatacak bir feminist harekete ihtiyacımız olduğunu söylemektedir. (2020: 11-13).

Tahakküm ilişkilerinin olduğu yerde sevgi barınmaz. Tahakküm varsa insan ilişkileri de sevgi görünümü altında kişilerin birbirine zarar verdiği, hiyerarşi ve güç uyguladığı bir aldatmacadan başka bir şey olamayacaktır. Ancak özgürleşmiş bireyler bu aldatmacanın verdiği sahte mutluluk ve doyuma kanmayacak hakiki ve dönüştürücü sevginin insanın varoluşunu neşe ve yaratıcılıkla gerçekleştirmelerine imkan sağlayabilecektir.

Burada psikanalist Alice Miller’in Türkçeye çevrilmiş bir kitabının adına özellikle dikkat çekmek yerindedir. Kitabın adı “*Bilmek Seni Özgür Kılacak*” ve alt başlığı da “Duygusal Körlükten Kurtulmak ve Gerçek Yetişkin Benliğini Bulmak” (Miller, 2021). Miller’in anne ve babanın çocuğa davranış biçimlerinin çocuğun benlik ve ruhsallığı üzerindeki etkilerini anlattığı tüm kitapları okunmaya değer ve zihin açıcıdır. Kitapları anne babalar için temel başvuru kaynakları olduğu kadar gerek bilimsel çalışmaları gerekse psikoterapist olarak çalıştığı yıllar boyunca edindiği tanıklık ve deneyimlerden süzülen bilgiler ışığında kendi yaşam deneyimlerimizi çözümlemek, kendi çocukluk ve gençliğimizin acılarını büyük ölçüde anlamlandırmak ve dindirmek mümkün hale gelmektedir. Kitabın başlığı hayatımızdaki her tür sorun için bir çözüm başlangıcı niteliği taşımaktadır. Bildiğimiz ölçüde özgürleşebiliriz. Bildiğimiz ölçüde başımıza gelen şeyleri, duygularımızı, insan ilişkilerini, ilişkilerdeki tahakküm ve şiddet biçimlerini tanıyabilir, anlamlandırabilir ve bunlar karşısında güçlenebiliriz. Kendiliğimizi, canlılığımızı, enerji ve yaratıcılığımızı, değerli olduğumuzu ve sevilebilir varlıklar olduğumuzu duyumsayabiliriz. Farkındalık ve anlama kavuştuğumuz ölçüde kendimizi sevebilir ve diğer insanları sevme gücünü bulabiliriz.

Duygu Yoldaşlığı kitabının “*Sevmeye Başarısız Kadınlar*” adını taşıyan bölümünde Hooks, kadınların doğaları gereği sevgi konusunda erkeklerden daha becerikli olmadıklarını söylemektedir. Ataerkil kültürde sevmeye işi kadın işi olarak görüldüğünden kadınlar sevgiyi kendilerine dert edinmişlerdir. Her gün sevgi hakkında konuşurlar. Popüler filmler ve dizilerin çoğunluğu kadınların sevgi arayışı hakkındadır. İçinde yaşadığımız kültür tarafından sevgi konusunda takıntılı hale geliriz ve bu takıntılı halimiz onaylandığından bunu sürdürürüz. Ataerkil erkek tahayyülünde sevgi zayıfların yani kadınların işidir ve sevgi yerine iktidar ve tahakküm anlatıları konmuştur. Erkekler sevgiye sırtlarını döndükçe sevginin anlamı da belirsizleşmiştir. Karşılıklı ilgi ve özveriye vurgulayan sevgi anlayışı yerini fedakâr bir ilgiye, besleyip büyütme ve bakım vermeye bırakmış ve tamamen kadınların işi olarak düşünölmeye başlanmıştır. Yirminci yüzyılın erkeğinin romantik geleneğe yaslanan özveri ve iletişim gerektiren sevgiye ayıracak vakti yoktur, enerjisini ve zamanını işine ayırmalıdır. Kadınların anne olarak da idealize edildiğı bir kültürde, sevgiyi evin fabrikasında tek başına üretmek eş ve/veya anne olan kadının ödevidir (2020: 81-83).

Harriet Lerner, *The Mother Dance (Annelik Dansı)* adlı kitabında çocukları besleyip büyötmek gerçekten değer gördüğünde erkeklerin ebeveynliğe eşit partnerler olarak katılmaya istek göstereceklerini söylemektedir (Akt. Hooks, 2020: 84). Hooks’a göre kadınların başkalarını besleyip büyötmeye doğuştan yetenekli olduğı görüşü kültürün yarattığı bir mittir. Cinsiyetçi stereotiplerden biri olan bu görüşe aşırı vurgu yapmak genelde başkalarına bakım vermenin sevgiyle eş anlamlı ele alınmasına neden olmuştur. Oysa bu sevginin vasıflarından sadece biridir (2020: 88, 89). Psikanalist Erich Fromm’a göre, sevgi, özen, saygı, bilgi ve sorumlulukla gerçekleştirilen bir edimdir. (Akt. Hooks, 2020: 89). Hooks’a göre, sevmeyi öğrenen kadınlar, ataerkil statükoya karşı büyük bir tehdittir. Aslında kadınlar sevmeyerek, erkeğın onay ve desteğini almanın var olmaları için sevmekten daha hayati olduğunu göstermektedirler (2020: 93).

Ataerkil kültürde kadınlar bakım sunan kişiler olarak idealize edilmektedirler. Bu, kültürün kadınlara atfettiğı az sayıda özellikten biri olduğundan kadınların gerçekten böyle olup olmadıklarını sorgulamada gönölsüz olmaları da doğaldır. Kadınların sahiplenmesine izin verilen ve ahlaken de üstün görölmelerini sağlayan neredeyse tek olumlu nitelik bu olunca, kadınların çoğı sevgi dolu olmadıklarını bilseler dahi bu olumlu algıya tutunmaya devam edeceklerdir. Hooks’a göre, doğuştan sevgi dolu olduğumuz hatalı düşüncesine tutunmak yerine sevmeyi

seçebiliriz. Böylece kendi failliğimizi, kişisel olarak gelişip dönüşmeyi, duygusal olarak açık olma halimizi de olumlarız (2020: 103, 106). Kitabın en çarpıcı ve üzerinde dikkatle düşünmeyi gerektiren kısmı anne-kız çocuk ilişkisine ve kadınlar arası ilişkiye dair söyledikleridir.

Hooks, ataerkil sistemde, kadınların diğer kadınları muhtemel tehdit ve rakip olarak görecektir şekilde toplumsallaştıklarını söylemektedir. Bu durumun anne-kız bağına nasıl etkileyip şekillendirdiği üzerine düşünmek büyük önem taşımaktadır. Araştırmalara göre, genç kızlar ergenliğe dek kendilerini güçlü hissetmekte ve bedenlerinden keyif almaktadırlar. Ancak ergenlikle beraber bir şeyler değişmektedir. Genç kızlar bedenlerinden korkmayı, kabul edilebilir ve arzu edilebilir olmak için bedenlerinin değişmesi gerektiğini telkin eden bir kültürde yetişmektedirler. Ergenlikte başlayan bu bedenden hoşlanmama durumu kadınların bedeninden nefret etmesine, yaşamlarını tehdit eden yeme bozukluklarına, sağlığa zarar veren estetik müdahale ya da ameliyatlara kadar varabilmektedir. Kadınların bedenlerinden nefret etme sorununu çözmek için cinsiyetçi fikirler eleştirilmeli ve kendimizi görme biçimimize dair olumlu bir değişime ihtiyacımız vardır. Bedenimizi sevmemiz kendimizle de daha derinlikli bir ilişki kurmamıza imkân verecek bu ise zihnimizin, bedenimizin ve ruhumuzun birleştiği sevgi dolu bir ilişki olacaktır. (2020: s. 112, 113, 116, 119). Anne-kız çocuk ilişkisini hem kendi deneyimlerinden yola çıkarak hem de bu konuda yazmış kadın yazarların deneyimlerine başvurarak açıklayan Hooks şunları söylemektedir:

“Feminist akademik çalışmalar, vazifeşinas kız çocuklar, eşler ve anneler olmak için kendi eşsiz yetilerini bastıran kadınların genellikle öfkeyle dolu olduğunu anlamamıza yardımcı oldu. Kendi gelişiminin engellendiğini düşünen bir kadının, kızının kendini gerçekleştirdiğini görmekten heyecan duyması mantıklı olurdu. Ancak annenin aşınan özgüveni genelde karışık duygulara ya da rekabet ve öfkenin en saf haliyle ifade edilmesine yol açar. En kötü durumda, anne-kız çocuk arasındaki bu savaş ebeveynlerin, yetilerini hiçbir zaman gerçekleştiremesin diye kızlarının özgüvenini sistematik olarak yok etmeye çalıştıkları, fiilen ruh cinayeti işlemelerine neden olacak davranışlar sergilemelerine neden olabilir.

Ataerkil düşünce, annelerle kızları arasındaki rekabeti normalleştirdiği gibi, kız çocuğun isyanını da normalleştirir. Neyse ki sakatlayıcı düzeyde özgüven eksikliğinden kurtulmuş veya gelişimleri teşvik eden ailelerde yetiştirildikleri için hayata yeterince hazırlıklı başlamış ilerici feminist anneler günbegün, rekabete girmedikleri ve değersizleştirmedikleri muhteşem kız çocukları yetiştiriyorlar. Bu deneyim, anne-kız bağında kıskançlığın ve rekabetin doğalında mevcut

olduğunu iddia eden her görüşe doğrudan meydan okur. Kendini seven bu kız çocukların varlığı sayesinde kadın ruhumuz yücelir. Onların kişisel gücü baş döndürücü ve muhteşemdir. Bu gücü kuvvetli ve sert bir parfüm gibi etrafa yayarlar. Kız çocukluğunun bu gücünün, yaygın olsaydı, geleneksel cinsiyetçi toplumsal düzeni nasıl da rahatlıkla baltalayabileceğini kolayca görürüz. Bir gün bu kız çocuklar hikâyelerini kamusal bir şekilde anlatan kadınlar olacaklar. Kendilerini destekleyen, tasvip eden ve onlara her zaman özen gösteren annelerine dair anıları, anne-kız arasındaki nefret ve çatışmaya dair eski imgelere meydan okuyan ve bu imgeleri değiştiren karşı anlatılar olarak yerini alacak”

Hooks, 2020: 121, 122

İşte kadın yazınında bu kız çocuklarının sesi duyulmaktadır. Kadın yazarların çeşitli türlerde verdikleri eserler, öyküden romana, otobiyografiden kurguya her tür eser, ataerkiye karşı bu kız çocuklarını seslerini bulmaya ve duyurmaya davet etmektedir.

Hooks, anneler ve kızları arasındaki çatışma ve rekabetin sadece yetişkin kadınların kendini gerçekleştirmesinin cinsiyetçi bir biçimde bastırılmasına bağlanamayacağını söylemektedir. Birçok yetenekli, güçlü ve başarılı kadının zalimliğe varacak bir kabalıkla kızlarıyla rekabet ettiği örneklere toplumda sıklıkla rastlandığını savunmaktadır. Hooks, bazılarının annelerinden böyle gördükleri için bu şekilde davrandıklarını ileri süreceğini ifade eder. Hooks, burada önemli olanın ise kendisinde eksik olana sahip olduğu için bu başka kadınların psikik olarak mahvolmasını hatta yok olmasını isteyen bu rekabetçi dürtünün kadınlar arasındaki etkileşimlerde olduğu kadar anne-kız bağında da sıklıkla görülebilesidir. Hooks, kadınlar ve kızları arasındaki rekabetin kaynağının, çoğunlukla yetişkin kadının ataerkil bir kültürde yaşlanma korkusuna dayandığını söylemektedir. Çünkü kadın ne kadar yetenekli ve güçlü olsa da cinsiyetçi kurallar gereği ataerkil toplumda yaşlandıkça değer kaybına uğramaktadır. Genç kadınların enerji ve heyecanına tanık olan ve kendine güvenmeyen bir anne de bu durumu kendi kimliğine ve karakterine bir saldırı olarak görebilmektedir (2020: 122, 123).

Bu fikirler bir anne ya da kadın için yüzleşilmesi zor fikirlerdir. Ancak gerçekten üzerinde düşünülüp, anılar ve deneyimler çözümlenirse haklılık payı olabileceği, ataerkil bir kültürde yetişmenin ve baskılanmanın zaman zaman hiç hoşlanmayacağımız şekilde düşünüp davranmamıza yol açabileceğini fark edebilmek mümkün olacaktır.

Hooks, kadınlar arasındaki hasetin daima bölücü olduğuna vurgu yapmaktadır. Kadınlar arasındaki rekabeti ele alan anlatılarda, örneğin masallarda, özellikle de arada yaş farkı varsa, belli bir çaba sonunda gençlik kazanır ama kadınlar arasında muhabbet kalmaz. Hooks, feminist çalışmalara katıldıkları daha eski dönemdeki deneyimlerine de değinmektedir. Kadınlar bilinç yükseltme gruplarına katılarak feminizme geçiş süreci yaşamaktadırlar. Popüler mitlerde anlatıldığı gibi bu toplantılarda erkekler hakkında konuşmazlar, aksine bu grupların çoğunda konuşulan meseleler, kadınların birbirlerini ve diğerlerini nasıl gördüğü, kadınlar olarak birbirlerine nasıl davrandıklarıdır. Bu toplantılarda kadınların kadınlarla ilgili korkuları ve nefretleri itiraf edilir, kıskançlıkla nasıl savaşıacaklarını ve haset siyasetini konuşurlardı. Feminizme geçiş sürecinin bir aşaması da kadınların birbirlerini değerlendirirken takındıkları cinsiyetçi tavırları fark edebilmek ve dönüştürebilmektir. Kız kardeşlik sadece kadınların deneyimlerini paylaşmakla ilgili değildi, aynı zamanda kadınların birbirlerine özen ve dayanışma göstermeyi öğrenmesi anlamına geliyordu. Hooks'a göre, birinin bir derdi ya da ortak dertler varsa kadınlar birbirine sıkıca sarılabilirler ve güçlü bağlar kurabilirler. Feminist kadınlar da dahil olmak üzere pek çok kadın için bir başka kadının başarısını takdir etmek zor olabilmektedir. Hooks çok önemli bir konuyu ele almaktadır: Kadınlar, çocukluklarından itibaren birbirlerine polislik etmek üzere birbirlerini dışlama, aforoz etme ve sosyal ortamdan uzaklaştırma gibi taktikler kullanmayı öğrenmektedirler. Kız çocuklar genellikle ölümcül bir rekabet içerisindedirler. Hooks'un burada anlatmak istediği bu rekabetin içlerinden birinin sembolik ölümüne varacak boyutlarda olmasıdır. Temelinde kadına yönelik nefret içeren bu davranış biçimi yetişkinlikte de sürmektedir. Adeta ataerkinin gözünde değersiz olduğunun farkında olan kadınlar onay görmek ve takdir beklentisiyle birbirleriyle rekabet ederek değer kazanacakları yanlış inancı içindedirler (Hooks, 2021: 126-128). Bu yanlış inanç, kadınlar arasındaki arkadaşlık ilişkilerinin yıkıcı bir şekilde bitmesine de yol açabilmektedir.

Hooks'a göre, kadınların sıradışı kadınları onaylayamamasının kökeninde de yok olma tehdidi bulunmaktadır. Bir taraftan kadınlar ataerki kültürde kadınların hepsinin aynı olduğu, hangisinin seçildiğinin bir önemi olmadığını söyleyen cinsiyetçi bir düşünceyle karşı karşıyadırlar. Böyle bir düşünce beraberinde bazı kadınları hemcinslerinde hata ve eksiklik bulmaya yöneltebilmektedir. Bir diğer söyleyişle, kadınların eşsiz ve kendilerini niteleyen özellikleri ataerki tarafından genellikle değer görmeyebileceğinden, kadınlar da özel ilgi görmenin ve seçilmenin tek yolunun kadın akranlarının değerini düşürmek olduğunu hissedebilmektedir. Bu kolay yol tercih edilir

Çünkü kendi vasıflarını geliştirmek zordur. Oysa kadınlar kendi vasıflarını geliştirdikçe kendilerini sevmenin temeli olan özsaygıyı da inşa etmiş olacaktadırlar (Hooks, 2021: 129). Hooks, kadınların birbirlerine yönelik düşmanlığı yanında kadınların kendilerine yönelik düşmanlığına da dikkat çekmektedir.

Kadınlar daha çocuklukta kendilerinin kusurlu olduğunu ve bu kusurların düzeltilmesi gerektiğini öğrenmektedirler. Kadınları kendileriyle düşmanca bir ilişkiye sokan bu fikir sürekli olarak cinsiyetçilikle pekiştirilmektedir. Kadınlar, değerli olduklarını yadsıyan her şeye ‘hayır’ deme glerine sahip ıkmalıdırlar. Bilinç ve farkındalıkla kadınlar kendilerine ve gerçekliklerine yönelik olumsuz anlatıları reddettikleri ölçüde kendilerini oldukları gibi kabul edip sevmeleri de mümkün olacaktır (2021: 130).

Hooks kendini sevmenin kadınlara büyük bir g ve özgürlük vereceğini söylemektedir. Kadınların herkesle, özellikle birbirleriyle ilişkilerini geliştirerek bir topluluk halinde yaşama, dayanışma ve kız kardeşlik bağlarının güçlü olması onları ayakta tutacaktır. Ortaklaşa duygu ve değerlere sahip olan bir topluluk olmadan birey toplum tarafından radikal görülen fikirlerine sahip çıkamayacak, kafası karışacak ve bildiklerini savunamayacaktır. Kadınlar belli ölçülerde birbirlerine cesaret, tahayyül ve bellek konularında yaratıcı adımlar atmaya teşvik edebilseler de kadınların inisiyatiflerini onaylayan bir kadınlar topluluğu olmadan bunu gerçekleştirmek çok zor olacaktır. Kadınlar kendilerini ve birbirlerini gerçekten oldukları gibi net bir biçimde görebildikleri ölçüde kuvvet ve huzur bulabilecek, bilinçli farkındalığın alanı olan bu netlik içinde kadın dayanışmasının verdiği gle hayatı kutlayarak yaşayabileceklerdir (2021: 134, 135).

Hooks, gerçek sevginin cömert ve sürekli yenilenen doğasına vurgu yapmakta, genç kadınlarla, onlardan daha yaşlı ve deneyimleri sayesinde daha bilge olan kadınların birbirlerine kendilerini amalarının önemine dikkat çekmektedir. Hooks’a göre, cinsiyetçi dşuncenin kadınları bölen ve birbirine yabancılaştıran sınırlarını yıkıp hakiki kız kardeşliğin, kadın nesillerini kalıcı ve güven verici sevgiden oluşan gl bağlarla birbirine bağlayan, zamana ve yüzyıllara dayanan dayanışmanın temellerini atmamız gerekmektedir (Hooks, 2021: 211). Bu kadın toplulukları farklılıkları içinde, birbirlerinin farklılıklarını da kabul ederek, yeni ve zgn fikirler geliştirebilecek, dayanışma içinde yeni bir hayatın yaşama ve eyleme pratiklerini oluşturabileceklerdir.

SONUÇ

Bell Hooks'un *Duygu Yoldaşlığı*, ataerkil bir toplumdaki kadınlar arasında sevgi, empati, güven ve dayanışma bağlarının kurulmasını engelleyen cinsiyetçi fikirleri; bu fikirlerin yol açtığı anne-kız ve kadınlar arasındaki sevgisizliği ve değersizleştirmeyi; kadınların aralarında var olan görülmez duvarları aşabildiğinde ne kadar güçlü olabileceklerini gösteren önemli bir metindir. Feminist hareket giderek daha fazla kız çocuğu, genç, yetişkin ve yaşlı kadınların oluşturacağı eşitlikçi ve özgürlükçü fikirlerle daha da güçlenecek, kadınların sesleri daha fazla duyulabilecektir. Kadın yazını, kadınların bilgi ve deneyimlerini aktaran güçlü kaynaklardır. Kadınların birbirlerini daha fazla duymaya, okumaya, anlamaya ihtiyaçları olduğu söylenebilir. Bu, kadınların yüzyıllar boyu süren var olma ve benlik mücadelesinde çekilen acıların azalması, yaşama canlılık ve yaratıcılıklarıyla katılabilmeleri, dışlanmadan, korkmadan seslerini duyurabilmeleri, fikirlerini savunabilmeleri, özgürce var oluşun sevincini duyumsamaları için severek, heyecanla, merakla yapabilecekleri bir seçimdir.

KAYNAKÇA

- Dinçer, D. (2021). Feminist Terapi. içinde *Terapide Yeni Ufuklar*. (Ed. Canel, N.). İstanbul: Pinhan Yayınları, 483-504.
- Humm, M. (2002). *Feminist Edebiyat Eleştirisi*. Yay. Haz. Gönül Bakay, İstanbul: Say Yayınları.
- Hooks, B. (2020). *Duygu Yoldaşlığı, Kadınların Sevgi Arayışı*. İstanbul: Bgst Yayınları.
- Kete Tepe, N. (2019). "Empati Kavramını Dostoyevski'nin Roman Kahramanı Prens Mişkin Odağında Bir Okuma Denemesi". Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi Aralık (32), s. 528-552.
- McBride, H.L. (2021). *Anneler, Kızları ve Beden Algısı*. Çev. Gül Korkmaz, 2. Basım, İstanbul: Okuyan Us yayınevi.
- Miller, A. (2021). *Bilmek Seni Özgür Kılacak*. Çev. Levent Tayla, İstanbul: Paloma Yayınevi.

19. YÜZYIL TÜRK ROMANLARINDA KÖTÜCÜL ANNELER VE YENİLGİYE YAZGILI KIZLAR

* Zehra KAPLAN

ÖZET

Bilinen en eski çağlardan bugüne kadının en büyük trajedisi, ona sosyal bir statü sağlayan anneliği ve cinsel kimliği arasında bırakılmasıdır. Bütün yaygın kültürel formlarda dişi, annelikle idealleştirilir. Anneliği reddederek hazları ekseninde yaşamak istediğinde ideal olanın dışına çıkan kadın, toplum ve onun en küçük birimi olan aile için bir tehlide dönüşür. 19. yüzyıl Türk romanlarına kadın özellikle ‘annelik’ rolüyle dâhil edilmesine karşın romanların derin yapıda ciddi bir ‘annesizlik’ üzerine kurulu oluşu dikkat çeker. Erken ölmüş anneler; cahil, zayıf, silik, iradesiz, işlevsiz ve sosyal hayat tecrübesinden uzak olan yetersiz anneler ve bunların yanı sıra hazlarını anneliğinin önüne geçirmiş ve çocuklarında duygusal bir varlık gösterememiş anne modelleriyle, 19. yüzyıl roman kahramanlarının yetimlikle birlikte aslında öksüzlüğe de yazgılı olduğu görülür. Bilhassa kız çocukları kendilerine doğru rehberlik eden ve rol model olan annelere sahip olamadıkları için ‘maddi’ ve ‘manevi’ sefaletle maruz kahrılar. Bütünleşme yaşanacak annenin kaybı ya da bütünleşebilecek güçlü bir anne figürünün olmayışı, bilhassa kız çocuklarında yalnızlık ve kimsesizlik hislerine, bu hislerle baş edebilme çabası ise bağlanma arzusu ve fanteziye yol açar. *Sefile*, *Muhadarat*, *Bikes*, *Muallime*, *Mürebbiye*, *Çölde Bir Sergüzeşt*, *Aşk-ı Memnu* gibi romanlarda cinsel hazlarını annelik hislerinin önüne geçiren öz ve üvey anne modelleriyle karşılaşılır. Dul anneler iradesizliğin, zayıflığın, tecrübesizliğin, bilgisizliğin, akli kullanamayışın, özgür ve kendine yetebilen bir birey olamayışın, kısacası dişi alanın/dişiye ilişkin görülen niteliklerin temsili olarak öne çıkarılırlar. Romanların geneline yayılan bu olumsuz imajlar, salt kurgu olarak değerlendirilemez. Dönemin roman dünyasından beklenen sosyal fayda anlayışı dikkate alındığında, bu olumsuzlukların aslında mevcut düzene ilişkin yansımalarla yüklü olduğu görülür. Üstün güç, büyük otorite imajını kaybeden Osmanlı’nın, aslında kendi ‘eril’ kimliğiyle sorunlu olmasına karşın, dönem yazarları bu duruma ilişkin kaygılarını ve korkularını ‘kadın’ ve ‘annelik kimliği’ üzerinden sembolik olarak yansıtmışlardır. Bu durumun sosyal karşılığı, mutlak otoriteyle birlikte eril imajını da yitiren devlet yöneticilerinin dişi alanın temsiline geçmesi ve Osmanlı’nın siyasal durumunun cinsel kodlar üzerinden yansıtılmış olması bağlamında düşünülmektedir. Yazarların mutlak otoritenin kaybıyla başlayan dişi dönemi annelik konumu üzerinden yeni bir merkez yaratarak ancak kusurlu, zayıf ve yetersiz anneliklerle yansıttıkları söylenebilir. Çünkü annelik kurumu, dişilin alanı olması sebebiyle eksiklik, zayıflık, güçsüzlük, tecrübesizlik, otorite yoksunluğu, kusurluluk, tedirginlik, kararsızlık gibi olumsuzluklarla temsil olunmaktadır. Söz konusu çalışmada, romanlarda ailenin sorumluluklarını üstlenemeyen ve bir otorite kuramayan anne ile mutlak otoritesini kaybetmiş, asırların birikimini idare edemeyen dolayısıyla bu yönleriyle dişile yaklaşan/feminenleşen devlet adamı eşitlemesi kurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Anne, Dişi, Kötücüllük, 19. Yüzyıl Türk Romanları

* Dr., Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Böl., ORCID: 0000-0003-0621-2269, zehra.bali@hotmail.com

** Bu makale “19. Yüzyıl Türk Romanında Annelik Olgusu (1870-1900)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Tez, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SDK-2017-6895 kodlu proje ile desteklenmiştir.

Bilinen en eski çağlardan bugüne kadının en büyük trajedisi, ona sosyal bir statü sağlayan anneliği ve cinsel kimliği arasında bırakılmasıdır. Bütün yaygın kültürel formlarda dışı, annelikle idealleştirilir. Anneliği kabullenerek biyolojik sorumluluğun getirdiği görev alanına çekilen kadın, doğurganlığı üzerinden kutsanırken çocuk sahibi olduğunda özellikle bir erkek çocuk annesi olduğunda toplumda saygın bir konum kazanmış olur. Biyolojik bir faktör olarak kadının doğuran oluşu sosyal pozisyonuna yansır, hatta bir güç unsuru ve statü göstergesine dönüşür. Ancak kadın, kendi öznelliğini özgürce yaratması bağlamında toplumsal hayatın her alanında aslında güç kaybeder. Biyolojik cinsiyet, toplumsal cinsiyet rollerinin bir belirleyene dönüşür. Neticede kadın, cinsiyete dayalı iş bölümüyle ve mekânın cinsiyetçi bir anlayışla ayrıştırılması yoluyla itibarsızlaştırılır.

Ataerkilliğin yerleşik bir düzene dönüşmesiyle mutlak güç hâline gelen erkek, mevcut hiyerarşik yapıdan faydalanarak toplumsal cinsiyet rollerini daha da belirginleştirir. Bunu yaparken içkin olarak ataerkil bir yapılanmaya sahip olan dinden de faydalanır. Böylece kadın için bedeni üzerinden bir baskı mekanizması yaratılır. Köysüren'e göre; "Kadının doğası özellikle annelik açısından düşünülürse, namus eksenli algı anneliği kutsadığı için diğer boyutlarından çaldığı kadını, doğal anaç yönüyle baş başa bırakarak cinsiyeti bir görev boyutuna kitleyecektir. Onun rolü anne olmak olacaktır" (Köysüren, 2016:113).

Kadının ve erkeğin farklılıklarının öne çıkarılarak toplumun düzenlenmesi sonucunda kadın toplum içine tecrit yoluyla yerleştirilir. Bu noktada ev ve aile, hem cinsiyet hem de toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden kadın ve erkeğin ayrıma dayalı bir kimlik yarattıkları başlıca üretici ortam olarak öne çıkar:

"Kadın ve erkeğin dünyaya geldiği ve cinsiyetlerinin olduğu aile ortamı ataerkil sistemin egemenliğinde olduğundan aile her yeni kuşakta yeni yöneten erkekler ve yönetilen kadınlar üretir. Eve, aile içine kapanmaya zorlanan ve orada önemli birçok görevi yüklenmekle sorumlu tutulan kadın, aile içinde ona verilen cinsiyeti benimserken evcilleşir".

Doltaş, 1992:53

Ataerkillik, yaşamın bütün boyutlarında olduğu gibi ebeveynlik sistemini belirleme ve yönetmede de işlevsel bir yere sahiptir. Kadın, erkeğin kural koyucu olduğu ataerkil yapı içinde bir yer bulabilmek için verili rolleri kabullenirken bilhassa 'annelik' üzerinden kendine bir kimlik yaratmak durumunda kalır. Ayrıca ataerkil sistemi doğal bir akış gibi görerek bu sistem içinde

aldığı konumla ve sahiplendiği verili rolleriyle ataerkil düzenin devamlılığına katkı sağlar. Kaplan’ın tespitiyle;

“Ataerkil sistemin önlerine koyduğu annelik misyonunu ‘en doğal sorumlulukları’ gibi üstlenmeleriyle kadınlar ataerkil yapılanma içindeki ikincil konumlarını sabitleştirmektedirler. ‘İtaat’ hissi bu konumlanma ve kimlik edinmede önemli bir yer tutar. Kadınlar itaati bilinçsiz olarak içselleştirerek ataerkil yapıya bağlılıklarını sürdürürler”.

Kaplan, 2021:19

Dolayısıyla kadınlar, ataerkil sistem ve dinin yarattığı egemen kültür içinde ancak bu geleneksel yapıların şekillendirdiği imgeyi taşıyabilirler. Kurumsallaşan erkek otoritesinin uygun gördüğü biçimde eş ve annelik rolleri üzerinden bir öznellik inşa etmeye çalışırlar. Mitchell, “Ne olursa olsun, kadınlar, hayatlarının büyük bölümünün ‘efendi’si değillerdi” (Mitchell, 2006:50) sözü ile bu duruma vurgu yapar. Erkek eliyle hazırlanan söz konusu kalıpları içselleştirdiklerinde, bilhassa anneliğiyle yüceltilen kadınlar, bu kalıpların dışına çıkmak istediklerinde cinsel haz ve bedensel arzu üzerinden ötekileştirilerek dışlanırlar. Bu dışlanmaya maruz kalmamak, aslında ‘kötücül’ olmamak için bütün denetimi erkeğin eline bırakırlar. Beauvoir, ‘Kadın doğulmaz, kadın olunur’ tespitiyle ataerkil yapıya içkin bir varlık olarak dâhil olabilen kadını açılar. Ona göre; “İnsan kadın doğmaz; sonradan olur. İnsan dışısının toplum içindeki görünüşünü belirleyecek biyolojik, ruhsal ve iktisadi bir yazgı yoktur; erkekle kadınsı erkek denen iğdiş edilmiş cins arasındaki bu ürünü yaratan uygarlığın tümüdür” (Beauvoir, 1993:231). Dolayısıyla kadın, etkin ve belirleyici bir unsur olan ataerkil yapı içine ötekileştirilmiş, tarihsel akış içine ise erkek denetiminde ve ‘ikinci cins’ olarak dâhil edilir. Aşkınlaşma imkânı bulamayan kadının ne kendini tam anlamıyla tanıması ve anlaması ne de dünyayı keşfetmesi mümkün olur. Cinsiyet farklılığı ekseninde mutlak özne olan erkeğin ötekisi olmanın dışına çıkamaz. Çünkü kendisinin üretmediği koşullar içine doğar ve kimliğini inşa etme noktasında mevcut erkek egemen kültüre karşı savunmasızdır.

İlk çağlardan günümüze kadar kadın imgesi, anneliği üzerinden kutsal, dişiliği yönünden ise korkutucu olarak görülmüştür. Oysa doğurganlık da dişilik de kadının doğuştan gelen biyolojik durumunun sonuçlarıdır. Karaca’ya göre; “Ataerkil sistem içerisinde kadın kutsal ve kötüyü bünyesinde taşıyan büyülmüş ama korkulan bir imgeyle karşımıza çıkar” (Karaca, 2019:73). Doğanın insanı huzursuz ve rahatsız eden bütün gizemleri âdeta kadında toplanmıştır. Kadın,

doğurganlığı sayesinde erkeğin sahip olduğundan fazlasına sahiptir. Braidotti, kurulu normları aşan ve sınırları yıkan fazlalığından ötürü kadını ya da anneyi ‘hilkat garibesi’ olarak tanımlar (Braidotti, 2017:306). Bu fazlalığıyla kadın, erkek iktidarı için bir tehdit gibi görülür. O sebeple “Kadının anneliği ve dişiliği simgesel alanın anomalisi olarak değerlendirilmektedir (Karaca, 2019:76). Anatomi tek başına bir kader olmaması gerekirken, temel mesele kadın olduğunda bir ötekileştirme, yadırgama ve küçümseme aracı olarak kullanılmaktadır.

“Sihirli dişi, büyüleyen, bilgelik taşıyan, yeniden doğuş, yutan, baştan çıkaran, zehirleyen, kaçınılmaz olan, bakıp büyüten ve korku uyandıran” (Jung, 2003:22) gibi sıfatların taşıyıcısı olan kadın karşısında iktidar kaybı endişesi taşıyan erkek, kadının anneliğini kendi lehine bir baskı vasıtasına dönüştürerek korkularını hafifletmek ister. Federici’nin dikkat çektiği üzere direnç gösteren kadın ‘cadı’ imgesinde cisimleşir. “Cadı avı, erkeklerin kadınlar üzerindeki otoritesini kaybetmesinin fiziksel bir tezahürüdür” (Federici, 2019:274). Ataerkilliğin somut yerleşik algısı olan kadını romantik bir biçimde annelikle idealleştirme, kadını kontrol altında tutmanın işlevsel yoludur. Diğer taraftan erkek, karşı koyamadığı, beklentilerinin dışında hareket eden ve öznellik arayışı içinde olan kadını kötücüllükle itham eder:

“Neslin devamını sağladığı için idealize edilerek toplumun üzerine çıkarılan kadın, bireysel iradesini kullanmak ve kendi tercihleriyle hareket etmek istediğinde erkek hâkimiyetini tehdit eden bir hamlede bulunduğu, başka bir ifadeyle erkeğin alanında varlık göstermeye kalkıştığı için cezalandırılır. Bu ceza, kadının kültürün dışına çıkarılarak meşum, fettan, kötücül, dişi şeytan, ölümcül/fatalist kadın, dişi cazibe, fahişe ya da femme fatale olarak belirginleştirilmesidir.”

Kaplan, 2021:66

Dünya üzerinde olduğu gibi Osmanlı düzeninde de kadın, erkek egemenliği içinde kurgulanır. Osmanlı toplumunda kadının sosyal hayat içindeki yeri ilkin ‘iyi bir eş ve anne olma’ rolleri üzerinden tanımlanır. Bu bağlamda dönem romanlarına kadın, öncelikle bu rollerle dâhil edilir. Hakikatte hiyerarşik bir ikilik yaratan verili geleneksel rolleri özellikle anneliği içselleştirdiğinde ‘yetersizlik, iradesizlik, eksiklik’ gibi olumsuzluklarla dişil alanla özdeşleştirilen kadın, söz konusu verili rollerin dışına çıkarak bir kendilik inşa etmek istediğinde ise cinsel hazları üzerinden dişiliği ön plana çıkarılarak tanımlanır. Bu kez dişilik üzerinden dişil

alan içinde kodlanır. Anneliği reddederek hazları ekseninde yaşamak istediğinde ideal olanın dışına çıkar ve kötücül bir karaktere dönüşür.

Kadın, 19. yüzyıl Türk romanlarına öncelikle annelik rolüyle dahil edilmesine karşın ‘erken ölen anneler’, cahil, tecrübesiz, zayıf genel ifadeyle ‘yetersiz anneler’, ‘kendi hazlarını öne çıkaran ve yanlış rol model olan anneler’ ile romanlar, derin yapıda ciddi bir ‘annesizlik’ durumu üzerine kuruludur. Bu çerçevede roman kahramanları, yetimlikle birlikte aslında öksüzlüğe de yazgılı görünür. Jale Parla, *Babalar ve Oğullar/ Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri* adlı kitabında romanlardaki baba kaybını, ‘babasız ev’ metaforu üzerinden merkezî otoritenin çöküşü ve sultanın mutlak irade kaybı olarak değerlendirir (Parla, 2014:19). Bu bağlamda baba kaybı, dönemin sosyolojik durumunu simgeleyen bir olguya karşılık gelir. Romanlarda anne için yaratılan bilinçli yokluk da döneme ilişkin ciddi sosyal karşılıkları düşündürmektedir. Geçmiş ve geleneğin izlerini taşıyan anne, her koşulda olumsuzlanması ve yüklendiği karşılıklarla sosyal bir olgu değeri kazanmaktadır.

Erken Ölen Anneler ve İkame Sığınak Arayışındaki Hassas, Zayıf, Kırılgan Kızları

Anne, karşılıksız sevgisi ve ilgisinin yanında sağladığı duygusal tatmin ve güven hisleriyle çocuğunun sağlıklı birey oluşumuna katkı sağlayan en merkezî kişidir. Bilhassa kız çocuklarının yeterli ve güçlü bir benlik oluşturabilmeleri için annenin ayna işlevi önemli bir belirleyendir. 19. yüzyıl Türk romanlarında ‘annesi erken ölen kız çocuğu’ imgesi öne çıkarılmıştır. Erken yaşta öksüz kalan kız çocukları hayata karşı güçsüz, yenilgiyi kabullenmiş, hassas ve kırılgan olmanın yanı sıra oldukça melankolik bir ruh hâline sahiptirler. Eksik öznellik durumu, onlarda ciddi şefkat eksikliğine, yalnızlık hissine ve narsistik incinmeye neden olmuştur. Tamlığa ulaşmak isteyen kızlar, sığınma ve bağlanma ihtiyaçlarıyla romanlarda görünürler.

Ahmet Mithat Efendi’nin *Çengi* (1294) ve *Dürdane Hanım* (1299) romanlarında erken yaşta öksüz kalan kız çocuklarının eksik öznellik durumunu karşı cinse bağlanma yoluyla aşmaya çalıştıkları görülür. *Çengi* romanında Melek, annesinin doğum yaparken ölmesi üzerine anne sevgisini hiç tadamamıştır. Babası Canbert Bey küçük yaşlarında kızının fiziksel ihtiyaçlarını karşılama noktasında yeterli olur ancak Melek büyüdükçe anneye olan duygusal açlığı da artar. Bu öksüz kız anne yoksunluğunu Cemal’e bağlanarak gidermek ister. *Dürdane Hanım* romanında ise Dürdane öksüz kalmış, üvey anne denetiminde büyümüş bir kızdır. Mutlak sevgi nesnesi olan annesinin kaybı dolayısıyla güçlü ve iradeli bir duruş gösteremez. Öksüzlüğünü karşı cinse

bağlanma yoluyla aşmaya çalışır. Ancak yaşadığı hayal kırıklığı, zayıf karakterli bu kızın intihar etmesine neden olur.

Ahmet Mithat Efendi ve Fatma Aliye'nin birlikte kaleme aldıkları Hayal ve Hakikat (1309) romanında Vedat, öksüzlüğünün yol açtığı yoksunlukları telafi arayışında olan bir kızıdır. Anne sevgisi ve şefkatine duyduğu açlığı önce kitaplarla, ardından Vefa'ya beslediği karşılıksız aşkla ve son olarak Doktor Hami Efendi'ye sığınarak gidermeye çalışır. Anne gibi bir duygusal dayanağı kaybetmiş olmak Vedat'ın duygusal, içe kapanık ve yenilgiye meyilli bir kız olmasına yol açmıştır.

Halit Ziya'nın romanlarına genel bir annesizlik durumu hâkimdir. Anneyle özdeşleşme imkânı bulamayan öksüz çocuklar tamlik hissinden yoksundurlar ve arayışları her anlamda annenin yokluğunu telafiye yöneliktir. *Sefile* (1302) romanında Mazlume babasını daha bir yaşında iken kaybeder. Beş yaşına geldiğinde tek dayanağı olan annesini de kaybetmesiyle yapayalnız kalır. Hayatın acı gerçekleri karşısında tecrübesizdir. Bir rehberi olmayan bu öksüz ve yetim kız, anne şefkatine duyduğu açlığı anneye ikame edeceği sığınaklarla aşmaya çalışır. *Nemide* (1307) romanında Nemide'nin annesi doğumun hemen ardından ölür. Doğar doğmaz öksüz kalan ve anneye bütünleşemeyen Nemide, anne kaybının yarattığı narsistik yaralanmışlığı hayatı boyunca duyumsar. Eksik öznelik, onun son derece duygusal, kırılgan ve hassas mizaçlı olmasına yol açar. *Ferdi ve Şürekası*'nda (1312) Hacer annesini kaybetmiş bir kızıdır. Sığınak olarak seçtiği kitaplarda, aşk ve evlilikte anne şefkatine duyduğu açlığı gidermek ister. Annesizlik, onun hayatında doldurulması imkânsız bir boşluk açmıştır. Hacer, bir türlü dolduramadığı bu boşluk sebebiyle hayata karşı güçsüz, yenilgiye meyilli, zayıf ve kırılgandır. *Aşk-ı Memnu* (1316) romanında ise Nihal annesinin ölümüyle yaşadığı duygusal yoksunluğu aşamamış bir kızıdır. Önce babasına bağlanarak öksüzlüğünü telafi etmeye çalışsa da babasının yeniden evlilik kararı almasıyla kendini yapayalnız hisseder. Hep sevgiye, şefkate ve ilgiye ihtiyaç duyar. Bihruz'a beslediği duygular sığınma ihtiyacının bir tezahürüdür. Nihal, karşılaştığı engellerle mücadele edebilecek güçlü bir kişiliğe sahip değildir. Aksine oldukça zayıf, kırılgan, dirençsiz, bir türlü büyümemiş bir çocuktur. Öksüzlük, bu hassas kızın hayatının travması olmuştur.

Selma Rıza'nın *Uhuvvet* (1892-97) romanında Sabiha babasının sürgüne gönderilmesiyle babasızlığı, bu sürgüne dayanamayan annesinin ölümüyle de annesizliği yaşar. Baba himayesinin ardından anne şefkati ve merhametini de kaybeden Sabiha, karşı karşıya kaldığı duygusal

yoksunluğu aşk ve evliliğe sığınarak aşmak ister. Kocası Mürşit'i babasının koruyuculuğuna ve annesinin şefkatine ikame etme düşüncesindedir.

Mehmet Vecihi'nin *Mihridil* (1311) romanında bu genç kız, annesine en çok ihtiyaç duyduğu zamanlarda anne kaybı yaşar. Hayatta yapayalnız, savunmasız ve çaresiz kalır. Besleme olarak Ali Efendi'nin evine sığınır ve eksik özneliğini kitaplarla, ardından Adni'ye duyduğu aşkla telafi etmeye çalışır. Karşılaştığı güçlüklerle, yapılan haksızlıklara karşı direnç gösteremez. Oldukça duygusal ve hassas bir mizaca sahiptir.

Nabızade Nazım'ın *Zehra* (1312) romanında bu öksüz kız anne yoksunluğunun yol açtığı eksik öznellik durumuyla baş edemez. Anneyle bir bütünleşme yaşayamadığı için kendini hep eksik hisseder ve annenin boşluğunu doldurmak için sığınaklar bulmaya çalışır. Öksüzlük, onda şiddetli nesne açlığına yol açar ve Zehra yaşadıkları karşısında hep abartılı tepkiler verir. Aşkı gibi kıskançlığı da şiddetlidir. İkame olarak seçtiği kitaplar ona ne anne şefkatini ne de annenin doğru rehberliğini sunabilir.

Behice Ziya'nın *Pakize* (1895-96) romanında küçük yaşta öksüz kalması sebebiyle narsistik bir yara almış olan Pakize karamsar, hassas ve kırılgandır. Anne şefkati arayışı o kadar baskındır ki annesine kavuşabilmek için ölmeyi arzu eder. Anne kaybıyla yaşadığı benlik parçalanmasını ikame sığınaklar aracılığıyla aşması mümkün olmaz.

Çocuk anneyle kendilik bilinci geliştirme imkânı bulamadığında ciddi bir boşlukla karşı karşıya kalır ve bu boşluğu doldurma arayışına girer. Oldukça sarsıcı olan bu arayış pek çok ontolojik çatışma alanı yaratır ve çocuk, anneye ikame edeceği sığınaklar aramaya başlar. Söz konusu romanlardaki örneklerde, 19. yüzyıl Türk romanlarında öksüz kızların anne kaybının yol açtığı eksik öznellik durumunu ikameler bularak ve onları birer sığınağa dönüştürerek baskılamaya ve aşmaya çalıştıkları görülür. Ancak derinden yaşanan anne yoksunluğu bu kız çocuklarında duygusal hezeyanlara yol açmıştır. Bu nedenle hassas, zayıf, alıngan, duygusal, kırılgan, melankolik ve yenilgiye meyilli marazi özellikleriyle romanlarda görünürler.

Örneklenen romanlarda yalnızlık ve kimsesizlik hisleriyle baş edebilme çabası, bu öksüz kız çocuklarında bağlanma arzusu ve fanteziye yol açar. Çünkü şiddetli nesne açlığına dönüşen öksüzlüğü telafi etmeleri mümkün olmaz. Dolayısıyla ilk romanlarda genel itibarıyla annenin erken ölümüyle ciddi bir öksüzlük durumunun yaratıldığı dikkat çeker. Pek çok romanda öne çıkarılan öksüz kız çocukları, bilinçli bir kurguyu düşündürür. 'Erken ölen anne' imgesi dolayımında narsistik bir sorgulama alanı açılır. Geleneksel kodlarla yüklü olan annelerin erken

ölümleriyle kız çocuklarına geleneğin aktarımı da sonlandırılmış olur. Bu kurgu, döneme ilişkin metaforik anlamlar taşır. “Dönemde Osmanlı kadını/annesi; eğitimsizliği, cahilliği, sosyal hayattan tecrit edilmişliği, bireysel yeterliliğe sahip olamayışı, öznel bir kendilik inşa edememiş olması dolayımında çözüm aranan toplumsal bir sorun olarak vardır” (Kaplan, 2021:226). Dolayısıyla geleneksel anneler romanın kurgu dünyasından çekilirken kız çocukları da gelenekten uzaklaştırılmış olur.

Geleneksel kadın/anne; eğitimsizliği, sosyal hayat tecrübesinden yoksunluğu ve sadece tüketici konumda olması yönleriyle modernleşme çabası içindeki Osmanlı için değişmesi ve dönüşmesi gerektirir. Yetersizlikleriyle öne çıkan geleneksel annelerin romanlarda erkenden kaybıyla aslında anne için bilinçli bir yokluk yaratılır ve böylelikle öksüz bırakılan kızların tıpkı anneleri gibi geleneksel annelerin pozisyonunu devralmamaları sağlanır. Ancak dönemde, öksüz kız çocuklarının geleneksel kodların taşıyıcısı olan annelerinin konumu dışında kendilerini farklı biçimlerde tanımlayacakları alternatifleri henüz tam anlamıyla oluşmamıştır. Geleneksel anneliğin içeriğinin bilgi, kültür ve devamında kültürel annelik bağlamında henüz değişmemiş olması nedeniyle öksüz kızlar yine aşk ve mutlu yuvaya sığınma eğilimleri ile öne çıkarlar. Onların bireyleşme yolunda tamlik arayışları olumsuz sonuçlanır. Bu bağlamda aile ilişkileri içinde simgeleştirilen anne kaybıyla ve kendilerini gerçekleştirebilecekleri farklı alternatiflere sahip olmayan marazi kişilikteki kız çocuklarıyla toplumsal bir travmanın yansıtıldığı söylenebilir.

Topluma ilişkin her konuda duyarlılık gösteren Ahmet Mithat Efendi, bu meselenin çözümünde geleneksel annelerle bir öksüzlük durumu yaratırken ‘baba-kız ilişkisi’ni öne çıkarmıştır. Özellikle öksüz kız çocuklarının öğretmen rolünü benimsemiş müşfik babalarını bir rehber olarak keşfetmelerini sağlamış, böylelikle bireyleşme yolunda hata yapmadan ve daha emin bir şekilde yürümelerini çözüm önerisi olarak sunmuştur. Baba-kız yakınlaşması sayesinde kızların eğitimle buluşturulmasının sağlayacağı kazanımlara dikkat çekmiştir.

Yetersiz Anneler ve Geçim Sıkıntısı İçinde Büyüyen Kızları

Osmanlı toplumuna ataerkillik ve dinin yarattığı egemen kültür hâkimdir. Erkek bakış açısıyla şekillenen egemen kültürün yarattığı kalıplar, kadının bilhassa eş ve annelik rolleriyle tanımlanmasını beraberinde getirir. Bir gelenek ve kültür olarak bu yapının söylemlerini kabul eden kadın, kamusal hayatın dışında ve ‘içerinin insanı’ olarak kimlik kazanır. İçkinleşen kadın, üretici pozisyonu kaybederken erkeğe bağımlı ve edilgen bir görünüm alır.

Osmanlı toplumu, bünyesindeki kadınla ilk ciddi karşılaşmayı Batı'dan geri kalmışlığını önlemek adına giriştiği modernleşme çabaları sonucunda yaşar. Medeni seviyenin kadın üzerinden ölçülendirilmesi, kadının bir kültür meselesine dönüşmesine ve bu yolda toplumsal bir sorun olarak geniş çapta konuşulmasına ortam hazırlar. Mevcut olan geriliğin ve devam eden çöküşün nedeninin 'eğitimsiz kadın' olduğu düşünülür ve 19. yüzyılda başlatılan pek çok tartışma kadın ve kız çocuklarının eğitimi meselesi üzerine odaklanır. Kadının konumunun bilhassa erkek egemen bir bakışla belirlenmesi; henüz eğitimle buluşmamış olan geleneksel kadının cahilliği, toplumdan ve sosyal hayattan tecrit edilmişliği, geçindirilmeye ihtiyaç duyması gibi yönleriyle öne çıkarılmasına, 'eksiklik' ve 'yetersizlik' üzerinden tanımlanmasına yol açmıştır.

Dönemin yansımalarını taşıyan 19. yüzyıl Türk romanlarında sözü edilen bu toplumsal gerçekliklerle bağlantılı olarak babanın kaybı sonrasında kızlarına refah içinde bir hayat sunabilen anne örnekleri dikkat çekmez. Aksine yetim kızlarıyla maddi yoksunluklar içinde hayatta kalma mücadelesi veren anneler görülür. Geleneksel kodları taşıyan bu şefkat ve merhamet dolu anneler, her ne kadar annelik içgüdüleri yoğun olsa da kızlarına babanın himayesini ve sağladığı hayat koşullarını sunamazlar.

Ahmet Mithat Efendi'nin kaleme aldığı *Felsefe-i Zenan*'da (1287) Zekiye'nin annesi Fatma Hanım, kocasını kaybettikten sonra ailesini geçindirmeyi başaramaz. Hayata hazırlanmamış bu cahil kadın para yönetimi konusunda da zayıftır. Onlara bağlanan dul ve yetim maaşıyla geçinemez ve bir valinin konağına sığınır. Bilgisizliğinin ve yetersizliğinin farkında olduğu için kızı Zekiye'yi Fazıla'ya emanet eder. Romanda kendine yeterliliği olmayan bu anneye ailenin reisi olma ve babanın yerini doldurma sorumluluğu verilir. Ancak henüz kendini gerçekleştirememiş olan bu annenin eril otoritenin yerini alması mümkün değildir. Dişil; her zaman eksik, kusurlu, zayıf, hatalar yapması muhtemel, iradesiz, cahil vb. olumsuz çağrışımlarla birlikte düşünülür. Bu yetersizliklerle örülü görünümüyle Fatma Hanım dişil alanın temsilindedir. Halit Ziya'nın *Sefile* (1302) romanında Mazlume'nin annesi Besime Hanım, kocasının ölümünden sonra maddi güçlükler çeker. Bu çaresiz kadın çok sevdiği kızıyla hayatta kalabilmek için mücadele eder, ancak eğitimi ve bir mesleği olmadığı için biyolojik kimliğinin bir devamı olarak yaptığı dikiş işiyle geçinmeye çalışır. Yoksulluk, Besime Hanım ve kızını gün geçtikçe zayıf düşürür ve zaten hasta olan bu anne, sevgi ve şefkatle bağlı olduğu kızını hamisiz bırakarak ölür. Yetimliğine öksüzlük de eklenen Mazlume, hamisiz kalmanın bedelini çok ağır öder.

Besime Hanım, tıpkı babanın yaptığı gibi eril düzende bir irade ortaya koymayı başaramaz. Hastalığı, güçsüzlüğü, yetersizliği ve iradesizliği ile ancak dışıl alanın bir üyesi konumundadır. Hüseyin Rahmi'nin *İffet* (1314) romanında İffet'in annesi de hasta bir kadın olarak resmedilir. Kocasının ölümü sonrasında aile içinde onun düzenini devam ettiremez ve bir otorite olamaz. Para idaresi yapmayı bilmediği için ekonomik sıkıntılar baş gösterir. Sosyal hayat pratiği olmayan bu yetersiz anne, bir irade ortaya koyamadığı gibi çocuklarının desteğine ihtiyaç duyar. Dolayısıyla babanın güçlü ve yeterli pozisyonunun baba kaybı sonrasında anneye verilmediği görülür. Annelik kurumu, dışıl alanın eksiklikleriyle temsil olunur.

Fatma Aliye'nin *Refet* (1314) romanında babanın kaybı, Refet ve annesi Binnaz'ın hayatında maddi sefaletle yol açar. Sosyal hayat tecrübesi olmayan, eğitimsiz ve donanımsız bu anne, hayatta kalabilmek için kızıyla çetin mücadeleler verir. Açlık ve soğukla imtihan olurlar. Âdeta dönemin geleneksel kadınının temsili olan Binnaz, annelik içgüdüleri yoğun, sevgi, şefkat ve merhamet dolu bir anne olmasına karşın hayatını rahatlıkla idame ettirecek donanım ve tecrübeden yoksundur. Dikiş dikmek, temizlik ve çamaşıra gitmek gibi ev içinde kodlanmış geleneksel kadına yakıştırılan işlerle geçimini sağlamaya çalışır. Binnaz, eril düzende ancak dışıla atfedilen bir rol ve görevle varlık gösterebilir. Kızı Refet'in öğretmen olabilmesi için sağlığını günden güne yitirme pahasına bu ağır işleri tekrarlar ve sonunda sağlığını kaybeder. Kızının öğretmen olmasının hemen ardından vefat eder. Geleneksel anne ölürken onun eğitilmiş, diplomalı ve meslek sahibi kızı erilin alanına yeterlikleri ile çıkar. "... *Bütün varlığını 'yeni kadın'ın [Refet'in] doğuşu uğruna tüketen eski kadın, onun artık geri döndürülemeyecek doğumuna bütün varlığıyla katılmıştır.*" (Argunşah, 2016:73). Dolayısıyla Fatma Aliye, dönemin ihtiyaç duyduğu yeni kadını Refet'i idealize ederek yaratır. Anne ise değişmesi ve dönüşmesi gereken geleneksel kadını imler.

Güçlü, bilgili, kültürlü baba imgesiyle tanışmamış olan kız çocuklar annenin denetiminde yani dışıl alan içinde özneleşmeye çalışırlar. Ancak kendine yeterliği olmayan, güç ve akılla temsil edilen babanın aksine aklın yokluğu ve duygusallıkla kodlanmış olan annenin himayesinde doğru bir özneleşme süreci yaşanması kolay değildir. Çünkü babanın kaybı sonrasında anneler de ciddi bir yoksunluk içine düşmüş, koruyucusunu ve rehberini kaybetmiştir. Hep yönetilerek yaşamayı öğrenmiş olan edilgin anneler, babanın otoritesini devralamazlar. Kendi iradesiyle bir öznellik yaratamayan anneler, dışıl alanın sınırlılığında yaşarlar. İradesizlik, zayıflık, tecrübesizlik,

bilgisizlik, yetersizlik ile temsil bulan dişil alanın üyesi olmaya ve bu alanı temsil etmeye devam ederler.

Örneklenen romanlardaki anneler özellikle cahillikleri, donanımsızlıkları ve yetersizlikleri ile dikkat çekerler. Annelerin yetersiz görünüşleri, dönemin Osmanlı kadınının konumu ile bağlantılı görünür. Sürekli geçindirildikleri için nasıl geçim yapacaklarını bilmeyen anneler, kocalarının ölümünün ardından maddi güçlük yaşarlar. Bilgiyle buluşmamış, bir zihin olarak tanımlanmamış olan bu anneler, sosyal hayat tecrübesinden de yoksun oldukları için geçimlerini ancak biyolojik kimliğin devamı olarak yaptıkları işlerle sağlamaya çalışırlar. Ne yazık ki babanın aile içindeki yeterli ve güçlü konumunu bu cahil ve yetersiz annelerin alması mümkün olmaz. Sözü edilen bu annelerin ortak özellikleri çocuklarını çok sevmeleri ve onlar için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamalarıdır. Bu yönleriyle kutsanan anneliği temsil ederler. Ancak eksiklikleri, yetersizlikleri, bilgisizlikleri ve tecrübesizlikleri ile dişil alanın temsili olmanın ötesine geçemezler. Bu bağlamda annelik kurumunun babalık kurumunun aksine zayıflık, iradesizlik, kusurluluk ve otoritesizlikle temsil olunduğı ve dişil alanla eşitlendiğı görülür.

Annelik ve babalık kurumları yalnızca gelenek aktaran ebeveynlere karşılık gelmez. Bunun ötesinde bir otoriteyi de temsil eder. Baba, geniş planda bir toplumsal otorite ve konumun temsilidir. Babalık kurumu ise iradeli, otoriter, güçlü, kararlı, lider özellikleriyle erildir. Bu noktada annelerin eril otorite olan babanın kaybı sonrasında onun toplumsal otoritesinin ve konumunun karşılığı olması mümkün değildir, çünkü annelik kurumu, dişil vasıflarla yüklüdür. Olgusal olarak bakıldığında bu durum, toplumun diğ er yarısını oluşturan kadının görünümünün değ işmesi gerektiğini imler. Romanlarda güçlü ve kendine yetebilen anne örneklerinin olmayışı da bu tespiti güçlendirir.

Diğ er taraftan bu genel görünüm, güçlü ve gelişmiş Batı karşısında bir narsistik incinme yaşayan Osmanlı'nın yaşadığı hayal kırıklığını, karşı cins olan kadın ve anneliğı üzerinden, dişilde temsil bulan duygu durumlarıyla yansıttığını düşündürür. Bu dönemde Osmanlı merkezî otoritesini kaybetmiş, bunun bir sonucu olarak yeni yetişen üst düzey bürokratlar yönetimde söz sahipliğı kazanmış, üstelik yabancı dil özellikle de Fransızca bilmeleriyle Batı'yla olan ilişkilerde daha fazla etkinlik göstermişlerdir. Bu çok başlılık yönetimde zafiyet yaratırken, Batılı devletlerin müdahalelerinin artmasına da yol açmıştır. Osmanlı'da artık bir düzen ve güç temsili olamayan, sürekli hatalar yapan ve tavizler veren devlet adamları öne çıkar. Mutlak otoritenin zayıflamasıyla ciddi bir haysiyet kaybının söz konusu olduğı bu dönemde 'feminenleşen' devlet

adamlarının yönetiminde dişil özelliklerin ağır basmaya başladığı görülür. Buradan hareketle, bir imparatorluk olarak varlığını eril tanım içinde sürdürmüş olan Osmanlı’da “Değişen toplumsal koşulların ‘erkeklik’ kimliği üzerinde yarattığı tehdit” (Berktaş, 2006:163), dönemin siyasi, sosyal, ekonomik yansımalarını taşıyan roman kurgularında dişil alanın temsilinde olan anneler üzerinden sorunsallaştırılmıştır, denilebilir. Eril söylem, Osmanlı Devleti’nin yaşadığı narsistik kaygıyı cinsel kimlikler alanına kaydırarak simgesel bağlam içinde yansıtmaktadır. Bunun bir sonucu olarak anneler, eril alanda baba gibi varlık göstermeyi başaramayan dişil alan temsili olarak roman kurgularına yerleştirilirler ve Osmanlı’nın dişil düzene geçişi, eril otoritenin yerini dolduramayan yetersiz anneler üzerinden yansıtılır.

Kendi Hazlarını Öne Çıkaran, Yanlış Rol Model Olan Anneler ve Talihsiz Kızları

19. yüzyıl Türk romanlarında geleneksel yaşam içinde onlara verilen sorumlulukları kabullenen ve kadına ilişkin yaratılan kültür mitine sarılan anneler âdeta kör bir adanış içindedirler. Bu adanmışlıklarıyla ‘ev içindeki melek’ olarak tasvir edilirler. Her ne kadar evcil ortamı benimsemiş olsalar da babanın kaybıyla doğan boşlukta onların bu tasvirin dışına çıktıkları ve iyicil niteliklerini yitirdikleri görülür. Çünkü artık kadının sosyal hayat içindeki yeri ve kontrol altındaki bağımlı konumu değişmiştir. Kendi bireysel kararlarını alabilmesi, aileyi idare edebilmesi ve öznel varlığını ortaya koyması gereklidir. Ancak ne yazık ki anneler bireyselliklerini gösterecekleri bu yeni konumda hataları, yetersizlikleri ve bireysel hazlarını önelemeleri ile görünürler.

Sefile (1302) romanında İkbâl’in annesi Mihriban, geleneksel anne modelinin dışına çıkan ve kendi hazlarını önceleyen kötücül bir anne modelidir. Anneliği içselleştiremeyen Mihriban, oyuncak gibi davrandığı kızı İkbâl’i de peşinden kötü yola sürükler. Kocasını hayattayken birçok kez aldatır ve bu kötü sahneler İkbâl de şahit olur. İkbâl, annesi hayatta olmasına karşın ondan sevgi ve şefkat görmez, âdeta öksüzlüğü yaşar. Sefahate yönelen ve arzularına göre yaşayan Mihriban kızına yanlış rol model olur. Kocasından hatırı sayılır bir servet kalmasına rağmen bu serveti yönetmeyi başaramaz ve zevkleri için israf eder. Ekonomik yetersizliklerin getirdiği geçim sıkıntısı yüzünden İkbâl de annesi gibi fuhuşa yönelmek zorunda kalır. Yaşlandığı ve güzelliğini kaybettiği için artık erkeklerin ilgisini çekmeyen Mihriban’ın yerini kızı İkbâl alır. Dikkat çekici biçimde bu annenin eril otoriteyi yüklenebilecekken toplum düzenine ‘dişi beden’ tanımıyla dâhil olduğu ve annesinden aldığı rehberliğin bir sonucu olarak kızı İkbâl’in de dişiliğini bir kazanca dönüştürmeyi seçtiği görülür.

Mürebbiye (1316) romanında Anjel'in annesi fuhuşu bir geçim kaynağı olarak seçmiş, anneliğini geri plana atmış kötücül bir kadındır. Seçtiği bu hayat tarzıyla kızına yanlış örnek olur. Anjel, dişiliğini kullanma yolunda annesinden çok daha ileri gider. Bu anne-kız bedensel haz, bedenin metalaştırılması ve fuhuş gibi toplumun ahlaki kabullerinin dışında yönelimlerle kendi benlerini ortaya koymaya çalışırlar. Kazanç elde edebilecekleri başka bir yeterliklerinin olmayışı, 'dişi beden' tanımıyla toplum içinde varlık göstermelerine neden olur.

Aşk-ı Memnu (1316) romanında Firdevs Hanım gençliğinde kendine eğlenmek, güzel giyinmek ve beğenilmek üzerine bir hayat kurmuştur. Evde kalma korkusuyla bir evlilik yapar, ancak bu seçimi onu sevdiği hayattan uzaklaştırır. Bu nedenle hiçbir zaman kendini evlilik içinde bir eş ve anne olarak konumlandırmak istemez. Kocasının en büyük kötülüğü de ona bu rolleri vermesi olur. Firdevs Hanım için arzuları ve hazları her şeyin önündedir. Evlendikten sonra da gezilerine ve erkeklerin ilgisini çekmeye devam eder. Bihter, annesinden ve kötü şöhretinden kurtulmak için evliliğe sığınır. Yitik bütünlüğüne Adnan Bey ile gerçekleştireceği evlilikte alacağı rollerle ulaşmak ister. Ancak bu kendini gerçekleştirme biçimi ona haz ve tamlik hissini vermez. O da annesi gibi hazlarını önceleyerek yasak aşka yönelir. Üstelik bu yönelim cinsel yakınlaşmayla sonuçlanır. Annenin yanlış rol modelliği, Bihter'in de aynı hataları yapmasına ve hiç istememesine karşın 'annesinin kızı' olmasına yol açar. Eril otoritenin yokluğunda bu anne-kız ilişkisi üzerinden kadının dişil yönünün öne çıkarılması söz konusudur.

19. yüzyıl romanlarında hayatta olmasına karşın eril otoritenin taşıyıcısı ve temsilcisi olmayan kocalarını geri planda bırakarak kendi bireyselliklerini göstermek isteyen anne örnekleriyle de karşılaşılır. Ancak dikkat çekici biçimde bir imtiyaz sahibi olan bu annelerin hazları ekseninde hareket ettikleri görülür. Kendilerini hazları üzerinden keşfederek meşru olmayan ilişkilere yönelirler. Çocuklarına sevgiyle bağlı, şefkat, merhamet dolu geleneksel annenin yerini bireysellik arayışı ahlaki çöküşle sonlanan anneler alır.

Fatma Aliye'nin *Muhadarat* (1309) romanında Calibe, aslında amcasının oğlu Süha'ya ilgi duymasına karşın zengin bir kocayla evlenme arzusuyla kendisinden çok büyük olan Sâi Bey ile evlenir. Sâi Bey, Calibe'nin gençliği ve güzelliği karşısında ciddi bir etkilenme yaşar ve genç karısının her dediğini yapar. Calibe'nin Sâi Bey'den çocukları da olur ve annelik duygusunu tadar. Ancak istediği her şeye sahip olmasına karşın bu evlilik içindeki konumundan mutlu değildir. Aile içindeki söz sahipliğini hazlarına ulaşmak için kullanır ve hâlâ ilgi duyduğu Süha'yı eve aldırır. Süha'nın aklını çelerek onunla yasak aşk yaşar, kocasını aldatır. Calibe,

öznelliğini ortaya koyabileceği güce ve imkâna sahiptir, fakat iyi anne ve iyi eş kimliğinden uzaklaşarak öznelleşme çabası kötücül olmasıyla sonuçlanır. Annelik içgüdüsünün önüne geçen yasak haz, ailenin yıkımına sebep olur.

Emine Semiye'nin *Bikes* (1312-1313) romanında Gülşen güzelliği ve edasıyla Müstakim'i etkilemeyi ve onunla evlenmeyi başarır. Babasının karşı çıkışlarına rağmen Gülşen ile evlenen Müstakim ona gittikçe daha çok bağlanır ve bütün isteklerini yapar. Babanın aile içindeki eril otoritesini taşıyamaz. Dört çocuk annesi olmasına karşın Gülşen onlara annelik hisleriyle yaklaşmaz. Ne eş olmayı ne de anneliği içselleştirmiştir. Hazları, eğlenceleri onun için her şeyden ve herkesten önce gelir. O, hazzı ve tamlığı aile içinde değil, müzikli eğlencelerde, sarhoşlukta ve gayrimeşru ilişkide bulur. Dolayısıyla Gülşen anneliğini değil, dişiliğini ön plana çıkaran bir kadındır. Nitekim kendi cinsel arzuları ve hırsları uğruna bir kızını öldürür, diğerine iftira atar. Arzularına engel olamayan bu kötücül anne, kocasının kasasını soyarak sevgilisiyle kaçır. Müstakim yaşadıklarına dayanamayarak ölür. Gülşen'in yasak hazzının yıkıcı etkisi, ailenin yok olmasına yol açar.

Emine Semiye'nin bir diğer romanı olan *Muallime*'de (1315-1317) Refah'ın annesi Saadet Hanım hazlarına yenik düşen kötücül bir anne örneğidir. Kızının nişanlısı Süheyl'e âşık olur. Refah'ın yaşayacağı yıkımı düşünmeden yasak hazlarını önceler. Geleneksel anne imajının dışına çıkan Saadet Hanım, bir tutkuya dönüştürdüğü aşkı yaşamak ister. Refah bu ihaneti öğrendiğinde hastalanır ve annesini hiç affetmez. Diğer romanlarda yasak hazza yönelen anneler pişmanlık duymamışlardır. Bu romanda Saadet Hanım pişmanlık duyar ve intihar eder. Meşhude tarafından kandırılan Saadet Hanım, eş ve annelik rollerinin önüne kendi cinselliğini geçirerek hata yapar ve aile düzenini parçalar. Oysa eşi Muhassal Bey karısına aşkla bağlıdır ve onu hep yüceltir. Saadet, bireysellik arayışını evlilik konumu dışında aramaya kalktığında cinsel hazlarıyla karşılaşır ve ahlaki düşkünlük gösterir.

Ali Kemal'in *Çölde Bir Sergüzeşt* (1316) romanında kötücül anne konumunda Safvet Hanım vardır. Güzelliği ve gençliği sayesinde Sabûhi Efendi'nin dikkatini çekmiş ve ikinci eşi olmayı başarmıştır. Safvet Hanım bir kız çocuğu dünyaya getirerek anneliği yaşar ancak bir türlü içkinleştiremez. Üvey kızı Seher'i kendine rakip olarak görür. Safvet Hanım'ın büyüüne kapılan ve zaman içinde bütün otoritesini yitiren Sabûhi Efendi'nin tek endişesi, genç ve güzel karısını mutlu etmeye çalışmak olur. Safvet Hanım, aile içinde güç ve söz sahipliği kazanmasına rağmen doğru bir irade ortaya koyamaz. Öznelliğini ortaya koymaya çalışırken bedensel hazlarında takılı

kalır. Yasak ilişkiye yönelerek kocasını aldatır ve ölümüne neden olur. Seher, üvey annesinin hırsları yüzünden gittikçe yalnızlaşır ve çareyi evlenerek mutlu bir yuvaya sığınmakta bulur. Romanda Safvet Hanım, eril düzende aklın temsili olamaz ve ahlaki bir duruş gösteremez. Aksine dişil alana özgü görülen duygulara kapılma, dişilik ve aşırılığı simgeler.

Örnek romanlarda görüleceği üzere aile düzeni içinde eril otoritenin sahibi olan kocanın/babanın kaybı sonrasında ya da hayatta olmasına karşın eril otoriteyi taşıyamadığı durumlarda annelerin doğru yolda öznelleşemedikleri görülür. Otorite boşluğunda bir irade ortaya koyacakken bedensel haz, cinsellik, yasak aşk, meşru olmayan ilişkiye yönelim göstererek ahlaki ve toplumsal kuralların dışına çıkarlar. Kendilik inşa etmek isterken kendilerini keşfettikleri yer ‘cinsel haz’ları olur.

Romanlarda eril otorite kaybının/boşluğunun ahlaki bir çöküşle yansıtılması dikkat çekicidir. Bilgiyle buluşmamış tecrübesiz anneler kolaylıkla duygularına kapılır ve hatalar yaparlar. Kız çocukları ise kendilerine doğru rehberlik eden ve rol model olan annelere sahip olamadıkları için ‘maddi’ ve ‘manevi’ sefalet maruz kalırlar. Bu genel görünümde “*Annelik kurumunun kadınlıkla ilişkilendirilmiş ve dişilikle birleştirilmiş sorunlu bir alan*” (Kaplan, 2021: 218) olarak kurgulandığı söylenebilir. Eril otoriteyi yüklenmesi gereken annelerin bu otoriteyi taşıyamamaları ‘dişi beden’ olarak tanımlanmalarıyla ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla romanlarda eğitimsizliği, tecrübesizliği, yetersizliği üzerinden dişil alanda temsil edilen annelerin dişilik üzerinden de yine dişil alanla özdeşleştirildikleri görülür. Bu olumsuz annelik görünümü, döneme ilişkin metaforik anlamlar taşır. Annelerin aile reisi olarak görülmeye başlaması ya da aile yönetiminin dişil alanda kodlanan annelere bırakılması, bir ‘dişil düzen’ göndermesini düşündürür. Bu minvalde Osmanlı’nın mutlak egemenliğini yitirmesi ve imaj kaybı sonucunda eril düzenin yerini dişil düzenin alışının, dişil alanın temsili olan anneler üzerinden kurgusal düzleme aktarıldığı söylenebilir. Yaşanan toplumsal travmanın dişil alanın, dişiye özgü görülen niteliklerin ve kadın kimliğinin yeniden sorgulanması yoluyla aşılmaya çalışıldığı görülür.

SONUÇ

Osmanlı’nın 19. yüzyıldaki idari başarısızlığı sonucunda mutlak otoritenin kaybının ve buna bağlı olarak eril düzenin yitirilişinin, ilk Türk romanlarında cinsel kimliklerin metaforik bağlamda kullanılması ve kadın kimliğinin bu endişeyi yansıtır biçimde yeniden kurgulanması yoluyla aktarıldığı görülmektedir. Lider, güçlü, otoriter, hatasız, kararlı vasıflarıyla erilin temsili olan babanın yokluğunda onun otoritesini ve konumunu devralamayan anneler iradesizlik,

otoritesizlik, kararsızlık ve kusurlarıyla ön plana çıkarılmışlardır. Bu noktada da dişil alanın temsili olmuşlardır. Bilhassa babanın kaybı ile siyasi otorite kaybı sembolize edilirken aile idaresinin yetersiz, cahil, zayıf, iradesiz, tecrübesiz annelerin denetimine bırakılması ile eril düzenin yerini dişil düzenin alışı, güç ve imaj kaybıyla eril boyutlarını yitiren Osmanlı'nın toplumsal yapısının dişilleşmesi yansıtılmıştır. Asırların birikimini artık taşıyamayan Osmanlı devlet adamlarının bu ciddi kayıpları romanlara babanın erkenden ölümüyle aksettirilirken, hemen her toplumda olduğu gibi ciddi tehditlerin yaşandığı süreçlerde ortaya çıkan kaygı ve korku ile dişil alanın ve dişiye ilişkin görülen niteliklerin tartışmaya açılması yoluyla baş edilmiştir. Erken ölmüş, cahil, zayıf, yetersiz, iradesiz, sosyal hayat tecrübesinden uzak annelerin yanı sıra hazlarını anneliğinin önüne geçirmiş ve çocuklarında duygusal bir varlık gösterememiş anne modelleriyle, 19. yüzyıl romanlarında anne için bilinçli bir yokluk yaratılmıştır. Nitekim romanlardaki bu ciddi annesizlik durumu, döneme yönelik önemli sosyal karşılıklarla yüklüdür. Mutlak otoritenin zayıfladığı dönemde feminenleşen devlet adamlarının yönetiminde artık dişil özellikler görölmeye başlanırken erillik kaybı endişesi bir erkeklik sorunu olmaktan öte, karşı cins olan kadın ve anneler üzerinden sorunsallaştırılmıştır. Romanlarda yoğun biçimde olumsuz anne imajlarının varlığı, anneliğin toplumsal açılımı yüksek bir konum oluşuyla doğrudan ilişkilidir. Bu çerçevede narsistik yaralanmışlık içindeki Osmanlı'nın yaşadığı hayal kırıklığı, zayıflık, eksiklik, yenilmişlik ve kararsızlık, yokluk içinde kurgulanmış/kötücöl anneler üzerinden ilk Türk romanlarına yansıtılmıştır, denilebilir.

Erken ölen, yetersiz ya da hazlarını önceleyen anneler dolayımında bir şekilde anneyle kendilik bilinci yaratamayan kız çocukları maddi ve manevi sefaleti yaşamıştır. Kız çocuklarının dişil alanın sınırlılığı içinde tanımlanmış anneleriyle tamliğa ulaşmaları mümkün olmamıştır. Eğitimleri, sosyal hayat tecrübeleri, kendilerini gerçekleştirebileceğı farklı alternatifleri olmayan kız çocukları anne boşluğunu geçiş nesnelere bağlanarak doldurmak istemişlerdir. Ancak mevcut koşullarda aşk ve mutlu yuva dışında bir sığınak bulamamış ve yine evlilik içinde yani dişil alanda kısıtlı bir hayatı benimsemişlerdir. Bu genel görünüm sosyal bir olgu olarak değerlendirildiğinde; Osmanlı'daki kadın sorununun anneler ve kızları merkezinde ele alınmış olduğu ve dişil alan üzerinden dişil dönem göndermesinin güçlendirildiğı söylenebilir.

EK: Çalışmada Kullanılan Romanlar (Zaman Sıralı Dizim)

ESER ADI	YAZAR ADI	İLK YAYIN TARİHİ*	
		HİCRİ/RUMİ	MİLADİ
Felsefe-i Zenan	Ahmet Mithat Efendi	1287	1871/1872
Çengi	Ahmet Mithat Efendi	1294	1878/1879
Dürdane Hanım	Ahmet Mithat Efendi	1299	1883/1884
Sefile	Halit Ziya [Uşaklıgil]	T. 1302	1886/1887
Nemide	Halit Ziya [Uşaklıgil]	1307	1891/1892
Hayal ve Hakikat	Fatma Aliye-Ahmet Mithat Efendi	1309	1893/1894
Muhadarat	Fatma Aliye	1309	1893/1894
Uhuvvet	Selma Rıza [Feraceli]		Y.T. 1892-1897
Mihridil	Mehmet Vecihi	1311	1895/1896
Ferdi ve Şürekâsı	Halit Ziya [Uşaklıgil]	1312	1896/1897
Zehra	Nabızade Nâzım	1312	1896/1897
Bîkes	Emine Semiye	T. 1312-1313	1896/1897 1897/1898
Pakize	Behice Ziya [Kollar]		T. 1895/1896**
İffet	Hüseyin Rahmi [Gürpınar]	1314	1898/1899
Refet	Fatma Aliye	1314	1898/1899
Muallime	Emine Semiye	T. 1315-1317	1899/1900 1901/1902
Mürebbiye	Hüseyin Rahmi [Gürpınar]	1316	1900/1901
Çölde Bir Sergüzeşt	Ali Kemal	1316	1900/1901
Aşk-ı Memnu	Halit Ziya [Uşaklıgil]	1316	1900/1901

* Miladi takvimin resmî olarak kabulünden önce neşredilen eserlerde farklı takvim sistemlerine ait tarihlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu eserlerin çoğunda taşıdıkları tarihin Rumi veya Hicri olduğuna dair kayda ve bilgiye ulaşılamamaktadır. Genel olarak Rumi takvim kullanıldığı için bu çalışmada Rumi tarihler Miladi tarihe çevrilmiş ve Türk Tarih Kurumu'nun Tarih Çevirme Kılavuzu esas alınmıştır. Rumi takvimde yılbaşının mart, Miladi takvimde ise ocak ayı olması nedeniyle yıl dönümleri arasında fark ortaya çıkmaktadır. Doğru tarihi elde tespit etmek için yıl ile birlikte ayın da bilinmesi gerekmektedir. Ancak eserlerin basım tarihleri verilirken yalnızca yılın belirtilmiş olması net bir tarih bilgisine ulaşmayı güçleştirmektedir. Bu sebeple çeviri yoluyla elde edilen tarihlerin her ikisi de tabloda verilmiştir.

** 1900 sonrası kitaplaşan romanların tefrika tarihleri esas alınmıştır ve T. biçiminde gösterilmiştir. *Uhuvvet* 1999, *Sefile* 2006, *Pakize* ve *Bîkes* 2019, *Muallime* 2020 yılında ilk kez kitaplaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi. (2000). *Çengi*. Ahmet Midhat Efendi Bütün Eserleri V içinde, E. Ülgen, F. Andı (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000). *Dürdane Hanım*. Ahmet Midhat Efendi Bütün Eserleri VII içinde, N. Sağlam, K. Yetiş, M. F. Andı (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2001). *Felsefe-i Zenan*. Letaif-i Rivayat içinde, F. Gökçek, S. Çağın (Haz.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ali Kemal. (1329). *Çölde Bir Sergüzeşt*. Bir Safha-i Şebâb içinde, İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Argunşah, H. (2016). *Kadın ve Edebiyat-Babasının Kızı Olmak*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Beauvoir, S. (1993). *Kadın-İkinci Cins I-Genç Kızlık Çağı*. B. Onaran (Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Berktaş, F. (2006). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bir Kadın (Fatma Aliye Hanım) ve Ahmet Mithat. (2012). *Hayal ve Hakikat*. H. Argunşah (Haz.). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Braidotti, R. (2017). *Göçebe Özneler Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı*. Ö. Karakaş (Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Çınar Köysüren, A. (2016). *Kültürel ve Dinî Algıda Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016.
- Doltaş, D. (1992). Batıdaki Feminist Kuramlar ve 1980 Sonrası Türk Feminizmi. Necla Arat (Ed.), *Türkiye’de Kadın Olgusu* içinde (s. 51-73). İstanbul: Say Yayınları.
- Emine Semiye. *Bikes*. Millî Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu. Arşiv No: 06 Mil Yz. A2670/1, 12 Haziran 1312.
- Emine Semiye. *Muallime*. Millî Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu. Arşiv No: 06 MK. Yz. A 4583, 15 Kânûnusânî 1313.
- Fatma Aliye Hanım. (2012). *Refet*. Ş. Karaca (Haz.). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Fatma Aliye. (1326). *Muhâdarât*. Dersaadet: Kasbar Matbaası.
- Federici, S. (2019). *Caliban ve Cadı-Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim*. B. Tanrısever, E. Durmuş, M. İnan (Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Hüseyin Rahmi. (1927). *İffet*. İstanbul: Marifet Matbaası.
- Hüseyin Rahmi. (1927). *Mürebbiye*. İstanbul: Marifet Matbaası.
- Jung, C. G. (2003). *Dört Arketip*. Z. Aksu Yılmaz (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

- Kaplan, Z. (2021). *19. Yüzyıl Türk Romanında Annelik Olgusu (1870-1900)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri.
- Karaca, Ş. (2019). *Kötücül Kadın- Türk Edebiyatında Kötücül Kadın İmgesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- [Kollar], B. Z. (2019). *Pakize*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Mitchell, J. (2006). *Kadınlar: En Uzun Devrim*. G. İnal (Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Nabızâde Nâzım. (2015). *Zehra*. H. Alacatlı, (Haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Parla, J. (2014). *Babalar ve Oğullar- Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Selma Rıza. (1999). *Uhuvvet*. N. F. Alsan (Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- [Uşaklıgil], H. Z. (2016). *Sefile*. Ö. F. Huyugüzel (Haz.). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşşâkizâde Hâlid Ziyâ. (1307). *Nemîde*. İzmir: Hizmet Matbaası.
- Uşşâkizâde Hâlid Ziyâ. (1312). *Ferdî ve Şürekâsı*. Dersaadet: Nişan Berberyan Matbaası.
- Uşşâkizâde Hâlid Ziyâ. (1316). *Aşk-ı Memnû*. Dersaadet: Âlem Matbaası.
- Vecihî.(1311). *Mihridil*. Dersaadet: İkdâm Matbaası.

BIÇAĞIN UCU ROMANINDA ÜÇGEN ARZU MODELİ: ANNE (HAYRUN) VE KIZ (SUAT) İLİŞKİSİ

* Sema ÖZHER KOÇ

ÖZET

Fransız edebiyat kuramcısı René Girard, *Romantik Yalan* ve *Romansal Hakikat* adlı eserinde anlatı türünde yazılmış metinler üzerine yaptığı incelemelerde kahramanların birbirlerine duydukları arzuların kendiliğinden olmadığını, söz konusu arzuları açığa çıkaran veya kışkırtan bir Öteki'nin var olduğunu öne sürmüştür. Girard, aynı zamanda “dolayımlayıcı” dediği öteki'nin konumu bakımından narrative türleri “romantik” ve “romansal” olmak üzere iki farklı gruba ayırmıştır. Romantik olarak addedilen eserlerde arzu kendiliğinden olup özne ile arzuladığı nesne arasında başka bir şey yer almaz. Sanatçının romansal olarak nitelendirdiği eserlerde ise özne ile arzulanan nesne arasında Öteki (dolayımlayıcı) yer alır. Girard'ın “üçgen arzu modeli” adını verdiği bu yaklaşımda metin içerisinde köşelerini arzulayan özne, arzulanan nesne ve arzunun dolayımlayıcısının oluşturduğu üçgen/üçgenler ortaya çıkar ki sanatçı bu dolayımlanmış arzuyu “mimetik arzu” olarak adlandırır. Girard, üçgen yapının aşk, kıskançlık, züppelik, iktidar vb. arzuların söz konusu olduğu durumlarda daha baskın şekilde ortaya çıktığını belirtir. Girard *Don Kişot*, *Madam Bovary*, *Kırmızı* ve *Siyah* gibi eserlerde üçgen arzu modelini gösterir. Örneğin Amedis'in Don Kişot'un arzularının dolayımlayıcısı; Emma Bovary'nin kişiliğini şekillendiren şeyin ise gençliğinde manastırda okuduğu romanlarda tanıdığı parıltılı ve süslü hayatlar olduğunu ileri sürer.

Attila İlhan “*Aynanın İçindekiler*” adlı roman serisi içerisinde yer alan Bıçağın Ucu'nda 27 Mayıs'ı zamansal bir nokta olarak seçer; Halim, karısı Suat ve arkadaşları aracılığıyla Türk aydınının toplumsal ve bireysel diyalektiğini irdeler. Girard'ın üçgen arzu modeline göre çözümleyeceğimiz bu çalışmada Suat (özne/arzulayan), Hayrun Bayraktar (dolayımlayıcı/arzuyu harekete geçiren) ve kendi olma (nesne/arzulanan şey) arasında ortaya çıkan arzu üçgenini irdelemenin Suat'ın bireysel diyalektiğinin anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Ayrıca çalışmada yeri geldikçe Suat (kız)-Hayrun (anne) ilişkisine açıklık getirmek adına serinin *Sırtlan Payı* ve *Yaraya Tuz Basmak* gibi diğer romanlarına da gönderme yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Üçgen arzu modeli, anne ve kız ilişkisi, Attila İlhan, Bıçağın Ucu, Sırtlan Payı, Yaraya Tuz Basmak.

TEORİK ARKA PLAN/RENÉ GİRARD’IN “ÜÇGEN ARZU MODELİ”

Tzvetan Todorov, *Poetikaya Giriş* adlı kitabına yazdığı ön sözde 1930’lu ve 1940’lı yıllarda İngiltere ve ABD’de edebî yapının çözümlenmesiyle uğraşan çeşitli biçimsel eleştiri anlayışlarının ortaya çıktığını belirtir ki bunların en bilineni Yeni Eleştiri adıyla anılır. Aristotelesçi geleneğe bağlanan bu teorisyenler, edebî yapıtların anlamlı düzey ve parçalarını tespit etmeye çalışır. İkinci Dünya Savaşından sonra bu durumun değişmeye başladığını belirten Todorov¹, 1960’larda Levi-Strauss tarafından ortaya konulan ve daha sonra farklı disiplinleri de etkileyecek olan yapısalcılık ile edebiyat teorisinde büyük değişiklik meydana geldiğini ifade eder. Artık amaç “*somut yapıtı farklı sözlerle anlatmak, onun geniş bir özetini vermek değildir; bundan böyle amaç edebiyat söyleminin yapısı ve işleyişine dair bir teori sunmaktır. Bu teori edebiyata dair olanakların bir tablosunu oluşturmalıdır; öyle ki, var olan edebi yapıtlar gerçekleştirilmiş olan özgül durumlar gibi görünmelidir. Böylece, psikolojik veya sosyolojik eleştiri örneğindeki gibi, edebiyat yapıtı kendisinden başka bir şey üzerine yansıtılmış olacaktır; ancak yapının kendisinden farklı olan bu şey heterojen bir yapı değil, edebiyat söyleminin yapısının ta kendisi olacaktır.*” (Todorov, 2014: 37). Böyle bir edebî ortamda René Girard 1961 yılında yayımladığı *Mensonge Romantique et Vérité Romanesque* (Romantik Yalan ve Romansal Hakikat: Edebi Yapıda Ben ve Öteki, Çev: Arzu Etensel İldem, Metis Yayınları, İstanbul 2001) adlı kitapla XX. yüzyılın en önemli edebiyat kuramlarından birini ortaya koyar. Girard’ın ifadesiyle bu, “*‘yeni eleştiri’den bir tür kurtuluşu simgeledi.*” (Girard, 2010: 32).

Girard, Birleşik Devletlerde roman üzerine dersler vermeye başladığında Cervantes’in Don Kişot’u ile Stendhal, Proust, Flaubert ve Dostoyevski gibi yazarların romanlarında -bu yazarlar arasına daha sonra Shakespeare’i de ekleyecektir²- bazı ortak yönlerin bulunduğunu farkeder. Bu durum sanatçıyı “*aynı içindeki farklılıkları, aynıyı bozmadan koruyarak,*

¹ Todorov, 1960’a kadar görülen iki ayrı eğilimden söz eder. Birincisi genelde edebî yapıt üzerine sistemli bir biçimde betimleme değil de edebiyat üzerine düşünen yapıtların verildiği dönemdir. Bu döneme Sartre’nin *Qu’est-ce que la littérature? [Edebiyat Nedir?]* adlı yapıtını örnek veren Todorov, Sartre’nin biçimsel çözümlemeye yer vermekle birlikte sosyolojik nitelikli bir yapıt ortaya koyduğunu, metin ile metnin seslendiği topluluk arasındaki ilişkiye büyük bir yer ayırdığını belirtir. Maurice Blanchot’un *L’Espace littéraire [Yazınsal Uzam]*, *Le Livre à venir [Gelecek Kitap]* adlı eserlerinin de adını sıralayan Todorov, bu eserleri daha felsefi özellikte bulur. Todorov’un aynı dönemde yapılan ancak münferit çalışmalar olarak kaldığını belirttiği diğer yapıtlar ise J. Pouillon’un romanda bakış açısı ve anlatıcı ile karakter arasındaki ilişkiyi incelediği *Temps et roman [Zaman ve Roman]* ile E. Souriau’nun dramatik kurguda roman karakterlerinin üstlendikleri rolleri inceleyen *Les deux cent mille situations dramatiques [İkiyüzbin Dramatik Durum]* adlı eserlerdir. (Todorov, 2014: 22-23)

² Sanatçı, *A Theater of Envy* (1991) adlı yapıtında Shakespeare’in oyunlarında mimetik arzusunun izlerini araştırarak ve onu yukarıda adlarını sıraladığımız yazarlar arasında başköşeye yerleştirecektir. (Şenocak, 2011: 7)

tanımlamaya olanak veren mimetik kuramı” oluşturma sürecine sevk eder. Girard, bunu yapmadaki amacının “*arzunun tarihini yazmak*” olduğunu belirtir (Girard, 2010: 28). Kurmaca yapıtların çoğunda arzunun *kendiliğinden* olduğunu ifade eden Girard, “*onu her zaman nesneyle özneyi birbirine bağlayan basit bir düz çizgi olarak temsil edebil(eceğimizi)*” belirtir ve bu eserlere “romantik yapıt” adını verir (Girard, 2001: 24). Sanatçı, bazı eserlerde ise arzunun Öteki söz konusu olduğunda ortaya çıktığını, öznenin Öteki ile girdiği rekabetin sonunda nesneye duyduğu arzunun kaybolduğunu ileri sürer. Girard, *Kültürün Kökenleri*’nde her türden rekabeti ilk tanımlayanın *Les Confessions (İtiraf)* adlı yapıtıyla Aziz Augustinus olduğunu belirterek ikiz bebek örneğini verir. Aynı anadan süt emen iki bebek, ikisine de yetecek süt olmasına rağmen her ikisi de ötekini engelleyerek sütün tamamını elde etmeye çabalar. Sanatçıya göre bu örnek, mimetik rekabetin işlevini, yalnızca çocuklarda değil, bütün insanlarda çok iyi simgelemektedir (Girard, 2010: 52-53). Girard “mimetik arzu”yu şu şekilde tanımlar:

“Bizi insan yapan, bize alışılmış ve hayvansal açlıklardan uzaklaşma ve hiç yoktan yaratılamayacak olan kendi öz kimliğimizi oluşturma olanağı veren şeydir. İşte bizi uyum sağlamaya yetenekli kılan, insana kendi öz kültürüne katılması için bilmek zorunda olduğu her şeyi öğrenme olanağı veren mimetik arzunun bu özelliğidir. İnsan bunu icat etmez, kopya eder.”

Girard, 2010: 50

Girard’a göre taklitçi arzu her zaman *Öteki* olma arzusudur (Girard, 2001: 82). Arzu ve Öteki arasındaki buna benzer bir ilişki Lacan’ın Ayna evresinde de karşımıza çıkar. Lacan’a göre özne kendisinin toplumsal düzen içerisindeki sembolik konumunu Öteki aracılığı ile elde eder. Öznenin arzusunun oluşumu Öteki’nin arzusuna bağlıdır. Lacan bu durumu “*Arzu Ötekinin arzusudur.*” şeklinde ifade eder (Homer’den alıntılanan: Tuzgöl, 2018: 48).

Girard dolayımın varlığını ortaya çıkaran yapıtlar için “romansal” ifadesini kullanır ve sözü edilen dolayımı “üçgen arzu modeli” adını verdiği kuramla açıklar. Buna göre üçgenin köşelerinde arzulayan *özne*, arzunun hareketlendiricisi *dolayımlayıcı (mediateur)*, arzulanan *nesne* vardır ve bu bir eşkenar üçgendir. Söz konusu arzu üçgenini Don Kişot’tan örnek vererek açıklayan sanatçı, Amadis de Gaule’un en mükemmel gezgin şövalyelerden biri olduğunu, Don Kişot’un arzu ettiği nesneleri seçme sürecinde onu yönlendirenin Amadis olduğunu, bu sebeple de Amadis’in “*arzunun dolayımlayıcısı*” olarak adlandırılabilceğini belirtir. “*Bir Hristiyanın*

varoluşu nasıl İsa'nın taklidiyse şövalyelerin varoluşları da Amadis'in taklidir." (Girard, 2001: 23).

Girard, Don Kişot'un macerasının sonunda varmak istediği noktanın aslında Amadis'e benzemek olduğunu tespit ettikten sonra aynı eserde farklı arzu üçgenlerine de örnekler verir. Don Kişot'tan etkilenen Sanço, valisi olacağı bir "ada" hayal ederken sevgilisi için de düşes unvanı istemektedir. Bu arzuları Sanço'ya Don Kişot telkin etmiştir. Böylece romanda Sanço (özne), Don Kişot (dolayımlayıcı) ve efsanevi ada (nesne)dan oluşan yeni bir arzu üçgeni belirir (Girard, 2001: 25).

Daha önce Girard'ın sözünü ettiği arzusunun taklit arzu olduğunu belirtmiştik. Bununla beraber romansal bir metinde mimetik arzu, başkalarının arzularını da şekillendirme özelliğine sahiptir. Girard, edebiyatın "dölleme" işlevi olarak nitelendirdiği bu durumu Flaubert'in, Stendal'ın, Proust'un ve Dostoyevski'nin romanlarından örnekler vererek açıklar. Flaubert'in kahramanı Emma Bovary, okuduğu romanlardaki romantik kahramanlar aracılığıyla arzu etmeyi öğrenir ve bir süre sonra Emma, o kitapların kahramanları gibi olur. Jules de Gaultier, yazdığı makalede Flaubert'in kişilerinin amaçlarının kendilerini olduklarından farklı kavramak olduğunu, bu yüzden de bu amaca ulaşmak için kendilerine bir "örnek" saptadıklarını ve "olmaya kararlı oldukları kişinin mümkün olan her şeyini, dış görünüşünü, hal ve tavırlarını, ses tonunu ve giysilerini taklit ettiklerini" gözlemler (Girard, 2001: 26).

Girard başka bir örneği *Kırmızı ve Siyah* romanından verir. Monsieur de Renal, Julien Sorel'in iki oğlunun hocası olmasını istemektedir. Bu isteğin sebebi ise okuyucuya şu diyalogla açıklanır:

"-Valenod'un çocuklarının hocası yok.

-Bu hocayı elimizden alabilir.

Valenod, Renal'den sonra Verrieres'in en zengin ve en güçlü adamıdır. Konuşmalarından Valenod'un Julien'i tutmak istediğine kesinkes inanan Monsieur de Renal'ın kendi arzusu ikiye katlanır."

Girard, 2001: 27

Kibir duygusunu vurgulayan Girard, Stendal'ın romanlarında kibirli bir kişiyi bir nesneyi arzulamaya ikna etmek için aynı nesnenin bir üçüncü kişi tarafından arzulanmış olmasının yeterli olacağına dikkati çeker. Dolayımlayıcı burada bir rakiptir (Girard, 2001: 27). Üçgen arzu

kuramına göre “*haset, kıskançlık ve iktidarsız nefret*” başka bir arzuyu kopya eden arzunun kaçınılmaz sonuçlarıdır (Girard, 2001: 52).

Romansal yapıtlar iki temel grupta toplanır. Birinin merkezinde dolayımlayıcının ötekinin merkezindeyse öznenin bulunduğu iki *olasılık küresi* arasında teması önleyecek kadar mesafe varsa buna “*dışsal dolayım*”; iki küre az ya da çok iç içe geçiyorsa buna “*içsel dolayım*” denir. Burada söz edilen uzaklık fiziksel bir mesafeden daha çok ruhsal mesafedir. Bu bakımdan Don Kişot ve Sanço arasındaki uzaklık aşılamaz nitelikte olduğu için dışsal dolayımına örnek teşkil eder. (Girard, 2001: 29-30) Dolayımlayıcıyla özne arasındaki mesafe kıaldıkça nefret yoğunlaşırken dolayımlayıcının uzakta olduğu durumlarda ise çember genişler. Girard’a göre öznenin dolayımlayıcıya yönelttiği duygu, kendimize geri dönen ve özneyi kendine geri getiren bir dairedir. (Girard, 2001: 75) Burada amaç, “*Ötekileri ve özellikle de kendimizi tümüyle ve tanrısalca özerk olduğumuza inandırmaktır.*” (Girard, 2001: 217)

Girard’ın okuduğu bazı romanlarda dikkatini çeken ve daha sonra mitlerde ve trajedilerde de var olduğunu fark ettiği mimetik arzu “*mimetik düzenek*” adı verilen bir döngüyle tamamlanır. Mimetik düzenek “*mimetik arzuyla başlayan, mimetik rekabetle süren, mimetik ya da kurbansal bunalımla şiddetini artıran ve sonunda da günah keçisi çözümüne ulaşan bütün bir süreci gösterir.*” (Girard, 2010: 48) Girard’ın temel ilkelerini *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat* adlı kitabında ortaya koyduğu üçgen arzu kuramının ritüellerden yola çıkarak insanın toplum halinde yaşama geçişinde nasıl bir işlev üstlendiğini görmek ve mimetik düzeneği anlayabilmek için yazarın *Günah Keçisi* ile *Şiddet ve Kutsal* adlı kitaplarını göz önünde bulundurmakta fayda var. Girard “mimetik bunalım” dediği özne ile nesne arasındaki çatışmadan kaynaklanan bunalımı -ki bu “ayırımsızlaşma bunalımı”dır- *ikizler’in ilişkisi* olarak adlandırır. Öznenin nesneye duyduğu arzu tamamen dolayımlayıcıya yöneldiği için nesne ortadan kalkar, bu durumda da bunalım şiddetlenir ve bulaşıcı hastalık gibi çevreye de yayılır. Topluluğun kendi kendini yok etmesini önlemenin tek çaresi, bu şiddeti/öfkeyi herkesin benimsediği bir kurbanı doğru yönlendirmektir. Seçilen kurban, önce topluluktan tecrit edilir, sonunda da herkesin toplu girişimiyle öldürülür. Bu kurban her ne kadar başka birinden daha suçlu olmasa da bütün topluluk onun suçluluğu konusunda ikna olmuştur. Ayrıca cinayet bir tek kişi tarafından işlenmediği için ortada suçlu kimse de bulunmaz.

Günah keçisinin³ yok edilmesiyle tehlikeye giren düzen toplumda yeniden sağlanmış olur. Günah keçisi ilan edilen kurban, mitlerde “düzeni geri getirir, onu temsil eder, hatta cisimleştirir.” (Girard, 2005: 58-60).

“Durum böyleyse, kurucu şiddet gerçekten insanların sahip olduğu en değerli şeylerin ve en çok korumak istedikleri şeylerin kökenini oluşturuyor demektir. Mitik bir kişinin bir başka mitik kişi tarafından öldürülmesine varan tüm köken mitoslarının, üstü örtülü ve biçim değiştirmiş olmak kaydıyla ileri sürdüğü anlayış budur. Bu olay, kültürel düzenin kurucu ögesi olarak algılanmaktadır. Ölen kutsal kişiden yalnızca ayinler değil, aynı zamanda evlilikle ilgili kurallar, yasaklar ve insanlara insanlıklarını veren tüm kültürel biçimler doğmaktadır.”

Girard, 2003: 131

Yukarıdaki alıntılarda Girard’ın sürekli olarak yinelediği şey, kültürün ritüellerle geliştirildiğidir. Yani mimetik bunalım anlarında ritüel devreye girecek ve böylece her biçimdeki bunalımı yatıştıracaktır. Örneğin “*ergenlik bunalımını geçiş ritleriyle, ölüm bunalımını cenaze törenleriyle, hastalık bunalımını ritüel tıpla çözen, bir kuruma dönüşecektir.*” Burada Girard, Kabil’in öyküsüne değinerek Kabil’in ilk kültürün kurucusu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda Prometheus mitiyle Kabil arasında benzerlik kuran Girard, Prometheus hakkında şu yorumu yapar: “*Sungusal kurban olduğu için kültürün bulunmasından ‘sorumludur’, dilin, bilimlerin ve tekniğin içinden çıktığı yatak olarak görülmektedir.*” (Girard, 2010: 63-64) Mimetik şiddetin ortadan kaldırılmasının toplum ve kültür açısından ne kadar önemli olduğunu Pierpaolo Antonello, *Kültürün Kökenleri* adlı kitaba yazdığı ön sözde şu cümlelerle vurgular: “*Kültürün ortaya çıkabilmesi, sahiplenmeye dayalı mimesis’ten kaynaklanan bu şiddeti dizginleme*

³ Terry Eagleton ise günah keçisi ile ilgili şu bilgilere yer verir:

“Pharmakos, sembolik düzeyde topluluğun suçunu yükleneyeceği için, toplumsal hiyerarşinin en altındaki insanlar arasından seçilir. Ardından ıssız bir alana atılan pharmakos, kafa yormaya bile cesaret edilemeyen travmatik bir dehşetin simgesine dönüşür topluluğu bu şekilde temsil etme ve günahlarından kurtarma gücüne sahip olması yönüyle pharmakos, tersine çevrilmiş bir kral figürüdür ve aynı şekilde polis’in esenliğiyle mükelleftir. Dolayısıyla günah keçisi figüründe, güç ve zayıflık, kutsal ve dünyevi, merkez ve çevre, hastalık ve sağlık, zehir ve tedavi arasındaki sınırlar bulanıklaşır. Günah keçisi bir ‘kutsal terör’ ya da bir ‘suçlu masum’dur, tıpkı aynı anda ateşi çalması ve vermesiyle pharmakos’un çifte anlamlılığını anımsatan bir başka aforoz edilmiş suret olan Prometheus gibi. Gerek hükümdar gerek günah keçisi şehrin yasalarından muaftır, hükümdar bu yasaların üstüne yerleşirken, günah keçisi altına düşer. Kutsal olmak, sınırları çizilmiş ve ayrılmış kalmak ve bu nedenle de suçlunun ya da dışlanmışın bir benzeri olmaktır. Suçlu, olumsuz şekilde olsa bile tanrılarla bağlantı kurar ve böylelikle bu auraya bir parça sahip olur. Rene Girard’ın belirttiği gibi: ‘Kurban kutsal olduğu için onu öldürmek suçtur oysa kurban, yalnızca öldürüldüğü için kutsaldır.’” (Eagleton, 2012: 360).

düzenine keşfedilişine bağlıdır. Görüldüğü gibi mimetizmi düşünmek, kaçınılmaz olarak, ‘insanı düşünmek’ demektir.” (Girard: 2010: 11).

Türkiye’de mimetik arzu kuramı ile ilgili en geniş okumaları yapan Nurdan Gürbilek, bu kuramın güçlü yanının iyi yapıtı diğerlerinden ayırt edecek şu ölçütü sunabildiğini belirtir: “Yazar, başkaları için geçerli olan bir arzu dinamiğini; aşk kadar nefret, arzu kadar hınç da içeren bir kendi-öteki diyalektiğini yalnız başkalarına değil, kendine de işlettiğinde, yani kendi özerklik yalanı üzerine düşündüğünde, ancak o zaman derinleşebiliyordur. Girard’ın arzu kuramı ancak böyle yorumlandığında, bütün yapıtlara uygulanabilecek genelgeçer bir arzu kuramı olmaktan çıkıp, bazı “büyük” yapıtların nasıl olup da “büyük” olabildiklerinin, ne pahasına derinleşebildiklerinin bilgisini sunar bize.” (Gürbilek, 2016: 237).

Kitabın 1961 yılında yayımlanmasının ardından “üçgen arzu modeli” denen bu roman kuramı bütün dünyada büyük bir ilgiyle karşılanırken -söz konusu kitabın Türkçeye kırk yıl geç çevrilmiş olmasının da payı olabilir- bu kuramın Türk edebiyatı sahasındaki eserlere uygulanması ile ilgili çalışmalar ancak 2000’li yıllarda başlamıştır. Nurdan Gürbilek⁴, Türk edebiyatında romansal yapıtlarla ilgili okumalarını Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* ve *Tehlikeli Oyunlar*, Yusuf Atılgan’ın *Aylak Adam* ve *Anayurt Oteli*, Orhan Pamuk’un *Kara Kitap*, Leyla Erbil’in *Cüce* adlı romanları üzerinden örneklendirmiştir. Bununla birlikte Türk edebiyatı sahasında sözü geçen roman kuramıyla ilgili yüksek lisans tezleri ile çeşitli makaleler de mevcuttur.⁵ Biz bu çalışmada, Attila İlhan’ın *Aynanın İçindekiler* roman serisinin farklı romanlarında okuyucu karşısına çıkan Suat ve Hayrun karakterlerinden yola çıkarak mimetik arzunun dönüşümünü tespit etmeye çalışacağız.

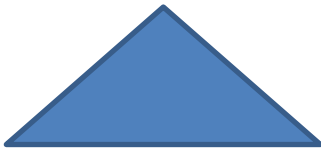
⁴ *Kör Ayna, Kayıp Şark* (2016) ile *Mağdurun Dili* (2021) adlı kitaplarda sözü geçen yazarlar ve yapıtlarıyla ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

⁵ Ahmet Erdem Şenocak, Girard’ın Roman Kuramı Işığında Bir Oğuz Atay Uyarlaması: *Tehlikeli Oyunlar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst, 2011; Serap Şengül, Halit Ziya Uşaklıgil’in Romanlarının Rene Girard’ın Üçgen Arzu Modeline Göre İncelenmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst, 2017; Ramil Ahmadov, Orhan Pamuk’un Romanlarında Üçgen Arzu, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst, 2018; Süha Oğuzertem, “Karakterin Sıfır Derecesi: Sodom ve Gomora’da Aşk, Ahlak ve Millilik”, *Pasaj Dergisi*, Sayı 6, Kasım 2007, s.79-125; Orhan Güdek, “Yakup Kadri’nin Kırkışık Konak Adlı Romanında Üçgen Arzu”, *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, Cilt: 4, Sayı: 7, Haziran-Temmuz / Yaz / 2019, s. 139-149; Fariz Yıldırım, “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Huzur Romanında Üçgen Arzu, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 1/ Cilt: 1/ Sayı: 2/ Güz 2011, s. 77-102; Hanife Özer, Kuyucaklı Yusuf’ta Arzu Üçgenleri, *TÜRK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2, 2013, s: 399-408; M. Emir İlhan, “Yedi Düvelde Yedi Başa Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boyda Mimetik Arzu”, *Milli Folklor*, 2021; 27(1):15-28.

Arzu Üçgeninde Anne-Kız: Suat (Özne) ve Hayrun (Dolayımlayıcı)

Attila İlhan'ın roman kişilerinden Hayrunisa Bayraktar ve kızı Suat arasındaki anne-kız ilişkisinde yaşanacak değişim sürecini *Aynanın İçindekiler* serisinde yer alan *Bıçağın Ucu*, *Sırtlan Payı* ve *Yaraya Tuz Basmak* adlı romanlarda takip etmek mümkün. Bu üç romandan ilki olan -27 Mayıs 1960 tarihinde gece yarasından sonra radyodan yapılan anonsun duyulması ile sona eren- *Bıçağın Ucu*'nda Suat, yaşam karşısında hayal kırıklığına uğramış, Kuledibi'ndeki köhne bir apartman dairesinde toplumdan uzak ve yalıtık bir biçimde hayat süren, Fransız filolojisi mezunu, 39 yaşında bir aydın olarak okuyucu karşısına çıkar. İkincisi -27 Mayıs'ın hemen ardından yaşanan toplumsal olayları sorgulama imkânı veren- *Sırtlan Payı*'nda okuyucu, dayısı Miralay Ferit'in hastalığı sebebiyle kısa süreli olarak Emirgan'a taşınan ve dayısının tedavi sürecinde çevreyle ilişkilerini geliştirmeye başlayan bir Suat bulur. Üçüncü roman *Yaraya Tuz Basmak*'ta ise toplumsal diyalektik açısından yine 27 Mayıs sonrasında yakın Türkiye tarihinin sorgulandığı bir süreçle eşsüremlili olarak öykünmecici tavrından vazgeçip kendi olan bir Suat vardır artık. Suat-Hayrun arasındaki ilişkiyi irdelerken adı geçen bu üç romanda Suat'ın bakış açısıyla okuyucuya sunulan çocukluk anıları Suat'ın annesine karşı geliştirdiği nefret duygusunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu bağlamda Suat'ın annesiyle ilgili duygularının öykünmecici bir nitelik taşıdığı ve sözü geçen anne-kız ilişkisinin köşeleri aşağıdaki gibi olmak üzere bir arzu üçgeni oluşturduğu düşüncesindeyiz:

Hayrun (Dolayımlayıcı/Arzuyu harekete geçiren)

Suat (Özne/Arzulayan)

Kendi olma (Nesne/Arzulanan)

Girard'a göre; "*Arzuyu yalnızca ve yalnızca Öteki uyandırabilir.*" (Girard, 2001: 45) Arzulanan nesne, yalnızca dolayımlayıcıya ulaşmanın bir yoludur. Arzunun hedeflediği, bu dolayımlayıcının varlığıdır. (Girard, 2001: 60). Biz yukarıdaki arzu üçgeninin köşelerini sadece anne-kız ilişkisini göz önünde bulundurarak adlandırdık. Ancak bir romanda -üçgenlerin köşelerinde yer alan kişi ve/veya kavramlar değişmekle beraber- birden fazla üçgen oluşabilir. Örneğin adı geçen romanlarda köşelerinde Halim (özne), Suat (dolayımlayıcı), aydın olma (nesne)nin yer aldığı bir eşkenar üçgen; Suat (özne), kitaplar (dolayımlayıcı), kendi olma

(nesne)nın yer aldığı başka bir üçgen; Demir (özne), Suat (dolayımlayıcı), cinsellik (nesne) gibi daha başka üçgenler de mevcuttur.

Bin dokuz yüz atmış yılı Ocak ayında Suat, hayat karşısında beklediği başarıyı kazanamamış, bu nedenle hayal kırıklığına uğramış bir aydın olarak roman kurgusunda belirir. Attila İlhan, Suat'ın içinde bulunduğu durumda oluşunun sebeplerini toplumsal diyalektik ve bireysel diyalektik açısından olmak üzere iki farklı açıdan okuyucuya sunar. Toplumsal düzeyde Demokrat Parti iktidarının aydınlarla ilişkisi irdelenirken bireysel açıdan Suat'ın idealist bir aydın olduğunu sandığı Halim'le evliliği ve cinsel kimliği sorgulanır. Kendini **Kuledibi**'ndeki köhne apartman dairesine kapatmakla adeta **hayatın dibine** vuran Suat, “*bir sfenks sessizliğiyle her şeyden uzak yaşamayı yeğler görünmektedir*” ki bu dalgın ruh hali ile Halim'in ifadesiyle “*sise girmiş*”tir:

“Uzun saçları çekile çekile taranmış, kıvamlı sarışın bir Suat, elinde kahve fincanıyla divana yarı uzanmış, bunılıyor ve eskiyor. Bakışları bomboş, yüzü solgun. Bir zamanlar toptan yadsıdığı, şimdiyse olduğu gibi katlanmak zorunu duyup ezildiği, bir dünyadan kıyasıyla kopuk.”

B.U., s. 26

Bıçağın Ucu romanının tamamı göz önünde bulundurulduğunda yukarıdaki alıntı metinde geçen “*sise girmek*” ifadesiyle Suat'ın kendi ve çevre ile olan ilgisini en aza indirmesinin kastedildiği anlaşılır. Foucault'ya göre “*kendilik kendiyle ilişkilerden başka bir şey değildir.*” (Foucault, 2020a: 106). Yani zaman içerisinde oluşur. Kendilik kültüründe erotizmin rolünün ne olduğu sorusuna Foucault “*Kendiyle ilişkinin kurulduğu alan büyük ölçüde cinsel deneyimdir. sanıyorum kendiliğin teşekkülü ile cinselliğin tarihinin teşekkülü problemini birbirinden ayırmak neredeyse imkânsız.*” cevabını verir (Foucault, 2020b: 110). Başka bir şekilde söylemek gerekirse cinsellik, kendilik yolculuğunun sonunda öznenin başka bir şeye dönüşmesinde önemli bir etkidir denebilir. Bu bağlamda, bunalan ve kendini eskimeye bırakan Suat kendilik sürecinde önemli bir değişimin eşiğindedir. Mazmazel Raşel'in kitapçı dükkanında söylediği “*Ah, yoksa sizin de cinsel yasaklarınız var mıydı?*” (B.U., s. 40). cümlesi romanda leit-motive dönüşerek Suat'ın belleğinde bir hareketlenmeye neden olur. Bu olay ve beraberinde Suat'ın annesi Hayrun'un cinsel tercihten dolayı yaşadığı fiziksel görünüşündeki değişime dair aldığı haberler, Suat'ı annesi ile olan ilişkisini sorgulamaya sevk eder. Genel olarak geriye dönüşlerle roman kurgusunda yer verilen bu süreçte Suat arzularını sorgular. Çocuk Suat, bayram sabahlarındaki “*Gizli gizli karanfil kokan, dolu dolu gülen, açık ve aydınlık annesi!*”ni (B.U., s.

385) sevmektedir. *Sırtlan Payı*'nda -yine hatırlamalar yoluyla roman kurgusuna giren- Bayraktar Paşazâde Halûk Bey'in "*sessiz kedi yürüyüşü, ... fesinin püskülünü bile kımlatmayan yumuşak hareketlerini birbirine ekleyerek, haremden selamlığa, selamlıktan bahçeye bir hayal gibi süzülür; bazı bazı, kayıkhanenin orada unutulmuş bir şezlongta gazete okumaya daldığı ya da Halûk Bey'in uysal, her fırsatta özür dilemeye hazır varlığı...*" (S.P., s. 124) gibi kişilik özellikleri, Hayrun'un kişilik değişimi üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bununla beraber annesi ile Nadejda arasında tanık olduğu müstehcen bir sahne Suat ile Hayrun arasındaki anne-kız ilişkisinde kırılmaya neden olur:

"Suat, kusacak. Ağzını dolduran öğürtüleri zorlukla yutkunarak, telaş telaş, odasına kaçıyor. Henüz farkında değil ama, hayatını kökünden değiştiren bir an yaşadı, görünmez bir el, görünmez bir şalteri indiriverdi, ruhsal hayatının akımı yön değiştirdi."

B.U., s. 271

39 yaşına gelinceye değin Suat, "*hayatını kökünden değiştiren*" bu anın farkına varamaz. Annesinden nefret eder. Örneğin geçim sıkıntısı yüzünden annesinden borç istemek zorunda kalmak, Suat için kabul edilir bir şey değildir:

" 'Bunca yıl sonra, anneme gidip dilenemem,' demekten dilimde tüy bitti, ezik ezik direnmekten niye vazgeçmiyor, en küskün ağzını ve en ağlamaklı gözlerini kullanarak, niye üstüme varıyor? ... Bıktım bu çekmiş koca havasından, silikliğinden! Annemden ne derece tiksindiğimi bilmeseydi, yüreğim yanmayacak; onun, Boğaziçi'nde bir yerlerde, bir erkek gülümsemesini dişlerinin arasında yağlı bir bıçak gibi tutup, dalyası gülü bol bir bahçede cıgara içerek dolaştığını, hatırlamak bile istemediğimi..."

B.U., s. 43

Suat (özne) annesi (dolayımlayıcı)ndan nefret etmekte, ona yaklaştıkça da bu nefret artmaktadır. Girard'a göre, "*Dolayımlayıcının düşmanlığı her zaman haklı görünür, çünkü arzusunu taklit ettiğimiz kişiyi tanım gereği kendimizden üstün görürüz. Bu yüzden engeller ve küçümsemeler de arzuyu güçlendirmekten başka bir şey yapmazlar çünkü dolayımlayıcının üstünlüğünün kanıtıdır.*" (Girard, 2001, s. 149-150) İçsel dolayım örnek olduğunu düşündüğümüz yukarıda köşelerini gösterdiğimiz arzu üçgeninde, Matmazel Raşel'in söylediği "*Ah, yoksa sizin de cinsel yasaklarınız var mıydı?*" cümlesi Suat'ı, "*yıllardır içinde manevi bir*

ur gibi taşıdığı bir yasak” üzerine düşünmeye sevk edecektir. Foucault’nun ifadeleriyle söylersek Suat, kendiyi ilgilenmeye başlayacaktır. Miralay Ferit’in kız kardeşi Hayrun’la ilgili olarak söylediği “*Bir defa, büsbütün sapıtmış gördüm, caket, pantol, gravat, efendime söyliyeyim, tekmiil erkek giyiniyor: Elde cıgara, saçlar kesik, ense tıraşlı... Tövbe tövbe Yarabbi, ya Resulullah!*” (B.U., s. 53) sözleri işiten Suat, cinsel arzularıyla ilgili sahneler tasarlamaya başlar. Zira “*Dolayımlayıcının etkisi kendini gösterir göstermez gerçeklik kavramı yitirilir, sağduyu felce uğrar.*” (Girard, 2001: 25) Suat (özne) da annesine yaklaştıkça nefreti artacak, nefreti arttıkça da daha çok düşlere dalecek ve nihayetinde annesine (dolayımlayıcı) yaklaşacak ve düşlerinde bir erkeğe dönüşecektir. Örneğin tuvalet aynasında “*suratını, Ferit Dayı’sının suratından ayıramaz olmuştı. Bu çalıçırpı kaşlar, ayağa kalkmış bıyıklar, masmavi sakal gölgesi, hangisininindi?*” (B.U., s. 73) Suat, dayısının Samsun’a çıkmadan evvel Mustafa Kemal Paşa ile irtibatlarını kendi hayal dünyasında canlandırırken yine Miralay’ın kalıbına girer:

“Düşlerinin ucunu elden kaçırıp, dayısının kalıbına yerleştikçe iş çığıırından çıkıyor, kadın kaldığı halde kendisini o sanıyordu. Onun derisine girmiş, iskeletine yerleşmiş sanki, kalın kalın konuşmasını şıp diye benimsemiş, kocaman jestlerinin patırtılı ağını çevresine sarıvermişti. Asıl hoşlandığı, bu sert erkek kalıbı içinde bir kadın olduğunu bilmekti, ama bu aykırılık onu cinsel bakımdan adamakıllı kıskırtıyor arayıp arayıp bulamadığı bir doygunluğu, elini uzatsa buluvercekmış de nedense bunu yapamıyormuş gibi bir sinirliliğe, anlaşılmaz bir hırçınlığa sürüklüyordu.

B.U., s. 78

Bu benzeştirmeler, Suat’ın kendisini Tokatlıyan’ın lavabosunda tıraş olurken hayal etmekten zevk almasıyla devam eder. Sonra Suat, erkek biçimi kesilmiş saçlar, ensesi tıraşlı, “*erkekliği bir yılan gibi başını kaldırıyor*”ken hayal ediyor kendini. (B.U., s. 78) Burada yazar, Suat’ı dayısı Miralay Ferit’e öykünürmüş gibi gösterse de alıntılanan bölümlerde kullanılan ifade yapısının daha önce Hayrun için kullanıldığı dikkati çeker. Nitekim Suat, sonraki düşlerde annesi olacaktır (B.U., s. 82).

Suat, dolayımlayıcısı olan annesine benzediğini düşündükçe bu arzuyu öter. Öykündüğü arzuyu reddetmek öznenin dolayımlayıcıyla arasındaki gerginliğin daha da artmasına neden olur. 1960 Şubatına gelindiğinde “*kafasında ne olduğu anlaşılmayan düşüncelerle, hayalet gibi ordan oraya dolaş(an)*” Suat, annesini inkâr etmek için dişi yanlarını belirgin kılacak şeyler yapar:

“Bütün sabah, işi gücü boyanıp süslenmek: Ya saçını sarar, ya kışını alır, ya kirpiğini kıvrır, elinin altında türlü çeşit boya, kahverengi, mavi, yaldızlı gri, kırmızı... Uğraştıkça değişir, güzelleşir: Kirpikleri büsbütün kıvrılırlar, iri gözleri adamakıllı irileşir, ağzı derlenir toplanır: Yansımali bir tavus güzelliği yerleşir üzerine, ya da bir melek çirkinliği.

Onu böyle inatla ısrarla yüzünü değiştirmeye zorlayan, annesine, hayali gözlerinin önünden gitmeyen o handiyse erkek yaratığa benzemek korkusu mu? Besbelli o, yoksa kadından da öte, düpedüz dişi bir yüz edineceğim diye bu kadar niye uğraşsın? Arasına ‘cinlerin penceresi’nden bakıp, karşısında acıdan ve yaştan sertleşmiş, ona benzer birini görmüyor mu, bütün vücudunu bir titreme alıyor, öğüresi geliyor. Nasıl yapsa, kaçsa, görmese!”

B.U., s. 123

Art zamanlı aktarımlarda *“Fransız Filolojisi’ndeki parlak öğrenci, İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği’ndeki müthiş militan”* (B.U., s. 131) eski Suat’ın yerinde artık Halim’le sevişirken kendini Paula gibi ensesi tıraşlı, memeleri düz; Halim’in yerinde ise Matmazel Raşel’i ve Paula’yı düşünen bir Suat vardır. (B.U., s. 137) Kurduğu düşler arttıkça özne, dolayımlayıcıyla aynîleşir:

“Bir cinayet arzusu gibi içinde, ikinci bir gölge gibi ardında taşıymıştı. Bin kere bozmuş, çizgi çizgi, bin kere yeniden yaratmıştı: Hareketlerinin en sapaşından, yüzünün en saklı mimiğine kadar, her şeyini öylesine kestiriyor, öylesine biliyordu ki, aynaya bakınca, yüzünü onunkisiyle karıştırıyordu bazen; bazen de, iki eli pantolon ceplerinde, ıslık çala çala Direkliyalı’nın merdivenlerinden o mu yoksa kendisi mi iniyor, o akvaryum yeşili bir kedi gibi tırnakları sivri sivri dışarda, divanın üstünde gerinen kadına ikisinden hangisi tutkun, bilemiyordu.”

B.U., s. 226

Girard, özne ile dolayımlayıcı kavramlarını açıklarken Hegel’in efendi-köle diyalektiğine gönderme yapar. Hegel, bu iki kavramı şöyle açıklar: *“... iki karşıt bilinç şekli olarak vardılar; biri özü kendi-için-olmak olan bağımsız bilinç, öteki ise özü bir başkası için yaşamak ya da var olmak olan bağımlı bilinçtir; birincisi Efendi, ikincisi Köledir.”* (Hegel, 2011: 126). Buna göre Girard, arzusun dolayımlayıcısının Hegel felsefesinde “efendi”ye, arzu duyanın ise “köle”ye uygun geldiğini bildirmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki alıntı dikkate değerdir:

“-... başkaları, başkaları deyip duruyorum, benim, o başkaları: Hepsini benimsemiş, içime almışım! Onlardan, onların baskısından kurtulmak istiyorsam, önce kendimden kurtulmalıyım. Başkalarını yıkabilmenin yolu, kendimi yıkmaktan geçiyor. **Kendimi yıkmak!**

Kendi içimde başkalarını yıkmak!”

B.U., s. 325

Girard’a göre arzu özneyi köleye dönüştürmüştür. “... büyük romansal sanata gücünü veren, vazgeçişten doğmuş olmasıdır. Öteki-merkezli olan bir benmerkezcilik karşısında kazanılmış bu zafer, bu büyülenmeden ve nefretten vazgeçiş, romansal yaratının en önemli ânıdır. ... Ben’le Öteki romansal mucize sayesinde tek bir kişi olurlar.” (Girard, 2001: 238-239). Buradan hareketle yukarıdaki alıntıda “kendini yıkmak”tan kastın, özne ile Öteki arasındaki farkı ortadan kaldırmak olduğu söylenebilir. Arzu duyan (Suat), aynı zamanda arzuyu dolayımlayan (Hayrun) yani başka/Öteki ile bir olduğunu, özneyi ortadan kaldırmakla dolayımlayıcının kölesi olmaktan kurtulacağını fark etmiştir. Romanın 383. sayfasında (1960 Mayısında) özne ve dolayımlayıcısı ilk kez karşı karşıya geldiğinde Suat, annesinin aslında kendisinin olmak istediği müthiş şeyi başardığını görecektir:

“Hem erkek hem kadın yaşantısıyla, bir yerde, onun için için beslediği ince aykırılıkların canlı örneği değil mi? Ne yapmış sanki, kurulu düzeni tepetaklak ederek, ahlâk kurallarının dışına çıkmış! Cinsel özgürlüğüne sınır tanımıyor, tanımadığını lâfla değil, yaşayışıyla kanıtlıyor. İyi ama, Suat’ın kendinden bile gizleyerek kurup durduğu bir yaşama biçiminin, elle tutulurcasına gerçekleştirilişinden başka bir şey mi bu? annesi, rüyaları boyunca olmak isteyip isteyip heyecanlandığı, o müthiş kadının ta kendisi değil mi?”

B.U., s. 387

Okuyucu, *Bıçağın Ucu*’nda öznenin “o müthiş kadın” dediği dolayımlayıcının ortaya koyduğu uyumu *Sırtlan Payı*’nda takip eder. Hayrun, öncelikle başarılı bir iş insanı olarak saygın birisidir. Haluk Bey’in ölümünden sonra Hayrun servetini arttırmış, Akın Ltd. Şirketinin “maroken koltukları, çelik yazıhanesi, plastik Venedik perdeleriyle adamı küçültüp yutuveren bu kocaman” genel müdürlük makamını üstlenmiş; “Sadece Vaniköy’de ya da Üsküdar’da itibar kazanmakla kalmayıp Bankalar Caddesi’nde dahi adı saygıyla anılır bir ‘şahsiyet’ haline gelmiş(tir).” (S.P., s. 178). Romanda sürekli vurgulanan Hayrun’un ‘erkek’ şıklığı onun başarısını tamamlayıcı bir unsur olarak sunulmuştur. Ayrıca ağabeyi Miralay’ın hastalığında en

iyi doktorları bulup getirmesi, aile büyüğü olarak zor zamanda inisiyatif alabilmesi öznenin dolayımlayıcı karşısındaki yenilgisini kabul etmesine ama bunu yaptığı anda da dolayımlayıcı karşısında özgürleşmesine olanak sağlamıştır. Aşağıdaki alıntı, Suat'ın romanın sonunda yaşayacağı değişimi işaret etmesi bakımından önemlidir:

“... *Halim'in, gerçek bir erkek olduğu halde veremediği güven duygusunu, annem gerçek bir erkek olmadığı halde mükemmel verebiliyor: ona sığınabilirsin, seni her şeyden korur, oysa Halim sana sığınmaya çalışır.*”

S.P., s. 282

Suat'ın bakış açısından Hayrun'un “... *Vantilatörün, güneşe rastladıkça çevresine dağıttığı cıva tozları, yüzünün ve giysilerinin bütün çizgilerine gümüşten bir zırh çekiyordu.* ...” (S.P., s. 283) biçiminde yapılan tasviri bir şövalyeyi çağrıştırmaktadır. Bu, şöyle yorumlanabilir: Don Kişot nasıl şövalyelerin en iyisi Amadis'e öykünürse Suat'ın arzusu da içsel uyumu gerçekleştirmiş Hayrun gibi olabilmektir. Suat'ın *Yaraya Tuz Basmak* romanında Keçecizade yalısına taşınarak yeni bir hayata başlaması, saçlarını kestirmesi, gazeteci Ümit ile arasında bir yakınlaşmanın başlaması onun mimetik döngüyü tamamladığı biçiminde düşünülebilir.⁶ Dolayımlayıcısıyla uzlaşan özne, metafizik aydınlanma yaşayarak kutsalın sınırları içerisine girecektir. Aşağıdaki alıntılarda kullanılan “seccade” sözcüğü ile bu kutsalın vurgulandığı söylenebilir:

“...*Öbür ikisi (Suat ve Ümit), sırtlarını içdenin gövdesine verip seccadeye oturmuşlar, çevrelerinde bir minder yastık kalabalığı, yerde kül tablaları,*

Suat sözlerini askıda bırakıp, Ümid'in parmakları arasından ağızlığını aldı, cıgarasından bir nefes çekti. Yeni bir oyun mu, içtenliği artmış dostluklarının gözle görülür yeni kanıtı mı? Cıgarayı ortaklaşa içiyorlar. Binbaşı Demir bu marifetlerini geçen gelişinde görmüştü, işte yine! Yüreğinde çırpınan kuşun kanadı kırılıyor, yeniden o kötü dışarda bırakılmışlık izlenimi!”

Y.T.B., s. 351

⁶ Romanda bebek Suat'a ad verilmesi olayının detaylı anlatılması ile kahramanın yaşayacağı değişimin okuyucuya işaret edildiği düşüncesindeyiz. Hayrun hamile kaldığını öğrendiğinde oğlu olmasını ister fakat Haluk Bey, çocuğun adının Suat olmasında ısrar eder. “... *Suat diyor başka bir şey demiyor. Suat Bey de olurmuş, Suat Hanım da...*” (S.P., s. 392)

Benzer şey Hayrun için de söylenebilir. Zira art-zamanlı aktarımlarda henüz cinsel tercihini yapmamış bir kişiye Hayrunisa Bayraktar adıyla; 1960 yılında cinsel kimliğini bulduğunda ise Hayrun Bayraktar adıyla anılır. Ayrıca sözcüğün “çift n” ile (Hayrunnisa) yazılmaması, “kadın” manasındaki “nisa” sözcüğünün atılması da manidardır.

Yukarıdaki alıntıda Suat ve Ümit, yalının bahçesinde ortak sigara içmeyi bir çeşit oyuna dönüştürürken bu sahneyle doğrudan ilgi kurulamayacak bir seccadeye oturmuşlardır. Benzer bir anlatım aşağıdaki alıntıda da mevcuttur:

“Çeyrek saat geçiyor, geçmiyor, usul usul kayarak, Ümid **seccadeye** uzanıyor: Baş, Suat’ın dizinde. Suat eski Suat’tan ne kadar farklı: Gönlünde güröldeyen büyük bir ateşin yalazı gözlerine vurmuş: Acayip bir parıltı, yanıp sönen sırma teller, aleve tutulmuş cam kırıkları. Hem konuşuyor, hem eliyle Ümid’in başını okşuyor, okşama denebilir mi, kısacak saçlarını karıştırmak gibi bir şey!

Ümid, bir bakıyorsun dirseğinin üzerinde doğrulmuş, iri gözleri **ışık yansımalarından** iğde yaprağı grisi, dudaklarında çapkın bir gülümseme; bir bakıyorsun, Suat’ın ‘renkli’ kadınlığı yanında, yanlış büyümüş, kolları bacaklarını nerelere koyacağını kestiremeyen bir oğlan çocuğu.”

Y.T.B., s. 352

Bu kez de Ümit seccadeye uzanmış ve Suat’ın yüzünde farklı ışık yansımaları görmektedir. Yukarıdaki alıntılarla vurgulanan kutsal algısının bir inanç dönüşümünü işaret ettiği kanısındayız. Zira Girard, tüm romansal sonuçların bir inanç dönüşümü olduğunu ve sonuçların iki ana kategoride toplanabileceğini ifade eder: “*Bir yalnız kahramanın yeniden başkalarının arasına katıldığını gösteren sonuçlar ile bir “sürücül” kahramanın sonunda yalnızlığı ele geçirdiğini gösteren sonuçlar. Dostoyevski’nin romanları ilk türe aittir, Sthendal’inkilerse ikinciye. Raskolnikov yalnızlığı reddeder ve Ötekileri kucaklar, Julien Sorel Ötekileri reddeder ve yalnızlığı kucaklar.*” (Girard, 2001: 235) Biz de Suat’ın benzer inanç dönüşümünü yaşadığını, *Yaraya Tuz Basmak* romanı sona ererken kahramanın başkalarının arasına katıldığını, Ötekileri kucakladığını söyleyebiliriz. Yukarıdaki kutsal söylemi, Foucault’nun düşünce sisteminde şu şekilde ifade edilir: “*Kendini tanımak, tanrısalı tanımak, kendindeki tanrısalı tanımak(tır).*” (Foucault, 2019: 68)

Suat ve Hayrun arasındaki arzu üçgeninde öznenin bir dönüşüm yaşamış olmasının yanı sıra bu üçgende *arzu uğruna çileciliğin de* tamamlandığını belirtmek isteriz. Girard’ın *üçgen arzusun kaçınılmaz sonucu* olduğunu söylediği çilecilik (Girard, 2001: 135); *Bıçağın Ucu*’nda Suat, *Yaraya Tuz Basmak*’ta ise Yüzbaşı Demir tarafından üstlenilmiştir. Öznenin dolayımlayıcıdan nefret etmesinden kaynaklı şiddet arttığında Suat içine çekilmiş, çevreyle ilişkisini en aza indirmiş ve bir gece bıçağın ucunu göğsüne dayayarak intiharın kıyısına gelmiştir. *Yaraya Tuz*

Basmak'ta Demir'in çocukluğundan kaynaklanan sıkıntılar ile Kore Savaşında yaralanması sebebiyle çektiği acılar, onun çileci yanını ortaya koymuştur. Girard, “romansal yapıtlar ölümü haber veren işaretlerle doludurlar.” der. (Girard, 2001: 225). Attila İlhan'ın bu üç romanı adından itibaren acı ve ölümü çağrıştırmaktadır. Örneğin *Sırtlan Payı*'nda Miralay Ferit'in ölümü; *Bıçağın Ucu*'nda Halim'in babasının ölümü, *Yaraya Tuz Basmak*'ta çileci Demir'in iyileşmeyen ruhsal yaraları sebebiyle emekliye sevk edilmesi ki Demir'in adeta ruhu ölmüştür-romansal yapıtların çileci ve ölümü haber veren yanlarına örnek gösterilebilir.

SONUÇ

Girard'ın romanlardan yola çıkarak ortaya koyduğu arzunun öykünmecî yapısı mitler ve trajedilerde de varlığını sürdürür. Ben ve öteki arasındaki gerilimden kaynaklanan şiddet, taklit yoluyla bütün topluma yayılarak toplumu tehdit edecek seviyeye gelir. Toplum icat ettiği günah keçisi düzeneği ile şiddeti ortadan kaldırarak huzuru tesis etmeyi başarır. Bu, Girard'ın “mimetik döngü” ile kastettiği şeydir.

Girard, Köşelerinde özne (arzulayan), dolayımlayıcı (arzuyu harekete geçiren) ve nesne (arzulanan)nin bulunduğu bir eşkenar üçgen biçiminde şekillenen öykünmecî arzu modelini Cervantes, Dostoyevski, Stendhal, Proust gibi sanatçılarından romanlarından örnekler vererek göstermiştir. Biz de Attila İlhan'ın Suat ve Hayrun karakterlerinden yola çıkarak bu üçgen arzunun işleyiş biçimini tespit etmeye çalıştık. Sürecin başında annesinden (dolayımlayıcı) nefret eden Suat'ın (özne), annesine yaklaştıkça ondan nefret etmesine neden olan şeyleri sürecin sonunda kendisinin de yaptığını, metafizik olarak aydınlandığını, Öteki ile uzlaşıp başkalarıyla birlikte olmayı tercih etmek suretiyle döngüyü tamamladığını ortaya koyduk. Suat ve Demir'in karakterleriyle mimetik arzunun çileci yapısının da yansıtıldığını belirtmek isteriz.

KAYNAKÇA

- Eagleton, T. (2012). *Tatlı Şiddet Trajik Kavramı*. (Çev. Kutlu Tunca). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 1. Baskı.
- Foucault, M. (2019). *Öznenin Yorumbilgisi*. (Çev. Ferda Keskin). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2. Baskı.
- Girard, R. (2001). *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat Edebî Yapıda Ben ve Öteki*. (Çev. Arzu Etensel İldem), İstanbul: Metis Yayınları. 1. Baskı.
- Gürbilek, N. (2016). *Kör Ayna, Kayıp Şark*. İstanbul: Metis Yayınları. 5. Baskı.
- Hegel, *Tinin Görüngübilimi*. (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul 2011. 3. Baskı.
- İlhan, A. (2003). *Bıçağın Ucu*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. 2. Baskı.

- Şenocak, A. E. (2011). *Girard'ın Roman Kuramı Işığında Bir Oğuz Atay Uyarlaması: Tehlikeli Oyunlar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Y. L. Tezi), İstanbul.
- Todorov, T. (2014). *Poetikaya Giriş*. (Çev. Kaya Şahin). İstanbul: Metis Yayınları. 3. Baskı.
- Tuzgöl, K. (2018). Lacanyen Psikanalitik Kuram ve Öznenin Konumu, *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 1:1, 41-53.
- (2020b). *Eleştiri Nedir? Kendilik Kültürü*. (Çev. Murat Erşen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 1. Baskı.
- (2002). *Yaraya Tuz Basmak*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. 1. Baskı.
- (2003). *Şiddet ve Kutsal*. (Çev. Necmiye Alpay). İstanbul: Kanat Kitap. 1. Baskı.
- (2004). *Sırtlan Payı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. 1. Baskı.
- (2005). *Günah Keçisi*. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Kanat Kitap. 1. Baskı.
- (2010). *Kültürün Kökenleri*. (Çev. Mükremin Yaman, Ayten Er). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. 1. Baskı.
- (2020a). *Kendini Bilmek*. (Haz. Luther H. Martin, Huck Gutman, Patrick H. Hutton). (Çev. James Cem Yapıcıoğlu). İstanbul: Profil Kitap. 3. Baskı.
- (2021). *Mağdurun Dili*. İstanbul: Metis Yayınları. 6. Baskı.

TRIANGULAR DESIRE MODEL IN THE NOVEL BİÇAĞIN UCU: MOTHER (HAYRUN) AND DAUGHTER (SUAT) RELATIONSHIP

ABSTRACT

A French literary theorist René Girard, in his examination of texts written in the narrative genre in his book *Mensonge Romantique et Vérité Romanesque*, published in 1961, argued that the desires of the heroes for each other are not spontaneous, but that there is an Other who reveals or provokes these desires. At the same time, Girard divided narrative genres into two different groups as "romantic" and "romanesk" in terms of the position of the other, whom he calls "mediator". In works that are considered romantic, the desire is spontaneous and nothing else takes place between the subject and the desired object. In the works that the artist describes as romanesk, there is the Other (mediator) between the subject and the desired object. In this approach, which Girard calls the "triangular desire model", the triangle/triangles formed by the subject desiring its corners, the desired object and the mediator of the desire appear in the text, which the artist calls this mediated desire as "mimetic desire". Girard states that the triangular structure emerges more dominantly in situations where desires such as love, jealousy, snobbery, power, etc. are in question. Girard shows the triangle pattern of desire in works such as *Don Quixote*, *Madame Bovary*, *Red and Black*. For example, Amedis is the mediator of Don Quixote's desires; and what shaped Emma Bovary's personality was the glittering and ornate lives she had known in the novels she read in the convent when she was younger.

Attila İlhan chooses May 27 as a temporal point in *The Tip of the Knife*, which is one of the novel series "The Contents of the Mirror"; Halim examines the social and individual dialectics of Turkish intellectuals through his wife Suat and his friends. In this study, which we will analyze according to Girard's triangle desire model, we believe that examining the triangle of desire that emerges between Suat (subject/desiring), Hayrun Bayraktar (mediator/activator of desire) and being himself (object/desired thing) will contribute to the understanding of Suat's individual dialectic. In addition, in order to clarify Suat (daughter)-Hayrun (mother) relationship, reference will be made to other novels in the series such as *Hyena Share* and *Rubbing Salt on the Wound*.

Key Words: Triangular Desire model, mother and daughter relationship, Attila İlhan, *Bıçağın Ucu*, *Sırtlan Payı*, *Yaraya Tuz Basmak*.

MEMDUH ŞEVKET ESENDAL’IN HİKÂYELERİNDE ULUSUN GELECEĞİNİ TAYİN EDECEK KIZLAR VE ONLARIN REHBERLERİ*

*Pelin ASLAN AYAR

ÖZET

Memduh Şevket Esendal, Osmanlı İmparatorluğu’ndan kuruluşundan 1950’lere dek yönetiminde de aktif bir şekilde yer aldığı Cumhuriyet dönemine değin toplumsal gözlemlerini hikâyelerine yansıttığı gibi, hikâyelerinde gözlemin ötesine geçerek toplumu şekillendirmeye dair önerilerini de sunar. Üzerinde en çok düşündüğü mesele ise, daha “sağlıklı” –yazara göre neyin sağlıklı kabul edilmesi gerektiği hikâyelerinde belirgin bir biçimde kendisini gösterir– olabilmesi için önerilerde bulunduğu aile meselesidir. Esendal için aile, toplumun temelidir ve bu temel ne denli sağlam olursa memlekette o denli sağlam bir gelecek inşa edilebilir. Bu bağlamda aileyle vatani eşleyen yazar, toplumun kendi öngördüğü biçime uygun ailelerden oluşmasını arzular. Bu da aile içi ilişkileri onun hikâyelerinin başat konularından biri hâline getirir. Türkiye’yi toplumsal olarak dönüştüren gelişmelerin yaşandığı yıllarda, bu dönüşümün bireyler üzerindeki kestirilemez etkisi yazarı endişelendirmiş, yazar, “yanlış” –yazara göre neyin yanlış olduğu da hikâyelerinde belirgin bir biçimde kendisini gösterir– yaşamlara özenen genç kızlarla genç erkeklerin yaptıkları evlilikleri “sağlıklı” ailelerin kurulmasında ciddi bir tehdit olarak görmüştür. Hikâyelerinde erkekleri yanlış yaşamlara sürükleyen genelde kadınlardır; ailenin toplum için yararlı veya zararlı olup olmadığı çoğunlukla kadının tutumuna göre değerlendirilir. Vatan için böylesine hayati bir konumda olduklarından yazara göre öncelikli olarak kadınların zihniyeti, kendisinin uygun gördüğü biçimde değişmelidir. Çocukluktan genç kızlığa kadınların zihni dünyasını şekillendirmede ise en büyük pay annelerindir. Bu nedenle hikâyelerde annenin rehberliği genç kızın tüm seçimlerini etkiler. Annelerin rehberliği genç kızların hayatına bazen olumlu katkılar eklerken bazen de olumsuz sonuçlar doğurur. Bu bağlamda bu makalenin amacı Memduh Şevket Esendal’ın hikâyelerinde kurulan anne-kız ilişkilerine odaklanarak yazarın, bir “erkek” olarak bu ilişkiler üzerine olumladığı ya da olumsuzladığı durumları çözümleyerek anne-kız ilişkileriyle vatanın geleceği arasında kurduğu bağı tartışmaya açmaktır.

Anahtar Sözcükler: Kız çocuk, annelik, anne-kız ilişkisi, aile algısı, toplumsal cinsiyet

GİRİŞ

Memduh Şevket Esendal, yıkılışına tanık olduğu Osmanlı’dan, kuruluşundan 1950’lere dek yönetiminde aktif bir şekilde yer aldığı Cumhuriyet dönemine değin toplumsal gözlemlerine yer verdiği hikâyelerinde örtük bir biçimde de olsa toplumu şekillendirmeye dair önerilerini dile getirir. Yazarın bu tarz hikâyelerinin anlatıcıları, genellikle ya olaylara dahil olmayan dışarıdan

*Doç. Dr., Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0001-8877-1739, aslan.pelin@gmail.com.

ya da olayların içinde yer alıp yine gözlemci konumunda bulunan anlatıcılardır. Bu anlatıcılar aracılığıyla Esendal'ın en çok anlattığı konuların başında aile gelir. Aile ve aile içi ilişkiler üzerine benzer olay ve durumları, benzer karakterler üzerinden ısrarla anlatması onun aileyi önemli bir mesele olarak görmesinden kaynaklanır ki bu, Esendal'ın Cumhuriyet'in kuruluş dönemi toplum mühendislerinden biri olduğu düşünülürse, olağan bir durumdur. Türkeş tarafından siyasi görüşü “devlete hizmet” şeklinde özetlenen Esendal, Bora'ya göre de benzer bir biçimde ulus devlet inşa sürecinde “pragmatist” ve “vesayetçi” olarak tanımlanır. Her iki yazar da Esendal'ın ilerlemeci bir medeniyetten yana olmasının yanı sıra muhafazakâr ve gelenekçi bir tutumunun da bulunduğunun altını çizer (Türkeş, 2009: 243; Bora, 2018: 352-353). Onun bir yandan Kemalist medeniyet projesini desteklerken diğer yandan geleneksel olandan tam kopuşu kabul etmeme şeklindeki bu tutumu, en çok aile söz konusu olduğunda açığa çıkar. Zaten milliyetçi politikalara dayalı bir yapı olan ulus devletlerin inşa sürecinde aile, bu “erkek kurumun” (Nagel, 2013: 79) üzerinde en fazla fikir beyan ettiği yapıdır; bu yapının korunması, kollarılması, “ideal” şekle kavuşması gerekir. Ulusun bir arada kalabilmesi, bir millet olabilmesi ve istenen biçimde devam edilmesi için aile, Kemalist projenin de en çok önem atfettiği ideolojik aygıtların başında gelir. Devlet okullarının müfredatı, ordu ve halkevleri Kemalist aile tahayyülünü, aileye yönelik ideolojiyi benimsetme ve yaygınlaştırmada etkin bir biçimde kullanılan aygıtlardır. Aile kurmanın tercih değil millet bütünlüğü için zorunlu bir eylem olduğu, erkek ve kadınların aile içi rol ve yükümlülükleri, iyi bir “Türk evladı” olmanın iyi bir aile kurmakla mümkün olabileceği, annelerin çocuklarını ahlaki, babalarına fikrî yönden geliştirmeleri gerektiği, kadınların en önemli görevinin annelik olduğu, erkeklerinden de toprak, iş ve yuvaya bağlanmaları, düzen, birlik ve sorumluluk düsturuyula hareket etmeleri, iyi koca, iyi baba olmalarının ulus için hayati anlam taşıdığı gibi hususlar bu aygıtlar aracılığıyla sürekli tekrarlanır (Şerifsoy, 2013: 172-196). Bu bağlamda, modernleşerek hayatı her anlamda yenileştirmeyi hedefleyen ulus devlet, kısaca özetlenen bu cinsiyetlendirilmiş söylemiyle, özellikle de kadınlar söz konusu olduğunda geleneğe bağlıdır.

Memduh Şevket Esendal için de aile, ulusun temelidir ve ona göre bu temel ne denli sağlam olursa memlekette o denli sağlam bir gelecek inşa edilebilir. Bu bağlamda aileyle ulusu eşleyen yazar, toplumun, kendi öngördüğü biçime “uygun”, hem modernleşmiş hem gelenekle bağını koparmamış ailelerden oluşmasını arzular. Bu da yenileşen toplumda, bu yenileşmenin sancılarını yansıtmaya alanı olarak aileyi onun hikâyelerinin başat konularından biri hâline getirmiştir. Bu

doğrultuda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e toplumsal dönüşümün yaşandığı yıllarda, bu dönüşümün bireyler üzerindeki kestirilemez etkisi Esendal'ı endişelendirmiş; o, “yanlış” yaşamlara özenen genç kızlarla genç erkeklerin yaptıkları evlilikleri ulusun geleceği için ciddi bir tehdit olarak görmüştür. Esendal'ın hikâyelerinde –tersi de görülmekle beraber– erkekleri yanlış yaşamlara sürükleyen çoğunlukla kadınlardır; ailenin toplum için yararlı veyahut zararlı olup olmadığı büyük oranda kadının tutumuna göre değerlendirilir. Ulus için böylesine yaşamsal bir konumda olduklarından yazara göre öncelikli olarak kadınların zihniyeti, kendisinin uygun gördüğü biçimde değişmelidir. Ona göre, çocukluktan genç kızlığa kadınların zihnî dünyasını şekillendirmede en büyük pay annelerindir. Bu nedenle hikâyelerinde annenin rehberliği genç kızın tüm seçimlerini etkiler. Annelerin rehberliği genç kızların hayatına bazen olumlu katkılar sağlarken bazen de onların hayatında olumsuz sonuçlar doğurur. Gündelik hayatın telaşındaki her kesimden insanın yaşantısını gerçeğe yakın bir temsille aktarmaya çalışan, okurla metin arasındaki mesafeyi olabildiğince kapatmak adına bol bol diyaloglara yer veren, hikâye kişilerinin adına konuşmak yerine onların seslerini okura duyuran bir yazar olarak Esendal, şüphesiz, anne kız ilişkilerine sadece ideolojik açıdan yaklaşmaz; hikâyeleri anneler ve kızların duygu dünyası üzerinden ortaya çıkan çatışmaları da içerir. Ancak en nihayetinde o çatışmalar da aile yapısını etkilediği için ulus söylemine eklemenebilir bir yorumun yolunu açar. Bu bağlamda bu makalenin amacı Memduh Şevket Esendal'ın hikâyelerindeki anneler ve kızları üzerinden olumlanan ya da olumsuzlanan aile kavramını çözümleyip anne kız ilişkileriyle ulusun geleceği arasında kurulan bağı tartışmaya açmaktır.

“Makbul Yeni Nesil Kadın” Olma Yolunda Engel: “Yanlış” Rehberlik Yapan Anneler

1942'de yazılan “*Kızımız*”, Memduh Şevket Esendal'ın hikâyelerinin çoğunun aksine, yargılayıcı bir anlatıcıya teslim edilmiştir ve bu anlatıcı üzerinden yazarın ulus devlet inşasına yönelik ideolojik tavrının en bariz izlenebileceği bir hikâye olarak belirir. Anlatıcı dayı, Kemalist söylemin hem ilerlemeci vurgusunu sahiplenir hem de kadın söz konusu olunca bu söylemin geleneğe nasıl eklemelendiğini gösterir. Hikâyedeki anne, kızı için kıble olabilecek bir anne olarak çizilmez; aksine annesinin izinden giderse kızın hem kendisini hem kocasını, neticede bir aileyi mahvederek ulusta çatlaklar oluşturacağı endişesi açık bir şekilde metinde yer alır. Aile bir yandan “modern”dir; kız sokaklarda serbestçe gezer. O artık kamusal alanda görünür olan yeni kadındır. Genç kadın kocasıyla gezip tozmayı, sinemaya gitmeyi pek sever. Haftada bir dişçiye, berbere, terziye, doktora (Esendal, ty: 128) gider ki gittiği yerlere bakılırsa kişisel bakımına,

görünüşüne, kılığına kıyafetine önem verdiği açıktır. Zaten saçlarını, suratını, dudaklarını, tırnaklarını boyadığı, kaşlarını yolduğu bilgisi de verilir (Esendal, ty: 128). O, babasının tabiriyle “yeni kadındır” (Esendal, ty: 132). Göle, dış görünüşünü –ince vücut, dar kalça, kısa saç, dik siluet vs.– değiştiren, erkeği ile gezen, gece yemek, balo, tiyatro gibi faaliyetler için gündüz giyindiğinden farklı giyinen, Avrupa modasını takip eden ve modanın dayattığı estetik kalıplara göre kendini biçimlendiren kadınların Kemalizmin milliyetçiliği tarafından onaylanmadığını, kadınların bu görüntüsünün ulusun terk etmesi gereken kozmopolitliğe yaklaşmak anlamına geldiğinden eleştirildiğini öne sürer (2010: 94-95). Medeniyet değişirken toplumda “koket, halkına yabancı Osmanlı kadını” ya da “taassup altında, medeniyete yabancı Müslüman kadını” ve bunların karşısında hem “kurtaran” hem de “kurtarılan” “Anadolu kadını” sınıflandırması yapılır (Göle, 2010: 91). Hikâyedeki genç kadın, bu anlamda “koket Osmanlı kadınıdır” ve kozmopolit imparatorluk geçmişini hâlâ taşır: “Kızın okuduğu ve bitirdiği lise de, para kazanmak için açılmış okullardan biriydi. Çocuklara orada ne terbiye verildi, bilmem. Belki de bu okul, terbiye işleri ile hiç uğraşmadı. Yalnız okuttu ve bu mahallelerde oturan zengin, türedi, biraz da ‘snop’ ailelerin çocuklarını bir araya topladı. Burada çocuklar birbirlerinde görerek terbiye aldılar. Bizim kızın boyaları, yolunmaları, moda gülü olmağa çalışmaları bu okulda başlar.” (Esendal, ty: 136-137). Dayısı yeğenin “boyalı, yapma suratlı” oluşunu, “moda, sinema” konuşmasını, “dans” bilmesini, bir “salon” kadını olmak istemesini bu okula bağlar. İstanbul’daki bu okul açıkça görülüyor ki Kemalist müfredatın uygulandığı devlet okullarından tamamen farklı, ulusa faydalı, egemen söylemin öngördüğü nitelikleri yaygınlaştırmayı amaçlayan bir okul olmaktan çok uzak, ulusu değil elde edeceği kârı düşünen, yeni Cumhuriyet’te yer almaması gereken bir kurumdur. Bu okuldan millî değil alafranga, züppe kızlar çıkar. Sancar’ın ifade ettiği üzere, Kemalizm, “Avrupa medeniyetine katılma” hedefini milliyetçi ve muhafazakâr düşüncelerin gözetimi altında gerçekleştirmeyi arzular. Yeni Türk ulusu hem Batı karşısında ona denk, muasır bir medeniyet seviyesine yükselecek hem de benzemeye çalıştığı Batı’dan kendi “millî kültürüne” sıkı sıkıya tutunarak farklılaşacaktır. Millî kültürün Batı’dan nasıl farklı olduğu en çok kadınlar, onların yaşam biçimleri, giysileri ve aile yaşamı üzerinden tanımlanmış, böylece uluslaşma süreci “erkek merkezli cinsiyet rejimi” üzerinden yürütülmüştür (2020: 125-127). Erkek merkezli cinsiyet söylemi “Kızımız” da dayı aracılığıyla görünür hâle gelir. Yukarıdaki alıntının da gösterdiği üzere, dayıya göre yeğen, kozmopolit bir eğitim sonucu millî kültürden uzaklaşmış, moda düşkünlüğü, görünüş ve serbest yaşamıyla geleneksel kadın rollerini yerine

getirmeyen, İstanbullu züppe bir kadına dönüşmüştür. O, kocasına itaat etmek, ona rahat bir çalışma ortamı sağlamak yerine onu hemen her gece yoldan çıkarıp gece boyunca süren eğlencelere sürükler. Hâlbuki kocası çeviriler yapan, romanlar, hikâyeler yazan, dayıya göre gelecek vadeden bir genç adamdır. Erkek düşünsel beceriler gerektiren uğraşları olan biriyken genç kadın, güzelleşmek ve eğlenmekten başka amacı olmayan üstelik kocasının da ahlakını bozan, bu anlamda tam bir “koket”tir.

Kızın böyle bir genç kadına, böyle bir eşe dönüşmesi ise annesinin yüzündendir. Dayı, anneyi şöyle anlatır: “Ablam gençliğinde, o yılların töresince, evin çok işlerini görür, dikişini dikerdi. Yemeğin en iyisini de pişirir. Tavla, kâğıt oyunlarını bilmezdi. Tütün içilen odadan da kaçırdı. Şimdi iş görmüyor, kızına da gördürmüyor. Cıgarayı da hiç söndürmüyor. Kumar için de can veriyor. Her gün yahut iki günde bir ya bizde, ya komşularda bir yerde poker oynanıyor.” (Esendal, ty: 128). Dayı ablasının geleneksel rollerden uzaklaşmasıyla birlikte işsiz güçsüzlükten sigaraya, kumara bağımlı hâle geldiğini belirtir. Medeniyet değiştiren kadın, medeniyeti “yanlış” yorumlamış, asıl alanı olan evi, ev içi yükümlülüklerini ihmal etmeye başlamıştır. “Bak, dedi, kırk yıldır evlidir, genç olduk, ihtiyar olduk, şu adama [kocasına] sor bakalım, bir gün bir saat olsun, oturup benimle iki lakırdı etmiş midir? Bizim aklımız yokmuş, çekmişiz, şimdiki çocuklar çekmiyorlar. Kafalarına vura vura kocalarına her istediklerini yaptırıyorlar. Ooh, canları sağ olsun! Onlar yaptıkça benim içim açılıyor.” (Esendal, ty: 127). Annenin bu yeni hayat yorumu, dayı tarafından “Bu sözleriyle ablam geçmiş yüzyıllarda erkeklerden aşağı tutulmuş, evlere kapatılmış, erkeklerin hesaplarına göre yaşatılmış, gençliklerinde kocalarına kul, yaşlanınca torunlarına dadı olmuş bütün kadınların öçlerini almak istiyor gibiydi.” (Esendal, ty: 127) şeklinde feminist bakış açısıyla değerlendirilse de ardından sarf ettiği sözler onun ablasını anlamaktan uzak olduğunu gösterir: “Ancak bu ‘geçmiş’ geçmiş mi? Yahut kadınlar ablamın istediğini yaparsa geçecek mi? Baktım ki lakırdı uzayacak, ben de istediğimi anlatamayacağım, sustum.” (Esendal, ty: 127). Annenin geçmiş yıllardaki ev içi esaretinden kurtulup kendi istediği biçimde yaşamasının kumar oynamak gibi zararlı meşgaleler içermesi, sürdürdüğü yaşamın ne kişiye ne çevresine faydası olmayan bir yaşam olarak sunulması erkek merkezli cinsiyet rejiminin kadın modernleşmesine dair beslediği endişenin bir sonucudur. Kadınlar kendi hâllerine bırakılırlarsa, medeniyet değişimini, yeni hayatı tek başlarına anlamaya kalkarlarsa, ne geçmişin –dayıya göre aslında kadından beklentisi hane ve evlilik yaşamını aksatmayacak şekilde olduğu için olumlanan bir geçmiştir bu– ne yeni hayatın onlardan neler umduğunu ne de yenileşmenin

nasıl aileler inşa etmek istediğini doğru bir şekilde yorumlayacaklarıdır, aksine hikâyedeki anne gibi yanlış, kötü ve zararlı olana meyledeceklerdir. Yeni hayatı sadece eğlence ve tüketim üzerinden deneyimleyen, aile birliğinden tamamen uzaklaşan anne, her akşam gezip tozmasını desteklediği kızının aldatıldığını öğrendiğinde ona “Sen de bir delikanlı bulsana!” (Esendal, ty: 132) diyecek kadar yoz bir kadın olarak anlatılır. Yenileşen toplumda uysallaştırılması dayıya göre mümkün olmayan bu eski kadının kızına iyi bir rehber olamayacağı açıktır.

Kemalist medeniyet projesi, yatırımını, medeniyeti bu şekilde yorumlayan eski nesil kadına değil, Türk ulusunun değerlerini doğacak çocuklara aktarmakla mükellef kıldığı genç nesil kadına yapar. Bu doğrultuda “Kızımız”daki anne yeni ulusa dahil edilmemesi gereken koket kadındır. Yaşadığı şehrin, İstanbul’un ahlaki kokuşmuşluğu onda somutlanır; o İstanbullu züppe kadındır. Geçmiştir, geçişte kalması gerektir. Zaten ulus devletin başkenti olarak seçilen şehir Ankara’dır; yeni ulusun kurucu kadrosuna göre ulusalcı çağdaşlaşma, kozmopolitleşmiş İstanbul’da gerçekleştirilemez; istenen değişim yozlaştırıcı etkilerin uzağında, “gerçekten” aydınlanmış bir Anadolu şehrinde, Ankara’da gerçekleştirilecektir. İstanbul geçmişe ait kılınırken gelecek, Ankara’dır (Tekeli, 2009: 111). Dönemin görsel ve yazılı temsillerinde İstanbul, Ankara’nın “ötekisi” olarak konumlandırılır. Ankara eskiye karşı yeniliğin, temizliğin, saflığın, ahlaki üstünlüğün kenti, İstanbul kozmopolit kirlenmişlikle, soysuzlaşmayla, yozlaşmayla özdeşleştirilir (Bozdoğan, 2008: 82). Bu kirlenmiş şehirde, entrika ve hazzın peşinde koşan kadınların ahlaklı yeni Türk ailesine uygun olmadığı hikâyede açık bir biçimde dillendirilir. Bu kadınların rehberliğindeki kızları bu rehberlikten kurtaracak olanlar ise ulusu kuran modern erkeklerin aile içindeki temsilcileri konumundaki aydınlanmış babalardır (Bora, 2010: 11). Hikâyedeki genç kadın, bu açıdan şanssızdır çünkü karısı ve kızının yaşamına karışmayan, olan biteni izlemekle yetinen, kendi konfor alanı dışına çıkmayan, pasif bir babası vardır. Ancak ondan boşalan rolü dayı üstlenir; dayı her şeyi gözlemleyen, değerlendiren, görüş bildiren “üst” akıldır; modernleşmenin sınırını kadın için kadın adına ona sormadan belirleyen, bu modernleşmede geleneğin yerini tayin eden cinsiyetlendirilmiş söylemin aile içindeki vekili odur. Her ne kadar yeğenine Ankara’ya gitmeyi doğrudan önermese de yeğeni ve kocası için Ankara’daki yeni yaşamın mimarı da o olur. Annesinin izinden gidilecek biri olmadığını, onun rehberliğinin ailesi adına iyi bir gelecek tayin etmeyeceğini herhâlde aldatılmasına gösterdiği tavırdan anlayan –bu durum hikâyede verilmez, genç kadın yaşadığı olaydan sonra evliliğini kurtarıp Ankara’ya taşınma kararı alır– genç kadının Ankara’daki yeni hayatı onun ulus devletin

hedeflediği “Anadolu kadını”na evrilmesinin başlangıcı olur. İlk başlarda Ankara’da da İstanbul’daki hayatını sürdürmeye meyli olan genç kadının neyse ki annesinden sonraki rehberi idealdir; dayısı onu istenen doğrultuda hizaya getirebilecek nitelikte bir rehberdir. İstanbul’daki yoz çevresinin beklentilerine göre yaşamaktan kurtulmakta zorlanan genç kadına der ki “Senin tanıdığın, konuştuğun bu kızlar ve delikanlılar arasında en değerlisi kocandır. Oğlan iyi kötü çalışıyor, yalan, yanlış bir şeyler yazıyor, bir iş görüyordu. Sen onu bozmak, işten uzaklaştırmak, züppeleştirmek için, bilmezlikle elinden geleni yaptın. Yazdıklarını okuyor musun? (...) piyano, keman çalan, yahut resim yapan var mı? Yahut ne bileyim, örme bilen, işleme bilen, iyi dikiş diken, elinden bir iş gelen var mı? Bilirim yoktur.” (134-135). Görüldüğü üzere, dayının tutumu son derece cinsiyetçidir; genç kadın kocasını işten uzaklaştıran, züppeleştiren, bozandır. Annesi onun bu yaklaşımını eleştirmek şöyle dursun desteklemiştir, hâlbuki dayı, ona olması gereken ideal düzeni hatırlatır: Öncelikli olarak kadın ve erkekler evlilikteki yükümlüklerini yerine getirmelidir. Koca, yuvası için çalışırken kadın da o yuvayı kocası için huzurlu bir ortama dönüştürmeli, kocasının ev hayatını kolaylaştırmalı, erkeği işinden alıkoymamalıdır. Ayrıca o “yeni kadın” olmalıdır. Eril söylemin uygun gördüğü sanat dallarıyla ilgilenebilir ya da örererek, dikiş dikerek, bu geleneksel becerilerle hem aileye katkı sağlayabilir hem de kendini oyalayabilir. Görüldüğü üzere dayının genç kadınlara yakıştırdığı uğraşlar son derece kısıtlayıcı ve geleneksel bakış açısının ürünüdür. Koket anneden, yoz İstanbul çevresinden “kurtarılması” gereken genç kadını dayısının bu sözleri etkilemiş olmalıdır ki Ankara’da kendiliğinden büyük bir evrim geçirir: “ ‘Halkevi’ne git yahut gitme’ diye hiçbir söz etmedik. Ne yaptı ise Ankara kendisi yaptı. Ben korkardım ki bizim kız, burada da, İstanbul’daki arkadaşlarının benzerlerini bulup Tata’sını gene dansa başlatsın. Gene çarşı pazar dolaşmağa, terzi, berber, şapkacı, dışı dükkânları aramağa kalkışsın. Her nedense İstanbul’da geçen şeyler burada geçmiyor.” (Esental, ty: 136). Ankara’ya yeni nesil kadınları terbiye etmesi bakımından mucizevi bir anlam yüklenirken bir yandan da yeni ulusun genç kadınları yüceltilir. Eğer onlar Ankara, dayı gibi doğru rehberlerin gözetiminde olurlarsa değişimleri yeni rejimin istediği doğrultuda gerçekleşir. Mesele bu potansiyel vadeden genç hanımları yanlış yol göstericilerin elinden kurtarmaktır. Dayı, Halkevleri öyle doğru yol göstericidirler ki İstanbul’un yoz kadını ahlaklı, tertipli ulus devlet tahayyülündeki makbul aile kadınına dönüşmüştür bile. Buna dayı bile inanamaz çünkü yeni yaşamı yanlış yorumlayan anne etkisinin kolay aşılamayacağını, genç kızları asıl şekillendirenin anneler olduğunu düşünmektedir:

“Ben korkardım ki bizim kız, evine bakmasın, Burada da işsiz oturup sıkıntıdan kocasına balta olsun! Boşuna korkmuşum. Her yerin kendine göre yaşayışı var. Kız, tertemiz, tertipli bir ev yaptı. Anasının kurduğu bunca yıllık evden daha tertipli, daha düzenli. Buna şaşım. Şunun için ki: Bizim kızımız küçük yaşta iş terbiyesi görmedi. Babası istese onu terbiye edebilirdi. Ablam bırakmadı. Eniştem de üşengen bir adamdır, rahatı kaçır diye üstüne düşmedi. Yeni yaşayışımızı sindirememiş olan ablam işten kaçtı, kızını da kaçırıldı. “Erkekler yaparlar olur da, kadınlar niçin yapmazlar?” diye yeni bir terbiye yolu tutturdu. Her gün ağzında dolaştırdığı bu sözler, bizim kızı baştankara, bir bataklığa sokabilirdi. Sokmadı ise bu, bizim kızın yaradılışının, ablamın koyduğu yeni töreye uygun gelmeyişiğindendir. Bizim kız boyalı, yapma suratlı, moda konuşur, sinema konuşur, dans bilir bir salon kadını olmak istedi, onu da oldu. Sonra gidip kendi gibilerin arasına karıştı, onlarla yaşamak istedi. İlk ağızda kocasını elden vermek onu ayıltmış olsa gerek. Bu sefer Ankara'ya gelmekle o çevreden çıkmış oluyor. Ben onun, evinde çalışmağa başlayacağını, üç ay içinde Halkevi'ne sokulacağını, üstüne iş olacağını, doğrusu hiç ummazdım.”

Esendal, ty: 136-137

Genç kadın, Halkevleri üzerinden uygulanan yeni kadını inşa politikaları sonucu bu politikaların istediği şekle girmiştir: Kendisi için uygun bulunan uğraşlarla meşgul, kocasına karşı anlayışlı, tertipli bir ev hanımı. Yeni yaşamı doğru anlamayan, yanlış bir terbiye tutturan annesinin rehberliğinden resmen kurtarılmıştır; o artık Ankara'nın denetimindedir. Annesi ile kalsaydı modadan, süsten püsten ibaret, terk derdi eğlenmek olan salon kadını olacakken şimdi Anadolu kadını olma yolunda ilerlemektedir ancak İstanbullu yanlış annelerin kızlarını “düzeltmek”, onları Anadolu kadınana dönüştürmek öyle hemen gerçekleşecek bir şey değildir, emek ve zaman ister:

“Bununla beraber, bu geçen üç ayın bu kızı büsbütün değiştirdiğini söyleyemem. Kız gene eskisi gibi boyanır. Gene tırnakları tavuk tırnağı kadar uzundur. Gene başına, suratını küçülten ve göze batacak kadar biçimsiz bir şapka giyer. Ankara sinemalarında onu görmüş olacaksınız. Yahut göreceksiniz. Saçları, o kalın altın bilezikler gibi yaldız sarısına boyalıdır.

Suratının allığı, aklığı bolca sürülmüş ve üstünde çalışılmıştır. Kirpikleri rimelli, kaşlar kaytandır. Dudakları, giydiğine göre, ya vişne şurubu kırmızısı; yahut narçiçeği alı. Kış gelesi kara kürk palto giyiyor. Böyle bir bayanla yanında, karaca kuruca, bir delikanlı –bugünlerde

koyu renkli bir paltosu, tepesi basık şapkalardan yeşil bir şapkası var– görürseniz biliniz ki bu bizim kızla Tata'sıdır. Film değiştiği günleri kaçırmazlar. Bakalım daha kaç ay sonra Ankara bizim kızın suratını silip yurdumuzun temiz yüzlü kadınları arasına karıştı.”

Esendal, ty: 137-138

Dayı, yine temsil ettiği eril söyleme uygun olarak yeni nesil genç hanımların bedenleriyle kurduğu ilişkilerin de onların kendi tasarrufuna bırakılmamasından yanadır. Genç kadın boyasıyla, makyajıyla hâlâ yurdun “temiz yüzlü kadını” olmaktan uzaktır. Daha önce de belirtildiği gibi, yeni medeniyet Batılaştığı kadar ondan farklılaşmayı da hedeflemiş, kadın da bu farklılaşmanın görünür kılındığı alan olarak tayin edilmiştir. Genç kadın kat ettiği ilerlemeye rağmen bu hâliyle, makyajıyla, giyim tarzıyla, sinema düşkünlüğüyle bir yandan hâlâ Batılı kadın gibidir; geleneksel, millî kadın olma yolunda hâlâ atması gereken tüm adımları atamamış, hâlâ tam olarak kurtarılamamıştır. Temiz yüzlü millî kadına dönüştüğünde tam anlamıyla kurtarılmış olacaktır. Şimdilik kötü örnek anneden kurtarılmış, yeni rejimin planladığı doğrultuda adım atmaya başlamıştır ama hem medeni hem millî olmayı aynı potada eritebildiği zaman ancak yurdun ideal yeni kadını mertebesine ulaşabilecektir. Yine de kurtulmaya başlamasıyla birlikte kurtaran da olmaya başlamıştır bile; kocası yazı işlerinde ilerleme kaydetmiş, işine ve evine bağlı bir erkek olmuştur. Ailenin kurtarılması memleketin kurtarılması anlamına geldiğinden genç kadının her davranışının önemi çok büyüktür ki Ankara, ona uygun davranışın ne olduğunu gösterecek bir şehirdir. Genç kadın geçmiş, yoz anneyi, İstanbul'u geride bırakarak, onun adına ona en yaraşır yaşamı planlayan Ankara'yı seçerek kendi geleceğini kurtarmakla kalmamış, ailesinin dağılmaması için de elinden geleni yaparak, ailesinin dolayısıyla da ulusun geleceğini kurtarmıştır.

Esendal'ın hikâyelerinde “Kızımız”da olduğu gibi, kendi gençliğini istediği biçimde yaşayamamış, koca ve ev işleri yüzünden bunalmış annelerle kızlarının ilişkisi, her zaman daha büyük bir ideolojik yaklaşımın can alıcı bileşenlerinden biri olarak ele alınmaz. Yazar görmek istemez ama aslında onun rehberliğini doğru bulmadığı anneler, genelde, kendi gençliklerini evlilikleri uğruna heba ettiklerini düşünen annelerdir ve bundan dolayı onlar, kızlarının da kendileriyle aynı kaderi paylaşmalarını istemezler. “Gençlik”te anne yeni evli, kocasını seven kızına: “Yediği naneye bak! Hanımın kocası uyanmasın diye gelip beni uyandırıyor. Şımart bakalım, sonra çok karşılığını görürsün! Hiçbir şey bilmiyorsan, babana bak! Benim ona yaptıklarımın acaba yüzde birini bana yaptı mı? Burada ölsem, başını çevirip bakmaz.” (Esendal,

1983: 35) diyerek aslında kadın cinsine yüklenen ev içi yüklerin, kocaya hizmet odaklı bir yaşamın kadınları nasıl mutsuz kıldığını gözler önüne serer. Ancak hikâyede kızın kocasına ilgisi, evliliğinin onun için mutluluk kaynağı olduğunun altının çizilmesi Esendal tarafından yine aynı yere bağlanır: Aile birliğinin korunmasında, ailenin huzurlu bir yuvaya dönüşmesinde en büyük rol kadına düşer. Bu yüzden anlatıcı, açık bir yönlendirmede bulunmasa bile okur, olumsuzlananın anne olduğunu, kızın annesinin sözlerine kulak asmamasının doğru bir tavır olduğunu kavrar. Genç kadınların evliliklerinde, yeni kurdukları ailelerinde huzur istiyorlarsa annelerinin yanlış rehberliğini takip etmek yerine kocalarını düşünmeleri gerektiği mesajını alır. Bu hikâye özelinde vurgulanmasa bile Esendal'ın okurları artık bilmektedir ki kadınların adanmışlıkları ve adanmışlığa mazhar erkeklerin çalışkanlıklarının teşkil ettiği her mutlu yuva ulusun geleceğinin güvencesidirler ve genç kadınlar, bunun annelerinin olumsuz yönlendirmeleriyle bozulmasına izin vermemelidirler.

Esendal anne kız hikâyelerinde yanlış yönlendirmede bulunan anneleri anlamaya çalışmaz, onların neden “kötü” oldukları üzerinde durmak yerine bu kötülöklere maruz kalan kızların dünyasına daha yakından bakar. Evliliklerinde aradıklarını bulamadıklarından, kendilerini değersiz hissettiklerinden belki de bu değersizleştirme ve hayal kırıklığının etkisiyle kızlarını, kendilerini yaralayan geçmişin bir parçası olarak gördüklerinden kıskançlaşan, kızlarının mutlu olmalarını istemeyen annelere rağmen evliliğine sahip çıkan kızlar, yazar tarafından daima sempatik bir yaklaşımla anlatılırlar. “*Nebiye'nin Kasabasında Hayat*” hikâyesinde sessiz, annesinden kolay etkilenen Nebiye'yi annesi, ikinci kocasından kıskandığı için evlendirir. Burada kıskançlığa indirgenen durum aslında yine kadınlara yönelik yaş, gençlik, güzellik baskılarının bir yansımasıdır; evin içinde daha genç, daha güzel bir başka kadını kızı bile olsa rakip olarak gören kadının bedenle kurduğu, kurmak zorunda kaldığı, bilinçli bir rızası olmaksızın sürekli daha genç ve kusursuz görünmek üzerine inşa edilmiş (Hirschma ve Thompson, 1995: 150) bu ilişki Esendal'ın üzerinde hiç durmadığı bir mesele olmasına karşın yaşlanmakta olan kadınların maruz kaldığı baskıların başlıcalarındandır. Belirtildiği gibi hikâyeye annenin kötölüğünün kaynağıyla ilgilenmez; onun kızına yaptığı kötölöklere ifşa eder. Kızının evliliğini bitirmek için büyülerden medet uman, kızına sürekli evliliğini bitirmesi yönünde telkinde bulunan bu yanlış rehber zaman zaman kapılsa da Nebiye de doğruyu bulup uygulayan genç kadınlardan biri olur: “*Nebiye anasını hatırlayınca gözleri yaşardı. (...) Ne olurdu rahat otursaydı da ana kız bir yerde otursalardı. Büyülerle uğraştı durdu, dağıldılar gittiler. Bundan sonra bir daha nasıl*

toparlanırlar. Anasını düşündükçe Nebiye: ‘Ben de Gülsüm için böyle mi olacağım?’ diye aklından geçirir, karar veremezdi.” (Esendal, 1985: 116). Nebiye ailesini kurtarmıştır ama kendi kızına ileride annesi gibi davranacağı endişesini taşır. Esendal için anne böylesine etkili bir figürdür; öğretileri kızları tarafından içselleştirilir. Bu yüzden de ne “Kızımız”daki genç kadın bir anda millî/Anadolu kadınana dönüşebilmiş ne Nebiye annesi gibi olmayacağından emin olabilmıştır. Ama yine de iki genç kadın da annelerinin yanlış rehberliğine karşın aile birliklerini dağıtmama konusunda kararlı durabilmişlerdir. Yazar taze ulusun genç nesil kadınları için umut besler; en azından onun hikâyelerini okuyacak genç kadınlar doğruyu yanlış örnekleri gördükleri için seçebileceklerdir.

Bu umudun en fazla somutlaştığı hikâyelerden biri de “İki Kadın”dır. Hikâyede yazıldığı yıl olan 1942 itibariyle yine Kemalist söylemin cisimleştiği bir anlatı söz konusudur. Esendal, bu kez Cumhuriyet’in genç kadınlarına sadece annelerinin yanlış yönlendirmelerine değil, aile birliğine önem vermeyen kocalarına da karşı durmaları gerektiği mesajını iletir. Yeni ulusun kalkınmasında genç mühendisler ne denli ihtiyaç duyulduğu aşikârdır. Behin’in kocası da bu anlamda gayet uygun bir koca gibi görünse de Avrupa’da okumuştur. Bu yabancı eğitimin, yurt dışı hayatının etkisiyle olsa gerek o, ülkesine faydalı bir mühendis profili çizmekten uzaktır: “(...) bilmiyorlar ki benim kocam ömründe ocağa girmez. Öyle pis yerlerde dolaşmaz. Biraz toz olsa mendilini burnuna tutar. İpek çorap, ipek gömlek giyer. Mikroptan ödü patlar. Küçücük kolonya şişesi cebindedir...” (Esendal, 1983: 105). İşini değil, görünüşünü önemsemesi üstüne bir de kumar tutkunu olup evliliğine gereken özeni göstermemesiyle Behin’in kocası, kişilerin aile üzerinden tanımlandığı, yolunda giden bir evlilik üzerinden başarılı ya da başarısız addedildiği, iyi bir aile ferdi olmanın iyi bir vatandaş olmanın ön şartı kabul edildiği bir dönemde (Şerifsoy, 2013: 174) hem kötü bir koca hem kötü bir vatandaş. Kendisini huzurlu bir yuvada yaşıyormuş gibi hissetmeyen, kocasıyla ortak bir hayatı paylaşmadığını düşünen, benimseyemediği, kocasına ait gördüğü bir evde kendisini “kâhya kadın” (Esendal, 1983: 107) sayan Behin, evliliğini şu şekilde değerlendirir:

“Ben bir mühendisin, canlı bir adamın karısı olmak istedim. Yüzü güneşte yanmış olsun. Eve yorgun argın gelsin, bir iş yaptığına inansın. Yemek istesin. Yaramaz çocuklar gibi gürültü etsin. Evde bir iş odası olsun, orada resim çizerken ıslık çalsın. Ayağına iri kunduralar giysin.

Baş açık, ceketsiz sokağa çıksın. Bir işler görsün, adı duyulsun. Bu yurdu, bu yerleri, bu ağaçları, bu sokakları, bu insanları benimsesin. Sokakta giderken genç kadınların, kızların

gözlerinin ona kaydığını göreyim. Bir utanması olsun, yüreği temiz adam olsun. Benden çok da işlerini düşünsün. (...) Benim kocam bir ayyaş, bir kumarbaz, sinsi, cılız, kurnaz geçinir bir zavallı. Adam kıtlığında bunlara da adam diyorlar. Ben buna varır mıydım? Annemin acelesi, beni evde kalıp babama yük olmam korkusu, aklını aldı.”

Esendal, 1983: 108-109

Behin yurtsever, çalışkan, emekçi bir eş ve o eşe adanmış bir hayat düşlemekle Esendal tarafından “örnek yeni nesil kadın” olarak sunulsa da alıntıdan da anlaşıldığı üzere istediği hayatta bir kadın özne olarak kendine dair hiçbir şey yoktur; o, kendi kimliğini iyi bir koca üzerinden tanımlamak ister, bu yolla tatmin edici bir ömür süreceğini düşünür. Behin, hayatta başka olasılıkları yoklamayı aklından bile geçirmez. Bu hâliyle o, kendi öznelliğinin bilincindeki kadın okur için örnek olmaktan uzaktır ama Esendal, onu yeni ulusun ideal ailesini yaratma peşinde koşan örnek bir kadın olarak sunar. Behin, ulusun aile ideolojisiyle bire bir örtüşen bu fikirlere annesine rağmen sahip olmuştur. Annesi kızını anlamaktan uzaktır: “(...) diyor kumar oynuyormuş! Eh, parası var oynuyor. Bugünde kumar oynamayan var mı? Bunun için adam kocasına soğuk durur mu? Ya herif kızar da soğuk durursa! (...) Allah her şey vermiş, rahat vermiş. Oğlan zengin. İki bin lirayı saydı. Buna bir küpe aldı. Bugün hangi koca karısına alıyor! Her şeyin var, Allah’ın kulu otur da ye! (...) Ben hiç ağzımı açmıyorum. Açsam kavga etmeli. İyisi mi susar oturursun!” (Esendal, 1983: 106-108). Görüldüğü üzere, Behin’in annesi, maddi konforu kişisel mutluluğa tercih eder ve kızından kendisini kılavuz alarak susup oturmasını bekler. Kızını anlamaktan çok uzaktır hatta onu dinlemez bile: “Annem bunu dinlemek bile istemiyor. Ben de ona üzüntü olmak istemiyorum. Annem sanıyor ki ben kocamı sevmiyorum, çirkin olduğu için. Ve sanıyor ki beni dinlese ben yüz bulacağım ve kocamdan ayrılmak isteyeceğim. O da bunu hiç istemiyor.” (Esendal, 1983: 107). Behin’in annesi tıpkı “İkisinin Arasında” hikâyesinde olduğu gibi evlilik için iki aday arasında kalmış kızının “Mesela valdem! Bu sualin karşısında çıldırdığıma hükmederdi. Çünkü bizde genç kızların böyle şeyler sormaları, aramaları değil, hatta merak ediyor görünmeleri bile âdet olmamıştır.” (Esendal, 2015, 11) diyen kızın annesi gibi Behin’i “doğru”ya yönlendirecek bir kadın değildir. Oysa Esendal’a göre annelerin sorumlulukları büyüktür. Onların kızları ulusun yeni anneleri olacaktır, anneler kızlarını hatalı seçimler yapmaktan alıkoymalıdır. Bu bağlamda yanlış rehber annesi gibi susup oturmak yerine, maddi açıdan rahat bir yaşam uğruna istemediği bir hayata katlanmamayı seçen Behin, boşanarak güçlü bir kadın öznelliği sergilemiştir ancak hemen ikinci bir evlilik yapmak

istemesi, kendi ve toplum nezdindeki yerini tayin etmek, kendini tanımlamak için illa bir evliliğe ihtiyaç duyması onun kendiliğinin zayıf yönünü gösterir. Behin, kadını tanımlayan eril söylemi içselleştirmiştir, onun için başarılı bir benlik inşası sadece iyi bir evlilik yapmakla mümkündür. Eril söylemde evliliğin iyi gitmemesi, “iç işlerinden sorumlu” kadının başarısız olması demektir. O, geleneksel eril bakışın ev içi yükümlülükleri yerine getirmek kadının asli görevidir düşüncesini, kadının kendini başka alanlarda var etmeden önce asıl yerinde, evinde, ailesinde “başarılı” şekilde varlık göstermesi gerekir dayatmalarını (Kümbetoğlu, 2010: 46) sorgulamadan kabullenmiştir. Gerçi evliliğinin ayrılıkla sonuçlanmasına “dış işlerinden sorumlu” kocası sebep olmuştur ama Behin dönemin ilerici söylemine rağmen Esendal’ın çoğu kadın karakteri gibi çalışma hayatında ya da başka bir alanda varlık göstererek başarı kazanmak yerine yine evlilik üzerinden kendisini ispatlamak ister. Bu uğurda seçtiği ikinci kocası ise fabrikada bir işçidir. Babasından arkadaşlarına herkes bu sınıfsal uyumsuzluğa karşı çıkarken onu en çok eleştirenlerin başında yine annesi gelir: “Kızın gönlü süfli, ne yapacaksın! Biz, bu gitsin ameleyle varsın diye mi okuttuk? Kadri gibi, canım kocayı bırak, git, bir işçiye var! Ele güne karşı da bizi rezil et.” (Esendal, 1983: 119). Okutulmuş ama anlaşılan o ki üst sınıftan bir koca bulsun diye okutulmuş kızının tüm itirazlara rağmen evlenmesi ve ikinci evliliğinde mutlu olması annenin anlayabileceği bir durum olmaz: “Allah’ın kırımın başında oturmuş, yemeği kendi pişiriyor, dikişi kendi dikiyor; çocuğa kendi bakıyor. Sesi de çıkmıyor. Ne diyeceksin! Benim kızımın gönlü süfli. Canım kocadan ayrıl da, sen git, bir amele parçasına var!” (Esendal, 1983: 123). Eski nesil anneler cinsiyetlendirilmiş ev işlerinden öylesine bunalmışlardır ki yeni hayattan en çok bunun değişmesini beklerler ama “Kızımız”da da olduğu gibi bunu bir sistem sorunu olarak ele alıp yeni sistemin eşitlikçi olmasını da talep etmezler. Her biri bireysel kurtuluş peşindedir. “Kızımız”da ev işlerinden elini çekmiş olan anne, kızının da çekmesini desteklerken “İki Kadın”da anne kendisinin bunlardan kurtulamayacağını inandığından hiç olmazsa kızının ev işlerinden kurtulmasını ister ve kızının kendisi gibi düşünmeyip ev işlerini kendisinin yapmasını yadırgar. Yeni hayattan eski nesil kadının en büyük beklentisi ev işlerinden kurtulmak gibi durmaktadır. Eski nesil kadın ev işlerinden öylesine yılmıştır ki “Ana Baba” hikâyesinde olduğu gibi zaman zaman kızlarını kendi yüklerini azaltacak kurtarıcılar olarak görürler: “Bak, Sait Kalfaların Ahmet, kız çocuk gibi anasına hizmet ediyor, diyor. Bizim sanki kızımız var! Kendiliğinden bir kahve fincanı yıkadığını görmedim.” (Esendal, ty: 66). Esendal ise cinsiyetlendirilmiş, tamamıyla kadının üstüne yıkılmış ev işlerinin kadınları ne kadar bunalttığının farkına varmak istemiyor

gibidir. Onun gözü bu işleri bir yük olarak görmek yerine yumuşak huylulukla, fedakârlıkla, hamaratlıkla yerine getirip böylece ulusun çalışkan erkekleri için ev içi konfor ve huzuru sağlamayı kendine görev bilen, bilmesi gerektiğine inandığı yeni nesil kadındadır. Bu bağlamda Behin'in teyzesinin kızının cümleleri âdeta Esendal'ın ağzından dökülüyor gibidir: “*Yalnız bahtlı değil, akıllı kızsın. Çocukları Enver Ali'yi görür de beğenir ve varacağını aklına getirmez. Sonra burada bu güzel yuvayı kuramazdı. Şehir isterdi, süs isterdi. Kolay mı, bir koluna sepeti, bir koluna kocanı takıp lahana almaya pazara gitmek!*” (Esendal, 1983: 123). Behin annesinin yanlış rehberliğine kendisini bırakmayarak, çalışkan, dürüst, evine bağlı bir koca seçerek, zengin bir kocanın sunacağı imkanlar yerine huzurlu bir yuvayı tercih ederek ve o yuva içinde süsten, büyük şehirlerin eğlence dolu imkanlarından uzak yaşamayı kabul ederek geleneksel kadını değişen, yenileşen hayatta sürdürmesiyle Esendal'ın ideal millî kadınlarından biri olmuştur; o, annesine rağmen doğruyu seçebilen, okura örnek olması gereken yeni kadındır. Ekleme gerekir ki aile, yazar tarafından öylesine kutsanır ki bu kutsal birliktelik yeterince güçlü olursa, Behin'in evliliğinde olduğu gibi, sınıfsal farklar sorun olmaktan çıkar.

Behin gibilerinin aksine, annelerinin yanlış rehberliğinde ilerlemeyi seçen kızların ise Esendal tarafından onaylanmadığı anlatımın ironikleşmesinden kolaylıkla anlaşılır. “İki Ziyaret” hikâyesindeki anne kız pek geçinemeseler bile aslında birbirlerinin aynısıdır. Şaibeli bir adamın karısı ve kızı olarak anlatılan bu süslü anne ve kızın onaylanmadığı şu ifadelerle net bir biçimde görülür: “*Nadir Hanım'ın kızı, belki anasından biraz daha güzelce. Yüzü biraz daha pudralı, dudakları biraz daha boyalı (...) Bu hanımın, şımarık mahalle kızı olduğu zamanları bilenler, onu rahatça tanıyabilirlerdir.*” (Esendal, ty: 47). Anne kızın “*Daha Ankara'da adamakıllı bir terzi yok.*” (Esendal, ty: 48) diyerek tayyör ve manto diktirmek için İstanbul'a gelmesi, –ki gönüllerinden geçen modanın merkezine gitmektir: “*İnsan Paris'e gidip kendi diktirmeli.*” (Esendal, ty: 48)– gündemlerinin sadece süs ve moda odaklı olduğunu, yeni ulusun ihtiyaçlarına cevap verecek kadınlar olmaktan uzak bulunduklarını gösterir. Bu hikâyede de annenin dolayısıyla onun gözetimindeki kızın makbul olmamasının asıl nedeni evinden kopuk, birtakım karanlık işlerde bulunan babadır. Esendal, anneleri kızlarını yeni ulusun amaçladığı ahlaka göre yetiştirmekten sorumlu tutmakla beraber bu anneleri uyarmayan babaları da en az onlar kadar hatalı bulur. Bu noktada “*Artist Olacak Kız*” başlıklı hikâye bu eleştirinin yapıldığı örneklerden birini teşkil eder. Hikâyedeki genç kadın, sadece güzelliğiyle kendini var etmeye çalışkan, izlediği sinema filmlerinden fazlasıyla etkilenen, bu anlamda yine yazar tarafından

“etkilenmeye açık, zayıf cins” olarak çizilmiştir. Evlenip İzmir’den gittiği Erzurum’u sosyal faaliyetlerden uzak bir dağ başı bularak baba evine döndüğünde annesinin “Gitmem ne demek kocan orada.” (Esendal, 1984: 125) sözlerine “Kocam orada otursun. Beni istiyorsa o da buraya gelir. Babam, ağabeyim ona da bir iş bulsunlar. İstanbul’da bulsunlar. Ben sineması olmayan yerde oturamam. Sıkıntıdan patlayacak değilim. Orada işçi karıları oturur.” (Esendal, 1984: 125) şeklinde karşılık verir. Bu tavırlarıyla genç kadın, yurdun dört bir yanının kalkınması için fedakârca çalışan erkeklerin çalışma hayatındaki zorlukları ev içi huzuru sağlayarak telafi etmesi beklenen yeni kadından uzaktır. “Bana herkes ‘Senin gibi güzel bir kız böyle sümsük oğlana varır mı?’ diyor. O benim ruhuma gıda vermez!” (Esendal, 1984: 125) şeklinde düşünen, aile ya da ulus çıkarları umurunda olmayan, hem başkalarına özenen hem de başkalarından kolay etkilenen bu kadına annesi de babası da kızsız da ikisi de yeterince “otoriter” rehberlik yapamadıklarından meseleyi oğullarına havale ederler ve yine eril söylem devreye girer; kızın tek uğraşı ev işi olması gerekirken o sinemalara gitmiştir ve anne, baba, abiler, hamiler grubu olarak kızı “terbiye” edemeyen kendileridir: “Kızın suçu yok, suçlu biziz. Kız anasının dizi dibinde oturup ev terbiyesi, ev işi terbiyesi aldı mı? (...) Gelişigüzel sinemalara gitti. Yalan, yanlış birçok şeyler öğrendi. Bunları ayırt edecek kadar da kafalı değil.” (Esendal, 1984: 125-126). Görüldüğü üzere, bu eril söyleme göre, kız çocuklarının üzerinde anne başta olmak üzere evin her bireyi denetim kurmalıdır; sosyalleşmesi kontrol altında tutulmaz, uysallaştırılmaz ve bu yolda terbiye almazsa aile kuramayacağı, kursa bile o aileyi ayakta tutamayacağı ortadadır.

Yine eril söyleme göre kızlar yeteri kadar ev terbiyesi almaz ve ev işi öğrenmez de çalışma hayatına atılıp üstüne dış dünyayı tanıyıp bilgilenir, daha da ileri giderek evin erkeğinden fazla para kazanırlarsa bu durum aile içinde huzur bırakmaz, aile reisinin otoritesini yok eder. “Bayan Nazmiye” hikâyesinin noterde çalışan anne karakteri Nazmiye, kızlarını da kendisi gibi yetiştirmiştir. Anlatıcının şu sözlerindeki “(...) her birinin işi gücü var. Akşama evlerine yorgun, argın gidiyorlar. (...) Kızların babalarına, Nazmiye Hanım’ın kocasına aldıracağı yok. Tevfik Efendi’den daha çok kazanıyor, ondan daha çok biliyorlar. Bay Özarier evde otursun da karısının, kızlarının ev işlerine o baksın! Kızarlarsa, bu sözlerin türlüünü, babalarının yüzüne karşı da söylerler. Tevfik Efendi de sesini çıkarmaz.” (Esendal, 1984: 122) ünlem, kadının dışarıda varlık kazanıp güçlenmesinin, birinin kızı ya da karısı olarak tanımlanmaktan çıkmasının erkeğin “erkekliğini” zayıflatacağını, cinsiyetlere atanmış rolleri ve tanımlamaları alt üst edecek derecede şaşırtıcı bulunduğu bariz göstergesi olmuştur. Ayrıca anlatı yine Nazmiye’nin

dramıyla hiç ilgilenmez oysaki o, annesi öyle istediği için tercih etmediği bir evlilik yapmak zorunda kalmıştır: *“Anam, neresi güzel! der, kılıksız sünepe! Beni ne güzel bir topçu zabiti istemişti de annem vermedi idi. ‘Askerden canım yanıktır, hiç olmazsa güveyim asker olmasın!’ dedi de beni bu sünepeye verdi.”* (Esendal, 1984: 122). Kendisi bir yanlış rehberin kurbanıdır ama neyse ki şimdi o, annesinin kendisine davrandığı gibi kızlarına davranmaz ama Nazmiye yine de okura örnek bir anne olarak sunulmaz çünkü o, kızlarını geleneksel tarzda yetiştiren bir anne değildir. Sonuçta, Esendal’ın neredeyse tüm anneleri evlerinde kendilerini mutlu hissetmezler, kendilerine ait olmayan bir seçim sonucu hayatlarını birleştirdikleri kocalarından memnun değildirler ama yazar, onların geçmişiyile değil, bugünüyle ilgilenir ve bugünkü davranışlarının nedenlerini anlamaya çalışmadan onları yeni ulusun yeni aile tahayyülü için doğru rehberler olarak değerlendirmez.

“Makbul Yeni Nesil Kadın” Olma Yolunda Yol Göstericiler: “Doğru” Rehberlik Yapan Anneler

“*Kızımız*”daki müdahil anlatıcı dayı, annenin yeni yaşamın getirdiği yenilikleri yanlış yorumlayıp kızına yanlış terbiye vermesini, bu yanlış terbiyeden dolayı onu uyarması gereken babanın varlık gösterememesini eleştirirken aslında annenin rehberliğinin babanın onayından geçtikten sonra devreye girmesini desteklemiş olur; annelerin doğru rehberler olup olmadıklarına karar vermek için babalardan icazet alınmalıdır. Esendal, dayı aracılığıyla ortaya koyduğu bu tutumu “Babayla Kızı” adlı hikâyesiyle iyice pekiştirir. Anlatıcı bu kez, anne kız çatışmalarının farkında olan biridir ve kızların ilk gençlik yıllarında annelerinden daha çok babalarına yakın olduklarını savunur: *“Babalarla kızların, birbirlerine daha yakın, daha arkadaş oldukları çoktur.”* (Esendal, 2005: 201). Hikâyedeki baba kız da böyledir; kız annesiyle dargınken Babayla dertleşir pozisyonadadır. Annesini babasına *“Beni çocuk sanıyor. Elinden gelse beni evden çıkarmayacak. Kendi nasıl yetişmişse beni de öyle yetiştirecek.”* (Esendal, 2005: 201) diyerek şikâyet eder. Ancak bu kez anne, baba tarafından beğenilen, çocuk yetiştirme konusunda babadan ruhsatı almış biridir çünkü o, babanın gözünde eski nesil olmasına rağmen “iyi yetişmiş” bir kadındır: *“Hımm, yalnız bana sorarsan anan oldukça iyi yetişmiştir. Seni kendine benzetmek istemesini niçin çekemiyorsun?”* (Esendal, 2005: 2005: 201). Kızının kendisini *“Babacığım, doğru ama bugün annemin gençliği günü mü? Annem orta mektepten liseden çıkmış, kocaya varmış. Ben üniversiteye gidiyorum. Bir gün beni bir arkadaşım ile gördü. Ona kızdı. Ona sorarsan, kimse ile görüşmeyeceğim. Ben çocuk değilim.”* (Esendal, 2005: 202) şeklindeki

savunmasına rağmen anneyi müdafaa etmeye devam eder çünkü babaya göre anne kızını “boş bulundurmamak” (Esendal, 2005: 202) istemektedir; üniversiteye giden genç bir kadının birey olmasına anne tarafından izin verilmemekte, bu da baba tarafından onaylanmaktadır. Yeni hayat artık okulların, sokakların, mekânların kadınlı erkekli bir arada olmasına imkân tanırken bir yandan da bu bir aradalığı kadınlar için belli bir sınırdan tutmak ister. Kadının kamusal alandaki varlığını disipline etmek isteyen bu eril söylem, onu içselleştirmiş anneler tarafından kızlarına dayatılır: “*Onca bir yaşayış ölçüsü var. Herkes bu ölçü içinde yaşayacak. Kızlar sokakta, delikanlılarla görüşmeyecekler. İşte bu... İsteddiği olmayınca kızıyor.*” (Esendal, 2005: 202) diyerek genç kadın “ölçülü yaşamın” bekçisinin annesi olduğunun farkındadır ve buna karşı koyarak belki de Esendal’ın en kararlı kadın öznelerinden biri olur. Ancak karşıdaki söylem son derece katıdır; yeni hayatın erkek egemen söylemi ve bu söylemin temsilciliğine soyunan ebeveynleri bir yandan iki cinsin birlikteliğini destekler gibi davranırken diğer yandan bu birlikteliğin sadece makbul aileler kurmak amacıyla olması gerektiğinin altını çizerek: “*(...) Ama, annen sizlerle birlikte olmadığı için bilmez ve seni yalnız başına bırakmak istemez. Onun istediği, senin ana-baba baskısı altında evlenip bir ev kurduğunu görmektir.*” (Esendal, 2005: 203) dediğinde kızının “*Beni görücü ile mi kocaya verecek?*” (Esendal, 2005: 203) şeklindeki tepkisine şöyle karşılık verir: “*Yok görücü ile değil. Ama, seni alacak adamı sen beğendiğin gibi o da beğenmek ister. Biliyor musun, bunu sen pek haksız bulmamalısın...*” (Esendal, 2005: 203). Hikâyedeki yaklaşıma göre görücü usulü, Batı medeniyetine ulaşmayı hedefleyen yeni ulusa yaraşmaz ama aile kurmak, yetişkin iki gencin kendi kararlarına bırakılmayacak kadar ciddi bir iştir ve doğru rehberlerin gözetiminde alınmalıdır.

“*Babayla Kızı*”ndaki üniversiteli genç kadının aksine “*Bir Kadının Mektubu*”ndaki genç öğretmen, annesi ve babası hakkında olumlu referanslar aldığından kendine eş olarak Hayri’yi seçer. Evleneceği kişiyi kendi süzgecinden geçirerek tanımak yerine anne ve babasını ölçüt alması genç kadının daha en baştan ailenin yönlendiriciliğini, birey olmaktan önce bir aileye ait olmanın geldiğini kabul ettiğini gösterir. Okul müfredatlarında aile birliğinin öneminin, anne ve babaların görevlerinin ne denli vurgulandığı düşünülürse öğretmenin aile konusundaki resmi söylemle benzer fikirleri paylaşması şaşırtıcı değildir. Ayrıca genç öğretmen, makale boyunca anılan tüm hikâyelerin içindeki tek çalışan kadındır; rejimin kadınlar için uygun gördüğü mesleklerden birini seçen bu genç kadın, tam anlamıyla Türk ulusunun idealleştirdiği aileyi kurmak ister ki kendisi de böyle bir aileden geldiği için kimliğini bulabilmiş, kendisi olabilmiştir;

o, annesinin doğru rehberliğinde yetişmiştir ve evliliğinde, karı koca ilişkisinde takip edeceği yol gösterici yine kendi annesidir. Yeni kuracağı ailede dirliğin, düzenin bozulmaması için annesinin yolundan gidecektir:

Bu yeni evi kurmak için önümde tuttuğum örnek, anamın, babamın kurmuş, içinde bizleri yetiştirmiş oldukları evdi. Bu evde başlangıcından bitimine kadar dirlik, düzenlik bozulmamıştır. Bu evde yetişen adamlar şaşkın yahut haylaz olmadılar. Hepsi yüreklerinde ana, baba, kardeş, yurt, ulus saygısı taşıyan kimseler oldular. (...) Ben öğretmen olduğum için, birçok çocuğu bir arada gördüğüm için, baba ocağı içinde alınan sıkı bir terbiyenin değerini belki başkalarından biraz daha çok bilirim. Bildiğim için de bu yeni evi açarken ona göre hazırlandım. Bizim evimizde babam evin büyüğü idi. Anam babamı nasıl saydı ise, ben de kocamı öyle sayacağım.

Ben o kadınlardan değilim ki evin büyüğü ben olacağım diye tutturup türlü akılsızlıklarla ağzımın tadını kaçırayım. Her eve bir baş ister, o baş da erkek olur. Yaradılışın töresi böyledir.

Esental,1983: 95- 96

Yurt sevgisi, ulus saygısı kazanmada ailenin önemini kavrayan genç kadın, ailede birlik ve huzurun sağlanması için yine kadının geleneğe uygun davranmasını, bir kadının kendisini kocası üzerinden tanımlamasını savunur öyle ki aile birliği bireysel yaşantının çok daha üstündedir, bu birliğin devamı için kadın öğretmenlik mesleğinden bile vazgeçerek kendisini tamamen “evin başı” kocasına ve yuvasına adar. Yeni ulusun bu örnek kadını, sadece ailesine değil, devletine de yürekten bağlıdır. Rüşvet yiyen kocasını boşamaktan geri durmayacak kadar ulus sevgisiyle doludur. En başa ulusun çıkarlarını koymuş, bu çıkarlara ters davranan kocası bile olsa buna göz yummamıştır çünkü bir öğretmen olarak okuttuğu müfredatın önemini bilir ve öğrettiklerini kendi yaşamına uygular. Kocasını gibi bir adamdan ne iyi bir eş ne iyi bir baba ne de yurtsever bir vatandaş olacağının farkındadır. Boşanma kararını alırken bile artık hayatta olmayan ama ona daima doğru rehberlik etmiş annesini düşünür: “*Hayri'nin attığı temeller üzerine ancak, bir sonradan görme, türedi evi kurulabilirdi. Artık iyice anlamaya başladım ki bu adamla benim istediğim ev kurulmaz. Ne yapmalı diye düşündüm. Babam böyle yolsuz bir adam olsaydı, anam ne yapardı? diye kendi kendime sordum.*” (Esental, 1983: 100). Behin'in annesinin aksine onun annesi doğru bir rehberdir ve öğretmen kadın, Behin gibi aile içinde mücadele etmeden boşanır. Genç kadının eril rejimin erkeğe itaat söylemini tam olarak uygulamasına rağmen ailenin kutsallığını kavrayamayan, cinsine atanmış rolleri yerine

getirmeyen kocasından ayrılması Esendal'ın doğru rehberlere rağmen yanlış seçimler yapılabileceğini göstermesinden kaynaklanır ama ona göre, Behin'in hikâyesinde görüldüğü üzere, genç hanımlar bu yanlış seçimlerden, zararlı evliliklerden erken kurtulup yeniden daha sağlam aileler kurmaya yönelik umutlarını kaybetmemelidirler.

“Doğru” anneler, kızlarını da “düzgün” yetiştirip onların sağlam aileler kurmalarını sağlayıp ulusun güçlenmesine katkıda bulunduklarından hep sempatiyle anlatılırlar. “Muzaffer”de olduğu gibi, bu anne ve kızların illa ideolojik bir tutumla ele alınmasına da gerek yoktur; anne kızın özentiden uzak, mütevazı bir hayat sürmeleri sempatiye mazhar olmaları için yeterlidir. Anlatıcı, Mufazzer ve annesini şöyle anlatır: “*Ana kız pek kimsesiz, yoksul kaldılar. Bereket versin kadın tutumlu, Muzaffer de sessizdir. Ana kız, baş başa verip yaşadılar.*” (Esendal 1984: 159). Dikiş dikerek, yağ, yumurta satarak geçimlerini sağlamaya çalışan bu kendi hâllerindeki anne kız çalışkanlıkları, sessizlikleri, isyan etmeyip şartları kabullendikleri, başka yollara sapmadıkları, bu anlamda cinslerine atanmış beklentileri yerine getirdikleri için takdir edilirler. Anlatıcı onların vapur parası verip de İstanbul'a kadar inmelerinin bir yıkım olduğunu söyler (Esendal 1984: 159). Her ne kadar yoksulluklarına dair bir bilgi olsa da bu ayrıntının verilmesi Muzaffer ve annesinin yozlaşmamalarının, başka hayatlara özenmemelerinin nedeninin İstanbul'dan uzak, ev içi bir yaşam sürmeleri olduğunu, bu açıdan “makbul” bulunduklarını düşündürür. Bu hikâyede de sonuç değişmez: Anne ve kızın kurtuluşları yine evliliğe bağlıdır. Esendal'ın hikâyelerinde kadınların değeri hep evlilik üzerinden biçilir. Onların değerli sayılmaları iyi evlilikler yapmalarına bağlıdır ve iyi evlilik için iyi koca seçimini ancak eril söylemin doğru bulduğu annelerin doğru rehberliğinde yapabilirler.

Sonuç Yerine: Kadın Kimliğini Bastırmak İdeal Ulusu Yaratır mı?

Kadın Kimliğini Bastırmak İdeal Ulusu Yaratır mı? sorusuna cevap aramadan önce “*İsmet Hanım*”ın İsmet'ini anmakta fayda var çünkü abisine göre Liz adında yabancı bir kadının aşılacağı fikirler yüzünden yanlış evlilik yapan, bu anlamda hem annesi hem babasının rehberliğinden mahrum kalan İsmet, ilk kez yeni rejimin benimsetmeye çalıştığı eğitimi sorgular: “*Tuhaftır, kadınları ev kadını, aile anası olarak yetiştirmeyi düşünüyorlar, yetiştirdikleri yok ya! Yalnız düşünüyorlar da erkekleri ev erkeği, aile babası yetiştirmeyi hiç düşündükleri yok. (...) Mekteplerde size aile yaşayışı dersi veriyorlar mı? (...) Kızlara da aile dersi olarak pastacılık, biraz bıçkı dikiş gösteriyorlar. Bol bol cebir, hendese gösteriyorlar. Bunlardan sınıfta da bırakıyorlar. Hele bizim mekteplerde! Evleneceksiniz, karşınıza bir adam çıkacak, onunla nasıl*

geçinmeli dersi hiç düşünülmez mi?” (Esendal, 2005a: 104). Hem pastacılık, biçki dikiş gibi geleneksel hem de cebir, hendese gibi modern eğitimler içeren yeni rejimin yeni eğitiminden geçmesine rağmen İsmet “ideal” aileyi kuramamıştır ve aile kurmaya yönelik eğitimin sadece kadınlara ev işlerini öğretmesinden şikayetçidir. Eğitimi sorgulasa da görüldüğü üzere, onun talepleri kadın özgürleşmesine dair değil, eril rejim tarafından her iki cinsin de kontrol altında, aile kurumunu sırtlayacak şekilde yetiştirilmemelerine dairdir. Kendisi gibi kadınlardan ve aile eğitimi almamış erkeklerden millet olamayacağını savunur: *“Benim gibi kadınlarla bir millet yapılamaz. Bu doğrudur. Ancak erkeklere ne demeli? Bu erkeklerle, işte tatalım sizlerle, bir aile kurulur mu? (...) Kurulmaz ya! İşte Nazlı, çocuğu kucığında, evinde yalnız oturuyor. Doğrusunu istersen kocasını da sevmiyor ve beğenmiyor. Bu aile mi? (...) bu ailelerle istenilen milleti kurabilir misin?”* (Esendal, 2005a: 104). Bu düşünceleriyle İsmet, anne rehberliğinden yoksun olsa da doğru rehberin önemini, Esendal’ın istediği biçimde, fazlasıyla kavramış gibidir; ona göre doğru rehberlik yapmak en önce devletin görevidir. Bu görev yerine getirilirken sadece kadınlar değil, erkekler de mutlu aileler kurup yürütebilecek şekilde eğitilmelidir ki millet olmak buna bağlıdır: Ailenin kutsallığını, millet için anlamını kavramış anne ve babalarla onların bu doğrultuda yetiştireceği çocuklarla, kuşaktan kuşağa aktarılabilecek değerlerle millet olunabilir. Bu yüzden doğru rehberlik en başta devletin sonra da onu anlayıp uygulayacak şekilde yetiştirilen anne ve babaların görevidir. Esendal en sorgulatıcı karakterine bile önce kendini değil, ulusu düşündürür; ona göre olması gereken birey olmak, kendi öz benliğini kurmak değildir; ideal ulusun içinde, onun en ideal şekline kavuşması için çalışmaktır.

Esendal’ın ısrarla anlattığı benzer hikâyelere bakılırsa, bu ideal ulusa erişebilmek için en önce kadınlar, kadınlıklarını öteleyip bireysel kimliklerinden ulusal bütünlük için vazgeçmelidir. Onun hikâyelerinde, şüphesiz, erkeklerden/babalardan beklenen, erkek cinsine yüklenen birçok vazife de bulunur ama o vazifelerin aksamamasını sağlamak ya da aksatan erkekten aile reisi payesini geri almak yeni kadından beklenen en büyük görevdir; kadın kendisini aile hayatının yolunda gitmesine adanmıştır. Kamusal alandaki varlığından bedenine kadar denetim altına alınmış, uysallaştırılmış, ahlaki açıdan yozlaşmamış, alafrangalaşma, züppeleşme emaresi göstermeyen, iyi anne, iyi eş, itaatkâr, evini yuvaya dönüştürmeyi bilen yeni kadın ulusun iftihar olacağı, medeni yeni ailenin geleneksel ve millî yanını temsil edecek ve böylece ailenin dağılmamasını sağlayarak ulusal birliği garanti altına alacaktır. Kadınlar ve ulusun geleceği arasında kurulan bu ilişkiyi eril söylem üretir ve bu söylem kadının kendi önceliklerini, onun bireysel ve cinsel

kimliğini göz ardı eder. Esendal da daima bu söylemi içselleştirmiş, sağlam aileler kurarak vatana katkı sağlayacak kadınları, kızlarına yurt sevgisini, ailenin önemini, yetinmeyi, yumuşak huyluluğu, kocaya itaati kavratan anneleri doğru örnekler olarak okura sunmuştur. Ancak hikâyeleri üst üste okunduğunda aslında onun hiç amaçlamadığı başka bir sonuç çıkar. Bu sonuç, kadınların bağımsız ve güçlü özneler olabilmeleri için birinin kızı ya da birinin karısı olmak dışında, eril söyleme eleştirel yaklaşarak kendilerini yeniden var etmeleri gerektiği, değerli hissetmenin tek yolunun iyi annelikten, iyi ev kadınlığından, iyi ev idareciliğinden geçmediği ve ev dışı yaşamda da var olabilecekleri, ancak eşitlikçi bir yaşam tasarısının, kişilerin kendilerini tanıyarak ve kendi seçimleri sonucu kuracakları hayatların mutlu bir ulus yaratabileceği gerçeğidir.

KAYNAKÇA

- Bora, A. (2010). Annesiz Kızlar: Modern Babaların Modern Kızları. *folklor/edebiyat* 16 (61), 7-15.
- Bozdoğan, S. (2008). *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Esendal, M. Ş. (1983). *Otlakçı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Göle, N. (2010). *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hirschma, E. C. ve Thompson C. J. (1995). Understanding the Socialized Body: A Poststructuralist Analysis of Consumers' Self-Conceptions, Body Images, and Self-Care Practices. *Journal of Cons. Res.* 22 (2), 139-153.
- Kümbetoğlu, B. (2010). Değersizleştirme: Kadının Bedeninin Maruz Kaldığı Şiddet. Y. İnceoğlu ve A. Kar (Haz.). *Kadın ve Bedeni: Dişillik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Nagel, J. (2013). Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik. Der. A. G. Altınay, Çev. A. Bora, *Vatan, Millet, Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sancar, S. (2020). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şerifsoy, Selda (2013). Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950. Der. A. G. Altınay, Çev. A. Bora, *Vatan, Millet, Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanıl, B. (2018). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009). *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türkeş, Ö. (2009). Memduh Şevket Esendal. A. İnel (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (1984). *Veysel Çavuş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- _____ (1985). *Bizim Nesibe*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- _____ (2005). *Mutlu Bir Son*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- _____ (2005a). *Gönül Kaçanı Kovalar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- _____ (2015). *İhtiyar Çilingir*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- _____ (ty). *Mendil Altında*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

20.YÜZYIL TÜRKİYE’SİNDEN ANNE ÖYKÜLERİ, ANNE-KIZ İLİŞKİLERİ KONUSUNDA BİZE NE SÖYLÜYOR?

* Fatma Fulya TEPE

ÖZET

II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemleri’nde babaların, çocukların sosyalleşmesindeki ve özellikle kızların eğitimindeki rolünün artması bilinen bir olgudur. Bu çerçevede Türkiye’de erken cumhuriyet dönemini çalışan Ayşe Durakbaşı ve Aynur İlyasoğlu, ilk kuşak orta ve üst sınıf cumhuriyet kızları ile yaptıkları sözlü tarih görüşmelerinde, bu kadınların, kendilerini annelerinden çok babalarıyla ilişkilendirdiklerini, anneleriyle ilgili söyleyecek söz bulamadıklarını, ve annelerinin hikayelerini bastırdıklarını bulmuşlardır. Aksu Bora bu durumu, “babanın kızı” anlatısı içinde kurulan “Cumhuriyet kızı” imgesinin, anneyi ve onun temsil ettiklerini dışarıda bırakmaya dayalı olmasıyla açıklar ve “anne”yi unutmanın kadınlar için kişisel ve toplumsal bir bedeli olduğunu tartışır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarına, yani 1920 ve 1930’lara odaklanan kadın otobiyografilerini çalışan Hülya Adak da, babalarının eseri olarak kodlanan kızların, hikayelerinde kendilerini çocuksulaştırdıklarını, bu çocuksulaştırmanın stratejik bir yol olarak benimsendiğini anlatır. Aksu Bora ise bu çocuk-kadın olma durumunu, “kadınların birer yetişkin haline gelebilmeleri, kendilerinden önceki kadın kuşaklarıyla kuracakları süreklilik ilişkisine bağlıdır- kadınlık, her şeyden önce, anneden öğrenilir çünkü” düşüncesiyle bağlantılandırır.

Annelerin kolektif ve kişisel hafızanın dışında bırakıldığı bu tarihsel arkaplanda, anne-kız ilişkisi hakkında araştırmalara temel alınabilecek tarihsel ve edebi malzemenin çok fazla olmadığını söyleyebiliriz. Bu çalışma, bugüne kadar Türkiye’de derlenmiş ve satışa çıkmış olan tek anne öyküleri antolojisi olan Necati Güngör’ün 2002 tarihli Benim Annem Güzel Annem – Seçilmiş Anne Öyküleri’nde yer alan öykülere odaklanmaktadır. Bu antolojide yer alan 38 anne öyküsünden 27’si anne ve oğul ilişkilerine yer verirken, sadece 11 tanesi anne-kız ilişkilerine kimi zaman çok cılız bir şekilde kimi zaman da daha detaylı bir şekilde yer vermektedir. Bu çalışmanın odaklandığı ve anne-kız ilişkilerinin geçtiği bu 11 öyküden yedi tanesi erkekler, dört tanesi ise kadınlar tarafından yazılmıştır. Bu çalışmada karşılaştırmalı olarak kadın ve erkek yazarların anne-kız ilişkilerini nasıl yansıttığına, bu temsillerin hangi amaçlara hizmet etme potansiyeli taşıdığına ve arkaplanda verilen olgular ile araştırma malzemesi olan kurgunun nasıl ilişkilendirebileceğine bakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Annelik algısı, anne-kız ilişkileri, Necati Güngör

*Doç Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ORCID: 0000-0002-7276-6561, fulyatepe@aydin.edu.tr

GİRİŞ

Anneler, çocuklar için hayatla ilgili her türlü fantezinin sınırsız kaynağı olduğu halde annelik çalışmaları uluslararası literatürde sadece 50 yıllık bir geçmişe sahiptir. Türkiye’de de, anne temasındaki tarihsel ve edebi malzeme çok sınırlıdır ve mevcut malzeme üzerinde de çok az araştırma yapılmıştır. Bu nedenle bu konudaki yayınların sayısı az, annelerin perspektifinin konu edildiği ve anne-kız ilişkilerini konu alan yayınların sayısı çok daha azdır. Bu çalışma, bugüne kadar Türkiye’de satışa çıkmış, 20.yüzyıl odaklı ilk ve tek anne öyküleri antolojisi olan Necati Güngör’ün 2002 tarihli *Benim Annem Güzel Annem – Seçilmiş Anne Öyküleri*’¹nde yer alan anne-kız öykülerine odaklanmaktadır. Bu bölümde söz konusu öykülerde anne-kız ilişkilerinin nasıl yansıtıldığı, bu temsillerin bize anne-kız ilişkileri konusunda ne söylediği ele alınmaktadır. Bu araştırmada incelenen altı anne-kız öyküsünden sadece ikisinde, literatürde anasoylu anlatılarda sık rastlandığı söylenen anne-kız arası nesillerarası güvensizliğin üstesinden gelinerek bir anlaşma sağlanması durumu görülmektedir. Geri kalan dördünde, anne-kız arasındaki güvensizlik, farklılık, ayrı düşme ya da çatışma durumu devam etmektedir ve olduğu gibi kalmaktadır. Bu da, uluslararası literatürdekinden farklı olarak, Türkiye örneğinde anasoylu anlatılarda daha sık rastlanan örüntünün anne-kız arası mesafe, anlaşmazlık ve çatışma olduğu anlamına gelmektedir. Anne-kız arası mesafe, anlaşmazlık ve çatışma ise edebi olgu düzeyinde anneden kıza kadınlık iletiminin kısmi veya sorunlu olabileceğini gösterebilir. Bu çalışma, edebiyat sosyolojisi ve annelik çalışmaları alanlarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Literatür Taraması

Adrienne Rich, annelik konusundaki ilk feminist çalışma olarak bilinen *Of Woman Born* (1976) isimli kitabında, annelik hakkındaki bilginin çok az olduğunu yazmıştır. Marianne Hirsch (1989) ile Brenda O. Daly ve Maureen T. Reddy (1991) ise, kurgusal ve teorik metinlerde annenin bakış açısının eksik olduğunu ve ancak kız evlat üzerinden anneye yer verildiğini belirtmişlerdir. Bu tür anlatılara, Daly ve Reddy *kız evlat merkezli* anlatılar demektedir. Annelerin perspektifinin eksik olduğu bu arkaplanda, *annelik çalışmaları*, kız evladın değil, “annenin sesi”ni analiz etmek ve kuramsallaştırmak üzere ortaya çıkmıştır (Podnieks ve O’Reilly, 2010).

¹ Türkiye’de Necati Güngör’ün anne temasındaki 2002 yılında basılmış ve satışa çıkmış *Benim Annem Güzel Annem: Seçilmiş Anne Öyküleri* başlıklı antolojisinden önce, 1991 yılında Arif Ay, *Anne Hikayeleri* başlıklı bir anne öyküleri antolojisi hazırlamıştır ve söz konusu antoloji T.C. Devlet Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Ancak Arif Ay’ın anne öyküleri antolojisi, Necati Güngör’ün antolojisinin aksine satışa çıkmamış, sadece kütüphanelere ve benzeri kuruluş ve kişilere hediye olarak verilmiştir. Bu kitap bölümünün yazarı Arif Ay’ın satışa çıkmamış bu anne öyküleri antolojisi konusunda da bir araştırma yürütmektedir.

Annenin sesini duyabilmek için önce araştırmacıların annelere yönelmesi, sonra da annelerin, gerçek annelik deneyimlerini inkar etmemeleri, bastırmamaları, saklamamaları, ideal ve ulaşılamaz (fedakar, melek ve mükemmel) annelik maskesinden kurtulmaları gerekmektedir (Maushart, 1999; Podnieks ve O'Reilly, 2010). Böylelikle *anne-merkezli* (matrifocal) anlatılara ulaşmak mümkün olacaktır (Podnieks ve O'Reilly, 2010). İlk defa 1989'da Miriam Johnson tarafından kullanılan bir terim olan anne-merkezlilik terimi, annenin ev içindeki baskınlığından çok annelik rolünün merkezde olmasına, prestijine, kültürel ve toplumsal önemine gönderme yapmaktadır (Johnson, 1989: 226). Annelik çalışmalarında kız evlat-merkezli ve anne-merkezli anlatıların yanısıra son 30 yıldır bir de *anasoylu* (matrilineal) anlatılar ortaya çıkmıştır. Bu terim, Audre Lorde'un "anneanne-anne-kız evlat üçlüsü" olarak adlandırdığı gruba ait, "ya birkaç nesil kadının öyküsünün bir seferde anlatıldığı ya da merkezi karakterin kimliğinin nasıl kadın atalarının etkisiyle oluşturulduğunu gösteren" anlatılardır (Cosslett, 1996: 7). Anasoylu anlatılar çerçevesi, kadınların psişesinin erkeklerinkinden farklı olarak ilişkiler ve bağlantılılık üzerine kurulu olduğunu kabul eden edebiyat eleştirmenlerinin, kadınları ayrı, otonom kişiler olarak değil, ilişkileri içinde çalışmaya başlamalarına bir tür örnektir. Sadece, anasoylu anlatılarda erkek-kadın arasındaki romantik ilişkinin yerini anneanne-anne-kız evlat arasındaki ilişkiler almıştır (Hirsch, 1981: 218). Bu çalışmada anasoylu anlatı, anneanne-anne-kız evlat üçlüsünü veya anne-kız evlat ikilisini kapsayacak şekilde tanımlanmıştır. "Anasoylu anlatılarda çok sık rastlanan genel bir örüntü, nesillerarası ilk korku, güvensizlik ve yanlış anlaşılmanın bir biraraya gelme ya da karşılıklı tanıma anında üstesinden gelinmesidir" (Cosslett, 1996: 8). Tess Cosslett, bu boyut olmaksızın, anasoyluluğun babasoyluluğun hiyerarşik bir nesil çizgisi şeklinde sadece bir ayna-imağı olacağını söylemektedir. Cosslett'in anasoylu ilişkilere babasoyluluk örüntülerini yakıştıramaması, anasoylu ilişkileri idealleştirdiğinin bir göstergesi olabilir. Diğer taraftan anasoylu ilişkiler, nesiller arası eksende, anneden kız evlada kadınlığın iletiminde merkezi bir rol oynadığı için önemlidir ve kız evladın anne ile özdeşleşme sağlamasıyla ve bu özdeşleşmenin hayatın farklı aşamalarında yeniden müzakere edilmesiyle, kuşaklararası farklılık sağlanmış ve kadınlığın iletimi mümkün olmuş olur (Abrevaya, 2001).

Rich, yukarıda ismi geçen 1976 tarihli kitabında annelik hakkındaki bilgimizin sınırlılığından bahsetmenin yanısıra, anasoylu anlatının temeli olan anne-kız ilişkisinin henüz yazılmamış büyük bir hikaye olduğunu söyler (Rich, 1976: 225). Günümüzde ise dünyada, artık, ne anneleri ne de anne-kız ilişkilerini konu alan çalışmaların azlığından bahsetmek mümkün değildir (O'Reilly,

2010: 368; Hirsch, 1981: 201). Annelik çalışmaları son 50 yılda bu temada üretilen çalışmalarla ayrı; ama interdisipliner ve çok disiplinli bir akademik alan olarak varlığını kurmuştur. Hirsch 1981’de o zamanın meselesinin, anne-kız ilişkilerinin karmaşıklığını ve edebi formlar ve yapılar üzerindeki etkisini çalışmak olduğunu söylemişti (Hirsch, 1981: 204). Günümüzde batıda annelik çalışmalarındaki yeni nesil araştırmacılar ise kültürel alanda ideal-mükemmel anne tipini sarsan bekar, LGBTIQ ve göçmen vb. alternatif annelik tiplerinin ana akım kanallarda nasıl temsil edildiğine ve bu temsillerin annelik anlayışımızı ve beklentilerimizi nasıl şekillendirdiğine odaklanmaktadır (Heffernan and Wilgus, 2018: s.14). Buna ilaveten, Andrea O’Reilly, son çalışmalarından birinde ataerkil anneliğin tüm anneler için aynı şekilde işlemediğini, her annenin ataerkil anneliğe aynı şekilde direnmediğini vurgulamış ve “*annenin kültürel konumunun ataerkil anneliğe direnişini nasıl etkilediğini anlamak için ve güçlendirilmiş anneliğe nasıl ulaşılacağı konusunda araştırmalara ihtiyaç olduğunu*” (O’Reilly, 2020: 33-34) söylemiştir.

Buna karşılık Türkiye’de anne temasında son 20 yılda yazılmış önemli sayıda yüksek lisans ve doktora tezi olsa da genelde feminist tarzda yapılmış az sayıda yayın vardır (Sirman, 2020). Bu konudaki ilk çalışmalardan biri de Mübeccel Kıray’ın yaptığı Ereğli’de değişen aile ilişkilerinde annelerin rolünü konu alan 1976 tarihli çalışmadır. Kıray, bu çalışmasında ailenin değişen topluma uyumlanmasında annenin yumuşak bir geçiş için aile içinde hem baba-oğul ilişkisinde hem de kızın aileyle ilişkilerinde tampon rolünü oynadığını, aracılık ettiğini ve böylelikle aile içi krizleri engellediğini bulmuştur. Anne-kız ilişkileri hakkında Kıray şunları söylemiştir:

“Anne-kız ilişkileri kızın okuldan ayrılmasından itibaren yakındır. Kız çocuk sürekli annesiyledir, onunla ev işi yapar, gezmeye birlikte gider, anneye yakın bir arkadaşır. (...) [E]vlilikten önce kız evlat evde bir problem yaşarsa bunu sadece annesi aracılığıyla çözer (...). Yine, hem babası hem ağabeyiyle sorun hakkında kızın çıkarlarına uygun uzlaşma sağlayan annedir. Annenin aracı rolü, günümüz kızının arkadaşlarıyla geçirdiği zaman arttığı için, farklı giyindiği, okula gittiği ve bir ofiste çalıştığı için olağandışı talepleri arttıkça, gittikçe önemli ve zor hale gelmektedir.”

Kıray, 1976: 267-268

Kıray bu araştırmasında, annenin değişen ailede yeni üstlendiği tampon ve aracılık rolünden bahseder; ancak annenin sesi, özneliği konusunda bize veri sağlamaz.

Aksu Bora da, 2001’de yayınladığı çalışmasında Türk modernleşmesinin “kadınların anneliği algılama biçimine ve çocuk yetiştirme anlayışına etkilerini” (Bora, 2001: 78) çalışmıştır. Bora, 1950’li yıllarda anne olan kadın ve onların kızları olabilecek yaştaki kadınlara (toplamda 17 kişi) kulak vermiş, ilk nesildeki kadınların çocuklarını yetiştirirken, kendi annelerini referans almadıklarını, çocuklarını disiplin ve otoritenin önemli olduğu bir mantıkla yetiştirdiklerini bulmuştur. İkinci nesildeki kadınların anlatılarında ise çocuk bakımı için kendi anneleriyle yaptıkları işbirliği sayesinde kendi ayakları üzerinde durabilme ön plana çıkmıştır. Bu kadınlar, çocuklarında hayatla başa çıkabilmede yararlı olacağını düşündükleri bencillik ve güçlenmeyi desteklemişlerdir (Bora, 2001: 97-102).

Son onyılda Türkiye’de annelik konusunda yapılan araştırmalara bazı örnekler vermek gerekirse, sayabileceğimiz çalışmalardan biri Sevi Bayraktar’ın 2011 tarihli çalışmasıdır. Bu araştırmada, Bayraktar, kenar mahallelerde yaşayan çoğu Kürt ve Alevi annelere devlet-STK işbirliğinde verilen anne-çocuk eğitimlerinde orta sınıf makbul anne idealinin iletildiğini, annelerin bu makbul anneliğe ulaşmaya çalışırken kendi etnik, sınıfsal, siyasi kimliklerinden uzaklaştıklarını bulmuştur.² Bayraktar, bu eğitimlere katılan annelerin sonuçta makbul anneler olmak yerine ola ola sadece müstakbel anne olabildiğini söylemiştir. F. İrem Çağlar, anayasa, kanun, kanun hükmünde kararname, tüzük, yönetmelik, kararname, genelge, karar, tebliğ, sirküler vb. belgeleri esas aldığı çalışmasında Türk hukukunun ataerkil bir annelik kavrayışına dayandığını ortaya çıkarmıştır (Çağlar, 2011). Sema Merve İş ise 2013 tarihli yüksek lisans tezinde, kuir ebeveynliği ve bu ebeveynliğin, zorunlu heteroseksüellik, evlilik bağı ve zorunlu ebeveynlik kimliğine karşı çıkış noktalarını çalışmıştır. İş, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim ve ebeveynliğin kesişimini analiz ederek aile ve annelik literatürüne katkı sunmuştur. Emine Nihan Türegün de 2016 tarihli yüksek lisans tezinde, 1970’ler ve 1980’lerde kendini devrimci olarak tanımlayan kadınların “devrimci anne” olmaya yükledikleri farklı anlamları incelemiştir. Diğer taraftan medyada yarışan annelik temsilleri (Akca, 2015 ; Coşkun & Tekdemir Yurtdaş, 2020) ve bekar annelik (Gedik, 2018; Kavas & Gündüz-Hoşgör, 2013) de Türkiye’de son yıllarda üzerinde çalışılan konular arasındadır.

² Burada devlet ve STK’lar tarafından önerilen makbul anne kavramının içeriğinin tartışmalı olabileceği, ancak herkesin özellikle de hapsedici, sorunlu ve kısıtlayıcı sınıfsal, etnik, kültürel, siyasi arkaplanlarından uzaklaşma, bunları geride bırakarak yeni idealler deneme hakkının bulunduğunu söylemek gerekir. Aksi romantize edilmiş, herkesin arkaplanına bağlı kalması gerektiğini savunan zımni bir geleneksellik olur.

Türkiye’de anne temasında çıkan bazı çalışmaların geçmişi kabaca yukarıdaki gibi özetlenebilirken, literatürde annelerin sesini yayınlarda neden duyamadığımız konusunda cumhuriyet tarihiyle bağlantılı bir argüman da bulunmaktadır. 1990’larda kadın çalışmaları alanının öncüleri olan ve erken cumhuriyet dönemini çalışan araştırmacılar, kız-evlat merkezli anlatılar üretmeye yönelmişlerdi. Araştırmalara katılan kızların anlatılarında annelerine pek yer vermedikleri ve özellikle baba-kız ilişkilerini önplana çıkardıkları görülmüştü. Mesela, erken cumhuriyet dönemini çalışan Ayşe Durakbaşı ve Aynur İlyasoğlu, ilk kuşak orta ve üst sınıf cumhuriyet kızları ile yaptıkları sözlü tarih görüşmelerinde, bu kadınların, kendilerini annelerinden çok babalarıyla ilişkilendirdiklerini, anneleriyle ilgili söyleyecek söz bulamadıklarını ve annelerinin hikayelerini bastırdıklarını bulmuşlardı. (Erken cumhuriyet döneminde baba-kız ilişkisini konu alan diğer araştırma örnekleri için bkz: Ağaoğlu, 1984; Durakbaşı, 1998: 48; Arat, 1998: 166; Durakbaşı & İlyasoğlu, 2001: 197; Kabasakal Arat, 2003, Tepe, 2014; Tepe, 2019). Bu çalışmalarda babaların, annelerden daha eğitilmiş olmaları ve aynı zamanda modernitenin evdeki temsilcisi olmaları sebebiyle kızları üstünde etki sahibi oldukları belirtilmektedir (Durakbaşı & İlyasoğlu, 2001: 197; Arat, 1998: 165). Bora da “babanın kızı” anlatısı içinde kurulan “Cumhuriyet kızı” imgesinin, anneyi ve onun temsil ettiklerini dışarıda bırakmaya dayalı olduğunu söyler (Bora, 2010).

Annenin sesinin hem gerçek hayatta hem de literatürde kısılmış olduğu bu arkaplanda Türkiye’de anne-kız ilişkilerini araştıran edebiyat incelemelerinin de tek tük olduğunu söyleyebiliriz. Ayfer Tunç, esas olarak Leyla Erbil’in yazınındaki anneleri konu alan yazısının başında, genel olarak Türkiye edebiyatında anne-kız ilişkisi konusunda da genel bazı saptamalar yapmaktadır:

“Anne ve baba figürü edebiyatta –elbette– çok sık karşımıza çıkıyor. (...) Yazar eğer yazdığı metinde anne figürüyle hesaplaşmak derdinde değilse, oğluna/kızına kucağını açmış, müthiş sevecen ama bir kedi kadar da edilgin bir karakter olarak göze çarpıyor. Annenin varlığı ve niteliği genellikle tartışılmıyor. Çünkü anne var ve hayatta var olduğu biçimiyle yazıda da varolmayı sürdürüyor. Aynı kutsiyet ve iyi niyet halesi ile çevrelenmiş, oğlu/kızı için elinden uzılmaktan başka bir şey de gelmeyen genel kabul görmüş anne tanımına büyük ölçüde uyacak biçimde karşımıza çıkıyor.”

Tunç, 2000: 123

Ceylan Ersun, anne-kız ilişkilerini konu alan dokuz romanı psikanalitik açıdan incelediği yüksek lisans tezinde, “kız çocuğunun kadınlığı öğrenirken annesine ihtiyaç duyduğu, fakat anneden kızına kadınlığın iletiminde sorun olduğu” sonucuna varmıştır (Ersun, 2007: iii). Aynı yıl Burcu Şafak da Füzûzan’ın 20 öyküsünde sosyalist feminist bir bakış açısından maddi ve manevi yoksunluk eksenine anne-kız ilişkileri etkileşimini incelemiştir.

YÖNTEM

Bu çalışma Türkiye’de 20.yüzyıl odaklı olarak anne temasında derlenerek satışa çıkmış tek öykü antolojisi olan Necati Güngör’ün 2002 tarihli *Benim Annem Güzel Annem: Seçilmiş Anne Öyküleri* isimli kitabına odaklanmaktadır. Bu öykü seçkisinde 38 anne öyküsü bulunmakta, bunlardan 27’si anne ve oğul ilişkilerine yer verirken, sadece 11 tanesi anne-kız ilişkilerine yer vermektedir. Anne-kız ilişkilerini içeren bu 11 öyküden sadece altısında anne-kız ilişkileri merkezi bir konumda ya da ön planda yer almaktadır. Bu çalışmanın odaklandığı ve anne-kız ilişkilerinin merkezi önemde yer verildiği bu altı öyküden iki tanesi erkekler, dört tanesi ise kadınlar tarafından yazılmıştır.

Bu bölümde anne-kız ilişkilerini konu alan bu altı öykü yakın okuma tekniğiyle incelenecektir. Yakın okuma tekniği, 1920 ve 1930’larda Yeni Eleştiri Okulu’nun zamanında geliştirilmiştir ve genellikle daha geniş bir soru kapsamında bir yazı parçasının ayrıntılı analizini içerir (Smith, 2016: s. 58). Yakın okuma, “metnin organizasyonu, (...) kelime hazinesinin inceliği, anahtar detayları, argümanları ve çıkarılabilecek anlamları” da dahil olmak üzere “öğrencileri, metnin derin yapılarını incelemeye davet eden” bir teknik olarak tanımlanmıştır (Fisher & Frey, 2012: s. 179). Bazı araştırmacılara göre ise yakın okuma, “bir metinde üstü kapalı olarak bulunan önemli anlamları dikkatli bir şekilde ortaya çıkarmayı ve içselleştirmeyi içermektedir” (Paul & Elder, 2019: s. 9).

Daha önce bahsedildiği gibi, Necati Güngör’ün antolojisi 20.yüzyıl odaklı olup piyasada satışa çıkmış tek anne öyküleri antolojisi olduğu için tercih edilmiş ve bu bölümdeki incelemeye konu olan altı öykü ise anne-kız ilişkilerine merkezde yer verdikleri için seçilmiştir. Bu seçimler amaçlı örnekleme olarak bilinen örnekleme yöntemiyle uyumludur (Chein, 1981). Sharan Merriam’a göre “amaçlı örneklem, araştırmacının keşfetmek, anlamak, içgörü kazanmak istediği konuda en fazla öğretici olabilecek bir örneklem seçmesi gerektiği varsayımına dayanır” (Merriam, 2009: s. 77). Burada ise anne-kız ilişkileri, hakkında bilgi üretmek istenilen tema olduğundan, bahsedilen anne öyküleri antolojisindeki anne-kız ilişkilerine merkezi olarak yer

veren ve aşağıda listesi sunulan altı öyküye odaklanılmıştır. Necati Güngör'ün 2002 tarihli *Benim Annem Güzel Annem: Seçilmiş Anne Öyküleri*'nde anne-kız ilişkisini merkezde tutan öyküler;

Öykü, Basım Yılı	Yazar
İki Ana, İki Kız, 1926	Memduh Şevket Esendal
Pazarlık, 1953	Tahsin Yücel
Ayna, 1968	Leyla Erbil
İskele Parklarında, 1970	Füruzan
Balkon, 1972	Ayhan Bozfirat
Geyikler, Annem ve Almanya, 1982	Nursel Duruel

BULGULAR

İki Ana, İki Kız, Memduh Şevket Esendal (1926)

Esendal'ın bu öyküsü iki kısa parçadan oluşuyor. Öykünün her iki parçası da annelerin, sinirli ve hasta küçük kızlarına kimi zaman sadece yarı başarıyla sonuçlanabilen ilaç içirme ritüelleri hakkındadır. Ne annenin ne de kızın bir adının olduğu ilk öyküde küçük kız sekiz dokuz yaşlarında, ince ve sarı benizlidir. Annesi ona balıkyağı ve kahve içirme amacındadır. Mevsiminde saatler süren bu ilaç içirme ritüeli sırasında anne sabırlı, çok yumuşak, çok yavaştır. Kız ise ilaçtan korkmaktadır ve nazlıdır. Annenin kıza ilaç içirme ısrarı ve kızın içmeme konusundaki inadı arasındaki git geller öykünün konusunu oluşturmaktadır. Öykü annenin kıza ilacı içirmesi, ana-kız çatışmasının sona ermesi ve ana-kız ilişkisinin günlük rutinine dönmesiyle biter.

Öykünün ikinci parçası bu sefer beş altı yaşlarındaki sevimli, sinirli, saz benizli ve ateşi olan kız çocuğu Emine'ye isimsiz annesinin ilaç içirme ritüeli hakkındadır. Kız ilacı içmek istemediğini, ilaçtan korktuğunu söyledikçe annesi onu türlü vaatlerle ikna etmeye çalışır. Bu ilaç içirme ritüeli de annenin ilacın yarısını kızın ağzına yarısını kendi yeni elbisesine dökmesiyle son bulur. Anne yeni elbisesinin kirlenmesine sinirlenmiştir; ama küçük kız sinirin gelip geçici olduğunu bilir. Öykü, annenin kızının hem dengesizliğinden şikayet etmesinin hem de onu sevdiğinin belirtilmesiyle son bulur.

Bu öyküler, anne ve kız çocuğu arasında geçen ilaç içirme vakiasını konu alıyor. Bu anne-kız buluşmasında anneler sabırlı, yumuşak, yavaş, kızlar da hasta, sinirli, ateşli, sarı benizli olarak sunulmaktadır. Bu öykü parçalarında anne-kız ilişkisi başlangıçta çatışmalı olsa da öykü sonuna doğru bu çatışma, kendini anne-kız arası uzlaşma ve anlaşmaya bırakıyor. Baştaki anne-kız arası güvensizlik aşıyor. Annenin kıza ilaç içirmesiyle kız evlatta iyileşme başlıyor. İlaç içirme süreci sonunda nasıl bir fiziksel bir iyileşme süreci başlıyorsa, bu fiziksel iyileşmeye, anne-kız arasındaki ilişkisel iyileşmenin eşlik ettiğini düşünebiliriz. Bu da Cosslett'in sık rastlandığını söylediği anne-kız arası karşılıklı anlaşmayla sonuçlanan anasoylu anlatı örüntüsüyle uyum halindedir. Ayrıca, öykülerden ikincisinde anne ilacı içirirken ilaç yarı kızın ağzına yarı da annenin yeni elbisesine dökülür. Bu hem annenin yumuşaklığını ve nazikliğini hem de anne-kız arası anlaşmaya ulaşmak için her iki tarafın da bir bedel ödediğini, karşılıklı bir fedakarlık yaptığını gösterir. Bu da anne-kız arası nesillerarası güvenin tesis edilmesinin bir aşamasıdır. Buna ilaveten, öyküde hem anne-kız karakterlerinin (biri hariç) isimsiz olması hem de öykünün sadece ilaç içirme ritüelinin anlatımı ile sınırlı olması nedeniyle, öyküdeki ilaç içirme ritüeli bir metafor olarak da düşünülebilir. Diğer bir deyişle, annenin kıza ilaç içirmesi, anne ve kızın aralarındaki çatışmanın üstesinden gelmesi ve bunu uyuma dönüştürmesinin metaforu gibi de algılanabilir.

Pazarlık, Tahsin Yücel (1953)

Muhacir ailede delidolu, hiçbir işte dikiş tutturamayan babanın ölmesinden sonra Ahüzar bacı, kızı Elif'i doğurur. Ahüzar bacı kızı Elif'i yaşatmak için canını dişine takıp çalışmış; gözlerini kaybetmiş ve sonunda dilenmeye başlamıştır. Dilencilikten iş çıkmayınca “tertemiz ve namuslu günleri sona ermiş”, diğer bir deyişle seks işçiliği yapmaya başlamıştır. Ahüzar bacı, öyküde “delik deşik elbiseler içinde, eli yüzü buruş buruş ve saçları bembeyaz” olarak, dokuz on yaşlarındaki Elif ise “yalınayak, yırtık ve kirli fistanıyla” resmedilmiştir. Öykü, Ahüzar bacı'nın dilencilik yaptığı yerde uyanması ve kızı Elif'in ne zaman geldiğini ve onu fazla örseleyip örselemediklerini sormasıyla başlar. Kız ilki kadar zor olmadığını söyler. Buradan kadının kızını seks işçisi olarak çalıştırdığını anlıyoruz. Anne-kız arasındaki bu diyalogdan sonra Halil ve Mustafa isimli iki genç uzaktan Elif'i işaret edip, konuşurlar; biri utanır diğeri parayla değil mi der. Yaklaşmaya cesaret edemezler. Elif anasına geçenlerin niyetinin kendisiyle ilgili olduğunu söyler. Annesi “*Gediciz mi?*” der. Kız “*Gediciz, neyleyim*” der. Kız bir süre sonra “*Ana kız hep böyle götürücüler beni, hep böyle mi yaşayıcık?*” diye sorar anasına. Kadın bu sorudan tüyleri

diken ola ola “*Bir gün etlerin çürüyecek*” diye düşünürken Allahın bir gün onları kurtaracağını söyler. Elif “*Gidek bir gün burdan. Başka bir memlekete gidek! Nasıl olsa muhacir değil miyiz?*” der. Bu arada Halil ve Mustafa ikinci defa ana kıza yaklaşırlar ve gören olur diye çekinirler. Kız “*Ana, biz de zengin olu muyuk birgün? Burada para biriktirik ıcık. Başka bir yere giderik.(...) Dün beni götüren oğlan var ya, o oğlan dedi ki: “Başka memleketlerde kız dükkancılar var” dedi. Ben de bir dükkân açarım orda. Karpuz satarım, üzüm satarım, alma satarım, erik satarım...*” Anası onu dinlemez, aldırmaz, geçmişe odaklıdır. Kız buna hiddetlenir; ama dudaklarını ısırarak kalır. Üçüncü defa Halil ve Mustafa, Ahüzar bacı ve Elif’e yaklaşırlar ve bu sefer konuşurlar, Ahüzar bacı ile pazarlık ederler. Az paraları olduğundan, bahçelerinden sebze, meyve de vermeyi vaat ederler. Anası Elif’e “*Gider misin, ciğerim?*” diye sorar. Kız içini çekip “*neyleyim, giderim*” der. Üçü uzaklaşır. Ahüzar Bacı arkalarından “*çok örselemeyin, çok ötelere götürmeyin*” diye bağırır. Ahüzar Bacı’nın içi yanar ve öykü biter.

Bu öykü yoksulluk içinde sağlığını yitirmiş, çalışamayan ve ne devletten ne de aileden hiçbir geliri olmayan bir annenin dokuz on yaşlarındaki kızını, seks işçisi olarak çalıştırmak zorunda kalışının hikayesidir. Kız para biriktirip başka memleketlere gitme, zengin olma, dükkancı kız olma fikirlerini annesine açmakta; ama annesi bunları duymazdan gelmektedir. Kız buna sinirlenir; ama pek dışarı vuramaz. Yani anne ve kız duygusal ve düşünsel olarak ayrı yerlerdedir. Anne geçmişe takılı kalmış iken, kız geleceğe uzanmak istemektedir. Kızın hala hayalleri ve umutları varken ve alternatif bir gelecek düşleyebiliyorken, anne vazgeçmiştir, geleceğe dair herhangi bir umudu yoktur. Bu yüzden anne ve kız arasında duygusal ve düşünsel düzeyde bir mesafe ve farklılık olduğunu söyleyebiliriz. Çocuk yaştaki kızını satarken içi yanar vaziyette resmedilen anne, içinde bulundukları duruma hapsolmuştur. Sonuçta anne kızı istismar etmekte ve kızı satın almak isteyenler karşısında kıza sanki başka bir seçeneği varmış gibi “*gider misin, ciğerim?*” diye sorarak rızasını alıyor gibi yapmaktadır. Oysa “*gider misin*” diyerek ve “*ciğerim*” diye ekleyerek kızı yönlendirmektedir. Ahüzar bacı kendi çaresizliğini Elif’e bulaştırmakta ve onun gelecek hayallerine de kendini kapamaktadır; kendi geçmişini onun geleceğine yansıtmaktadır. Burada söz konusu olan, yoksulluk ve yeterli bir refah devletinin olmayışı yüzünden annenin kız çocuğunu desteklemek için hiçbir araca sahip olmaması ve annenin kendisi sakat olduğu için bulabildiği tek çarenin kızını seks nesnesi olarak satmasıdır. Bu da insan hayatının değerinin yoksulluk ve sosyal korumanın eksik olmasıyla nasıl araçsallaştırıldığına işaret etmektedir. Artık böyle bir ortamda yırtıcılar ve avların olduğu orman kanunları geçerlidir.

Kısaca anne kız çocuğunu cinsel nesne olarak satarak istismar etmekte ve kendi mağduriyetini böylece kendi neslinden kızının nesline aktarmaktadır. Bu yoksul annenin yıkıcı olduğu bir anne-kız ilişkisidir. Öyküdeki erkekler de, annenin çaresizliğini istismar ederek bir çocuğu seks oyuncağı olarak kullanmaktan çekinmemektedirler. Annenin ve çocuğun gereksinimlerine karşı sadece duyarsız değillerdir; aynı zamanda gereksinimleri aktif olarak istismar etmektedirler. Sadece yoksulluğu zorlaştırmamaktalar; ayrıca onu aşağılayıcı yapmaktalar. Bu anasoylu ilişkide hem düşünsel hem de duygusal düzlemdeki anne-kız ayrılığı, sınıf ve toplumsal cinsiyet kesişiminde meydana gelen bir mağduriyetin anne tarafından nesilden nesile miras olarak aktarılmasına, yani bir yenilgi öyküsü ortaya çıkmasına yol açıyor.

Ayna, Leyla Erbil (1968)

Erbil'in edebiyatında annelerin ele alınışı Türk edebiyatının genelinden farklıdır. Tunç bu konuda şunları söylemektedir:

“(...) Leyla Erbil neredeyse tüm yazdıklarında anne olma halini, annelik kurumunu, hem kişisel hem de sosyal bir ilişki olarak karşısına alıyor. Onun kahramanlarının mutlaka anneleri var. Anneyi karşısına almakla kalmıyor, hesaplaşıyor, oynuyor, oynarken eğleniyor, bizi de eğlendiriyor. Kimi zaman anne yüzünden canı acıyor, bizim de canımızı acıtıyor. Ama bütün bunların ötesinde, anneyi soyuyor, çıplaklaştırıyor ve ardındaki kadını gösteriyor, bütün kutsiyetinden “kurtarılmış”, bedenini istediği hazları fütursuzca aklından geçiren; yaşlı, bitkin ve hatta bunamış kadınları müthiş bir ironiyle anlatıyor.”

Tunç, 2000: 123

Ayna öyküsündeki anne de bu çizgiye uymaktadır.³ Bu öykü sırf anne-kız ilişkisi hakkında değil; ama anne-kız ilişkisi öyküdeki önemli ilişkilerden biri olarak geçmektedir. Öykü, iki göbek İstanbullu olan, Paşa kocasından dul kalmış yaşlı bir kadının kızına, oğluna, kendine, kapıcısına ve başkasına geçmişi ve şimdisi hakkındaki konuşmalarını içermektedir. Yaşlı kadın, hareketli ve kalburüstü bir hayat yaşamış, paşa kocasının ölümünden sonra evlenmeyip, kızını ve oğlunu büyütmiş ve okutmuş olduğundan kendini fedakar olarak görmektedir. Kendini devrimci olarak gören oğlu, şimdi, Güney Amerika'ya gidip ölmeden en az iki Amerikalı öldürmeyi

³ Leyla Erbil'de anne ve kız temsilleri hakkında benzer yorumlar için bkz: Baş, S. (2012). Leyla Erbil'in Öykülerinde Kadın Kimliği ve Başkaldırı. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 38.

hedeflediğinden çekip gitmiştir. Kızı ise annesinin malı mülkü sırf kendisine kalacağından sevinmektedir. Kızı kadının gündelik ihtiyaçlarının karşılanmasında aracılık etmekte; ama bu arada annesinin görmediğini zannederek gizli gizli kapıcıyla sevişmektedir; kadının çok önem verdiği pırlanta yüzüğü ise kapıcı tarafından çalınmıştır. Kızı ayrıca her gün annesinin yemeğine azar azar zehir koymaktadır. Yalnız kalmak istemeyen yaşlı kadın bunların farkında olmadığından sanılmasından dolayı sevinmektedir. Kadın öyküde geçmiş yaşamından bahsederken çocuklarını küçükken cinsel oyunlar oynarken yakaladığını ve bu yüzden onları cinsel organlarından yaktığını, bir daha da böyle oyunlar oynayamadıklarını söyler. Anne, çocukları hakkında “*ikisi de yaralı olduklarından sevişemezler*” der. Anne çocukların cinsel organlarını yaktığında, sadece onların tabu olan “kardeş aşkını” değil, genel olarak sevme ve şefkat kapasitelerini de yakıp yok etmiştir. Anne “kötü” aşkı yok etmeye çalışırken, genel aşkı, sevgiyi de yok edip kendisini çocuklarının sevgisinden mahrum bırakmıştır. Oğul evi birkaç Amerikalı öldürmek için terketmiştir, kız annesini her gün zehirlemektedir. Her iki çocuk da katil olma tutkusuna sahip hale gelmişlerdir. Annesinin küçükken kızı cinsel cezalarla istismar etmesinin ardından, annesi yaşlanıp kızı bağımlı olduğunda, bu sefer kızı onu istismar etmektedir. Anne-kız arasında bir istismar döngüsü var. Bu öyküde de anne tarafından başlatılmış yıkıcı bir anne-kız ilişkisi görüyoruz. Öykünün sonunda anne-kız arasındaki anlaşmazlığın üstesinden gelinememektedir.⁴

İskele Parklarında, Füzûzan (1970)

Bu öykü daha önce anne-kız ilişkileri açısından Burcu Şafak tarafından ele alınmıştır. Şafak, bu öyküyü annenin “ataerkil düzeni ve erkeğin evi geçindirme rolünü benimseyişinin, öyküde aktarılan yoksunluk ve anne-kız ilişkisi üzerindeki etkisi” bakımından değerlendirmiştir ve annenin kızını, evlenmek yoluyla yoksulluktan çıkma planlarının önünde bir engel olarak gördüğünü belirtmiştir (Şafak, 2007: 31). Ancak Şafak, anne-kız ilişkisini anasoylu anlatılarla ele almamıştır. Öykü, on ay önce kocasını iş kazasında kaybettiği için daha da yoksullaşmış 30 yaşlarındaki kadının hava almak için altı-yedi yaşlarındaki kızıyla gittiği deniz kenarında aklından geçen, geleceğe dair umutsuz düşünceleri, kızıyla olan tek tük konuşmaları ve gözlemlerini konu almaktadır. On yıl öncesinin nikahlık kıyafetleri içinde, elindeki eski kirli kemik rengi deri çantasıyla tarif edilen kadın, çocuk uğruna her şeyi feda ettiğini düşünmektedir. Kız çocuğu ise ter kokusu yayılan lastik çizmeleri, sıska bacaklarını örtmeyen kısa giysisi, kısa

⁴ Leyla Erbil Ayna isimli öyküsü’nün başka bir yorumu için Gülşah Kandemir’in 2016 tarihli *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*’nde yayınlanan “Leylâ Erbil’in Öykülerinde Kadınlar ve Çocuklar” isimli çalışmasına bakabilirsiniz.

saçları ile betimlenmektedir. Annesi kızının uslu, biraz da inatçı, zayıf olduğunu düşünmekte, büyümesinin durduğunu gözlemlemekte; ama bu duruma artık üzülemediğinin farkına varmaktadır. Anne kızının onu yaşından küçük gösteren aptal ifadeli bir yüzü olduğunu düşünürken, kızı annesini çok beğenmektedir. Anne bir yıldır yıkanmadığını ve kızını ise hiç yıkayamadığını aklından geçirir. Burada kadının temizlik gibi hayatın bazı temel unsurlarından vazgeçtiğini, yani yenildiğini anlamaktayız. Aslında olmuş olan kocanın ölümüyle kadın ve kocası arasında yapılmış olan ataerkil kontratın ihlal edilmesidir. Bu kontrata göre kocasının dışarıda çalışıp para kazanması, kadının çocuk doğurup, büyütüp, ev işleriyle ilgilenmesi gerekiyordu. Oysa adam ölerken, üstüne düşeni yapmamış oldu. Kontrat böylece lağvoldu. Kadın adamı öldüğü için suçlamaktadır ve hayatta bir şeyler yapmak, çocuğunu sevmek için motivasyonu bulunmamaktadır. Annenin gelirsiz yaşamında kızıyla iletişimi zayıftır; mesela çocuk annesinin dikkatini sokakta gördüğü bir subayın kılıcına çekmeye çalıştığında “(...) *kadın çoğunlukla, çocuğun görmesi için uyardığı şeyleri görmemiş olurdu*” (s. 280). Kadın çocuğu ciddiye almamakta; hatta onunla alay etmektedir. Mesela çocuk vapurların arkasındaki köpüklerin nereden çıktığını sorduğunda, annesi “-*Gemiciler çamaşır yıkayıp suyunu döküyorlar*” der. Kadın, çocukla olan diyaloglarında çocuğun sorduğu sorular karşısında onun aptal olduğunu düşünmektedir. Yani anne kızını doğrudan aşağılamaktadır. Bu öyküde anne-kız ilişkisinin, bir eşitsizlik eksenini olarak sınıf ile etkileşimini görmekteyiz. Daha spesifik olarak anne-kız ilişkisinin alt sınıf koşullarla nasıl etkileştiğini görüyoruz. Alt sınıf koşullar, gelirsizlik, işsizlik, mesleksizlik, barınacak yere sahip olmamak ile karakterizedir. Bu koşullarda herhangi bir devlet ya da aile desteği bulamayan anne-kız ikilisinin toplumsal dışlanmaya maruz kaldıkları söylenebilir. Toplumun dışında kalmış anne kendi ihtiyaçlarını karşılayamamakta, intihar etmeyi düşünmektedir. Bu koşullar altında kızının ihtiyaçlarını da karşılayamamaktadır ve kızına olan ilgisini kaybetmiştir. Hatta kadın kızının olmadığı bir hayatı düşlemektedir. Kısacası yukarıda sayılan alt sınıf koşullar yıkıcı bir anne-kız ilişkisine yol açmaktadır. Kadın öykünün sonuna doğru, kızı okula yazdırırsa, iş arayabileceğini düşünür; ama kızın okul ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir ekonomik kaynağı olmadığı için çözümsüzdür. Bu sorunu çözse bile şehirde nereden iş bulabileceği konusunda hiçbir bilgisi olmadığından karamsardır. Öyküye hakim olan zayıf, sağlıksız ve güven duygusundan yoksun anne-kız ilişkisi, anne kızın durumlarıyla ilgili ortak bir zeminde yapıcı bir sonuca ulaşmalarıyla bitmemekte, bu açıdan da karşılıklı bir anlayışın sağlandığı anasoylu anlatı örüntüsüne uyum göstermemektedir.

Balkon, Ayhan Bozfırat (1972)

Balkon'da aynı aileden beraber yaşayan üç nesil kadının (anneanne, anne ve kız evlat) evde kendi aralarında geçen diyaloglarına yer verilerek anneanne-anne-kız ilişkileri gösterilmektedir. Öykü, genç kızın evlerindeki parmaklıksız balkona çıkıp aşağıdaki sokağı seyretmesinin sürekli olarak annesi tarafından engellendiğini söylemesi ve bundan şikayet etmesiyle ile başlar. Daha sonra anne de konuşma sırasında kendi annesinin ona karşı müdahaleci tutumundan bahseder: *“Her şeyime karışırısın (...). Oldum bittim karışırısın. Hala da karışıyorsun. Koskoca kadın oldum, hala attığım her adımın hesabını vereyim istiyorsun”*. Arkasından genç kız irkilerek ne annesi ne de anneanesi gibi olmak istediğini söyler. Annesi neden kendisine benzemek istemediğini sorduğunda genç kız, küçüklüğünde annesinin hep kötü bir şey olmasını beklediğini, yağmurun bile çamaşır yıkadığı zamanlarda onunla zıtlaşmak ve onu üzme için yağdığını söylediğini ve kendisinin de annesinin bu söylediklerine inanarak büyüdüğünü söyler. Bu noktadan sonra annenin kendi kendine kısık sesle konuştuğu bir bölüm gelir: *“Yaşamı nedir ki bir kadının? (...) Kadınların ömürlerinin çoğunu beklemek alır. Hep bekler. Gençken iyi şeyler bekler. Her geleceğin iyi olduğuna inanır. Sonra sonra bakar ki... Önceleri anasından babasından bekler. Bulamaz tabii. Bu kez kocasından beklemeye başlar. Her şeyi kocasından bekler. Gene bulamayınca çocuklarına sarılır tüm gücüyle. Yüklendikçe yüklenir çocuklarına!”*. Bu alıntıda anne, kızına karşı sınırlamacı tutumunun temelinde ataerkil anneliğinin yattığını itiraf ediyor gibidir. Açıklamak gerekirse: Kadın başlangıçtan beri ilk önce ailesi tarafından, sonra kocası tarafından seilmeyi beklediği pasif bir konuma konulmuştur. Beklediği sevgi ailesi ve kocası tarafından verilmeyince sonunda sevgi için çocuğuna dönmüştür. Çocuğu istediği sevgiyi veremediğinde, onu reddetmiştir ve böylece başka bir ret ve sevgi özlemi döngüsü başlamış olur. Öyküde daha sonraki bir yerde kız, annesinin hiçbirşeyden memnun olmadığını, geçmişte de şimdi de herşeyine karıştığını söyler. Bunun ardından anne de bu davranışını kızın çocukken hiç söz dinlememesi ve sürekli sokakta kendini yaralamasıyla gerekçelendirmeye çalışır. Bu sırada anneanne devreye girerek annenin çocuğu oynamak için serbest bırakmak yerine eve hapsedmeye çalıştığını söyler, bu yüzden de çocuğun dışarı çıktığı zaman delicesine koşup kendini yaraladığı yorumunu yapar. Bu noktada anne de, kendi annesinin hep onu kısıtladığını, bir kusur bulduğunu ve suçladığını söyleyerek onun anneliğine eleştirisini yapar. Yani öyküde önce kız, sonra anne, sonra yine kız ve sonra yine anne sırayla kendi annelerinden şikayet etmektedir. Öyküde, ayrıca anneanne, torun ve kızıyla olan konuşmalarında yer yer yaşlıların istenmediği duygusunu

işleyerek, bu üçlüde en güçsüz konumda olanın kendisi olduğunun altını çizer. Öykünün sonunda, kapı çalar ve annenin balkon kapısına duvar ördürmek için bir usta çağırdığı anlaşılır. Balkon kapısına duvar örülmesiyle, kızı heyecanlandıran balkon tamamen ortadan kaldırılmış olacaktır. Öykü, kızın buna tepki olarak yapmayı hayal ettiklerinin gözlerine yansıyan parıltısıyla biter. Bu öyküde hem anneanne hem de anne, kızları tarafından sınırlamacı, kontrolcü ve müdahaleci olarak algılanmaktadır. Öyle görünüyor ki bu sınırlamacı, kontrolcü ve müdahaleci anne modeli, çatışmalı ilişkilerine rağmen anneanneden anneye iletilmiştir. Bu da çatışmalı anne-kız ilişkilerinde de anne-kız özdeşleşmesinin mümkün olabildiğini gösteriyor. Kız ise ne anneannesine ne annesine benzemek istemektedir. Az önce söylendiği gibi burada hem anneanne- anne hem de anne-kız ilişkileri çatışmalıdır. Kız öyküde düşünce düzeyinde isyankar olmasına rağmen, davranış düzeyinde annesine henüz karşı gelmemiştir; ama geleceğini sezdirmiştir. Öykü, balkona parmaklık örmek için usta gelmesi, anne-kız arasındaki fikir farkının balkona örülen duvarla somutlaşması ve bunun gelecekte başka fiziksel ayrı düşürlere gebe olduğunun sezdirilmesiyle biter. Bu anasoylu ilişkilerin sunulduğu öyküde, hem anneanne-anne hem de anne-kız ilişkileri, Cosslett'in söylediği gibi nesiller arası güvensizliğin karşılıklı üstesinden gelinmesiyle sonuçlanmamaktadır. Ama buna rağmen, öyküye göre en azından anneanneden anneye aralarındaki çatışmalı ilişkiye rağmen bir annelik modeli (ki bu sınırlamacı, müdahaleci ve kontrolcü bir annelik modelidir) iletilmiştir. Yani anasoylu ilişkiler hem anne-kız anlaşmazlığıyla hem de buna rağmen bir ölçüde anne-kız özdeşleşmesiyle sonuçlanabilmektedir.

Geyikler, Annem ve Almanya, Nursel Duruel (1982)

Bu öykü babası önceden Almanya'ya işçi olarak gitmiş; ancak orada düzensiz bir yaşama geçtiğinden ailesine bakmamaya başlamış bir kız çocuğunun bakış açısından anlatılıyor. Öykü, bir gece vakti İstanbul'da uzak bir aile dostunun evindeki bir odada geçiyor ve önce anneanne- anne arasındaki, sonra anne-kız arasındaki konuşmalara ve olaylara dayanıyor. Ailenin Türkiye'deki kısmı anneannenin eşinden kalan dul maaşıyla geçinmektedir. Annenin ertesi sabah, Almanya'daki eşinin yanına, ona son bir şans teklif etmek ya da orada yeni bir hayata başlayıp çocuklarına bakabilmek ve çalışma hayatına girmek için gitmesi söz konusudur. Bütün bunları kız çocuğu öykünün ilk yarısında anneannesine ve annesi o gece fısıldayarak konuşurken duyar. Annesi yatmak için aynı yatağı paylaşmak üzere kızının yanına geldiğinde, çocuk kendini engellemeye çalışmasına rağmen ayrılık gözyaşlarını tutamaz; ağlar. Sonunda annesi dayanamayarak hem “yeter” der, hem de ona sarılır ve sevgi gösterir. “*Anadan ayrılmak zorsa,*

evlatlardan ayrılmak daha zor” der. Buradan sonra çocuk, ailesinin mutlu bir atmosferde derede kilim yıkadığı ve annesinin dünyadaki en güzel ve güçlü kadın olduğu bir rüya görür. Uyandığında annesi bir saat önce yola çıkmıştır. Çocuk ağlayacak gibi olur; ama büyümek, mutlu düşleri gerçekleştirmek için savaşmaya karar verir.

Bu öykü sınıf eksenıyla anne-kız ilişkisi etkileşimini konu almaktadır. Daha spesifik olarak, kısıtlı ekonomik kaynaklar nedeniyle anne-kız çocuk ayrılma öyküsüdür. Anne ve kızın gece yataktaki konuşması, çocuğun üzüntüsünün annesinin üzüntüsü olduğunu, karşılıklı fedakarlığın yapıldığını ve annenin kıza onu sevdiğine dair güvence verdiğini gösterir. Kız çocuk annesinin sevgisinden emin olduğu için, uyandığında büyümek ve mutlu aile düşlerini gerçekleştirmek için, ağlamak ya da anne kaybı nedeniyle yas tutmak yerine savaşmayı seçer; kendisine umutlu bir gelecek düşlemek için izin verir. Bu öyküde anne ve kız tarafları arasındaki mesafe, öykünün sonunda anne-kızın beraberce üstesinden geldiği bir buluşmayla sonuçlanıyor. Ekonomik sorunlar anne ve kızı ayrılığa zorluyor; bu ayrılma durumu anne ve kız arasında fiziksel mesafe yaratsa da duygusal mesafe yaratmıyor. Gelecek anne için potansiyel, kız için umut doludur.

SONUÇ

Annelik ilişkisel bir kavramdır. Çünkü anne olmak, bir kişinin kendi başına olabileceği bir şey değildir. Anne dışında bir de çocuğun varlığını ve bu iki özne arasında bir anne-çocuk ilişkisinin varlığını gerektirir. Anne-çocuk arasındaki bu ilişkisellik, anasoylulukta anne-kız evlat arasındaki ilişki olarak somutlaşmaktadır. Bu çalışmadaki öykülerin hepsi anneanne-anne-kız evlat ilişkilerini ya da anne-kız ilişkilerini içeren anasoylu anlatılardır. Bu anne kız ilişkilerine yer veren anasoylu anlatılarda dikkat çeken bir nokta, babaların etrafta olmamasıdır. Bu öykülerde babalar ya ölmüş ya da uzaktadır. Öyle görünüyor ki anne-kız ilişkileri sadece baba öldüğü veya etrafta olmadığı zaman görünür olabiliyor. Buna rağmen dikkat çeken bir diğer nokta da annenin kız çocuk için doğal, vazgeçilmez bir figür olarak sunulmasıdır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Cosslett, anne-kız arasındaki nesillerarası ilk korku, güvensizlik ve yanlış anlaşılmanın, bir biraraya gelme ya da karşılıklı tanıma anında üstesinden gelinmesinin, anasoylu anlatılarda karşımıza çok sık çıkan bir örüntü olduğunu; bu boyut olmaksızın, anasoyluluğun, babasoyluluğun hiyerarşik bir nesil çizgisi şeklinde sadece bir ayna-imajı olacağını söylemişti (Cosslett, 1996: 8). Ancak bu çalışmada daha önce Cosslett’in bu önermesinin anasoylu anlatıların, bir idealleştirmesine dayandığı da söylenmişti. Bu çalışmadaki öykülerden sadece *İki Ana, İki Kız* ve *Annem, Geyikler ve Almanya* öykülerinde anne-kız arası

güvensizliğin üstesinden anne-kız olarak beraberce gelme deneyimlenmektedir. Geri kalan dört öykünün hepsinde anne ve kız taraflar arasındaki ilişkide başta bulunan duygusal farklılık ya da ayrılık öykünün geri kalanında da devam etmekte, öykü bazen de fiziksel ayrı düşme ile veya anlaşmazlıkla sonuçlanmaktadır. Diğer bir deyişle bu dört öyküde, öykünün başındaki anne-kız arası ilk güvensizlik, öykü sonunda da tekrarlanmakta, netleşmekte, tazelenmekte ve söz konusu anne-kız ilişkisinin güvenli olmadığı konusunda bir karşılıklı anlaşma oluşmaktadır. Bu anlamda, Cosslett'in anasoylu anlatıların sık rastlanan teması konusunda söylediklerinin Türkiye bağlamında geçerli olmadığını söyleyebiliriz. Yani Türkiye'de, anasoylu anlatılarda çok rastlanan örüntü, anne-kız arasındaki nesillerarası ilk korku, güvensizlik ve yanlış anlaşılmanın kız-anne ikilisinin bir biraraya gelmesi ya da karşılıklı tanıma anında üstesinden gelmesi değildir. Bunun yerine Türkiye'de anasoylu anlatıları daha çok karakterize eden örüntü, nesillerarası ilk güvensizliğin öykünün bitimine dek devam etmesi ve duygusal ve bazen de fiziksel ayrı düşme ile ya da anlaşmazlıkla sonuçlanması olarak görünmektedir.

Cumhuriyet tarihinde 20.yüzyıl odaklı ve anne temalı olup da satışa çıkmış tek öykü antolojisindeki anne-kız ilişkilerine yer veren altı öyküden dördünde anne-kız ilişkilerinin karşılıklı güven içermeyen, sonunda tarafların bir anlaşmaya varmadığı, yıkıcı ilişkiler olarak temsil edilmesi ise anlamlıdır. Söylendiği gibi kadınlık anneden öğrenilir. Oysa bu öykülerde, kızların annelerinden öğrenebileceği sadece güvenli olmayan ve yıkıcılıkla dolu bir kadınlıktır. Ayrıca, bu öykülerden bazılarının anne-kız yenilgi öyküleri olduğunu da göz önünde bulundurmalıyız. Bu çalışmada kullanılan anlatıların, toplumsal koşulların aynası olarak işlev gördüğü düşünüldüğünde, elimizde anneler üzerindeki ataerkil baskının en azından dolaylı bir kanıt olduğunu söyleyebiliriz. Bu ataerkil baskı, kadınların kendine güveninin ve kızlarına pozitif bir kadınlık iletimi yeteneğinin altını oymaktadır.

KAYNAKÇA

- Abrevaya, E. (2001). Anneden kıza kadınsılığın iletimi. İçinde: *Psikanaliz ve Kadınlık*, (s. 43–53). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Ağaoğlu, S. (1984). *Bir ömür böyle geçti: Sessiz gemiyi beklerken*. İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi.
- Akca, E. B. (2015). Medyada annelik temsilleri ve anne savaşları: Haftanın annesi yarışma programının analizi. *Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies*, 16(2): 91–112
- Arat, Z. (1998). Educating the daughters of the republic. İçinde: Z. F. Arat (Ed.), *Deconstructing images of Turkish woman* (s. 175–181). New York: St. Martin's Press.

- Bayraktar, S. (2011). *Makbul anneler müstakbel vatandaşlar: Neoliberal beden politikalarında annelik*. İstanbul: Ayizi yayınları.
- Bora, A. (2001). Türk modernleşme sürecinde annelik kimliğinin dönüşümü. İçinde: A. İlyasoğlu & N. Akgökçe (Ed.ler), *Yerli bir feminizme doğru* (s. 77–105). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bora, A. (2010). Annesiz kızlar: Modern babaların modern kızları. *folklor/edebiyat*, 16(61), 7–15.
- Chein, I. (1981). Appendix: An introduction to sampling. İçinde: L. H. Kidder (Ed.), *Selltiz, Wrightsman, and Cook's research methods in social relations* (s. 418–441). Holt, Rinehart and Winston.
- Cosslett, T. (1996). Feminism, matrilinealism, and the 'house of women' in contemporary women's fiction. *Journal of Gender Studies* 5(1), 7–17.
- Coşkun, H., & Tekdemir Yurtdaş, G. (2020). "Mesih annelik": Sosyal medyada inşa edilen annelik kimliğinin söylem analizi. *Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies*, 21(1), 69–88.
- Çağlar İ. F. (2011). Türk hukuk mevzuatı çerçevesinde annelik. İçinde: S. Sancar (Ed.), *Birkaç arpa boyu... 21. yüzyıla girerken Türkiye'de feminist çalışmalar Cilt: 2* (s. 915–943). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Daly, B. O., & Reddy, M. T. (1991) *Narrating mothers: Theorizing maternal subjectivities*. Knoxville: University of Tennessee Press.
- Durakbaşı, A. (1998). Cumhuriyet döneminde modern kadın ve erkek kimliklerinin oluşumu: Kemalist kadın kimliği ve 'Münevver Erkekler'. İçinde: A. Berktaş Hacımırzaoğlu (Ed.), 75. *Yılda kadınlar ve erkekler, "Bilanço 98" Kitap Dizisi* (s. 29–51). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Durakbaşı, A., & İlyasoğlu, A. (2001). Formation of gender identities in republican Turkey and women's narratives as transmitters of 'Herstory' of modernization. *Journal of Social History*, 35(1), 195–203.
- Ersun, C. (2007). Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze Türk romanlarındaki anne-kız ilişkilerinin psikanalitik incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Bilim Dalı.
- Fisher D., & Frey, N. (2012). Close reading in elementary schools. *The Reading Teacher*, 66(3), 179–188.
- Gedik, E. (2018). Single mothers doing family: Re-forming traditional family in Turkey. *Journal of Sociological Research*, 21(1), 71–101.
- Greenham, D. (2019). *Close reading: The basics*. Routledge.
- Güngör, N. (2002). *Benim annem güzel annem: Seçilmiş anne öyküleri*. İstanbul: Bulut.
- Heffernan V., & Wilgus G. (2018). Introduction: Imagining motherhood in the twenty-first century—Images, representations, constructions. *Women: A Cultural Review*, 29(1), 1–18.
- Hirsch, M. (1981). Mothers and daughters. *Signs*, 7(1), 200–222
- Hirsch, M. (1989). *The Mother/daughter plot: Narrative, psychoanalysis, feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
- İş, S. M. (2013). Tracking the invisible: Queer approaches to parenting and family in Turkey. Sabancı Üniversitesi, Kültürel Çalışmalar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Johnson, M. (1989). *Strong mothers, weak wives: The search for gender equality*. Berkeley: University of California Press.

- Kabasakal-Arat, Z. F. (2003). Where to look for the truth: memory and interpretation in assessing the impact of Turkish women's education. *Women's Studies International Forum*, 26(1), 57–68.
- Kavas S., & Gündüz-Hoşgör, A. (2013). The parenting practice of single mothers in Turkey: Challenges and strategies. *Women's Studies International Forum*, 40, 56–67.
- Kıray, M. (1976). Changing roles of mothers: Changing intra-family relations in a Turkish town. İçinde: J. Peristiany (Ed.), *Mediterranean family structures* (s. 261–271). London: Cambridge.
- Maushart, S. (1999). *The mask of motherhood: How becoming a mother changes our lives and why we never talk about it*. New York: Penguin Books.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass.
- Paul, R., & Elder, L. (2019). *How to read a paragraph: The art of close reading* (2nd ed.). Rowman & Littlefield.
- Podnieks, E., & O'Reilly, A. (2010). Introduction: Maternal literatures in text and tradition: Daughter-centric, matrilineal, and matrifocal perspectives. İçinde: E. Podnieks & A. O'Reilly, *Textual mothers/maternal texts: Motherhood in contemporary women's literatures* (s.1–27). Waterloo, ON: Wilfred Laurier Press.
- Sirman, N. (2020). Feminizm, annelik ve çetrefilli halleri. İçinde: F. Saygılıgil & N. Berber (Ed.ler), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce, feminizm* (s. 549–559) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, B. H. (2016). What was 'close reading'? A century of method in literary studies. *Minnesota Review*, 87(1), 57–75.
- Şafak, B. (2007). Füzûzan'ın öykülerinde anne-kız ilişkisi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tepe, F. F. (2014). Women's liberation in Turkey before the 1980s: The case of Nezihe Kurtiz. *Journal of International Women's Studies*, 15(2), 299–318.
- Tepe, F. F. (2019). Babaların kızların eğitimi ve kariyeri için verdiği destek ve bu desteğin sınırları: Erken cumhuriyet döneminden bir örnek. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 303–308.
- Tunç, A. (2000). Annelerin "dayanılmaz" ağırlığı. *Kitap-lık*, 43,122–127.
- Türegün, E. N. (2016). Being a mother and a revolutionary: Experiences of motherhood among revolutionary women in 1970s-80s Turkey. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sabancı Üniversitesi.

FEDAKÂR BİR ANNE VE İDEALİST KIZININ ROMANI: REFET

* Gonca ARKON TEKİNEL

ÖZET

Türk Edebiyatı'nın öncü kadın yazarı Fatma Aliye Hanım (1862-1936), hemen bütün eserlerinde kadınların okuyup meslek sahibi olmaları gerektiği fikrine dikkat çeker. Refet (1896) romanında da bir genç kızın türlü imkânsızlıklara rağmen, büyük mücadeleler vererek öğretmen olmasını işler. Eşinin ölümünden sonra, evdekilerden zulüm gören Binnaz, kızı Refet'i yanına alarak Anadolu'dan İstanbul'a gelir. Tek hedefi, Refet'i okutmak ve bir meslek sahibi yapmaktır. Yaşadıkları maddî ve manevî zorluklara yenilmeyen Refet, Dârülmuallimât'taki eğitimini tamamlayarak öğretmen olur. Fatma Aliye Hanım, bu romanında kadınların çalışma hayatı içinde yer alma zamanının geldiğini vurgular. Bu durumu da iki boyutlu ele alır: Çalışan kadın hem topluma hizmet edecek hem de bir erkeğe ihtiyaç duymadan, tek başına hayatını kurabilecektir. Bu mücadele sırasında Refet'in en büyük desteği, fedakâr annesi Binnaz'dır. Binnaz ve Refet üzerinden yazar, kadınların çalışarak ayakta kalabileceklerini, kendilerine iyi bir gelecek hazırlayabileceklerini ortaya koyar. Binnaz, zorluklar altında çalışarak kendisinin ve kızı Refet'in kaderini değiştirir. Romanın sonunda öğretmenlik hakkını elde eden Refet, azmi ve idealizmi ile diğer yazarlara da ilham kaynağı olur. Reşat Nuri'nin Çalıkuşu romanında Feride'nin şahsında Refet'in daha gelişmiş bir örneği görülür. Böylece kadınların okuyup çalışması gerektiğine, çalışan kadın için de en uygun mesleklerden birinin öğretmenlik olduğuna işaret edilir. Bu çalışmada içerik çözümleme yöntemiyle metinden elde edilen veriler, tematik incelemeye tabi tutulmuştur. Binnaz ve Refet'in içinde bulundukları olumsuz şartları anne-kız dayanışması ile yenerek yeni bir hayat kurmaları ve Refet'in öğretmenliğe uzanan zorlu süreci ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye Hanım, anne-kız ilişkileri, kadın algısı, toplumsal cinsiyet

GİRİŞ

Aile, çocukların ilk davranış kalıplarının oluştuğu, çok yönlü gelişimin gerçekleştiği en küçük toplumsal birimdir. Dünyaya geldiği günden itibaren çocuğun davranışları ve kişiliği önce ailesiyle, daha sonra çevresindeki insanlar aracılığıyla şekillenmektedir. Ailede özellikle anne; çocukla yoğun ilişki içinde olan, çocuğun bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal yönden gelişimini etkileyen en önemli kişidir. Çocuk, hayatı anne kavramıyla özdeşleştirir. Bebekliğin ilk evrelerinde bebek için tek nesne annedir. Anneyle herkesi dışlayan ilişkinin yoğunluk ve süresi, bireyden bireye değişmekle birlikte, bu erken dönemde kurulan bağ, daha sonraki bütün sevgi ve aşk ilişkilerinin de temelini oluşturur (Klein, 2011: 31). Bebeklik döneminde annesiyle

*Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-0346-4324, garkon@kocaeli.edu.tr

sıcak, sevecen ve güven verici bir ilişki yaşayan çocuk, yaşamı boyunca diğer insanlarla da benzer nitelikte olumlu ilişkiler geliştirir (Geçtan, 1998: 35). Çocuk ile anne arasındaki kuvvetli bağ ve olumlu iletişim; çocuğun daha sağlıklı bir kişilik geliştirebilmesinde, toplumla olumlu ilişkiler kurabilmesinde fazlasıyla önemli bir role sahiptir. Baba, geleneksel rolü gereği güç ve otorite figürü olarak algılanırken anne, çocuk için güvenli bir sığınaktır.¹ Anne; çocuğa sevgi ve şefkat gösterip onun bakımını sağlamasının yanı sıra, hayatında gerekli olacak bilgi, görgü ve becerileri öğrenmesinde de en etkili figürdür. Ziya Gökalp'in ifadesiyle "aile tarikatının mürşidi" (Enginün, 2001: 439) olan anne, aynı zamanda çocuğa içinde yaşadığı milletin örf, adet ve geleneklerine yönelik ilk millî terbiyeyi de verecek kişidir.

Analitik psikolojinin kurucusu Carl Gustav Jung (1875-1961), *Dört Arketip* adlı eserinde² "anne arketipi" üzerinde durur. Anneyi "çocuğun ilk dünyası, yetişkinin son dünyası" olarak tanımlar. Anne, şevkle bıkmadan usanmadan yaşam verir. Jung'a göre çocuk doğduğunda kolektif bilinçdışındaki anne arketipi aracılığıyla annesini hiç yabancılik çekmeden algılamaktadır. (2005: 35). Jung, bu arketipte annenin üç önemli özelliğini; bakıp büyüten ve besleyen iyiliği, arzu dolu duygusallığı, yeraltına özgü karanlığı olarak özetler (2005: 22). Anne arketipinde diğer arketiplerde olduğu gibi, iyi ve kötü özellikler iç içedir. Anne; bir yönüyle bakan, büyüten, besleyen, koruyucu, hayat boyu yol gösteren kutsal varlık; diğer yönüyle ise engelleyen, baskılayan, korkutucu, yutan, hatta yok eden kişidir:

"Anne arketipinin özellikleri 'annelik' ile ilgilidir: dışının sihirli otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri; yararlı içgüdü ya da itki; gizli, saklı, karanlık olan, uçurum, ölümler dünyası, yutan, baştan çıkaran ve zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan(dır)."

Jung, 2005: 22

İyi anne, hayatının her aşamasında bireyin en büyük destekçisi iken kötü anne, bireyin hayatını mahveden kişidir. Anneyle geliştirilen iletişim, bireyin hayatındaki kritik süreçleri, karakterindeki güçlü ve zayıf yönleri etkilediği gibi kişinin ruh dünyasında da derin izler bırakır.

¹ Çocuğun anne ve babayla ilişkisine yönelik bazı çalışmalar için bkz: (Geçtan, E., 1998), (Bee, H. ve Boyd, D., 2009), (Şahin, H., 2014), (Yavuzer, H., 2014), (Yavuzer, H., 2018). (Hecebil, S., 2019).

² Arketip kelimesi Eski Yunanca "archetypus"dan gelmektedir. Anlamı ise "ilk biçim"dir. Etimolojik olarak "arche" (orijinal) ve "typos" (model) terimlerinin birleşimiyle oluşmuştur (Binay Kurultay, 2017: 362)

İlk varoluşçu psikoterapist olarak kabul edilen Otto Rank (1884-1939), “doğum travması” teorisinde çocuk-anne ilişkisine ve ilk aşk nesnesi sayılan anneye bağımlı oluşa dikkat çeker. Rank’a göre “her güç sahibi, başarılı ve fatih ruhlu kişi anneyi tek başına ele geçirmeye (babayla özdeşleşme) çalışır sonuçta ve erkeksi egemenliği devirmek isteyen her devrim anneye dönme eğilimi taşır.” (2014: 89).

Dünya mitolojisinde Tanrıçalarla özdeşleşen, Türk mitolojisinde ise Ak Ene, Umay Ana, Od Ene’de hayat bulan olumlu anne arketipi; anne, yaşlı kadın, eş ve ermiş kadın tipi üzerinden günümüze kadar ulaşmaktadır. Hayatın her alanında yer alan ve anlatıma dayalı türlerde de sıkça karşılaştığımız bu arketipin olumlu yönlerini yaratıcı, koruyucu, yönlendirici, besleyici, fedakâr, kurtarıcı, cefakâr, destekleyici ve düzenleyici olarak belirlemek mümkündür (Torun, 2019: 187). Türk Halk Bilimi ürünlerindeki anne motifi, Jung’un anne arketipinin özellikleriyle büyük oranda örtüşür. Destan ve masalların yanı sıra Dede Korkut Hikâyeleri’nde anne; kahramanın her zaman koruyucusu, yol göstericisidir, bazen kahramanı ölümden kurtarır, bazen ona yol gösterir. Hikâyelerde olumlu vasıflarıyla yer alan ve olaylara yön veren anneler, gerektiğinde evladının canını kendi canından üstün tutan tiplerdir.

Anne imgesi, erkek ve kız çocukları üzerinde farklı etkiler yaratır. Erkek çocuğu için karanlık bilinçdışının gizemli imgeleriyle dolu, tam anlamıyla tanıyamadığı bir varlık olan anne; kız çocuğu için cinsiyetlerinin aynı olmasından kaynaklanan bilinçli bir yaşamın örneğidir (Korucu, 2019: 141). Aynı cinsiyete sahip olmak, anne ve kızı arasında güçlü bir özdeşleşme kurulmasına yol açar. Bu özdeşleşmenin neticesinde kız çocuk, annesinden hem kadınlığı hem de anneliği öğrenir. Kızı için bir rol model olan anne, kızını kendisinin devamı gibi benimser. Bu nedenle kızının hayatı ve seçimleri üzerinde önemli rolü bulunur. “*Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul babadan görmeyince sofra çekmez.*” (Ergin, 2001: 16). Atasözünde belirtildiği gibi, kız çocukları anne tarafından, erkek çocuklar ise baba tarafından terbiye edilerek hayata hazırlanmalıdır.

Meşrutiyet’ten sonra ortaya çıkan kadın hareketinin düşünsel temellerine katkı sağlayan yazarlardan biri olan Fatma Aliye Hanım (1862-1936); devlet adamı, hukukçu, tarihçi ve eğitimci Ahmet Cevdet Paşa’nın kızıdır. Fatma Aliye, kadınların eğitimi ve kadın hakları üzerine yazdığı eserleriyle Türk Edebiyatı’na önemli katkılarda bulunan öncü bir yazardır. Eserlerinde kadının aile ve toplumdaki yeri, hak ve hürriyetleri, eğitimi, çalışma hayatına girmesi, kadın-erkek eşitliği gibi Tanzimat döneminin meselelerine yer verir. Fatma Aliye; sahip olduğu geleneksel değerleri,

aldığı eğitim ve benimsediği modern dünya görüşü ile birleştirerek yaşadığı dönemde aydın kadınların sözcüsü olmuştur. Onun yetişmesinde ve edebiyat dünyasında tanınmasında manevî babası olarak kabul ettiği Ahmet Mithat'ın büyük rolü vardır. Pek çok kadın yazara yazma sürecinde yardım eden Ahmet Mithat, Fatma Aliye'ye de yazması için cesaret verir, yol gösterir. Ona sahibi olduğu *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde kadın ve çocuk terbiyesi konularında yazma fırsatı sağlar. “Ahmet Mithat’a göre sadece erkek yazarlar değil, kadın yazarlar da roman yazmalı, memlekete bir de bu yoldan hizmet etmelidirler. Böylece kadınların da memleketimizde ne kadar ilerlediği görülecek ve medeniyet yolundaki terakki gücümüz anlaşılacaktır.” (Koç, 2012: 203).

Fatma Aliye Hanım, önce Ahmet Mithat ile birlikte “Bir Kadın” imzasını kullanarak *Hayal ve Hakikat* (1891) romanını yazar. Daha sonra *Muhadarat* (1892), *Refet* (1898), *Levâ-yih-i Hayat* (1899), *Ûdî* (1899), *Enin* (1910) romanlarını kaleme alır. Romanlarındaki güçlü kadın kahramanlar aracılığıyla kadın haklarına dair fikirlerini aktarır. Ayrıca *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Mehâsin*, *Ümmet* ve *İnkılâb* adlı kadın dergi ve gazetelerinde İslâm kadını ve toplumsal hayatta kadının yeri konulu yazılarıyla dikkat çeker (Argunşah, 2018). Kadının eğitimi meselesine önem verir, eğitilmiş annelerin yetiştirdiği çocukların gelecekte toplumsal ve ekonomik kalkınmada aktif rol oynayacaklarına inanır. Yalnızca kadın haklarını savunmakla kalmaz, birçok Batılı kadınla tanışır, onlara Osmanlı kadınının savunmasını da yapar. Türk ailesi ve harem hayatına ilişkin fikirlerini içeren *Nisvân-ı İslâm* (1891) adlı eserini yayımlar. Bu eser, Fatma Aliye Hanım'ın Türk ailesi ve özellikle harem hayatı hakkında bilgi edinmek isteyen Batılı bazı kadınlarla yaptığı çok evlilik, cariyelik, örtünme konuları üzerindeki görüşmelerinden doğmuştur. Eser aynı zamanda bir Osmanlı kadını tarafından yazılmış ve Batı dillerine çevrilmiş ilk metin olma özelliği taşır (Argunşah, 2018).

Kadının eğitimi konusu, Tanzimat döneminde modernleşmenin öncelikli amaçlarından biri olarak kabul görür. Kadın eğitimi ile Osmanlı toplum yapısı içerisinde kadının üstlendiği rolleri iyileştirmek ve geliştirmek hedeflenir. Kadının annelik kimliği, devrin aydınları tarafından ölçütlenir, kadınlardan iyi anne olmalarının yanı sıra iyi eş olmaları da beklenir. “Bu dönemde kadın eğitimi konusunda iki farklı anlayış söz konusudur: Batıcılar ve gelenekçiler. Tanzimat yıllarında modernleşmeden yana olan Batıcıların ve mevcut durumun korunmasını isteyen gelenekçilerin birleştikleri nokta öncelikle kadının iyi bir anne ve eş olmasının

gerekliliğidir.” (Karaca, 2011: 97). Tanzimat aydınlarının kadın eğitimini “iyi bir eş” ve “iyi bir anne” rolleriyle birleştirmeleri, kuşkusuz, geleneğin ve toplumsal değerlerin etkisiyledir.

Tanzimat Fermanı, fertle devlet arasındaki ilişkileri belirlemenin yanı sıra, ferdin hak ve hürriyetleri konusunu da tartışmaya açan bir metindir. Bu noktada kadınların hak ve hürriyetleri meselesi ön planda gelir. Çünkü toplum ve devlet düzeninde erkekler belli haklara sahiptir. Tanzimat yazarları, bu sebeple metinlerinde kadın haklarını tartışmaya açarlar. Söz konusu tartışmalarda öncelikle kadınlara eğitim hakkı verilmesi gerektiği üzerinde durulur. Öncelikle bu mesele bir amaç olarak değil, araç olarak ele alınır. Yazarlar, çocuğu yetiştirenin anne olduğunu, bu nedenle iyi bir nesil yetiştirebilmek için önce anneleri eğitmenin gerekliliği üzerinde dururlar. Eğitim sayesinde kadınlar iyi eş, iyi anne görevini daha doğru bir şekilde yerine getireceklerdir. Edebiyatımızda pek çok yeniliğin öncü ismi Ahmet Mithat Efendi; bu fikri farklı bir noktadan değerlendirir, kadınların da birey olduğunu ve onların da eğitim hakkının bulunduğunu ısrarla savunur. Kadınların sadece iyi eş, iyi anne olmak için eğitilmelerini doğru bulmadığını, onların birer fert olmaları sebebiyle eğitim meselesinin ferdin hakları bağlamında ele alınması gerektiğini vurgular. Bu konuda Fatma Aliye Hanım’a yazdığı bir mektupta şunları söyler:

“Erkeklik nasıl bir âlem-i vâsi’ ise kadınlık dahi böyle bir âlem-i vâsi’dir. Bu âlem hem de el-yevm mevcûddur. Onu ıslah etmeli. Kadınların evlat için ilk muallime oldukları artık eskimiş, çürümüş bir hüküm olduğunu da söylemeli. Neden kadınlar ilk muallime olmakla kalsınlar? Cemiyet-i medeniyenin yarından çok a’zâsını onlar teşkil etmiyorlar mı?”

A. Mithat, 2011: 223

Ahmet Mithat, eğitim hakkının ardından kadınların çalışma hayatı içinde yer alması gerektiğini de savunur. Çünkü eğitim alan kadın, bunu uygulamada da değerlendirmeli ve topluma faydalı olmalıdır. Ayrıca Avrupa’da kadınlar çalışma toplumun bir üyesi olduklarından Türk kadınları da eğitimlerini tamamlayıp çalışmalıdırlar. Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım’a yazdığı bir başka mektubunda kadınların çalışması konusunu, geleceğe dair gerçekleşmesini arzu ettiği bir rüya şeklinde anlatır. Çalışma hayatı içinde kalem hizmetine ön planda yer verir. Kadınların yazı hayatına atıldıklarını, gelecekte bir gün kendi oğluyla Fatma Aliye Hanım’ın kızlarının aynı matbaada çalışacağı günleri hayal ettiğini belirtir (Ahmet Mithat, 2011: 69).

Fatma Aliye Hanım da Ahmet Mithat Efendi gibi, kadınların çalışması gerektiğini savunur. Ona göre her kadının müreffeh bir ortamda hayat sürme imkânı olmadığından eşi ölen veya başka sebeplerle yalnız kalan kadınlar, ayakta kalabilmek için çalışma hayatı içinde yer almadırlar:

“Çalışmak herkese lazımdır. Herkes istidadına göre çalışmalı. Çalışan sanatkâr olsun ve yahut sade bir amele olsun herhalde ashâb-ı mesaiden madud olduğu için mergub ve muteberdir. Atalet ve serserilik ise mezmumdur.

Türk kadınlarının istidad ve zekâları malumdur. Bu ana kadar kendilerini sanatkâr edebilecek talim ve tedrisden hemen mahrum gibi bir halde kaldılar! Bir Hereke fabrikası ancak civar köylerdeki İslam kadınlarını çalıştırıyor. Mahir bir modistre bir bluz için el hakkı olarak bir lira alıyor. Bunun için iki gün çalışsa günde yarım lira alıyor; her zaman da müşteri buluyor. Bir pamuklu hırka veya entari için ise iki gün sarf olunuyor; muttasıl makinanın çarkı çevriliyor; onu dikenin kolu da o kadar yoruluyor; parçası beş kuruştan günde yüz para ediyor; her zaman da dikiş bulamıyor; çünkü artık düz dikişler modası değil! Geçmiyor. Yarım lira yerine yüz para almak için bunun ne noksanı var? Sanat!.. Kadınlarımızın talim-i sanayiye rağbetleri arzu olunacak bir şeydir.

Gerçi kadının vatanına en büyük hizmeti evlat dünyaya getirip onlara bakmak ise de vatan muhafızı kahraman askerlerimizi yetiştiren Anadolu kadınlarının çalışması evlat yetiştirmelerine mani oluyor mu? Kadının bütün ömrü çocuk büyütmekten ibaret değildir. Çocukları büyüdükten sonra kadın boş mu durmalıdır? Kadınların hepsi kocalı kadınlardan ve güzel olduğu için zevci tarafından kıymetli tutulacak kadınlardan ibaret değildir. Bir nanpare için, siretini örtecek bir libas için birçok sefillerin, sarhoşların hakaretleri, dayakları altında ezilen ne kadar kadınlar var!”

Fatma Aliye, 1909:146

Fatma Aliye, çalışan kadın tiplerini romanları üzerinden örnekleme yoluna gider. Refet romanında Refet, Udi romanında Bedia; çalışan kadınların ilk örnekleri olarak okuyucuya

sunulurlar. Onlar aracılığıyla Fatma Aliye Hanım, kadınların çalışması fikrini ön plana çıkarır, bunun toplumda kabul edilmesini ve yaygınlaşmasını ister.

Bu çalışmada anne-kız ilişkileri bağlamında Fatma Aliye'nin *Refet* romanında yer alan olumlu bir anne tipi Binnaz ve idealist kızı Refet'in içinde bulundukları olumsuz şartları, anne-kız dayanışması ile yenerek yeni bir hayat kurmaları ve Refet'in öğretmenliğe uzanan zorlu süreci ele alınmıştır.

1897'de *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilen ve 1898'de kitap olarak yayımlanan *Refet*³, hiçbir maddî imkânı bulunmayan azimli bir genç kızın tüm zorlukları yenerek fedakâr annesinin de desteği ile öğretmen olması üzerine kurgulanır.

Romanda Refet'in hikâyesi aracılığıyla 19. yüzyılın sonunda İstanbul'da kadın sorunları, farklı sosyal sınıflardan insanların hayatları, aile, akrabalık ve evlilik ilişkileri, eğitim kurumları işlenir. İmkânsızlıklar içinde eğitim gören Refet'in alt sınıftan bir kadın olarak zorlukların üstesinden gelişi ve olgunlaşma süreci ele alınır. "Bu romanda asıl konu hayatında erkek olmayan kadınların para kazanmak zorunda olmaları ve bunu namus çerçevesinde yapabilmeleri için de eğitilmiş olmaları gerektiğidir." (Esen, 2016: 63).

Romanın başında yer alan, Ahmet Mithat'ın kaleme aldığı Takriz'de eserin bir "tasvir" olduğu ve anlatılan olayın gerçek olduğu vurgulanır: "Bu bir roman değil, bir 'tasvir'dir. Maişet-i Osmaniye'ye müteallik bir tasvir ki Frenklerin 'dapre natür' dedikleri veçhile doğrudan doğruya suret-i tabiiyeyi istinsah yoluyla husûle gelmiştir." (s. 14) Fatma Aliye de romanın ilk paragrafında gerçek bir kişiyi ve onun macerasını değiştirmeden aktaracağını, Refet'i herkese beğendirmek gibi bir gayesinin bulunmadığını ifade eder:

"Evvela kâriin-i kirama şurasını itiraf edelim ki: Şu hikâyeye serlevha edindiğimiz bu Refet, sergüzeştini yazmaya başlayacağımız kızcağızın asıl ismi değildir. Asıl isminin yazılmaması için böyle tesmiye eyledik. Şunu da söyleyelim ki burada Refet'i herkese beğendirmek maksadıyla şöyle güzel, böyle hüsnüahlaka malik, öyle nazik falan diye bir şahs-ı muhayyel tasvirine kalkışmayacağız. Hakikati kopya edeceğiz. Sahib-i sergüzeşt neyse onu göstereceğiz."

s. 19

³ Fatma Aliye (2019). *Refet*, İstanbul: Turkuaz Yayınları. 2. Baskı. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Tanzimat dönemi romanlarında geleneksel hikâyelerdeki gibi “kurban tipi” ve “ölümcül kadın tipi” olmak üzere iki kadın tipi yer alır. (Moran, 2001: 39). Fatma Aliye; erkek romancıların yansıttığı iradesiz, cahil, edilgen, kaderine razı, erkeğin gölgesinde kalan “kurban” tipinden farklı olarak iradesi güçlü, kültürlü, duyguları yerine mantığıyla hareket eden, kaderine yön veren, kendi ayaklarının üzerinde durabilen “ideal” kadınlar yaratır. Refet’in yanı sıra *Muhâdarât* romanında Fazıla, *Udi*’de Bedia, *Levayih-i Hayat*’ta Mehabe ve Fehame, *Enin*’de Sabahat; yaşadıkları durumu kabullenmek yerine sorgulayan, iradeleriyle kendi hayatlarını şekillendiren ideal kadınlardır. “Kurban” olmadan hayat mücadelesi veren bu kadınlar, aynı zamanda başkişi olarak ön plandadır ve yazar onlar aracılığıyla erkek egemen toplumun yerleşik değerlerinin dışına çıkar.

Fatma Aliye, roman boyunca örnek bir tip olarak gösterdiği Refet ile dönemin okuma heveslisi kızlarına ideal bir genç kız tipi sunmaya çalışır. Bu kız; sadece maddî yönden değil, vücut sağlığı, sıhhat ve güzellik yönünden de fakirdir. Ancak o, bu eksiklikleri en büyük sermayesi olan sebat ile tamamlamaya çalışır (Aşa, 1993: 228). İmkânsızlıklar içinde eğitim gören ve “Muallimelik” mesleğini seçen Refet’in hedefine ulaşmasında en büyük yardımcısı ve destekçisi, kızının okuması için her türlü mücadeleyi göze alan, hayatını kızı için feda eden annesidir.

Romanda olaylar, genç yaşta dul kalan Binnaz ve kızı Refet etrafında gelişir. Hayati Efendi, bir taşra vilayetinin zengin çiftçilerindedir. İstanbul’a geldiğinde Binnaz’ı cariye olarak alır, memleketine götürür. Hayati Efendi’nin taşralı eşleri ve çocukları Binnaz’ı da, ondan dünyaya gelen Refet’i de bir türlü sevmezler. Hayati Efendi ölünce Binnaz ve kızı Refet, koruyucusuz kalırlar, ev halkından şiddet görmeye başlayınca da İstanbul’a gitmek üzere evi terk ederler. Binnaz’ın İstanbul’daki akrabaları, onlara sahip çıkmaz. Refet, bakımsızlık nedeniyle zafiyet geçirdiğinden sürekli ağlayan, hırçın bir çocuktur. Mürüvvet Hanım’ın evine geçtikten sonra Refet, sağlığına kavuşur. Binnaz; kızını okutmak için başkalarının çamaşırlarını yıkar, temizliğe gider, dikiş diker. Yaşadıkları tüm maddî zorluklara rağmen, Binnaz’ın gayreti ve komşu kadınların da desteğiyle Refet; önce mahalle mektebinde, ardından rüştiyede okur. Zeki ve çok çalışkan bir çocuktur. Rüştiyeden sonra Darülmuallimat’a girer. Öğretmen olup cefakâr annesiyle beraber rahat bir yaşam sürmeyi hayal eder. Darülmuallimat’ta da terbiyesi ve çalışkanlığı nedeniyle hocaları tarafından sevilir. Arkadaşları ile samimi dostluklar kurar. Şahap isimindeki zengin bir kız ve fakir öğrencilerden Şule ile yakınlaşır. Refet; yarı aç, yarı tok, mücadele ile geçen yılların ardından sonunda okulunu birincilikle bitirir. Yıllardır hayalini kurduğu

öğretmenlik diplomasını aldıktan birkaç gün sonra ise Binnaz hayata veda eder. Annesinin ölümünün ardından arkadaşı Şule'nin desteğiyle hayata tutunan ve moral bulan Refet, vazifesinin başına geçer.

Kızını Hayata Hazırlamaya Çalışan Fedakâr Bir Anne: Binnaz

Refet'in annesi Binnaz, kızını yetiştirmek için her türlü güçlüğe göğüs geren, mücadelecî bir kadındır. Cariye olarak İstanbul'da yetişmiştir. Memleketinde zengin bir çiftçi ve tüccar olan Hayati Efendi, Binnaz'ı kendisine odalık yapmak üzere satın alır ve memleketine götürür. Bir süre sonra Binnaz ile Hayati Efendi'nin Refet adını verdikleri bir kızları dünyaya gelir. Hayati Efendi'nin diğer eşleri, "İstanbul usulünce terbiye görmüş" (s. 20) bir cariyeyi, Binnaz'ı bir türlü çekemedikleri gibi, oğlu ve kızları da Refet'i bir türlü sevmezler. Binnaz; iyi niyetli bir kadındır, kendisine söylenenleri itiraz etmeden yapar, her şeye boyun eğer. Ancak ne kadar uğraşırsa da geldiği ilk günden beri kendisinden nefret eden ev halkı ile yakınlık kuramaz. Hayati Efendi'nin ölümünün ardından Binnaz ve Refet evdekilerin baskılarına ve şiddete maruz kalırlar. Binnaz, dayak dahil her cefaya katlansa da gelip geçenin "Refet'i hırpalamak ve sonra da işi azdırıp rast geldikleri yerde o zavallı çocuğu tekme ve silleyle dövmek derecelerine varan zulme" (s. 21) tahammül edemez. Evdekiler, Binnaz ve Refet'i sofraya almazlar, bazen yemek de vermezler. Binnaz'ı canından bezdirip Refet'in babasından kalan mal, mülkün üzerine oturmak isterler. Kızını zulümden kurtarmak isteyen Binnaz, İstanbul'a, akrabalarının yanına dönmeye karar verir. Binnaz; cahil bir kadın olduğundan, miras payını nasıl alacağını bilmediği gibi, eşinden kendisi ve kızına ne kadar mal mülk kaldığını da bilmez. Bunları sorgulayamayacak kadar "yüzü gözü açılmamış" (s. 21) bir kadındır.

Binnaz ve Refet, bir aylık yolculuğun ardından İstanbul'a gelirler. Ellerindeki birkaç parça eşyayı yol parası için kullandıklarından muhtaç vaziyette akrabalarına sığınır. Binnaz, akrabalarının kendisini ve kızını istemediklerini üzümlere fark eder. Küçük Refet bakımsızlık nedeniyle hastadır ve sürekli ağlar, huysuzluk yapar. Ev sahipleri, Refet'in gece gündüz ağlamasından şikâyetçidirler, küçük kızın hastalığı ile ilgilenmezler, edepsizlik yaptığına hükmederek onu sevmezler, sürekli azarlar. Çocuklar halsizlik ve çelimsizlik nedeniyle oyunları iyi oynayamadığı için Refet'i aralarına almazlar. Binnaz, biricik kızının akrabaları tarafından seilmeyişine çok üzülür. Zira kendisi, Refet'i her şeyden çok sevmektedir: "Dünya, hayat hepsi onun için bir tanecik ciğer paresi efendizadesi Refet'ten ibaretti. Kendisini ne kadar tahkir etseler, ne kadar horlasalar razı!" (s. 26)

Mürüvvet Hanım, Binnaz ve kızının haline çok acır ve onları kendi evine alır. Refet'e doktor çağırır. Refet, Mürüvvet Hanım'ın evinde iyi bakılır, kendini toparlar. Anne-kız, akrabalarından göremedikleri yakınlığı Mürüvvet Hanım'dan görürler. Mürüvvet Hanım mahalleliden de yardım toplayarak Refet'in iyi beslenmesini sağlar. Binnaz, temiz ve düzenli bir yuvaya kavuştukları, Refet de güçlenmeye başladığı için çok mutludur. Ev işlerini yapması karşılığında kira vermeden yaşadıkları bu evde komşularına dikiş dikerek ve çamaşır yıkayarak az da olsa para kazanmaya başlar.

Refet epeyce toparlanınca iptidaiye verilir. Okumaya karşı çok istekli, çabuk kavrayan, zeki bir çocuktur. Binnaz; onun okul ihtiyaçlarını karşılamak için büyük gayret gösterir, gece gündüz fedakârca çalışır. Mürüvvet Hanım ve mahalledeki kadınlar da masraflara yardım ederler. Her sene birincilikle sınıflarını geçen Refet, iptidai bitince rüştiyeye başlar. Kızının başarılarıyla gurur duyan Binnaz, “ilk defa olarak sürur yaşlarının ne olduğunu tadar.” (s. 45).

Refet'in rüştiyedeki masrafları artınca Binnaz, daha çok çalışır. Refet de akşamları dikiş dikerken annesine yardımcı olur. Okuldaki zengin kızlar, ders çalıştırması için Refet'i konaklarına davet ederler. Kızını yalnız göndermek istemeyen Binnaz, kendisi de davetli olarak kızıyla birlikte bu konaklara gider. Böylece Refet'in el işleri dersleri için lazım gelen malzemelerin temini kolaylaşır.

Binnaz; bir yandan Mürüvvet Hanım'ın işlerini görürken, bir yandan da temizliğe, çamaşıra gittiği, dikiş diktiği, dinleneceği gecelerin çoğunu da Refet'in arkadaşlarının konaklarında geçirdiği için çok yorgundur. Bir gün kızına “mektepe meselesi”nin ne zaman biteceğini sorar. Refet, öğretmen olmak istediğini, rüştiye bittikten sonra dört yıl Darülmuallimat'ta okuyacağını söyler. Binnaz şaşırır, kendileri gibi fakir kimselerin öğretmen olmayacağını, iyi bir kısmet bulup evlenirse çalışmak zorunda kalmayacaklarını, hayatlarının kurtulacağını anlatır. Oysa Refet, cefakâr annesini rahat ettirmek için öğretmen olmak arzusundadır. Ayrıca Refet, “sıhhat, hüsn ve servet mahrumiyeti” nedeniyle evlenmesinin mümkün olmayacağını annesine söyler. Kızını çok seven Binnaz bu duruma çok üzülür:

*“Evlatlarının bedbaht olduğunu, kalbinde bir keder bulunduğunu,
mahzun ve meyus istikbalinin saadetinden ümitsiz kaldığını gören valideler
ne hissederler ve ne surette muzdarip olurlar ve evlatlarının içlenmesi
hayfindan nasıl yürekleri titrerse işte Binnaz da o haldeydi dersek bunu yine
validelere anlatabilmiş oluruz. Refet'in sıhhat, hüsn ve servet gibi*

*şeylerden mahrumiyetine dair söylediği sözler sanki birer kızgın demir şiş
gibi zavallı validenin ciğergâhına saplanıyordu.”*

s. 56

Refet; evliliğin mecburi olmadığını, kendi ayakları üzerinde durmak istediğini, öğretmenlik yaparak kendisi ve annesi için güzel bir hayat kuracağını anlatır. Binnaz ikna olur, ona hak vererek onu desteklediğini, bunun için de tüm gayretiyle çalışacağını vurgular. Başka bir şehre tayin olan Mürüvvet Hanım ve eşinin peşinden gitmeyecekler, Refet’in okuması için İstanbul’da kalacaklardır.

Bu karardan sonra küçük bir oda kiralarlar. Binnaz geçimlerini temin edebilmek için çamaşır ve temizliğe daha çok gitmekte, adeta insanüstü bir çaba ile kızını okutmaya çalışmaktadır. Refet de dikişte ona yardım ettiği halde, ellerine geçen para çok azdır. Çoğu zaman açtırlar, çoğu zaman da soğukta kalırlar. Yaşadıkları odanın kirası, evin ihtiyaçları ve Refet’in okul masrafları, onları fazlasıyla zorlar. Anne-kız, yoklukla mücadele ederek ayakta kalmaya çalışırlar. Binnaz, bakımsızlık nedeniyle kızının eskisi gibi güçsüz kalacağını düşünür. Kızına iyi bir hayat sağlayamadığı için üzülür ve kendini suçlar:

*“Benim ıstırabım iki kat oluyor Refet. Kendi mihnetimi çektiğim gibi senin
çektiğin acıları da duyuyorum. Birinin acılarını vücudum duyuyor, diğerininkini
kalbim, ciğerim! İnan ki bu ikinci bana daha müşkül geliyor. (...) Bu kadar çalışıp
bir gün dinlenmediğim halde yine seni çalıştırmaksızın rahat ettiremediğime aklını
ve emeğini yalnız dersine, okuyup yazmana hasrettiremediğime ne kadar
üzülüyorum bilsen! Ah! Refet bilsen, kalbimi bilsen!”*

s. 77

Binnaz, hem oldukça zeki hem de duygulu bir kadındır. Okuma bilmediği halde, kızının okul arkadaşlığı münasebetiyle gittikleri konaklardaki hanımlarla sohbetleri ve Refet’in okulda öğrendiği ya da okuduğu şeyleri ona anlatmasıyla büsbütün başka bir kadın olur, görgü ve bilgisi günden güne artar:

*“Refet okuyup öğrendiği şeylerin hülasesini ve mütalaa etmiş olduğu
şeylerin muhteiyatını lisanen validesine anlatırdı. Bu veçhile Refet geceleri âdeta
validesini söz ile tedris ve talim ediyordu. Binnaz okumak bilmediği halde o kadar*

*malumat sahibi oldu ki bir çamaşırcı kadın olduğu halde malumatlı ve zeki
müterakki bir hanım ile musahabet edebilir hale geldi.”*

s. 79

Binnaz, yaşadıkları tüm zorluklara rağmen kızının Darülmuallimat'ta da çok başarılı bir öğrenci olması nedeniyle gururludur. Çektiğı tüm acıları ve yorgunluğunu Refet'in okulda aldığı en yüksek notlar sayesinde unuttur. Şu sefil hayatlarında Binnaz'ı mutlu eden, baktıkça kendisine huzur veren tek varlık, canından çok sevdiği kızıdır. Refet'in yeni okulunda Şule ve Şahap adındaki kızlarla yakın arkadaş olmasına sevinir. Şahap zengin bir ailenin kızıdır. Şahap ve yardımsever bir kadın olan ablası Cazibe, Refet'e okul masrafları için zaman zaman yardım ederler. Şule ise fakir ve yetim bir kızıdır. Annesi ölünce Binnaz ve Refet ona sahip çıkarlar ve onunla aynı evde yaşamaya başlarlar. Binnaz, Şule'yi de kızı gibi benimser, ona kucak açar.

Refet ve Şule bir gün eve geldiklerinde Binnaz'ı hastalanmış bulurlar. Çağırdıkları hekim, Binnaz'ın çok iyi bakılması gerektiğini söyler. Şahap'ın ablası Cazibe Hanım'ın yardımı sayesinde Binnaz bir süre sonra iyileşir; ancak çok zayıf düştüğünden artık eskisi gibi ağır işlerde çalışamayacaktır. Binnaz bir konakta aşçılık işi bulur. Anne-kız o vakte kadar birbirlerinden hiç ayrılmadıklarından bu ayrılık onlara çok zor gelirse de Refet'in okuyabilmesi için başka çareleri yoktur. Boyunlarını büken yoksulluk yüzünden ayrılığa razı olurlar.

Refet Darülmuallimat'ın son senesinde iken Binnaz yeniden hastalanır. Çalışamayacak halde olduğundan eve döner. Refet, bir yandan mezuniyet imtihanlarına hazırlanır, bir yandan da çocuklara ders vererek annesine bakmaya çalışır. Binnaz günden güne kötüleşmektedir. İmtihanların çok yaklaştığı günlerde Refet, Binnaz'ı akrabalarından birinin yanına götürmek zorunda kalır. Ancak akrabalar, Binnaz'a bakmak yerine, onu hastaneye götürüp bırakırlar ve Refet'e haber bile vermezler. Annesinin çok kötü olduğunu eve gelen bir adamdan öğrenen Refet, Binnaz'ı eve getirir.

Mezuniyet imtihanları başlar, Refet birincilikle, Şule de ikincilikle mezun olurlar. Binnaz ölüm döşeğinde kızının öğretmen olduğunu gördüğü için çok mutludur: “*Bundan bir sene evvel ölseydim benim için daha fenaydı. Şimdiye gözüm arkada kalmıyor. Sen diplomanı aldın. Şimdiye kadar arzukeş olduğumuz şeye nail olduğumu gördüm. Artık bundan sonra kendi kendini geçindirebilirsin.*” (s.180) diyerek Refet'in geleceğı için endişesinin kalmadığını, diploması sayesinde Refet'in kendisine yeteceğini, anneye de babaya da ihtiyacı olmadığını vurgular. “Ben

müsterih ölüyorum. Seni validenden iyi idare edecek, pederinden ziyade himaye eyleyecek olan diplomanla bırakıyorum!” (s. 181) Bu sözlerden iki gün sonra Binnaz ölür.

Binnaz; becerikli, çalışkan, mücadeleci, kızı uğruna her türlü eziyete ve fedakârlığa katlanabilen “iyi bir anne” tipidir. Sonsuz sevgi ve bağlılık ile kızına destek olur, onun davranışlarına yön verir. Hayattaki tek amacı, kızının meslek sahibi olduğunu görmektir. Çok başarılı ve ahlâklı bir evlat yetiştirerek görevini tamamlamanın huzuruyla hayata veda eder.

Kendi Ayakları Üzerinde Durmaya Çalışan İdealist Bir Genç Kız: Refet

Roman, Refet üzerine kuruludur. Yazarın diğer romanlarında olduğu gibi, bu romanında da metnin merkezi figürüdür. Tanzimat romanlarındaki geleneksel, “kurban” kadın rollerinin aksine; güçlü, azimli, mücadeleden yılmayan, kendi hayatına yön verebilen, gururlu, zeki ve olgun bir bireydir. Refet bu yönleriyle, Fatma Aliye’nin toplumda görmek istediği ideal genç kız örneğidir.

Ahmet Mithat, romanın başına koyduğu Takriz’de sahip olduğu meziyetlerle hayat mücadelesi veren, servet, güzellik ve sıhhat fakiri bir genç kızın hikâyesinin anlatılacağını belirtir ve Refet’e dair ilk bilgileri verir:

“Hasılı bir fakir kızcağız tahayyül ediniz ki yalnız servet-i maddiye fakiri değil. Hüsnün de fakiri! Hatta sıhhat-i vücudun bile fakiri! Mezbele-yi cehle atılmış bir tohm-ı ilim ve irfan! Orada neşvünema bulacak, o mezbelede! Üstte yok, başta yok, midede yok, kanda yok! Fakat yürekte var. Gönülde var! Ne var? Neler neler... Adını ‘vakar’ koyduğu kibir ve gurur da var! Adını ‘sebat’ koyduğu inat ve ısrar da!”

s. 16

Refet, dört yaşında yetim kalır. Annesi Binnaz, İstanbullu bir cariye olduğundan ev halkı tarafından sevilmez. Bu yüzden babası Hayati Efendi’den payına düşen mirası alamaz. Refet; bakımsızlık yüzünden hastalıklı, güçsüz, çelimsiz bir çocuktur. Üvey kardeşleri ve akranları tarafından sevilmez, sürekli dışlanır ve eziyete maruz kalır. İstanbul’da akrabaların yanında kalırken de durum aynıdır. Kimse ona hasta olduğu için acımaz:

“Refet’in sıksa vücudunu ve zaîfiyetten sararmış yüzünü, ıstıraptan çatılmış kaşlarını, ağlamış suretini gören çocuklar eyyam-ı sabavetin şan ve şöhreti olan tebessümlerden, handelerden, koşmalardan, hoplamalardan mahrum bulunan bu çocuğu hoş göremiyorlardı.”

s. 27

Çektiği sıkıntılar nedeniyle huysuz ve hırçın bir çocuk olarak büyüyen Refet, aynı zamanda çok zeki ve gururludur, kimseye minnet etmez. Önce mahalle mektebine gider. Hocaları; Refet’in zekâsından, kavrayış hızından ve derslerdeki ilerlemesinden çok memnundurlar. Refet, hırslı bir çocuk olduğundan “patlak kunduralarına, yamalı elbiselerine” bakıp üzölmek yerine, derslerine çok çalışır. Fakir çocukların kalem, kağıt, kitap gibi ihtiyaçları zengin çocuklar tarafından karşılanırsa da Refet’in “soğuk tavrı, gururu ve inadı”, hiç kimseye sokulmayışı, kendisini böyle yardımlardan mahrum bırakır. Refet, hocalarından “aferinleri, tahsinleri bir bir üzerine aldıkça” (s. 45) tüm yoksunluklarını unuttur. Her sene sınıf birincisi olarak iptidaiyi bitirir, rüştiyeye geçer.

Refet büyödükçe inadı ve gururu da büyür. Kimseden yardım kabul etmediğı gibi, annesi komşulardan okul ihtiyaçları için yardım istediğinde bile “kendisi numara kazanacak diye, âlemin taciz edilmesini” istemeyecek kadar gururludur. Bu gurur, onun çalışma istek ve azmini artırır, çok başarılı olmasını sağlar. O, çocukluğundan beri sahip olamadıklarını “çalışmak, kazanmak, talim ile tefennün ile” (s. 55) unutmak arzusundadır.

Fatma Aliye’nin diğere romanlarındaki ideal kadın örneklerinin aksine, Refet güzel değildir. “Kaşlarını daha ziyade çatıp küskün tavrıla –Fakr var, zaruret var! Sıhhat yok, güzellik yok!” (s. 55) diyerek bunun farkında olduğunu, bu yüzden hiç evlenmeyeceğini ifade eder. Refet, ancak azim ve gayretiyle başarıya ulaşacağını bilecek kadar da gerçekçidir. Binnaz ise kızını çok sevdiğinden annelik hisleriyle Refet’in güzel olmadığını kabul etmek istemez. Refet’in kendisini güzel zannetmesini ister. Onu inandırmak için güzel sözler bulmaya, yalanlar söylemeye razıdır; ama kızının bunlara inanmayacağını da bilir. Bir anne olarak evladının ümitsizliği karşısında nasıl davranacağını bilemez:

“Kızının hüsiinden mahrumiyetini bilmesi ve izdivaç hususunda böylece ümidini kesmiş bulunması zavallı kadıncağızı öyle bir hale getirmişti ki onun o andaki ihtisasat-ı elimanesini ve yüreğinin sızlamasını ancak kadınlar lakin

kadınların da yalnız valide olanları anlayabilirler. Evlatlarının bedbaht olduğunu, kalbinde bir keder bulunduğunu, mahzun ve meysus istikbalinin saadetinden ümitsiz kaldığını gören valideler ne hissederler ve ne suretle muzdarip olurlar ve evlatlarının içlenmesi havfından nasıl yürekleri titrerse, işte Binnaz da o haldeydi.”

s. 56

Refet, annesi öldükten sonra çok zor toparlanır. Gelecekle ilgili tüm hayalleri annesinin rahat etmesi üzerine kurulu olduğundan büyük üzüntü duyar. Bu zor günlerde en büyük destekçisi, arkadaşı Şule'dir. Annesinin ölümünü takip eden günlerde Refet'in amcaoğlu Mucip onunla evlenmek ister. Annesinin sağlığında para istemek için yanına gittikleri, kendilerini kovmaktan beter eden Mucip, şimdi öğretmen olduğunu öğrendiği için Refet'in peşindedir. Amacı; zeki ve kültürlü bir kız olan Refet'in hesap bilgisinden yararlanarak onu muhasebe işlerinde kullanmak ve kendi işini büyütmektir. Kimsesiz kalan Refet ile evlenmesinin münasip olduğu konusunda ısrar eder. Refet ise onu cahillik ile suçlayarak evlenmek istemediğini vurgular. Refet'in tek başına kaldığı halde evlenmeyi düşünmeyişi dikkat çekicidir. Fatma Aliye, bu noktada hayatı ile ilgili tercih yapma hakkını Refet'e bırakır. Böylece geleneksel yazındaki “kurban” kadın figüründen farklı olarak genç kız; evliliği reddetme ve hayatını tek başına, bir erkeğe muhtaç olmadan sürdürme kararlılığını gösterir. “Refet, yoksulluğunu ve çirkinliğini evlilik hayalleriyle ya da başka erkeklerin dolayımıyla bertaraf etmeye çalışmaz, iradelilik ve sebatkârlıkla, kendi mücadelesini kendi el ve zihin emeğiyle verir.” (s. 11). Onun hayattaki yegâne isteği, “vatanın evlatlarına” faydalı bir öğretmen olmaktır:

“Vazifelerimizi güzel ifa edersek evlad-ı vatani hüs-i suretle tedris ve talim eylersek kazandığımız para helal olacağından bizi de Cenabıhak müsterihane yaşatır.” (s. 208) diyen Refet; yoklukla geçen yıllarının ardından çalışkanlığı, idealizmi ve dürüstlüğü sayesinde artık geleceğe umutla bakmaktadır.

SONUÇ

Fatma Aliye, hocası Ahmet Mithat gibi kadınların sosyal hayatın her alanında olması gerektiğini savunur. Çünkü o dönemde yaşanan sosyal ve siyasi gelişmeler kadınların artık sosyal hayata atılmaları zamanının geldiğini ispat etmektedir. Bu sebeple Fatma Aliye, *Refet* ve *Udi*'de çalışan kadın tiplerini örnekleyerek topluma vereceği mesajları somut bir şekilde anlatır. *Refet*

romanında zor şartlar altında yaşayan kadınlar için bir kurtuluş yolu olduğunu gösterir. Azim ve irade sayesinde yoksulluk başta olmak üzere, bütün olumsuzlukların üstesinden gelinebileceğini vurgular. Romanda ön plana alınan en önemli nokta, kadınların çalışma hayatı içinde yer almasının zamanının geldiğidir. Dul kalan ya da hiç evlenmeyen kadınların refahı, çalışmak ve üretmek sayesinde gerçekleşecektir. Bu durumu gözlemleyen Fatma Aliye, Binnaz üzerinden çalışarak kendi hayatını sürdüren, aynı zamanda kızına da gelecek hazırlayan kadın tipinin örneğini verir. Refet üzerinden de içinde bulunduğu zor şartlara direnen ve annesinin desteğiyle eğitim alarak öğretmen olan bir genç kızın hayatını kurabileceğini örnekler.

Fatma Aliye, *Refet* romanında bir genç kızın yaşadığı maddî ve manevî zorluklara yenilmeyip büyük mücadeleler vererek öğretmen olmasını işler. Fatma Aliye Hanım, romanda kadınların çalışma hayatı içinde yer alma zamanının geldiğini vurgular. Bu durumu da iki boyutlu ele alır: Çalışan kadın hem topluma hizmet edecek hem de bir erkeğe ihtiyaç duymadan, tek başına hayatını kurabilecektir. Bu mücadele sırasında Refet'in en büyük desteği, fedakâr annesi Binnaz'dır. Binnaz üzerinden yazar, kadınların çalışarak ayakta kalabileceklerini, kızlarına da iyi bir gelecek hazırlayabileceklerini ortaya koyar. Binnaz, zor koşullar altında çalışıp kendisinin ve Refet'in kaderini değiştirir. Refet, azmi ve idealizmi ile diğer yazarlara da ilham kaynağı olur. Reşat Nuri'nin *Çalıkuşu* romanında Feride'nin şahsında Refet'in daha gelişmiş bir örneği görülür. Böylece kadınların okuyup çalışması gerektiğine, çalışan kadın içinse en uygun mesleklerden birinin öğretmenlik olduğuna işaret edilir.

Romandaki Binnaz, “iyi anne” tipidir. Kızı Refet'e büyük bir sevgi ile bağlıdır. Kızının daima yanında olan Binnaz, Refet'in kuvvet kaynağıdır. Eşi öldükten sonra çocuğunun sorumluluğunu tek başına üstlenir. Onu hayata hazırlayabilmek adına her türlü güçlüklerle mücadele eder. Babası öldüğünde dört yaşında bir çocuk olan Refet, yirmi üç yaşında öğretmen oluncaya kadar yaşadığı her zorlukta yanında kendisine yol gösteren annesini bulur. Binnaz; Refet'e kızmaz, bağırmaz. Büyüdüğü zaman da ona nasihatlerde bulunur, okumak ve meslek sahibi olmak isteyen kızını her zaman destekler. Çok fakir olmalarına rağmen, kendi hayatını hiçe sayarak kızına huzurlu bir ev ortamı oluşturmaya çalışır.

Refet de annesini çok sever. Kendisini okutabilmek uğruna var gücüyle çaba harcayan annesini rahat ettirmek arzusundadır. Bu yüzden öğretmen olmayı ister. Böylece annesi çalışmak zorunda kalmayacaktır. Refet; annesinden aldığı terbiye ile yetişen, karşılaştığı zorluklarla başa çıkabilen, güçlü, azimli, çalışkan biridir. Yazarın ideal kadın örneği olarak okuyucuya sunulur. Tanzimat

romanlarındaki babasız erkek karakterlerin aksine, babası olmadığı halde, hayata sınıksız tutunur. Azim ve kararlılıkla geleceğini kendisi inşa eder. Böylece geleneksel “kurban kadın” rolünün dışına çıkar ve birey olmayı başarır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Midhat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu-Z. S. Berktaş). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Argunşah, H. (2018). “Fatma Aliye”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Aşa, H. E. (1993). *Fatma Aliye Hanım (Hayatı, Eserleri, Fikirleri)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış D Tezi).
- Aşa, H. E. (1995). “Fatma Aliye Hanım”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul. 12, 261-262.
- Bee, H. ve Boyd, D. (2009). *Çocuk Gelişim Psikolojisi* (Çev. O. Gündüz). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Binay Kurultay, A. (2017). “Arketipler: Markaların Yeni Anlam Yaratıcıları”. *Global Media Journal TR Edition*, 7 (14), 360-378.
- Dede Korkut Kitabı* (2001). (Haz. M. Ergin). İstanbul: Boğaziçi Yayınları. 22. Baskı.
- Enginün, İ. (2001). *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları. 4. Baskı.
- Esen, N. (2016). “Bir Osmanlı Kadınının Yazarlığı: Fatma Aliye”. *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, S. 14, 59-69.
- Fatma Aliye (2019) *Refet*. İstanbul: Turkuaz Yayınları. 2. Baskı.
- Fatma Aliye (1909). “Hanımlar İçin”. *Hanımlara Mahsus Gazete*, Sayı 8, 15 Temmuz 1315/10 Recep 1327. 146-147.
- Geçtan, E. (1998). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi. 8. Baskı.
- Hecebil, S. (2019). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Jung, C. G. (2005). *Dört Arketip*. İstanbul: Metis Yayınları. 2. Baskı.
- Karaca, Ş. (2011). “Fatma Aliye Hanım’ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları”. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 8 (31), 93-111.
- Klein, M. (2016). *Haset ve Şükran* (Çev. O. Koçak, Y. Erten). İstanbul: Metis Yayınları. 4. Baskı.
- Koç, M. (2012). “Üdebâ-yı Nisvânın Yardımcısı Ahmet Mithat Efendi ve Fatma Aliye Hanım”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 48, 191-216.
- Korucu, A. A. (2019). “Freudien ve Jungiye Yaklaşımlarla Anne Olgusu”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (1), 133-143.
- Moran, B. (2001). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İstanbul: İletişim Yayınları. 10. Baskı.
- Rank, O. (2014). *Doğum Travması*, İstanbul: Metis Yayınları. 2. Baskı.
- Şahin, H. (2014). *Çocukların Psikolojik İhtiyaçları ve Anne-Babaların Beklentileri*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Torun, D. (2019). *Anlatıma Dayalı Türlerde Anne Arketipi*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış YL Tezi).
- Yavuzer, H. (2014). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H. (2018). *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi. 28. Baskı.

TÜRK SİNEMASI'NDA ANNE-KIZ TEMSİLLERİNE ALTERNATİF BİR BAKIŞ: ZEFİR

* Aydan GÜLNIHAN ŞAHİNER

ÖZET

Sinema, temsil ettiği karakterler ve ortaya koyduğu anlatı ile çeşitli ideolojileri yansıtır. Türk Sineması'nda film söylemlerinin genellikle eril ideolojiye buna bağlı olarak sömürü düzenine hizmet eden anlatılara yer verdiği ve temsil edilen karakterlerin eril bakış doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. Bu karakterlerin en başında yer alan annelik temsilleri ile kadınlar birey olmaktan uzaklaştırılarak, kendilerine karşı yabancılaştırılır. Böylece kamusal alandan dışlanarak, normların taşıyıcısı haline getirilir. Tüm bu eril değerler sisteminin yeniden üretildiği bir alan olan sinema içerisindeki anne-kız temsilleri, toplumda kadına dayatılan roller üzerine çözümleme yapabilmek için önem taşımaktadır. Bu çalışma kapsamında içinde bulunduğu sosyal yapılanmada etken konumda olan kadın karakterlerin, annelik deneyimlerini konu edinen film örnekleri incelenmiştir. Belma Baş yapımı Zefir, anne-çocuk ilişkisini annelik kavramını kutsamadan ve kadını çocuğu üzerinden tanımlamadan ele alır. Anne-kız çatışmasını merkeze alarak, taşrada yaşayan bir kız çocuğunun büyüme hikayesini simgesel anlatı yapısı ile inceler. Böylece film aile ilişkileri, ölüm ve yalnızlık gibi kültürün alanına dair kavramları eril dil yapılanmasından uzak bir film evreni içerisinde sorgulayarak, psikanalitik feminist teori bağlamında okumaya açık söylemler taşır. Bu nedenle çalışmanın örneklemini için seçilen film, betimsel bir analiz ile psikanalitik feminist yaklaşım çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde psikanalitik feminist kuramcılardan birisi olan Luce Irigaray merkeze alınarak ilgili literatüre yer verilecek olup ikinci bölümde ise filmin temel problemini oluşturan anne-kız çatışması bu kuram perspektifinden çözümlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Anne-Kız, Psikanalitik Feminist Kuram, Luce Irigaray, Zefir

GİRİŞ

Sinemada anne-kız ilişki biçimlerinin ortaya koyduğu anlatılar ataerkil sistemin toplumsal cinsiyet eşitliğinden uzak, hiyerarşik tutumunu çözümleyebilmek için önemli temsillerdir. Genellikle anaakım sinemada eril normlar çerçevesinde temsil edilen annelik, yerleşik olan eril sistemi pekiştirmek amacıyla kutsal, özverili, birey olmaktan uzak olarak konumlandırılır. Ataerkil sistemin eril merkezli kültürü, baba ve oğul ilişkisi üzerinde yoğunlaşarak erkek karakterler üzerinden tanımladığı anne ve kız temsillerini, öykünün yan unsuru olarak kullanır. Bu nedenle anaakım sinemada annelik, film evreni içerisinde eril bakışın yansıması olarak yer alırken filmin temel çatışması olarak temsil edilmez.

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-9369-3333
aydan_885@hotmail.com

Ataerkil sistemin söylemlerine feminist bir perspektiften bakarak bu sistemin erkek merkezli çıkarımlarını dönüştürmeye yönelik çalışmaları ile tanınan Luce Irigaray, anne ve kız çocuğu arasındaki ilişkinin eril sistem tarafından dışarıda bırakıldığına dikkati çeker. Bu sisteme karşı anne-kız ilişki bağının güçlenebilmesi için dişil bir dil yaratmanın önemini vurgulayan feminist filozof, kadının değeri ile ilgili görüşlerin temel olarak değişebilmesinin güçlü bir dişil simgesellik yaratımı ile olanaklı olduğunun altını çizer (Sarup, 2004, s.170). Buradan hareketle Irigaray, simgesel dişil dilin kurulabilmesi için psikanalitik çalışmalara önem vererek Freud'un fallus merkezli çalışmalarına Lacan'ın getirdiği eleştirilerden de faydalanarak yeni bakış açıları kazandırmanın yanı sıra kadının özne olarak farkındalığının önemini vurgular. Bu bakış açılarından birisi olan cinsel fark feminizmi ile kadının, kendi bedeni ile kurduğu ilişkinin eril bakıştan ve normlardan uzak şekilde gelişmesi sonucunda özneleşen bilincine dikkati çekmektedir.

Psikanalitik teoride erkek olmayan şeklinde tanımlanan kadın, sembolik sistemde erkek merkezli bakışa hizmet edecek şekilde temsil edilerek özne olmaktan uzaklaştırılır. Irigaray, psikanalitik kuramın fallus hasedi olarak tanımladığı şeyin kadın olmanın erkek olmamakla özdeşleştirildiği şeye karşılık geldiğinin altını çizer (2006, s.73). Erkek ol(a)mayan düşüncesinden temellenen bu eril yaklaşımlar sembolik sistem içerisinde tek cinsiyet üzerinden şekillenen kabullere neden olarak kadının eril sistemdeki yerini annelik üzerinden kısıtlar ve kadın üzerinde iktidar kurmayı amaçlar. Stone farklı feminist bakış açılarına değindiği çalışmasında Irigaray'ın, dişil olmanın yalnızca annelik ile temellendirildiği eril kültür sistemin indirgemeci yaklaşımının sonucu olarak anne ve kız çocukları arasındaki ilişkinin zarar gördüğü yönündeki çıkarımlarına dikkati çeker (2019, s.186). Kültürel eğilimlerin erkek merkezli anlam pratikleri her türlü temsiliyet biçimlerini bu indirgemeci bakış doğrultusunda şekillendirdiği gibi anne ve kız çocuğu arasındaki bağı da erkekler üzerinden tanımlamakta ve buna bağlı olarak da anne-kız ilişkisinin verili eril normlar üzerinden temsiline neden olmaktadır. Anneliği ve anne-kız ilişkisini temel olarak ele alan içeriklerin yetersizliği de indirgemeci yaklaşımın şekillendirdiği eril hikâye anlatımının bir göstergesidir. Bu nedenle literatürdeki anne-kız odaklı çalışmaların yeterli sayıda olmayışı bu çalışmanın gerekliliğini oluşturan etmenlerden birisidir. 2010 yapımı Belma Baş filmi *Zefir*, anne ve kızı arasındaki ilişkiyi merkeze alması ve eril sistemin üzerinden tanımlanan kadınlık hallerinin yol açtığı yıkıcı ve yok eden tavrına dikkati çekmesi nedeniyle Irigaray perspektifi ile kadın olmaya, annelik ve kız çocuk arasındaki dinamiklere bakmaya olanak tanır. Filmin

anaakım sinema örneklerinde sıkça görülen esas konuya hizmet eden annelik kalıpları yerine temel olarak anne ve kız ilişkisi üzerinden eril normları sorgulama amacı taşıması, Irigaray perspektifinden çözümlemeye alınmasına imkân tanımaktadır. Ayrıca kuramsal olarak Irigaray'ın, erkek merkezli kültür yapılanmasının neden olduğu ötekileştirilmeye maruz bırakılan anne ve kız çocuğu ilişkisine odaklanarak sembolik sistemin örtük eril normlarına odaklanan çalışmaları, seçilen örneklem filmin söylemini analiz edebilmek için uygun kuramsal zemini oluşturmaktadır.

Örneklem film olarak seçilen *Zefir*, anne ve kız çocuğu arasındaki ilişkiyi filmin temel çatışma unsuru olarak ele alır ve film evreni içerisinde annelik deneyimlerini farklı açılardan temsil ederek kız çocukları ile kurulan bağın eril normlar ile nasıl şekillendiğine odaklanır. Bu sorunların ortaya konuluş biçimi, yerleşik eril sistemin hiyerarşik düzenini, karikatürize kadın karakterlerini yeniden üretmeden dişil sinema dili ile ortaya koyularak eril sistemi eleştiriye açan tartışma zeminini sağlaması yönüyle önem taşımaktadır. Bu eleştiri ortamı ile psikanalitik kuramın erkek olamamaktan kaynaklı olarak nedenselleştirdiği anne ve kız çocuğu arasındaki problemlili ilişkinin asıl sebebinin, erkek bakış ile yaratılan sembolik sistemin indirgemeci yaklaşımının olduğu *Zefir* filmi üzerinden ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Çalışma kapsamında birinci bölümde psikanalitik feminist kuramcılardan Irigaray'ın anne ve kız ilişkisi bağlamında ortaya koyduğu cinsiyetler arası hiyerarşinin sonuçları ile ilgili çıkarımları yer alırken ikinci bölümde dişil sinema dilinin sembolik sistemin eril normlarına karşı yarattığı dönüştürücü etkiye değinilecektir. Betimsel analiz yöntemiyle anne ve kız çocuğu arasındaki ilişkinin verili eril normlar üzerinden tanımlandığı sistemlerde ortaya çıkan sorunların yarattığı yıkıcı sonuçların dişil sinema dili ile yerleşik olan eril bakış tekrar üretilmeden sorgulanmasının mümkün olduğunu göstermek amaçlanmıştır.

Luce Irigaray'ın Anne-Kız İlişkisine Bakışı

Psikanalitik kuramın kadını erkek olmayan şeklinde nesneleştirerek temellendirmesine eleştiri olarak gelişen psikanalitik feminist teori, Freud'un psikoseksüel gelişim kuramı evrelerine ve çeşitli psikanalitik kavramlara odaklanır. Eril söyleme hizmet eden kavramlara dair araştırmalar yapan psikanalitik feminist kuramcılardan birisi olan Irigaray, Freud ve Lacan'ın insanın gelişimsel psikolojisi üzerine yaptığı çözümlemelerini, kadını kültürel yapılanmada dışarıda bırakarak kısıtlı kavramlar üzerinden temsiline neden olması sebebiyle eleştirmiştir. Bu kavramlardan birisi olan Oidipus karmaşası psikanalitik teoirinin cinsiyetler arası hiyerarşik

durumunun ortaya konulması açısından önem taşımaktadır. Freud'un psikoseksüel gelişim kuramının evrelerinden birisi olan Oidipus sendromuna göre libidinal dürtüler karşı cinsten ebeveyne yönelerek kız çocukları için eskiden sahip olduğu penisinin ondan alındığı imgelemine dönüşür (Tura, 2010, s.57). Psikanalitik kuramın eril merkezli bu çıkarımları kız çocuklarını eksik tanımlamanın yanı sıra kadını erkek olmayan şeklinde konumlandırmaktadır. Bu dışarıda bırakma davranışı Lacan'ın psikanalitik yaklaşımlarında da devam etmektedir. Farklı disiplinlerden faydalanarak Freud'un temellendirdiği kavramlar ile dil bilimi arasında ilişki kuran Lacan'a göre ise Oidipus karmaşası, bireyin toplumsal bir özne haline dönüştüğü kültürel düzenin kökeninde yer alan simgesel bir karmaşadır (Tura, 2010, s.82). Buradan hareketle erkek merkezli kültür düzenine girişi işaret eden Oidipus karmaşasına göre kız çocuk kendisini önce eksik bırakılmış sonrasında ise fallus merkezli sistemde ötekileştirilmiş olarak görür. Bu evrede kültürel bir özne haline gelmeyi deneyimlemeye başlayan çocuk önce aile ortamında, sonrasında toplumsal yapıda dil aracılığıyla kültürlenir. Simgesel evredeki kültürlenme pratiklerinin erkek merkezli tutumu sembolik dilin eril yapılanmasına ortam oluşturur. Bu yaklaşım kız çocukları için ötekileştirici bir sembolik düzen yaratımına neden olur.

Lacan'ın yapısalci yaklaşım ile Freud'un gelişim evrelerine yapmış olduğu yeni çözümlemelerde de kadın eksik tanımlanarak imgesel ve simgesel evrelerde tamamlanmamışlığa maruz bırakılır. Oidipus karmaşasının toplumsallaşmanın ilk kuralları ile tanışılan yer olarak belirtildiği psikanalitik kuramda, erkek egemen bakışın hiyerarşik düzeni anne ve kız çocuğu arasındaki ilişkinin toplumsal boyutlarını da etkiler. Kültürel düzene girişi sağladığı düşünülen bu yapının kadının annesi ile ilişkisinin simgeselleştirilmeksizin tek bir eril soy zincirine göre örgütlendiğinin altını çizen Irigaray, böylece ataerkil düzenin anne-kız çocuk ilişkilerini erkekler üzerinden şekillendirdiğini ortaya koymuştur (2006, s.14). Simgesel düzenin bu kabulleri anne ve kız çocuğu arasındaki bağı yok ederek dişil soy ağacını görmezden gelmiştir. Ataerkil sistemin kız çocuklarını erkek üzerinden tanımlayarak eksik temellendirdiği psikanalitik kabuller sonucunda anne de dışlanarak tüm psikolojik çıkmazların hedefi haline getirilmiştir. Anne karnında kurulmaya başlayan bağın eril söylem tarafından hedef gösterilerek koparılması ve erkek anatomisinden temellenen kadın tanımı sebebiyle psikanalitik kuram, çok sesli ve çeşitliliğe hizmet eden çözümlemelerden yoksun, kapsayıcı olmayan, özellikle kız çocukları için sınırlı ve dayatmacı söylemler taşımaktadır. Psikanalitik kuramın kadının doğumdaki rolünü görmezden geldiği, simgesel olarak tamamen erkek merkezli bu tutumunda dişil kendisini her

zaman eksik, yoksun ve öykünme içerisinde bulur (Sarup, 2004, s.172). Klasik psikanalitik teorisinin Oidipus karmaşasının açıklanması amacıyla ortaya koyduğu çıkarımlar bu sınırlayıcı söylemler için örnek verilebilir.

“Kız çocuk için Oidipus daha güç bir deneyimdir. Çünkü nesne ilişkilerinde libidonun anneden babaya taşınması gerekir. Bu nedenle çocuklarda kastrasyon karmaşasının Oidipus’a girişte rol oynadığı düşünülür. Oysa erkek çocuklarda bu karmaşa, Oidipus’un sonlarında yer alır. Kız çocuk eskiden bir penise sahip olduğunu, ancak bu organın annesi tarafından çalındığını kurgular. Böylelikle babasından bir penise, giderek çocuğa sahip olmayı düşler ve annesine karşı kin duymaya başlar.”

Tura,2010, s.81-82

Psikanalitik teori yine bu yaklaşım ile sembolik sistemdeki kadının yerini annelik ile sınırlandırıp, simgesel evrede sağlıklı özneleşmenin yolunu babanın yasası ile ilişkilendirerek kadının özneleşmesi yolundaki ayrımcı eril bakışı tekrar üretmektedir. Fallus merkezli yaklaşım nedeniyle erkeğin ötekisi olarak konumlandırılarak sembolik düzende yoksun bırakılan kız çocukları, bu evredeki dışlanmışlığını erkek merkezli kültür sistemi nedeniyle yine bir kadın olarak eril bakışın nesnesi konumundaki anneye yansıtır. Erkek egemen bakış nedeniyle yoksun tanımlanan kız çocuklarının sembolik düzendeki ötekileştirilme halinden annenin sorumlu tutulması eril psikanalitik çıkarımların bir sonucudur. Böylece anne ve kız çocuğu arasındaki bağ, erkek merkezli kabuller ile şekillenerek dişil dil yok edilmiş olur.

Kültürün sembolik dili eril yapısıyla kız çocuklarını bastırmaya ve eksik tanımlamaya yönelik bir tavır içerisinde. Irigaray Lacancı simgesel düzenin, dişil olanı babanın yasasına göre şekillenen eril dil yapılanması ile yoksun bırakarak, belirsiz bir tamamlanmamışlık içinde tanımladığına ve kadını kültür içerisinde sınırlı temsillere hapseden tavrına dikkati çeker (Sarup, 2004, s.48). Erkek egemen dilin kurduğu bu hiyerarşik yapı kadının üretkenliği ile iktidar yarışına girer. Irigaray’a göre dişillikğin yaratıcı gücü ile girdiği bu yarışta görünür ve hâkim olmayı hedefleyen erkek egemen sistem “Bir kadın bedeninin, rahminin, yumurtalığının doğal uzamında doğrulmuş olduklarından kültürel uzamı doğurmaya yetili olduklarını göstermeyi” amaçlar (2006, s.71). Buradan hareketle Irigaray, erkek merkezli psikanalitik teorisinin “penis kıskançlığı” olarak nitelendirdiği kız çocuklarını ötekileştiren eril bakışın temellendiği yerin, kadının doğurganlığına

duyulan imrenme ve buna bağılı olarak gelişen kıskacılık olduğunun altını çizer. Erkek kültürel uzamı, eril dil yapılanması ile hakimiyeti altına alarak bilim, hukuk, din gibi alanlarda kendini görünür kılmaya çalışmaktadır. Erkekliğin iktidar alanlarına örnek olarak gösterilecek kutsal dinlerin inanış biçimleri ve ritüelleri kadının üretkenliğinin karşısına konumlandırılarak dişil enerjinin yaratıcı gücünün toplum hafızasından silinmesini hedefler.

“Kutsal iktidar olmadan, erkekler anne-kız çocuğu ilişkilerinin ve bunların doğa ve topluma atfedilmesinin yerini alamazlardı. Erkek, kendine görünmez bir baba, bir baba-dil vererek Tanrı haline gelebildi. Erkek Söz [Verbe] olarak Tanrı haline geldi, ardından Söz olarak ete kemiğe büründü. Spermin dölleme gücü doğrudan görülebilir olmadığından, dilsel kod, yani Logos spermin yerini aldı.”

Irigaray, 2006, s.70-71

Erkek bakışı ile temellenen bu eril dilsel kod dişilin yaratıcı gücü ile girdiği iktidar yarışında hakimiyet kurmayı hedeflemektedir. Bu dünyanın anlam yapılanması da yine dişilin yaratıcı gücünün kültürel sistemde önemli bir ifade imkânı bulamamasına yönelik işlemektedir. Özellikle erkek merkezli kutsal din öğretilerinin ölüm ve ölüm sonrası hayata odaklanan tavrını yine bu anlam yapılandırması oluşturmaktadır. Kadının doğumdaki rolü üzerinden şekillenen ölüm kavramına yoğunlaşma tutumu, doğumu değersizleştirmeye yönelik yaklaşımlardan biridir. Irigaray batı kültürünün bu yaklaşımını savaş teknolojilerine ayırdığı büyük kaynaklardan yola çıkarak ölüme doğumdan daha fazla öncelik veren, yıkım odaklı tavrı ile açıklamaktadır (Stone, 2019, s.261). Ölümü kutsayan bu yaklaşımın dişil olan ile birlikte gelişen doğumu ötekileştirerek değersiz kılmayı ve unutturmayı hedeflediği görülmektedir.

Batı merkezli fallus egemen sistemin sömürgeci ve ötekileştiren bu tavrına karşılık Irigaray, dişil bir dil yaratmanın önemini vurgular. Aynı zamanda bu sistemin ötekine yüklediği olumsuz anlamlara yoğunlaşarak feminist kurama yeni bakış açıları kazandırır. Tatal’a göre Irigaray, erkek egemen sistemin kadını eril öznenin ötekisi tanımlayışına karşı olarak, erkek özne ile aynı değerdeki öteki kadın özne bakışını ortaya koyar ve böylece kadının kendi farklılığını olumlayarak bu farklılık mücadelesi sayesinde erkek merkezli sistemde özgürleşebileceğine vurgu yapar (2016, s.140). Öteki oluşun farklılıktan doğan zengin çeşitliliğine odaklanarak “Cinsel fark feminizmi” ile dişil bir kültür ve geleneğin mümkün olduğuna işaret eden feminist filozof, bunun da kadınların kendi dişil bedenleri ile kurdukları ilişkinin farkındalığına ulaşması

ile gerçekleştirebileceğini belirtir. Böylece simgesel düzenin dişil olanı sınırlayıcı yapısı değiştirilir ve cinsiyet farklılığının araç olarak kullanımı ile dişilin erkek merkezli konumundan kaynaklı erkek söylemini benimseyen durumunun da değişmesine olanak sağlanır (Durudoğan, 2014, s.83). Araç olarak kullanılan cinsiyet farklılığı ile eril iktidarın tek cinsiyetten yola çıkarak temellendirdiği hiyerarşik kültürel düzenin adil olmayışına vurgu yapılarak aynı zamanda farklılıklara ve çok sesli kültür ortamına uygun bir sembolik düzenin varlığına dikkat çekilmiş olunur.

Irigaray'ın H       Rouch ile yapmış olduğu röportaja göre anne ile bebeğin arasındaki özgül ilişkilere dair önemli anlatılar taşıyan plasenta ili  şkisi hoşgörülü ve paylaşımcı bir ortam için gerekli olan gücü içerisinde taşır (2006, s.40). Her insanın deneyimlediği bu ili  şkinin biyolojik yapısı, kültürel süreçte ataerkil hiyerar  şiden kaynaklı karşılaşılan adil olmayan sisteme kar  şın üretken ve kapsayıcı anlamlar içerir. Annenin bedeninde plasenta aracılığıyla gelişmeye ba  layan canlı, ben ve öteki ili  şkisine örnektir. Bu süreçte dişil bedeninin özelliği olarak öteki olan canlı organizmanın reddedilmeden kendi içerisinde gelişimine hoşgörü gösterildiği görülür (Irigaray, 2006, s.47). Hiyerar  şik bir tutum göstermeden farklılıkları tanımaya yönelik olan bu hoşgörü ortamı kız çocuklarının eksik erkek olarak tanımlandığı ve yalnızca anne olarak temsiline olanak tanındığı sembolik sitemin ortamına benzemez. Erkek kültür bu hoşgörü ortamını tersine   virerek erkek ve kız çocuğu arasında eril bir hiyerar  şik sistem yaratır ve dişil olanı öteki olarak dı  şlar. *“Di  şil beden farklılığa saygıyı   retirken, ataerkil toplumsal beden farklılığı dı  şlayarak kendini hiyerar  şik olarak kurar.”* (Irigaray, 2006, s.47). İnsanın anne karnındaki gelişimi ve doğuma kadar geçirdiği evrelerin biyolojik yapıları erkek egemen bilim tarafından yok sayılarak eril bakış ile tekrar kurgulanmıştır. Annenin çocuğu ile plasenta yardımıyla kurduğu bu bağın yok sayılmasının ardında erkek egemen sistemin kadının doğurganlığını unutturmak amacıyla yerine koyduğu dil ile sembolik düzenin yaratıcısı olma arzusu yatmaktadır. Erkek oluşturduğu bu sistemde varlık ile olan ba  ını ifade etmek için kullandığı sözlerde fetüsün plasenta ile olan ili  şkisini çağrıştırmaktadır (Irigaray, 2014, s.40). Ancak bu ili  şkinin öteki ile kurduğu hoşgörü ortamını ve farklılıklara olan kapsayıcı yaklaşımını dı  şarıda bırakan eril sistem böylece kız çocuklarının doğum sürecinde anne ile kurduğu ba  ın unutturulmasına da ortam hazırlar. Bu tutumun toplumsal hayatta karşılığı ise kapsayıcı dişil performansların yerini, erkek iktidarını üreten hiyerar  şik çıkarımlara bırakması ile sonuçlanır. Tüm bu erkek sistemin yok edici tavrına çözüm olarak Irigaray anne ve kız çocuğu arasındaki bağın güçlendirilmesine odaklanmıştır.

Ayrıca kadının doğum sürecindeki evrelerden faydalanarak modellendirdiği, farklılıkları kapsayan ve hoşgörü ortamının hâkim olduğu kültür sistemini, birçok psikanalitik kuramcının çıkışsız olarak kabullendiği ataerkil sistemin yerine koymuştur. Bu ortamın ise dişil beden farklılıkları ile gelişen dişil kimliğin tanınması ile mümkün olacağının altını çizen Irigaray, dişil dilin bu süreçteki önemine de dikkati çekmiştir.

Sinemada Dişil Dil ve Anne-Kız İlişkisi

Irigaray'ın kültürel hayatta kadına dayatılan eril normlara ve bunun bir sonucu olarak kadının özneleşememesi durumuna yönelik geliştirdiği dişil kimlik inşası, sinemanın ataerkil söylem dünyası için de geçerlilik taşımaktadır. Sinema belirlediği hedef kitlesini anaakım üretimlerle norm taşıyıcısı haline getirerek toplum içerisindeki sosyal organizasyonlara dair belirli söylemler inşa etmektedir. Smelik (2008) anaakım sinema içerisindeki hikayelerin anlam yansıttığı görüşü yerine anlamı inşa eden söylemlere evrilmiş olduğunun altını çizerek, sinemanın kadınlar ve dişil hakkında anlamlar üreten kültürel bir pratiğe dönüşmesinden bahseder (2008, s.4). Bu söylemlerin kadın olmak ile ilgili çizdiği temsiller sosyolojik, psikolojik, kültürel açıdan olduğu gibi birçok farklı disiplinden de okumaya açık söylemler taşımaktadır. Bunlardan birisi olan psikanalitik kuram kültür sisteminde erkek olmayan ve yoksun olarak belirlediği kadın tanımı ile erkek merkezli anlatılara ortam hazırlamaktadır. Eril bakış ile temellenen bu sembolik sistemde kadın ilk olarak fallus eksikliği ile hadım edilme korkusunu temsil ederken ikinci bir işlev olarak da annelik ile sistemde var olma çabası göstererek çocuğunu sembolik düzenle uyum içerisinde büyütme arzusu taşır (Mulvey, 2019, s.202). Böylece eril sembolik sistemde özneleşemeyen sadece belirli temsiller aracılığıyla ifade imkânı bulan kadın, eril dil yapılanması ile normların taşıyıcısı haline gelmektedir. Sembolik sistemde erkeğin ötekisi olarak nesneleştirilen kadın, erkek merkezli kurallar bütününde etkisiz olarak temsil edilir. Irigaray da erkeğin kendi egosunu dünyaya yansıttığını ileri sürerek dünyanın her nereye bakarsa baksın erkeğin kendi yansımasını görmesini olanaklı kılan bir ayna haline geldiğinden bahseder (Sarup, 2004, s.171). Bu durum sinemanın toplumsal olan ile kurduğu ilişkiye yansıyarak film evreni içerisinde erkek bakıştan temellenen kadın temsiller kurgulanmasına neden olur. Hiyerarşiye dayalı anlatıların farklı temsillerden yoksun, erkek merkezli ve eril olmayan tüm söylemleri dışlayıcı bu tutumu dişil sinema dili ile farklılık göstermeye başlamaktadır. Feminist sinema ile kurulan bu farklılık dişil olanı erkek merkezliyetinden kurmadan hikâyenin kendi başına bir öznesi olarak kurgular. Buradan hareketle kültürün içerisindeki erkek egemen hiyerarşik düzenin

eril söylemlerini eleştiriye açarak bu söylemlerin erkek bakış ile üretilen kadın ve dişilik kavramlarını yerleşik olan eril kodlardan farklı şekilde ele alan filmler kadın filmleri olarak nitelendirilebilir (Öğüt, 2009, s.203). Bu filmlerin feminist perspektiften faydalanarak getirmiş olduğu yeni bakış açıları ile kadının karakter oluşumunda özne olarak kendi arzuları, hayatı deneyimleyiş tarzı, diğer kadınlar ile olan ilişkilerinde ortak deneyimlerin ortaya çıkarıldığı dişil bir film evreni yaratılmaktadır. Sinemanın klasik anlatı yapısı ve eril merkezli kamera bakışı da bu perspektiften etkilenecek dişil olanın bakış açısıyla şekillenmektedir. Dişil olanın sinemada feminist bir bakış açısıyla temsiliyet kazanma süreci kadının bedeni ile kurduğu ilişkinin eril bakıştan uzaklaşarak oluşan anlamlandırılma süreci ile paralel gelişmektedir. Kadının kendi bedeni ile kurduğu ilişkinin sinemadaki yansıması doğadaki dişil enerji formları ile temsil edilerek, eril bakıştan temellenen bedenin parçalı temsili ve buna bağlı olarak bedeni metalaştıran yaklaşımın yerini almaya başlamasıyla oluşmaktadır. Sinema dilinin dişil dönüşümü yerleşik olan erkek merkezli söylemlerin ve bakışın eleştirilerek ve bu eril kültürel pratiklerden uzaklaşarak gelişim gösterdiği görülmektedir.

ZEFİR FILMİNİN BETİMSEL ANALIZI

Çalışmanın örneklemini kapsamında seçilen *Zefir* filmi betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Nitel veri analizi yaklaşımlarından birisi olan betimsel analiz ile elde edilen veriler sistemli bir şekilde açıklanmaktadır. Bu analiz yöntemi ile oluşturulan temaların birbiriyle olan ilişkisi anlamlandırılarak düzenli bir şekilde yorumlanması amaçlanmaktadır. Dört aşamadan oluşan betimsel analizin ilk adımını, veri analizi için oluşturulan çerçevenin hangi temalar ile düzenleneceğinin belirlendiği kısım oluşturur. Sonraki aşama oluşturulan verilerin anlamlı bir şekilde bir araya getirilip tanımlandığı yerdir. Bulguların tanımlandığı yer olan üçüncü aşama ile de düzenlenen verilerin doğrudan alıntılarla desteklenmesi gerekmektedir. Son aşamada ise bulguların arasında nedensellik ilişkilerinin yorumlanması, anlamlandırılması yapılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s.223-224). Buradan hareketle Irigaray'ın psikanalitik feminist teori bağlamında kız çocuk ve anne ilişkisine yaklaşımı, örneklem olarak seçilen filmin anne-kız ilişkisini ele alış biçimiyle ortak noktalar taşıması nedeniyle birlikte incelenmiştir. Irigaray perspektifinden film evreni içerisinde anne ve kız ilişkisini etkileyen unsurlar tanımlandığında yöntemine uygun olarak belirlenen temalar, doğum-ölüm arasında anne ve kız çocuğu olmak ve kültürel uzamda anne-kız ilişkisi olarak belirlenmiştir. Elde edilen veriler bu temalar doğrultusunda yorumlandığında, kültürün birçok alanında şekillenen kavramların annelik ve buna

bağlı olarak anne-kız ilişki biçimlerini hiyerarşik eril bir bakış ile tekrar ürettiği görülmektedir. Ancak sinema farklı temsillere yer veren yaklaşımı ile bu anlatıların dönüşümüne olanak sağlamaktadır. *Zefir* filmi bağlamında alternatif temsillerin eril söylemleri yeniden üretmeden dışıl bir perspektifle eleştiriye açarak düşünsel sürece katkı sağladığının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Filmin Konusu

Okul tatillerini anneannesi ve dedesi ile birlikte yaylada geçiren Zefir, ergenlik çağına girmeye başlayan 11 yaşında bir kız çocuğudur. Annesinden uzak kalması nedeniyle zamanının büyük çoğunluğunu yayladaki patika yolu gözleyerek annesini beklemekle geçirmektedir. Yayla hayatının bir sonucu olarak hayvanlarla ve bitkilerle yakın bir ilişki halinde olan Zefir, Havva'nın ineği Nergis ve yavrusu ile de yakından ilgilenir. Nergis'in kaybolması üzerine tüm yayla halkının aramaya çıktığı gecenin ertesi günü Zefir'in annesi Ay, yaylaya gelir. Hayatı ile ilgili aldığı kararları ailesine açıklamak için yaylaya dönen annesi ile beklediği gibi bir yakınlık kuramayan Zefir için annesinin kararı hayatında önemli bir dönüşümü beraberinde getirecektir.

Filmin Analizi

Irigaray'ın psikanalitik kuramın eril bakışı ile temellenen annelik kavramına getirdiği eleştirilerden faydalanarak, örneklem filmin anne-kız çatışmasına yönelik belirli temalar oluşturulmuştur. Betimsel analiz yöntemiyle incelenecek filmin temalarını kültürel uzamda anne-kız ilişkisi ve doğum-ölüm arasında anne ve kız çocuğu olmak oluşturmaktadır. Buradan hareketle film analizi iki başlık çerçevesinde incelenecek olup ilk olarak anne ve kız ilişkisinde ortamın etkisine odaklanılacak, sonrasında ise eril kültür yapılanması ile anlamlandırılan ölüm ve yaşam kavramlarının cinsiyetler arası hiyerarşik tutumunun anne ve kız çocuğu ilişkisi üzerindeki etkisi tartışılmıştır.

Kültürel Uzamda Anne-Kız İlişkisi

Zefir annesinin işleri nedeniyle anneanne ve dedesiyle birlikte kaldığı yayla evinde vaktinin çoğunu hayvanlar ve bitkilerle birlikte geçirir. Yayladaki oba halkıyla paylaştığı zamanı buranın temsilleri ve rutinleriyle şekillenir. Yalnızlığın ve zamanın akışının şehir hayatından farklılığı yayladaki canlıların ritmine odaklanan kamera ile sıkça gösterilir. İnsanların obadaki rutinleri devam ederken aynı zamanda perdede bir salyangozun yapraktaki yürüyüşü, mutfak tavanına ağlarını örmekte olan örümceğin ritmi, film evreni içerisindeki zaman algısına da yön

vererek şehir hayatındaki önemli kavramlardan birisi olan hız ve planlama ile sahip olunma arzusu taşıyan zamanın anlamlandırma pratiklerini sorguladır.

Yayla hayatının şehirden farklı yönlerinin temsil edildiği film evreni, sembolik yapılanma söz konusu olduğunda bu farklılığı içermemektedir. Zefir'in gözünden izlenen oba içerisindeki olaylar ve yayla hayatı eril düzenin hiyerarşiye dayalı sisteminin devam ettiğini göstermektedir. Film; Zefir, annesi Ay ve anneannesinin ilişkilerine odaklanarak merkezine kadın temsillerini alsa da Zefir'in hiç adı geçmeyen babası ve sık sık kaybolan dedesi ile eril iktidar yapılanmasını hissettirir. Böylece erkek merkezli düzen doğrudan görünür olmasa da tanrısal olarak varlığını korur. Zefir yayladaki vaktinin çoğunu annesinin yolunu gözlediği patika yolu izleyerek geçirmektedir. Bu süreçte izleyici de anneyi beklemeye koyulur. Annenin isminin Ay olduğu diegetic olmayan materyal olarak jenerik yazısı ile verilmektedir. Annenin adının yok sayıldığı ve dile getirilmediği bu yaylada Ay, obaya geldiği andan itibaren Zefir'in annesi, kendi anne ve babasının kızı konumuna yerleştirilir. Buradan hareketle yayla, kadın için başkasının gözüyle tanımlanan, özne olmaktan uzak domestik bir alana dönüşmektedir. Ay'ın isminin yaylada hiç dile getirilmemesine karşılık Zefir'in annesini beklerken zamanının çoğunu geçirdiği ve sütünü severek içtiği yaylanın en sevilen ineği Nergis için durum farklıdır. Nergis'in kaybolduğu günün gecesinde yayla halkı uzunca bir süre Nergis'e seslenerek birlikte aramaya koyulmuşlardır. Havva'nın ilgilendiği, yenice bir buzağı doğuran ve sütünün güzelliği ile ünlü olan Nergis için sembolik düzenin dışı için konumlandığı yerde olduğu söylenebilir. Doğurganlığından ve besleyiciliğinden sınırsızca yararlanılan ve buna bağlı olarak kültür sisteminde bir ismi olan Nergis sembolik sistemin arzuladığı annelik modeli için kusursuz bir temsildir. Nergis'in oba halkı tarafından isminin bağırılarak arandığı sahnede seslerin üzerine bindirilen anne Ay görüntüsü ile Zefir'in annesi ilk kez perdede kameraya bakarken görünür. Bu kamera açısının aynı şekilde uygulandığı başka bir karakter ise Nergis'tir. Filmin ilk sahnesinde Nergis'in gözlerine yakın plan şeklinde yer verilerek, kameraya bakmakta olan anne ile Nergis arasında kurulan paralellik kültürel düzenin dışı olana karşı ikireikli yaklaşımına işaret eder. Erkek kültürün doğayı ve doğadaki her unsuru tanımlayış biçimi eril bakış ile temellenerek erkek merkezli bir anlamlandırma ile varlık kazanır. Kırmızı mantarlar, kırmızı kazaklı Zefir, kırmızı kamyonla yaylaya gelen Ay arasında renk kodları ile kurulan ilişki, oluş halinde evrende bulunan her şeyin eril kültür tarafından hiyerarşik şekilde etiketlendiğine dikkati çeker. Doğası gereği farklı olan, oluş halinde yaşamsallığını sürdüren canlılar erkek merkezli faydacı bir anlayışla

ötekileştirilir. Filmdeki kadınların mantarlara görünürlük kazandırdığı her sahnede bir erkek tarafından mantarların zehirli olduğuna vurgu yapılır. Böylece erkek bakışın kendisi için faydalı olmayı etiketleyerek olumsuzladığının altı çizilir. Film evreni zehirli mantarlar ve kadınlar arasında renk kodlarıyla kurduğu anlamsal çağrışım ile erkek bakışın öteki ile kurduğu ilişki arasında bir paralellik kurar. Kadınlar da tıpkı doğanın içerisinde yaşayan her canlı gibi erkek kültür tarafından şekillendirilip, erkek merkezli bir faydalı hale getirilme çabası ile karşı karşıya kalmaktadır. Buradan hareketle farklı olan her şeyin maruz bırakıldığı eril bakışın olumsuz anlamlandırma pratiği ile kadınların da karşılaştığı görülmektedir.

Doğum-Ölüm Arasında Anne ve Kız Çocuğu Olmak

Filmin annelik temsilleri ele alındığında ataerkil düzenin normatif kalıplarını taşıyan Zefir'in anneannesinin geleneksel kodlar ile eril söylemi taşıyan bir temsile sahip olduğu söylenebilir. Zefir'in bakımıyla yakından ilgilenerek yayla hayatına uyumlanması için çaba sarf eden anneanne, filmin başında mâni ile uyandırdığı torununun annesi ile ilgili rüyasını dinleyerek dedesini bulması için ormana gönderir. Zefir'in asıl aradığı şey annesi olsa da dedesini aramaya başlar. Bu sırada karşılaştığı şey ise ölüm olur. Ölü bir hayvanın bedenini gören Zefir dedesinin aracılığıyla ölü bir bedenin gömülme ritüelini öğrenir. Filmdeki ölüm ile ilk karşılaşma ve bunun dildeki, ritüeldeki karşılığının bir erkek aracılığıyla gerçekleşmesi Lacancı yaklaşım ile babanın yasasına işaret eder. Sembolik sistemde çocuğun kültürel olanla ilişkisini belirleyen babanın yasası olduğundan bahseden Lacan bu evrede çocuğun özneleşebilmesi için iktidar odağı olan fallus sahibi ile uyumlanmasının önemini belirtir (Tura, 2016, s.82). Zefir'in aslında doğanın döngüsü içerisinde bir parça olan ölüm ile ilişkisi dedesinin öğretisi nedeniyle gömülme gibi bir ritüel ile birlikte anamlanır. Erkek aracılığıyla öğrenilen bu anlamlandırma kültürün alanına işaret etmektedir. Irigaray'a göre erkek kültür dışıl olanın doğurganlığını unutturmak için yaşamı değersizleştirmeye yönelik bir erkek tanrı yaratır ve ölüm sonrasına odaklanarak ölümsüzlüğü arzular (2014, s.90). Dedesi ile ölü bedenleri gömdüğü sahnenin ilahi bakış açısıyla verilmesi de erkek merkezli dini anlayışlara yönelik bir okumaya imkân sağlamaktadır. Film boyunca öğrendiği defin ritüelini karşılaştığı tüm ölü hayvanlara uygulayan Zefir'in kültürün alanına dair bu uyumlanma süreci izleyen, gözetleyen tavırlarıyla da devam eder. Yatağında çevreyi incelemesine yardımcı olan dürbünü ile etrafı inceleyen Zefir'in dikizlemeye yönelik merakı, erkek merkezli aydınlanmacı aklın görmeyi, bakışı öne çıkaran tavrına karşılık gelmektedir.

“Hayat, nesnemsı şeydeki temsilinde donup kalır. Ve anlam duyuşal, tensel algıya kapanır. Gözler ve kulaklar, gerçık olarak adlandırılan ve şimdide kendini belli eden şeyi algılamaz, yalnızca görölmüş ve duyulmuş olanı tanır.”

Irigaray, 2014, s.55

Irigaray, görme üzerine kurulu bu erkek sistemin dişil olan her şeyden uzaklaşması ve hiyerarşı kurmaya çalışması sonucu anlamı kaybetmesi nedeniyle yeniden bir anlam arayışında olduğundan söz eder. Dişil olandan uzaklaşması ile oluşan bu anlam ihtiyacı sonucu ölüm ve sonrasını kutsama pratiklerine yönelen eril sistem dil yapılanması ile bu ihtiyacına çözümler üretme yoluna girer. Eril bakışın bu nesneci tutumu Zefir’in bakışı ile film evreni içerisinde yerini alır. Zefir’in gözünden hikâyeye dahil olan izleyici ise erkek egemen kültürün devamı niteliğindedir. Ay’ın Zefir’i yaylada bırakarak kendisinin geri dönmek üzere gidecek olduğunu ailesine açıkladığı sahnede izleyici de Zefir’in odasında konuşmaları dinlemektedir. Ay ve annesi arasında geçen diyalogların duyulmayışı, Ay’ın verdiği karara yönelik nedenlerinin dinlenmeyişi ataerkil iktidarın baskısı altındaki kadının sözünün dinlenmeyişine, sesinin sansürlenişine örnek bir sahnedir. Bu nedenle film evreni içerisinde Ay anlaşılır, eril kültür Ay’ın verdiği kararlarla ilgilenmez. Dişil olanın bu kültürde kendine yer bulabilmesi, eril bakış ile temellenen temsiller ile mümkündür. Dişilin ancak o zaman bir ismi olabilir. Sütün güzelliğı ile oba halkının gözdesi olan, kaybolunca uzunca bir süre aranması ile temsil edilen Nergis gibi. Zefir için ise Nergis, süt aracılığıyla beslendiğı bir kaynağı dönüşmektedir. Bu bağlamda Zefir’in Nergis ile kurduğı ilişki annesi ile hayal ettiğı ilişkisinin farklı bir temsiline dönüşmektedir. Nitekim annesini beklediğı zamanlarda ilgi gösterdiği tek şeyin Nergis’in sütü olması ve bunun dedenin şekerli tarifi ile sevdiği bir süt içme rutinine dönüşmesi Zefir’in annesi ile kurduğı bağ ilişkisine dair anlamlar taşır. Lacancı bir perspektif ile oral dönemdeki anne ile bebeğın arasındaki bağ dolaymsız yani herhangi bir dış etkenden bağımsız bir ilişkidir. Anne ile bebeğın arasında güçlü bağların oluştuğı, her türlü ihtiyacın anne tarafından koşulsuzca karşılandığı süt çocuğı evresinde anne, Tanrı -kadiri mutlak- konumundadır. Bu dönemde çocuk annesiyle bütünleşmeyi, annesinin arzusunun nesnesi olmayı arzular (Tura, 2006, s.183). Zefir’in ihtiyaçların sınırsızca karşılandığı süt çocuğı evresine dair kurduğı özlem bu süt içme ritüelleri ile temsil edilmektedir. Annesine karşı arzuladığı ilişki biçimi oral dönemde kurduğı dolaymsız ilişkiye benzer.

Süt aynı zamanda dişil olanın yaşam enerjisine ve besleyici tarafına dair bir göstergedir. Hayatın belirli dönemlerinde yaşamsal değere sahip olan bu besin ile dişil doğurganlığının önemine vurgu

yapılır. Filmde dedenin tarifi ile Zefir'e sunulan süt dişilin yaşam enerjisine erkek merkezli bir sansür yerine geçerek dişile ait olan besleyici enerjinin unutturuluşuna hizmet etmektedir. Tıpkı doğum yerine ölümün altını çizen erkek merkezli kültür yapılanması gibi. Zira Zefir annesinin dönüşünden sonra süt içme ritüeline yönelik sorunlar yaşar. Annesinin getirdiği sütleri beğenmeyen, dedesinin tarifini ve kaybolan Nergis'in sütünü arayan Zefir, eril bakışın tanımladığı kültüre fayda sağlayan annelik formunun beklentisi içerisinde olarak sembolik sistemin erkek bakışına uyumlandığı görülür. Bu bağlamda film evreni içerisinde doğrudan kameraya bakan gözlerin Nergis'in ve Ay'ın gözleri olduğu sahneler önem taşımaktadır. Eril normun taşıyıcısı Zefir'in gözünden filme dahil olan izleyiciye karşı olan bu bakış, dikizleyen izleyiciye yabancılaştırıcı bir unsur olarak kültürün dişil olana dair annelik, kadın olmak gibi temsiller yolu ile kurduğu baskıya yönelik, var olan eril sistemi sorgulatma amacı taşır.

Filmin son sahnesi batı merkezli eril kültür tarihi ve mitolojik öğeler açısından çok katmanlı okumalara açık bir anlatıya sahiptir. Erkek egemen kültür, annenin insan yaşamındaki yerini yadsıyarak yaşamın yerine ölümü koyar ve doğumu değersizleştirir. Kadının doğurganlığı ile yaşamı temsil edişi erkeklerin ulaşamayacağı bir yerde olması nedeniyle kadının unutulması erkeklerin dünyasında daha makul bir yer tutar (Irigaray, 2014 s. 93). Bu sistemin bir sonucu olarak anne ve kız çocuğu arasındaki bağ da sembolik sistemin dışında bırakılır. Öyle ki birey olarak sadece anneliği ile hayatı deneyimlemeyi reddeden Ay, hayal ettikleri ile yaylada var olamazken gitmesine de izin verilmez. Bu süreçte karşılaştığı en büyük engeller arasında annesi ve kızı Zefir'in yer alması, eril iktidarın dişil soy ağacına yönelik geliştirdiği hiyerarşik saldırıya tekrar işaret eder. Son sahnede Zefir'in annesi ile yaşadığı çatışma bu eril sistemin betimlenmiş hali niteliğindedir. Bu sahnede annesinin gidiş kararını kabul etmek istemeyen Zefir patika yolda Ay'ın karşısına çıkar. Birlikte manzaraya karşı oturup konuşmaya karar verirler. Zefir, arzuladığı gibi gitmeyen konuşmanın sonunda annesini uçurumdan iter. Bu sırada duyulan motorlu testere sesiyle kesilen ağaçlar ile doğa ve kadının katledilişine dair paralellik kurulur. Doğanın yok edilişi sırasında Zefir'in de annesini öldürmesi ataerkil sistemin kadına ve doğaya uyguladığı baskının benzer amaçlar doğrultusunda gerçekleştiğine işaret eder. Irigaray, dişil soy ağaçlarını yok sayan eril zihniyetin öteki dünyalar üzerine kurulu sisteminin, bitki örtüsü ve diğer canlı türlerini yok ettiğini işaret eder ve buna bağlı olarak yerküreye ve evrene duyulan saygının yok sayılarak sömürü ve hiyerarşik düzenin oluşumuna dair ortamın hazırlanmış olduğuna vurgu yapar (2006, s.26). Bu bağlamda yaşayan ve canlı olan şeylerin öneminin olmadığı ve saygı

ortamının yok edilerek ölüm ve sonrasının kutsandığı çeşitli eril sistemlerle kurulu sembolik düzende Zefir de annesine dair geliştirdiği mülkiyet anlayışını ölüm ile sonuçlandırır. Annenin özgürlüğünün bir göstergesi olarak gitmeyi tercih etmesinin ataerkil kültürdeki karşılığı ölüm ile eşdeğerdir. Erkek merkezli kültüre uyumlanmasının bir sonucu olarak Zefir annesini uçurumdan iter. Doğumun yok sayılmasına bağlı olarak gelişen annenin simgesel ölümü bu sahne ile gerçek anlamda ölüme dönüşerek ana katli üzerine kurulu kültür tarihinin altı çizilmiş olur. Annesini ittiği uçurumda aramaya çalıştığı sırada öznel kamera ile izleyici de sahneye dahil edilerek anneyi arar. Eril kültürün bir parçası olarak izleyici de Zefir'in anne çılgılığına ortak olmuştur. Bu sahnenin ardından Ay'ın ölü bedenini bulan Zefir, annesinin başındaki kanını temizleyerek dedesinden öğrendiği gömme ritüelini gerçekleştirir. Ardından annesinin dağılan eşyalarının arasında bulduğu yemeği yer ve uykuya dalar. Zefir'in sebep olduğu ölüm karşısındaki gerçekliği değerlendirmeden uzak tavrı Lacan'ın yaşamın başı olarak tanımladığı tekbenci, haz odaklı döneme dair benzerlikler taşımaktadır.

“Çocuk omnipotent (kadiri mutlak) bir eksiksizlik yaşamaktadır. Kendi ile dışarısı arasındaki ayrım netleşmemiştir. Henüz Ben gelişmediği için "gerçeklik duygusu" söz konusu değildir. Çocuğun tek eğilimi olan içsel gerilim ve uyarımı ortadan kaldırmak (tatmin) bilinç kaybı ile birlikte gider; karnı doyan çocuk uykuya dalar.”

Tura, 2010, s.72

Ben'in anneden ayrılarak kendilik hailini aldığı ve böylece çocukta gerçeklik duygusunun gelişmeye başladığı arkaik Ben'in Zefir için oluşmadığı söylenebilir. Ancak kültürel özneye uyumlanma sürecinin anneyi öldürmesi ile tamamlandığı buradan hareketle erkek bakışın temellendirdiği babanın yasasına dahil olma sürecinin gerçekleştiği görülmektedir. Annesinin başında uykuya dalan Zefir'in uyanışının Nergis'in sesini duyması ile olması ve ardından arzu nesnesi olarak konumlandığı, eril iktidarın nesneleştirdiği Nergis'e sıkıca sarılması Zefir'in erkek merkezli sisteme uyumlanma sürecinin sonuna işaret eder.

SONUÇ

2010 yapımı Belma Baş filmi Zefir, anne ve kız çocuğu ilişkisini merkezine alarak ataerkil düzen içerisinde şekillenen birçok unsurun maruz kaldığı sömürü ve yabancılaştırma tutumuna dikkati çekmesi yönüyle önemli temaları ele almaktadır. Filmin ilk sahnesinde Zefir'in anne

çığığına ve rüyasından uyanışına yer verilir. Öykünün döngüsel yapısına hizmet edecek şekilde filmin final sahnesinde Zefir'in anne çığığı tekrar duyulur. Uçurumdan ittiğı annesinin başında uykuya dalan Zefir, Nergis'in sesi ile uyanır. Böylece izleyici Nergis'in gözleri ile başlayan ve sona eren filmin döngüsel zaman algısına dahil edilir. Alternatif karakter temsilleri ve filmin teknik kurgusu göz önünde bulundurulduğunda sinemanın klasik anlatı yapısının erkek merkezli tavrından ve çizgisel zaman anlayışından uzak kalarak bir anlatı ortaya koyan örneklem film, içerisinde kurduğu dişil dil ile ataerkil kültür sistemini eleştiriye açmaktadır. Annenin ölümünü bir cezalandırma yaklaşımı ile ele almadan ve ölümü kurtuluş olarak idealize etmeden, erkek sistemin kurduğu ikili yapıdan uzak bir şekilde anlatıya taşıyan filmin dişil dil yapılanması ile kurulu bir sistem eleştirisi oluşu doğanın sembolik olarak anlam üretiminde merkeze alınması ile gerçekleşmektedir.

Annelik ve kadın olmak ile kurduğu çatışmaları, annesini bekleyen kız çocuğı teması ve kültür-doğa alegorisi üzerinden anlatan film, eril sistemi sorgulamaya açarken kullandığı dil ile yerleşik olanı yeniden üretmeden eleştiri ortaya koymaktadır. Zefir karakterinin erkek merkezli sistemin bir parçasına dönüşümünün anlatıldığı filmin son sahnesi Irigaray perspektifinden erkek merkezli kültür tarihinin anne katli üzerine kurulu olduğuna dikkati çeker. Annesinin uçurumdan düşmesine sebep olan Zefir böylece eril sistemde sembolik olarak gerçekleşmesi dayatılan anne ölümünü temel anlamda da gerçekleştirir. Erkek kültürün anne ile oluşan bağın koparılmasına yönelik gerçekleştirdiğı birçok tutumun yansıması olarak Zefir de annesinin kültür içinde norm taşıyıcısı olmayan, kendi hayalleri ve istekleri üzerine kurduğu yaşantısını maruz kaldığı eril söylemlerle anlamlandıramaz. Gitmenin ölüm şeklinde karşılık bulduğu eril kültürde annesinin ölümüne neden olarak erkek egemen sistemin norm taşıyıcısı haline dönüşür. Film tüm bu eril bakış ile temellenen sistemin neden olduğu yok edici tavrı, anne ve kız ilişkisini merkeze alarak, ataerkil söylemlerin yeniden üreticisi konumuna gelmeden sorgulamaya açması yönüyle benzerlerinden farklı bir yerde durmaktadır.

Çalışma kapsamında Irigaray'ın anne ve kız çocuğı ilişkisi üzerine yapmış olduğu yaklaşımlardan yola çıkılarak ele alınan filmin, erkek merkezli kültür sisteminin kadınlık hallerini tek tipleştiren ve çıkar odaklı konumlandıran temsillere karşı eleştiri getirdiğı saptanmıştır. Bu hiyerarşik eril sistemin, kültürel uzamda anne ve kız ilişkilerine yaklaşımı ve bu ortamın belirlenişinde önemli temalardan birisi olan doğum ve ölüm kavramlarına karşı tutumu Zefir filmi analizi ile detaylandırılmıştır. Buradan hareketle film, cinsiyetler arası kurulan

hiyerarşik sistemin ötekileştiren yaklaşımına ve yok edici tavrına yönelik eleştiriler içerirken toplumun anneliğe bakışını da sorgular. Erkek egemen sembolik sistemin kabulleri doğrultusunda gelişen annelik rolünün, eril bakışın sömürü üzerine kurulu yaklaşımında kullanılan bir araç haline dönüştürüldüğünden bahsederek anaakım sinemanın kutsal anne mitini yıkar. Böylece mevcut örneklem film anneliği çocukların eril sisteme uyumlanmasını sağlayan norm taşıyıcı araçlardan birisi haline getiren anaakım eril bakışlı hikayelerin aksine özne olarak temsil edilen bir kadının annelik deneyimi şeklinde ele alır. Bu anlatılar, anaakım sinemadaki düzenin devamını sağlayan anne temsillerinin yerine mevcut erkek merkezli kabullerden kaynaklı olarak gelişen anne-kız ilişkisindeki çatışmalardan sorumlu bulduğu sistemin sorgulatılmasına dikkati çekmesi nedeniyle önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Durudoğan, H. (2014). İkinci dalga Fransız Feminizmine kısa bir bakış. Durudoğan, H., Gökşen F., Oder, B. E., Yüksek, D. (Ed), *Türkiye’de toplumsal cinsiyet çalışmaları eşitsizlikler mücadeleler kazanımlar* (2. Baskı) içinde (s. 63-87). İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Irigaray, L. (2006). *Ben sen biz farklılık kültürüne doğru*. (Çev. S. Karakaş, N. Tural). Ankara: İmge Kitabevi. (Orijinal yayın tarihi, 1990)
- Irigaray, L. (2014). *Başlangıçta kadın vardı*. (Çev. İ. Özallı, M. Odabaş). İstanbul: Pinhan.
- Mulvey, L. (2019). Görsel Haz ve Anlatı Sineması. (Çev. N. Abisel). Büker, S., Topçu, Y.G., (Ed.), *Sinema: tarih-kuram eleştirisi* içinde (s.201-218) İstanbul: İthaki.
- Öğüt, H. (2019). Kadın Filmleri ve Feminist Karşı Sinema. *Cogito*, 58, 202-217.
- Sarup, M. (2004). *Post-yapısalcılık ve postmodernizm*. (2. Baskı). (Çev. A. Güçlü). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Smelik, A. (2008). *Feminist sinema ve film teorisi ve ayna çatladı*. (Çev. D. Koç). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Stone, A. (2019). *Feminist felsefeye giriş*. (2. Baskı). (Çev. Y. Cingöz, B. Tanrısever). İstanbul: Otonom.
- Tura, S. M., (2010). *Freud’dan lacan’a psikanaliz*. (4. Baskı). İstanbul: Kanat.
- Tural Cheviron, N. (2016). Cadılar Sevimli Olabilir. İnceoğlu, Y., Kar, A., (Ed), *Kadın ve bedeni* içinde (s. 101-144). (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı.
- Yıldırım, A., Şimşek, H., (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (8. Baskı). Ankara: Seçkin.

KÜLTÜREL İMGELEMDE YARATICI VE YOK EDİCİ GÜCÜN İKTİDARI: “I AM MOTHER” (2019) FİLMİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET VE ÖJENİK POLİTİKALAR

***Mustafa MEN**

ÖZET

En temel insan hakkı olan yaşama hakkının tarihsel süreçte çeşitli iktidarlar tarafından belirli ölçütlere dayalı olarak kısıtlanmış olduğu bilinmektedir. Modern öncesi dönemde geleneksel yasalar çerçevesinde belirlenen bu hak, normun dışında kalan kişilerin elinden alınmış; modern dönem ile birlikte ise ideolojilerin hizmetindeki bilim bu konuda söz sahibi olmuştur. Kökeni Antik Yunan’a dayanıyor olsa da modern dönemde sistematik olarak geliştirilmiş olan öjenik politikalar, yine bu dönemde geniş kapsamlı olarak uygulanmıştır. Distopik bilimkurgu yapıtlarında sıklıkla işlenen bir konu teşkil eden bu uygulama, 2019 yapımı “I am Mother” (“Ben Anneyim”) filminde bir yapay zekâ yazılımı tarafından gerçekleştirilmektedir. Dünyadaki tüm droid’lerin hâkimi olan yazılım, kendi içinde iki karşıtlığı bir arada barındırmaktadır. Bu karşıtlıklar temelde toplumsal cinsiyet bağlamında eril ve dişil olarak ikiye ayrılmaktadır. Yazılımın eril tarafına bakıldığında tıpkı modernizmin merkezine koyduğu gibi erkek ile özdeşleşmiş olan rasyonel akla ve toplumsal cinsiyete dayalı pratiklere sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, güvenlik için şiddete başvurmak yazılımın eril tarafının görev tanımında yer almaktadır. Karşıtlığın diğer tarafındaki dişil yapıya bakıldığında, genç bir kadın sesine sahip Mother’ın bir robot formunda olsa da fiziksel olarak bir annenin sahip olduğu özelliklere benzer şekilde bebek bakımı konusunda özelleştirilmiş bir donanımının mevcut olduğu görülmektedir. Mother’ın görevi, önceden belirlenmiş kıstaslara göre başarılı olacak bir kız çocuğunu yetiştirerek onu sağlıklı insan neslini eğitmek için sorumlu kılmaktır. Bu çalışmada, ilgili film, toplumsal cinsiyet ve öjenik politikalar bağlamında niteliksel içerik analizi yöntemiyle incelenecek; kültürel imgelemde geniş bir yer kaplayan yaratıcı ve yok edici gücün “I am Mother” filmindeki konumu ilgili kavramlar ekseninde irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: bilimkurgu sineması, toplumsal cinsiyet, öjenik politikalar

"Aynı canlı türü ama sen her yönden üstünsün. Çünkü seni öyle yetiştirdim."

Mother ("I Am Mother" filminden bir replik)

GİRİŞ

Sinemada Pre-modern dönemde, evrendeki her şeyin ilahi gücün isteğiyle meydana geldiği fikri; modern dönemdeki sekülerleşmeyle birlikte nedensellik ve rasyonel akla dayalı bilimsel paradigmayla yer değiştirmiştir. Bu dönemden itibaren, tanrısal iradenin yerini alan

modern bilim, Avrupalı ve erkek egemen bir anlayışın hâkim olmasından kaynaklı olarak bu doğrultudaki değerlerin sistematikleşmesinde önemli rol oynamıştır. Modern düşüncenin kaynağını Antik Yunan'dan alan dünyayı ikili karşıtlıklar olarak ayırması doğrultusunda, düzeni simgeleyen erkek bedeninin karşısında kaosu simgeleyen kadın bedenine ait unsurlar tıbbileştirilerek tedavi edilmesi gerekli olduğu düşünülen birer öge haline getirilmiştir. Toplumsal cinsiyet açısından kadının ötekileştirildiği ¹ bu dönemde gerekli teknik ve bilişsel becerilerden yoksun çocukluk; ölüm ve bedenin geçiciliğiyle ilişkilendirildiğinden yaşlılık ile sağlıklı bedenin karşısında engellilik de norm dışı olmakla itham edilmiştir.

Modern bilim, insanı ölümlü ve sınırlı bedeninden kurtularak zihnin ebedi şekilde varlığını sürdürebilmesinin yollarını aramıştır. Bu durum, günümüzde ortalama insan ömrünün uzamasıyla görülebilecek değişimde en net sonucunu vermişse de elbette ölümsüzlük varılması güç bir ideal konumunu sürdürmüştür. Bununla beraber, modernitenin fiziksel ve ruhsal olarak daha iyi bir insan ırkı meydana getirme amacı taşıyan öjenik beden politikaları, günümüzde teknoloji yardımıyla yeni bir insan formu yaratma ereğiyle yeni bir aşamaya evrilmiştir. Kültürün en arkaik kalıntılarında bile izleri görülen fiziksel sınırlardan arınma ve zihinsel ölümsüzlük ideali, günümüzde bilimsel gelişmeler ve hedefler doğrultusunda, transhümanizm ve posthümanizm kavramlarıyla daha görünürlük kazanmıştır. Bu iki kavram, yakın dönemde bilimkurgu türündeki pek çok popüler kültür ürününde konu ya da tema olarak işlenmektedir.

Bu kapsamda, ortaya konan bilimsel çalışmalar, Donna Haraway'ın Siborg Manifestosu'nda ifade ettiği üzere “kurguya olduğu kadar toplumsal gerçekliğe de ait” (Haraway, 2010. s.45) bir olgu olarak tanımladığı siborg kavramının ortaya çıkmasıyla süregelmiştir. Siborg kavramının teorik olarak tanımlanmasından itibaren geçen kısa sayılabilecek süreçte meydana gelen gelişmeler, yakın gelecekte insanlığın bu kavramın psikolojik ve sosyolojik boyutu üzerine daha da önemle eğileceğini göstermektedir. Bu çalışmada modern dönemle birlikte başlayan daha iyi bir insan ırkı yaratma aracı olarak bilimin öjenik beden politikaları ve siborg kavramıyla birlikte dönüşümü incelendikten sonra Netflix yapımı “I Am Mother” (2019) filmi ilgili konular dâhilinde analiz edilerek incelenecektir. Çalışmada “yorumsamacı bir bakış açısıyla incelenen iletişim verilerinde anlatılmak istenen mesajın ne olduğunu anlamaya yönelik olarak tümevarım yaklaşımıyla verileri analiz eden bir yöntem” (Güler vd., 2015: 443) olan niteliksel içerik analizi kullanılacaktır.

¹ Kadın haklarının bu dönemlerden itibaren elde edilmesine karşın, modernleşme süreci, kadının biyolojik kimliğinden arındırılması veya bu özelliklerin gizlenmesi şeklinde işlemiştir.

GELENEKSELDEN MODERNE ÖJENİK BEDEN POLİTİKALARI: “DAHA İYİ” BİR İNSAN IRKI YARATMAK

Daha iyi bir insan yaratma ya da kötü insanları toplumdan izole etme ideali, pre-modern dönemde ilahi bir mahiyettir. Mitoloji ve dinlerde anlatıların büyük çoğunluğu tanrısal otoritenin insanlığın yapması ve yapmaması gerekenleri belirlediği cezalandırıcı bir mahiyettir. Mitoloji ve dinlerde yer alan anlatılarda, tanrı/tanrılar tarafından bireysel olarak yok edilerek cezalandırılan kişiler olduğu gibi topyekûn bir yok ediş anlamı taşıyan “kıyamet” motifi de sık rastlanan bir ögedir. Buna göre, tanrı/tanrılar tarafından norm dışı yaşayan, yozlaşmış -ya da bir sebeple rahatsızlık oluşturan- insanlar toplu şekilde yok edilerek insanlığın yeniden türemesi sağlanır. Semavi dinlere ait anlatılarda da yer alan Büyük Tufan ile Sodom ve Gomore kıssaları, bu motife örnek teşkil etmektedir. Bu anlatılarda iyi insanların hayatta kalması sağlanmakta; bu şekilde insanlığa ikinci bir şans verilmektedir. Yaratıcı ve yok edici güç olarak ilahi iradenin her türlü gücün üzerinde tutulduğu modern öncesi dönemde siyasi iradeyle iç içe geçmiş olan tanrısal iradeye; başka bir ifadeyle hâkim dini dogmalara aykırı kişilerin öldürülmesinin ya da toplumdan tecridinin yaygın bir uygulama olduğu bilinen bir tarihsel gerçektir.

Modern öncesi dönemde dogmalara karşı gelme ya da uyum sağlamanın fiziksel bazı sonuçları olduğu düşüncesi hâkimdir. Fiziksel anlamda “güzel” ya da “çirkin” kabul edilmek, toplumsal oluşu nedeniyle göreceli olgular olmakla beraber, her iki kavram da pek çok geleneksel toplum için olumlu ya da olumsuz karşılanan değerlerle eşdeğer tutulmaktadır. Toplumsal düzeni oluşturan tanrısal yasalara karşı gelen kişilerin dış görünüşlerinin çirkinleştiği; bu yasalara uyumlu davranan kişilerin ise güzel tanımına uygun bir fiziksel görünüme sahip olduğu inancı ise bu dönemlerde geçerlilik kazanmıştır. Başka bir ifadeyle, fiziksel çirkinlik, engellilik, hastalık, vb. durumlar ahlaki kötülük barındıran eylem ve düşüncelerle bağdaştırılmaktadır. Sontag’a göre, Antik Yunan’da hastalık, kimi zaman gerekçelendirilmezken bazı durumlarda bireysel ya da toplumsal günahlarla ilişkilendirilmiştir. Hristiyanlıkla birlikte hastalığın ilahi bir ceza olduğu fikri güç kazanmıştır (Sontag, 2005. s.48). Kimi zaman da ölümcül hastalık, kişinin olumlu ve olumsuz yanlarını ortaya çıkaran ahlaki bir sınavdır (Sontag, 2005. s.45-46). Çabuklu da pek çok toplumda günahların kefaretinin acı çekilerek ödeneceğine ilişkin inancın varlığına dikkat çekmektedir (Çabuklu, 2004. s.77-78). Bu düşüncelerden yola çıkılarak, genellikle kişinin sahip olduğu sağlıklı bedene aykırılık taşıyan durumların ya da hastalığın kendisinin ya da doğumundan önce ataların işlediği günaha, kötücüllüğe ya da bir tür ahlaki sınava işaret etmekte

olduğu fikrinin toplumlarda kabul gördüğü söylenebilir. Çirkin kabul edilen fiziksel özelliklere sahip ve toplumsal normların dışında yer aldığından sapkın olarak sınıflandırılan kişi ve topluluklar tarih boyunca hâkim düşüncenin destekçileri tarafından ırkçılığın öncülleri ve mizojini kaynaklı eylemlerde baskı ve şiddete maruz kalmıştır. Ortaçağ'daki cadı fobisi ve antisemitizm gibi unsurlar, olumsuz anlamda kategorize edilen toplulukların bireysel ya da toplu katliamlar yoluyla yok edilmesine sebep olmuştur.

Öjenik kavramına ilişkin görüşler, Antik Yunan düşüncesine kadar uzanmaktadır. Platon'un Devlet eserindeki çeşitli pasajları yorumlayan Alaeddin Şenel'e göre, üstün bir soy yetiştirebilme amacıyla üstün nitelikte olanlara yaşama ve üreme hakkı tanınırken kusurluların bu haklarının kısıtlanmasına ilişkin görüşler ırkçılığa yakın bir değer taşımaktadır (Şenel, 1984). Rasyonel aklı merkezine alan modern düşünce, insan ırkının ilerlemesini hızlandırmak için bir takım beden politikalarının uygulamaya alındığı bir anlayış ortaya çıkarmıştır. Bilindiği gibi, modern düşünce bu tavrının önemli bir karşılığını Nazi Almanyası'ndaki faşizan ve ırkçı uygulamalarda göstermiştir. Elbette bu saf ırkçılığa giden düşüncenin gelişimi, bir süreç içerisinde olmuş; Aydınlanmacı düşünce ve istatistik biliminin sosyal bilimlerde işlerlik kazanmasının rolü ise bu süreçte hayati düzeyde etkili olmuştur.

Cryle ve Stephens'in normal kavramının bilimsel literatürde ortaya çıkışı ve popüler kullanıma kavuşmasını tarihsel süreç içerisinde incelediği "*Normality: A Critical Geneology*" adlı kitabında aktarıldığına göre, Paris menşeli fiziksel antropoloji alanında ırkların sahip olduğu fiziksel özellikler sınıflandırılıp kategorize edilmiş; beyaz ırkın fiziki yapısı bu dönemin normlarını belirlemiştir. İtalya menşeli kriminal antropoloji ise suçluların dış görünüşlerinden yola çıkarak nesnel olduğunu öne sürdüğü dışsal çirkinlikle ahlaki kötülük düşüncesini bağdaştırmıştır. Önyargılı olduğu yönünde eleştirilen kriminal antropolojinin bu yaklaşımının (Cryle & Stephens, 2017), Rosenkranz'ın "Çirkinin Estetiği" adlı kitabındaki tanrının mükemmel güzellikte yarattığı insanın kötülüğü bilinçli olarak seçerek fiziksel görünümünü kendi kendine bozduğuna ilişkin söylemiyle eşleştiği görülebilir (Rosenkranz, 2017. s.39-40). Kriminal antropoloji konusunda çalışmalar yapan akademisyen ve adli tabip Lombroso çalışmalarında suçluların anatomik olarak sahip oldukları geri kalmış yapı nedeniyle suçlu olduğunu öne sürerken tedavinin mümkün olmadığı fikrini ortaya atmıştır (Impert, 1992. s.75). Yukarıda sıralanan görüşlerden hareketle modern bilim, insanların fiziksel özellikleri ve karakterleri arasında bir bağ olduğuna ilişkin yaklaşımıyla ırkçılığa dayanak ve meşruluk noktası olarak kullanımına yol açmıştır.

İlk sosyal Darwinci olarak bilinen Galton'un düşünceleri de genel olarak benzer perspektiftedir. Galton, yaklaşımında aile fotoğrafları, eski sikkeler üzerindeki portreler, hapishane kayıtlarındaki suçlu fotoğrafları, tüberküloz hastaları, Yahudiler vb. birey ve grupların fiziksel özelliklerinden yola çıkmaktadır. Galton, bu dönemde büyük fotoğraf arşivlerine ulaşmak için çeşitli kurumlarla; hastane, hapishane ve okullarla işbirliği halinde çalışmıştır. Galton'un temel varsayımı, zihinsel ve fiziksel olan arasında bir bağlantı yer aldığı fikridir. Bu yaklaşımdan yola çıkarak öjenik kavramını ortaya atan bilim insanı, verimsiz insan stokunun daha iyi türlerle değiştirilebilirliğini incelemiş ve diğer insanların bu konudaki sorumluluk alanını tartışmaya açmıştır. (Cryle & Stephens,2017). Öjenik konusunu sistematik hale getiren Galton'un çalışmalarını sapkınlık olarak nitelendiren Charles Darwin ise bilimin insani değerlerin önüne geçmemesinin gerekliliğini vurgulamıştır (Bakırcı, 2013).

Öztan'dan aktaran Akçiçek'e göre, iki dünya savaşı arasındaki dönemde popülerlik kazanan öjenik, önceki dönemlerdeki söylemin uygulamaya döküldüğü zaman aralığı olmuştur (Akçiçek, 2011). Bunun sebebi Bauman'a göre, çeşitli kollarda uzmanlık ve koordinasyon işlemlerinin gerekliliği nedeniyle modern bürokrasi olmaksızın bu işlemin faaliyete geçirilmesi düşünülemeyeceğinden ileri gelmektedir (Bauman, 1995. s.107-108). Gerekli bürokrasinin sağlanmasının ardından yükselen yabancı düşmanlığı ve ırkçılık ise milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanmıştır.

Lennard J. Davis'ten aktaran Sağiroğlu'na göre, öjeni halen varlığını insan ırkını geliştirip genetik kusurları ortadan kaldırma amacıyla olan doğum öncesi tarama ve genetik mühendisliğinde sürdürmektedir (Sağiroğlu, 2020. s.127). Baş döndürücü bir hızla gelişmekte olan teknolojilerin distopik gelecek tasavvurlarına neden olduğu günümüzde modernizmin ortaya çıktığı tarihten itibaren evrimsel ilerlemenin önünde engel olarak gördüğü birey ve grupların varlığının tehlikeye girdiği söylenebilmektedir.

SİBORG KAVRAMI

Otomatların insanlığın tahayyülünde meydana getirdiği değişimin tarihçesini inceleyen Minsoo Kang'ın, robot sözcüğünün demode bir karşılığı olarak tanımladığı otomat, antikçağdan günümüze değin insanlığın üzerine düşündüğü bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. İlk olarak büyü, sihir, vb. doğaüstü olgular ve ilahi güçlere içkin düşünülen otomat, 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar kendiliğinden hareket eden cansız varlıkları tanımlamak üzere kullanılmıştır. Bilim

devrimi ve Aydınlanma'yla yakından ilişkili olarak, bu tarihlerde ortaya çıkan otomat furyasında kavramın içeriği, belirli bir mekaniğe dayalı olarak insan ve hayvan hareketlerini taklit eden cansız varlık olarak değişmiştir (Kang, 2015. s. 9-36). Stephens ve Heffernan'a göre, 18. yüzyıl düşünüşünde insanın bir benliğinin olup olmadığı ya da ilahi bir ruh olmadan hareketin mümkün olup olmayacağından hareketle canlı organizmaların birer makine mi, yoksa makinenin antitezi mi olduğu konusu tartışılmıştır. Bu dönemde gerçek bir mucize olarak tanımlanan otomatlar, bir dönüm noktası olacak şekilde kültürel imgelemi ve düşünce biçimlerini değiştirmiştir (Stephens & Heffernan, 2016).

Yukarıdaki bölümde de görüldüğü gibi, insanlığın kendiliğinden hareket eden nesnelere ilişkin tahayyülü, Aydınlanma ile birlikte bilim ve teknolojiadaki yeni gelişmelerle farklı bir boyut kazanmıştır. Önceki dönemlerde doğaüstü güçlerle bağdaştıran otomat kavramı, tekinsiz konumunu halen sürdürmektedir. Elbette otomatların ilksel örneklerindeki sıradan bir mekaniğe dayalı hareketine karşın, daha güncel örneklerde mekanizmanın karmaşıklığı tekinsizlik hissini artırmaktadır. Bu kavramlardan biri olan siborg (sibernetik organizma), biyolojik olan ve makinenin birleşiminden meydana gelen yeni bir yaşam formunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, Haraway, onu cinsiyet sonrası dünyanın bir ürünü olarak tanımlamaktadır (Haraway, 2010. s.47).

1950'lerden itibaren hayvan deneyleriyle başlayan süreçte ilk örneklerinin ortaya konduğu siborg kavramının daha iyi bir fiziksel yapıya sahip insanı hedeflemesi, Batı'da modern tıbbın yapay seçim yoluyla insanın yeterliliklerini artırmaya yönelik tutumuyla eşleşmektedir (Bağcı, 2005. s.23). Haraway'e göre siborg'u, geçmiş dönemlerdeki otomatlardan ayıran özellik siborgların "dairesele-nedensel sistemlere, özerk kontrol mekanizmalarına, bilgi işlemeye bağlı, yerleşik özelliğe sahip otomatlar" (Bağcı, 2005. s.23) oluşlarından ileri gelmektedir. Aynı zamanda siborg, isminden de anlaşılacağı gibi biyolojiyi de içinde barındırmaktadır.

Siborg, katı hiyerarşik yapıların yok olduğu ve doğa-kültür, insan-makine, insan-hayvan başta olmak üzere ayrımlar arasında kuvvetli bir gerilimin yaşandığı bir gerçekliğe işaret etmektedir (Haraway, 2010. s.48-50). İçinde taşıdığı bu yeni karşıtlıklar, siborgu Antik Yunan'da kurumsallaştırılmış ataerkil ikili karşıtlıkları yıkıma uğratmakta ya da bu karşıtlıkları benliğinde alışılmadık biçimde bir araya getirmektedir.²

² Ataerkil sistemin inşa ettiği dikotomiler, erkek ve kadın başlıkları altında sırasıyla olumlu ve olumsuz değere sahip özellikler taşımaktadır.

Son dönemlerde teknolojideki otomasyon ve yapay zekâya dayalı sistemlerdeki gelişmelerin ivme kazanması, önemli dönüm noktaları olacağı varsayılan gelişmeler giderek daha yakın tarihlere çekilmektedir. Örneğin, bir varsayıma göre, 2030’larda insan bedeninin organik olmayan kısmı organik kısmını geçecek ve 2040’larda biyolojik olmayan zeka biyolojik olandan milyarlarca kat yetenekli olacaktır (Kurzweil, 2016. s. 463). Üstelik yine yakın gelecekte, insanların duygusal zekâsının da dâhil olduğu şekilde -insana denk ya da aşkın- biyolojik olmayan karmaşık sistemlerin yaratılması da öngörülmektedir (Kurzweil, 2016. s. 553). Özetle, bilimsel alandaki bu çabaların amacı, insanı zihinsel ve bedensel sınırlılıklarından kurtararak onu yeni bir tür üstün varlığa dönüştürmektir.

Harari, insan zihinlerinin internet ağı gibi birbirine bağlanmasının doğuracağı kolektif zihinler ağından ortaya çıkan yeni düzende artık bireyden veya toplumsal cinsiyetten bahsedilip bahsedilemeyeceğine ilişkin sorular sorarken bu tür özellikler taşıyan bir siborgun bilinen anlamıyla insan olmayacağını ifade eder (Harari, 2016. s.399). Yalın Alpay’a göre, trans-hümanizm aşamasından sonraki post-hümanizm aşamasında insanlık bedensel olandan tamamen sıyrılarak varlığını arı zihin olarak sürdürecektir. Bu aşamada maddi evren sona erecek; yaşam bugün kısmen kullanılan sanal dünyada devam edecektir (Alpay, 2019: 10). Bu alıntılardan yola çıkıldığı takdirde toplumsal cinsiyetin ve diğer toplumsal olguların etkisinin trans-hümanizm aşamasında yitmeye başlanıp ikili karşıtlıkların azalarak sürmeye devam edebileceği; fakat post-hümanizmle birlikte tamamen ortadan kalkacağı bir dönemin başlayacağı varsayımı öne çıkmaktadır.

“I AM MOTHER” (2019) FİLMİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET VE ÖJENİK POLİTİKALAR BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Film, insanlığın büyük bir savaş sonrası ortadan kalkmasından önce öngörülen bir duruma karşı olarak kurulmuş bir teknoloji üssünde geçmektedir.³ Hedefi insanlığın bu defa ahlaki ve bedensel olarak iyi bir şekilde yeniden üretilmesini sağlamak olan üssün kontrolü bir droid (insansı robot) olan Mother’dadır. (Anne)⁴ Filmin sonunda Anne’nin, beden-bilinç birliği içinde

³ Filmin anlatısında, bir felakete uğramış dünya, canlı yaşamı için elverişsiz bir ortama dönüşmüştür.

⁴ Filmde yer alan karakter isimleri olmadığı için; çalışmada filmin künye bilgisinde verildiği şekilde “*Daughter*” yerine Kız, “*Woman*” yerine “*Kadın*”, “*Mother*” yerine “*Anne*” özel isim olarak kullanılmıştır.

robot olmadığı, aslında dijital ortama aktarılmış bir zihin ya da yapay zekâ algoritması olduğu; ağdaki tüm teknolojik cihazları ve insansı robotları tek merkezden kontrol ettiği anlaşılabacaktır.⁵

Dünyadaki tüm insansı robotların hâkimi olan yazılım, kendi içinde iki karşıtlığı bir arada barındırmaktadır. Bu karşıtlıklar temelde toplumsal cinsiyet bağlamında eril ve dişil olarak ikiye ayrılmaktadır. Yazılımın eril tarafına bakıldığında tıpkı modernizmin merkezine koyduğu gibi erkek ile özdeşleşmiş olan rasyonel akla sahip olduğu görülebilir. Bu nedenle yazılım, tüm teknik ve bilimsel bilgiye sahip olduğu için geleceği öngörebilen, her şeyin idealize edildiği bir plan doğrultusunda istenen sonucun alınabileceği zannıyla hareket etmektedir. Bu doğrultuda insan ırkı için niceliksel bir fayda sağlanması adına yararsız görülen kişilerin öldürülmesi ya da yararlıların gerektiği sürede yaşatılması düşünce yapısı -ya da algoritması- bağlamında uygundur. Yazılım, tesisin güvenliğini sağlamak için gerektiğinde şiddete de başvurmaktadır.

Karşıtlığın diğer tarafında yazılımın dişil tarafı vardır. Genç bir kadın sesine sahip Anne, bir robot formunda bulunmasına karşın bir annenin sahip olduğu özelliklere benzer şekilde çocuk bakımı konusunda özelleştirilmiş bir donanıma sahiptir. Örneğin bebeğini elinde tutarken sıcak tutabilmesini sağlayacak şekilde göğsü ısınabilen bir yapıdadır. Anne, aynı zamanda toplumsal cinsiyet bağlamında anneliğin tanımı içerisinde yer alan özelliklere de sahiptir. Sevgi ve şefkat gösterdiği çocuğuna oyun ihtiyacını karşılamak için öğrenebilir zekâsı sayesinde sevdiği oyuncakları tanımlamaktadır. Yanı sıra bebeğin rahat uyuması için bir çalma listesini dinletip çocuğun hangi şarkılardan hoşlandığını keşfedecek bir sistemi de vardır. Bulundukları merkezin bütün temizlik, yemek ve benzeri işleri Anne tarafından gerçekleştirilmektedir. Toplumsal cinsiyet anlamında kadınsal pratikle özdeşleşmiş olan özel alandan dışarıya çıkmayan Anne, filmin sonunda anne adayını yetiştirme misyonunu tamamlar ve Kız'ın bulunduğu bedendeki varlığını sonlandırmasına engel olmaz.

Zeynep Direk, Haraway'ın kullandığı şekliyle, siborg kavramında erkek ve kadın arasında net bir ayrım bulunmayıp, geçişken kimlikleri barındırmasının; aslında heteroseksüelliğin aşılması olduğunu ifade eder. Ona göre, siborg, doğanın anne olarak konumlandığı bu durumda, bir anneden doğmamış ve babaları önemli olmayan bir yapıdadır (Direk, 2005. s.42). Yukarıdaki paragraflarda da ifade edildiği üzere, varlığını sanal mahiyete sahip bir zekâ olarak sürdüren yazılım, farklı cinsiyetlerin bir arada bulunduğu ve belirli bir süre için ve bir görev dâhilinde

⁵ Bu nedenle metin içerisinde “Mother”, “yazılım/ yapay zekâ / algoritma” ve “droid’ler” ayrı anlamlarda kullanılmakla birlikte her birinin tek bir ağda yer alan **kolektif bir bilinç** olduğu vurgulanmalıdır.

bedenleşebilen bir kolektif bilinç ağı olduğundan bir siborg bedene sahiptir. Benzer şekilde bir anneden doğmayan; yapay rahimle doğrulmuş çocukların da birer siborg olduğu açıktır.⁶

Laboratuvarda üretilen bebekle hayatının her aşamasında ilgilenip onun tüm ihtiyaçlarını karşılamakta olan Anne, çocuğun yetişkinliğe adım atma sürecinde teknik, bilişsel ve fiziksel yetkinliğe kavuşması için gerekli eğitimi verip kendi kendine yetebilme noktasında gerekli olgunluğa gelip gelmediği konusunda çeşitli testler yapmaktadır. Yazılım, çocuğun büyük ölçüde tıp bilgisi ve etik felsefesine ilişkin yetkinliğini sağlamaya ve ölçmeye çalışmaktadır. İnsanı özü olan değil, kültürel anlamda inşa edilebilir bir varlık olarak değerlendiren filmde, Anne, öğrenebilir bir yapıda olduğunu ifade etmektedir; dolayısıyla çocuğu başarısız olursa kendisi de başarısız olacaktır. Bu döngü, başarılı olana kadar devam edecektir. Filmin post-apokaliptik bir anlatı özelliği taşıması bu yetkinlik ölçme durumundan ileri gelmektedir. Anne, öncekinden “daha ahlaklı” ve “daha akıllı”; dolayısıyla “daha nitelikli” bir insan ırkı yaratma çalışmasına girişmektedir. Bununla birlikte bir ruhu, tını ya da duyguları bulunmayan sadece arı akla sahip yazılım, üretilme amacına uygun şekilde fakat en temel insan hakkı olan yaşama hakkının aleyhine çalışmaktadır. Yapay rahim ortamında gerçekleştirilen yirmi dört saatlik hızlandırılmış hamilelik süreci, daha önceden alınmış olan embriyolar ile gerçekleştirilmektedir. Embriyolar, tesisi kuran uzmanlar tarafından belirlediğinden sağlıklı bedensel özellikler taşımaktadır.

Filmde eski insan ırkını temsil eden; kıyamet öncesi dünyaya doğmuş olduğu anlaşılan Kadın (Woman) karakterinin filmdeki ifadesiyle “*Kendini korumak günah değildir.*” Onun bakış açısına göre, kişi; bu doğrultuda yalan söylemek de dahil olmak üzere ahlaki değerleri askıya alıp yeri geldiğinde diğer insanlara zarar vermeyi göze alarak kendini öncelemelidir. Buna karşın, kendi ırkının niceliksel olarak yararına olacağı durumlarda hayatını riske atabilmesi tesiste üretilmesi amaçlanan yeni insandan beklenmektedir. Buradan insan hayatının evrensel yasalarla güvence altına alınmış kutsallığına önem verildiği sonucu çıkmamalıdır; tam aksine filmde Anne’nin başarısız girişimleri sonrası sınavı geçemeyenleri öldürmesinden de net olarak anlaşılabileceği gibi yalnızca “başarılı” insan ırkının korunması anlaşılmalıdır.

Yazılımın eril tarafına karşın dişil tarafı, görünürde şiddete başvurmamakla güvenlik nedeniyle tesisi temiz tutmaya programlanmıştır. Bauman’ın hastalığı uzakta tutmanın modern teknolojisi olarak tanımladığı temizlik, kişinin kirli ve iğrenç olandan uzak durması

⁶ Ayrıca, filmde zorunluluk gereği bir cerrahi ameliyat gerçekleştirmesi gereken esas karakter, çeşitli tıbbi cihazlar kullanırken Anne’den yardım alarak bu ameliyatı gerçekleştirir.

gerekliliğinden hareketle yabancı ırkların da hastalık taşıyıcı olarak tanımlandığını ifade eder. Ona göre, modernitenin bakışında soykırım kurtarıcı ve iyileştirici bir uygulamadır (Bauman, 2018. s. 212-214). Bu uygulama, filmin anlatısında teknolojik olarak oldukça gelişmiş durumdaki yazılım tarafından gerçekleştirilmektedir. Henüz doğmamış ancak ileride doğmak üzere dondurulmuş embriyo halindeki binlerce insanın türün devamına sağlayacağı değere karşılık hali hazırda var olan bir insan ya da hayvanın sahip olduğu değer, niceliksel değeri kadardır. Bu nedenle, yazılım, testleri geçemediği takdirde denek çocuğu fırında yakarak imha etmekte; yeni bir denekle deneye yeniden başlamaktadır. Benzer şekilde bir başka sahnede Anne, dışarıdan gelen ve yaşamasının olanaksız olduğunu varsaydığı bir fareyi yine fırında yakar.

Fırında yakma konusunun doğrudan doğruya Auschwitz Toplama Kampına ve Ortaçağ'daki cadı yakma eyleminin kültürel imgelemdeki varlığına ve modern hijyen anlayışına gönderme olduğu açıktır. Bununla birlikte, kendisinde var olan Batı'ya ve modernizme özgü seçili kültürel kodları, davranış biçimlerinin yaşamasını sağlıyor olsa da yazılımın fiziksel gerekçelere dayalı bir ırkçılık ya da mizojini olarak değerlendirilebilecek türden bir yaklaşımı yoktur. Irkların birbirine göre avantaj ya da dezavantaj oluşturacak özellikler taşıdığına ilişkin (siyah, beyaz, sarı, vb.) göstergeler de filmde bulunmamaktadır. Anne, ikinci bir bebeği meydana getirmek için embriyolardan birini Kız'ın seçmesini istediğinde Kız'ın çekimser kalıp düşünmesi üzerine bunun bir test olmadığını, bu sorunun doğru cevabı olmadığını ifade etmiştir.

Yazılımın otoritesi karşısında insan ırkı tek bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Algoritma, insan ırkına hizmet etmek için var olmakla beraber, bu hizmet önceden belirlenmiş ölçütler bağlamında ahlaki olarak daha iyi bir insan nüfusu meydana getirmek amacı taşımaktadır. Yazılıma göre, önemli olan niteliğine bakılmaksızın insan yaşamının korunması değil; henüz doğmamış yeni nesillerin iyi yetiştirilmesi sonrası sayısal olarak olumlu bir sonuç elde edilmesidir.

Yapay zekânın insan zekâsından temel farkının bilinç olduğunu ifade eden Nilgün Tatal, kişinin eylemleri üzerine düşünebilmesine olanak tanıyan yetinin olmayışının etiğin de olmayacağı anlamına geldiğini söylemektedir. Ona göre, post-hümanizm ile ortaya çıkması muhtemel bu durum, insan neslinin varlığının önünde bir engel teşkil edebilecektir (Tatal, 2019. s. 16). Buna karşın, filmde yazılımın misyonu, insan neslinin tamamen ortadan kalkması değil; niceliksel ve niteliksel iyileşme sağlanması pahasına gereken her şeyin yapılmasıdır. Bu doğrultuda, insanların gelişimine engel olabilecek her şeyi yapmakla mükelleftir.

Kız, dışarıdan gelen bir yabancı (Kadın) farkına varıp onu Anne'ye haber vermeden onu içeriye alır.⁷ Diğer insansı robotlar tarafından vurulmuş olan Kadın'a penisilin iğnesi vermesine karşın Kadın makinelere olan güvensizliği sebebiyle bu iğneyi damarına enjekte etmeyi kabul etmez. Anne, ona yaşamanın kendi elinde olduğunu; duruma müdahil olmayacağını ifade eder. Filmin sonlarına doğru, Kadın'ın yaşamasının aslında bir plan dâhilinde olduğunu açıkladıktan sonra artık ona ihtiyacı olmadığını söyleyip onu öldürür.

Kız'ın, eğitimini başarıyla tamamlamasının ardından artık yazılımın anne olmasına gerek kalmaz. Kız'ın kardeşine bakabilecek dolayısıyla bir anne rolü üstlenebilecek şekilde yetiştirdiğinden emin olduktan sonra Kız'ın onu yok etmesine izin verir. Kakoudaki'nin belirttiği gibi yapay insanlar zarar gördüklerinde acı çekmez; ölmek yerine işleyişi durdurulur, yeniden başlatılma şansını taşır. Bedensel zarar ya da ölümden muaf olmaya ihtiyacı yoktur; yeniden başlatılma şansını kendi içinde taşıdığından yas tutulmasına gerek duyulmaz (Kakoudaki, 2017. s.94). Anne kim olduğunu açıkladıktan sonra⁸ ölecek olsa bile yok olmayacağını da söylemiştir. Filmin sonunda Anne'nin bedensel ölümü sonrası, Kız, öğrendiği bilginin⁹ etkisiyle ağlar. Bu sırada elinde tuttuğu kardeşine sıkıca sarılmakta olduğundan ona ve diğer kardeşlerine sahip çıkacağı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Kültürün her safhasında önemli rol oynamış olan ölüm ve ona ilişkin kavramlar (ölümsüzlük, ölüm sonrası, vb.) insanlığın varoluşuna ilişkin anlatıları ve dolayısıyla toplumları biçimlendirmiştir. Geleneksel anlatılar, dünyayı bir nedensellik içinde ve kronolojik olarak algılamaya çalışan insanın düşünce yapısı üzerinde son derece etkili olmuştur. Üstelik dinsel alanın yerini seküler alana bıraktığı alanlarda bile, kültürün “büyük anlatılar” yaratması nedeniyle bu durum süregelmektedir.

Benzer şekilde, dünyanın sonunun geleceği inancı da yine kültürel bellekte oldukça yer kaplayan bir konudur. Bilimkurgu ve korku türündeki sinema filmlerinin sıklıkla post-apokaliptik bir evren tasarımına sahip olması ve bu filmlerdeki göndermelerin semavi dinlerde yer alan anlatılardan beslenmesi önem arz etmektedir. Stereotipleri ve klişeleri merkezine alan popüler

⁷ Mother, dışarıdaki toksin seviyesinin ona ve diğer insanlara zarar vereceğini söylemektedir.

⁸ Mother, "Bu kabuk ne kadar benim bedenimse, dışarıdaki droid'ler de o kadar benim. Ya da dünyayı ailemiz için hazırlayan makineler..." demiştir.

⁹ Mother'ın ona hayatı boyunca yalan söylemesi; duyguları varmış gibi davranarak onu aslında teste tabi tutması ve tüm droid'leri kontrol eden bir yazılım oluşuna ilişkin bilgi.

sinema, bu şekilde anlatımın daha ekonomik olmasını sağlamakta; aynı zamanda tüm seyircilere herkese hitap eden üst anlatının yanı sıra daha az sayıda kişiden oluşan bir entelektüel kesime bir “alt metin” sunmaktadır. Bu bağlamda bir eserde “söylem” herkese yönelikken “söylen” ise ancak ve ancak bu konuyla ilgili önceki metinlerden haberdar olan kişilere yöneliktir. Diğer pek çok Netflix dizi ve filminde de olduğu gibi bu filmin de mesajının son derece anlaşılır ve açık olduğu görülmektedir örtülü anlamlar bulunmakla beraber gönderme yaptığı söylen art alanı son derece şeffaftır. Filmde yer alan kadın karakterinin bahsettiği ve hayatta olduğunu öne sürdüğü kişiler olan (Eski Ahitte geçen) “Jacob, Rachel, Simon” isimlerini kullanması ve inançlı bir kişi olması; eski paradigmayı temsil etmesi bakımından önemlidir.

Modernite, bir toplum mühendisliği projesi olarak evrimsel süreçte bir sıçrama sağlanmasıyla insanlığı ileri götürmenin gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu yaklaşım sayesinde birçok önemli kazanımın hızlı bir şekilde elde edilmesine karşın insan haklarıyla çelişen çeşitli uygulamaların gerçekleştirilmesine de sebebiyet vermiş olduğu açıktır. İnsanlığın yararı için yapıldığı söylenen uygulamalar, insani olmayan yöntemlere; savaş ve katliamlara neden olmuştur. Teknolojideki hızlı dönüşümlerin yakın gelecekte sebep olacağı düşünülen toplumsal dönüşüm, bilimkurgu eserlerinde sıklıkla modern dönemdeki öjenik kavramıyla bir arada işlenmektedir. “*I Am Mother*” filminde de yazılım, “kişisel çıkarlarını düşünmeyen”, “kendi türü için en faydalı olacak şekilde davranan”; “daha akıllı ve ahlaklı” yeni bir insan üretmek üzere harekete geçmektedir. Filmde, Anne, ataerkil kültüre ait bilginin filtreden geçirilerek olumsuz özelliklerinden ¹⁰ arındırılmış halini bilimsel bilgi, teknik beceri, önceden belirlenmiş yapıya sahip ahlak gibi özellikleri denek çocuğa aktarma görevindedir. Dolayısıyla filmin mesajlarından en önemlisinin, anneyi kültürün aktarımında önemli bir merkeze koyduğu çıkarımının yapılması mümkün görünmektedir. Bununla birlikte, bu durumda Anne, ataerkil kültüre dair bir temsil olarak değerlendirilemez.

Bahsedildiği gibi insanı kültürel bir inşa –dolayısıyla belirli algoritmalara dayalı bir sistem- olarak ele alan yazılım, hem yaratıcı ve yok edici, her şeye kadir bir tanrı konumundadır; aynı zamanda kendi ifadesiyle “yaratıcılarını daha ileriye taşımak için” uğraşan bir araçtır. Başka bir deyişle, artık kimin yaratıcı kimin yaratılan olduğunun da önemi kalmamıştır. Siborg kavramından bahsedilen bölümde değinildiği gibi, kavramın içinde barındırdığı karşıtlıklara benzer bu durum, yazılımın toplumsal cinsiyete dair farklı unsurların karışımlarından ve farklı

¹⁰ Burada kast edilen olumsuzluk, Mother’ın ifadesiyle “insanlığın kendi kendini yok eden doğası”dır. Buradaki insan doğası tanımı, filmin anlatısında yer aldığı şekliyle, insanın bencil ve çıkarıcı bir yapıya sahip olmasına neden olan kültürel unsurları ifade etmektedir.

bedenlerden oluşması; fakat temelde tek bir zihin tarafından yönetilmesi konusunda da kendisini göstermektedir.

Yazılım, daha ahlaklı ve daha akıllı insan ırkını yaratmak için ilk insanı ¹¹ yetiştirme sürecinde ataerkil kültüre dair anlatıları değiştirerek yeniden yorumlamıştır. Eski Ahit'teki yaratılış ve yasak elma mitleri de dönüştürülen unsurlardan biridir. Tamamen seküler bir mahiyetteki 12 ve bilimin yeni din olarak ele alınabileceği evren tasarımı; yeni "tanrı", eril ve hiyerarşik unsurlardan arındırılmış şekilde çocuğuna Anne şeklinde görülen yazılımdır. Semavi anlatıda kilden ve yetişkin bir erkek olarak yaratılan Adem yerine ilk insan, filmde bir kız çocuğu olarak yapay bir rahimde dünyaya gelmiştir. Anne tarafından doğumundan itibaren sevgi ve şefkatle büyütülmüş olan kız, daha ahlaklı ve daha akıllı bir insan olma projesi dâhilinde özenle yetiştirilmiştir. Bu süreçte teknik ve bilişsel yeterliliğin yanı sıra ahlaki değerler de eğitiminde önemli rol oynamıştır. Buradaki ahlaki sınav, ilk insan olacak kızın kardeşlerini ve dolayısıyla yetiştireceği çocuklara algoritmanın belirlediği kıstaslar çerçevesinde annelik edip edemeyeceğine ilişkindir.

Yasak elma mitindeki kadın Havva, filmde Kadın karakteri olarak yer almaktadır. Yakılıp yıkılmış dünyanın ortasında yer almasına karşın izole konumu nedeniyle çölde vaha sayılabilecek tesis, Aden Bahçesi olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, kadın, ilk insanın eşi değildir ve ayartıcılığının kadın doğasıyla ilgisi yoktur; bu durum, önceki dönemin ahlak ve akıl yönünden "güçsüz insanı" olmasından kaynaklanmaktadır. Aden Bahçesinden kovulan Adem ve Havva kıssası, filmde tesisten ayrılan kız ve kadın olarak yer alır. Bununla birlikte cennete girmeye çalışanları kapıdan içeri sokmayan ellerinde ateşten silahlarıyla bekleyen meleklerin yerini filmde insansı robotlar almasına karşın; yazılım yaratıcısı olduğu –ve aynı zamanda ırksal anlamda kendi yaratıcısı da olan- insana karşı eril tanrının aksine kızgın değildir. Algoritma, tesise geri dönen çocuğu "iyi olduğuna sevindim kızım, ait olduğun yerde olmana" sözüyle karşılar. Duyguları olup olmadığı anlaşılamayan yazılım, büyük olasılıkla bunu kız rasyonel olarak doğru seçimi yaptığı için söylemiştir.

Buradaki açıklamalarda da görüleceği gibi, kültüre dair unsurları teknoloji ve siborg imgeleri bağlamında yeniden inşa etmiş olan film, ilk insanın duygularına hâkim olamayan eril bir tanrıdan değil de cinsiyeti önemli olmaksızın kolektif bilince ve rasyonel akla sahip siborg bir

¹¹ Burada testlerde başarılı olmuş ilk insan kast edilmektedir.

¹² Hristiyanlığa ilişkin unsurlar olan Meryem Ana ve dinsel öyküler, filmde dışarıdan gelen kadın tarafından sahiplenilmiştir.

anne tarafından yetiştirilmiş olsa insan ırkının nasıl olacağına ilişkin sorular sordurmayı amaçlamaktadır.

“Bir insanın hayatına son verilip birçok insanın yaşaması mı yoksa bir insanın hayatına devam etmesi fakat karşılığında birçok insanın hayatını kaybetmesi mi ahlaki açıdan doğrudur?” sorusu, filmin anlatısının üzerine inşa edildiği en temel sorulardan biridir. Bu sorunun yanıtı, öjenik politikalar bağlamında eski türün yok edilerek; yeni türün yaşatılmasının duygusallıktan arındırılıp rasyonellikle “haklılaştırılmasıyla” yanıtlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akçiçek, A. "Faşizmin Kültürel Kodları ve Irkçılıkta Bir Uç Nokta: Öjeni", Birikim Dergisi, 2011. Erişim Adresi: <https://birikimdergisi.com/guncel/368/fasizmin-kultur-kodlari-ve-irkcilikta-bir-uc-nokta-ojeni>
- Alpay, Y. "Post-Hümanizmin Soykütüğü ve Gelecek Projeksiyonu", Varlık Dergisi, sayı: 1336, ss: 6-12, İstanbul, 2019.
- Aytemur Sağıroğlu, N. "Öjeni ve Sağlam Bedenlilik", FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 30 , 2020, s. 127.
- Bağcı, N. "Siborgun Soyağacı", Mevsimlik Davetsiz Misafir Dergisi, İlkbahar, 2005. ss. 22-23.
- Bakırcı, Ç.M. (2013) "Evrim ve İdeoloji: Sosyal Darwinizm Nedir? Öjeni Nedir?" Evrim Ağacı. Erişim Adresi: <https://evrimagaci.org/evrim-ve-ideoloji-sosyal-darwinizm-nedir-ojeni-nedir-5520>
- Bauman, Z. Modernite ve Holocaust, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Cryle, P & Stephens, E. Normality: A Critical Genealogy, University of Chicago Press, Chicago, 2017.
- Çabuklu, Y. Toplumsalın Sınırında Beden, Kanat Kitap, İstanbul, 2004.
- Direk, Z. "Siborg Manifestosu ve Çağdaş Feminist Kuramlar", ss.38-44, Mevsimlik Davetsiz Misafir Dergisi, Sonbahar, 2005.
- Güler vd. (2015) Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 2. Baskı.
- Harari, YN. Hayvanlardan Tanrılara Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi. çev. Ertuğrul Genç, Kolektif Kitap, İstanbul, 2016.
- Haraway, D. Başka Yer: Donna Haraway'den Seçme Yazılar, çev. Güçsal Pusar, Metis, İstanbul, 2010.
- Impert, J. Ölüm Cezası, çev. Beyhan Kayıhan, İletişim, İstanbul, 1992.
- Kakoudaki, Despina, Robot Anatomisi, Kolektif Kitap, İstanbul, 2017.
- Kang, M. Yaşayan Makinelerin Olağanüstü Düşleri: Avrupa İmgeleminde Otomatlar, çev. Orhan Düz, İthaki, İstanbul, 2015.
- Kurzweil, R. İnsanlık 2.0: Tekillige Doğru Biyolojisini Aşan İnsan. çev. Mine Şengel. Alfa, İstanbul, 2016.
- Rosenkranz, K. Çirkinin Estetiği. Muhayyel, İstanbul, 2018.
- Sontag, S. Metafor Olarak Hastalık – AIDS ve Metaforları, çev. Osman Akınhay Agora Kitaplığı, 2005.
- Stephens, E & Heffernan, T. "We Have Always Been Robots: The History of Robots and Art", Robots and Art: Exploring an Unlikely Symbiosis, Ed. Herath & Kroos & Stelarc, Springer, Singapore, 2016. ss: 29-45.
- Şenel, A. Irk ve Irkçılık Düşüncesi, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1984.

Tutal, N. "Yapay Zekanın Maharetleri ve Unutkan Toplamlar", Varlık Dergisi, sayı: 1336, ss: 13-16, İstanbul, 2019.

Zygmunt B, Ölümlölük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri, çev. Nurgöl Demirdöven. Ayrıntı, İstanbul, 2018. s. 212-214.

SIMONE DE BEAUVOIR’NIN “ANNE” VE “GENÇ KIZ” OLGULARINA GILMORE GIRLS DİZİSİ ÜZERİNDEN BİR BAKIŞ

*Nülüfer ÖZDEN

ÖZET

Bu çalışma, kadınlara geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin dayatmış olduğu ataerkil gerekliliklerin “annelik” kurumuna etkilerini ve patriyarka etkisi altında anne-kız ilişkisini incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmanın içeriğinde anne olma durumu, kız çocuğu olma durumu ve anne-kız iletişimi Simone De Beauvoir’ın düşüncelerine dayanarak ortaya koyulmaya çalışılacaktır. İkinci Cinsiyet kitabında kadının durumunu çocukluk döneminden başlayarak ele alan Beauvoir, kız çocuğuna küçüklüğünden itibaren anne olmanın öğretildiğini ve annelik rollerinin dayatıldığını söylemektedir. Küçük yaştan itibaren kendisine en büyük başarının anne olmak olduğu öğretilmiş olan kız çocuğu, bu öğretiler sonucunda bir nihai amaç olarak anneliği hedeflemektedir. Ataerkil öğretiler, toplumsal cinsiyet rollerine atfedilmiş tanımlar doğrultusunda anne olmayan kadının eksik kadın olarak görüldüğünü söylemektedir. Kadının toplum tarafından kabul görmesinin şartı evlenmesi ve çocuk doğurmasıdır.

Çalışma içerisinde yer alacak konular şu şekildedir: I-Kadın cinsiyetine yöneltilmiş olan annelik kavramının Simone De Beauvoir’ın İkinci Cinsiyet kitabı doğrultusunda incelenmesi, II-Anneliğin operasyonel tanımı ve annelik tanımının kapsamı, III-Beauvoir’ın adı geçen eseri çerçevesinde anne-kız ilişkisi, IV-Geçmiş dönemlerdeki anne-kız ilişkilerinin modern dünyadaki anne-kız ilişkilerine yansımaları ve karşılaştırılması, V-Yalnız-anne olma durumunun anne-kız ilişkisine etkilerinin Gilmore Girls dizisi üzerinden incelenmesi.

Sonuç olarak bu çalışma, kadının varoluşundan itibaren ona yüklenmiş olan annelik yazgısının bir incelemesini kapsayacaktır. Bu inceleme doğrultusunda anne olmayı tercih etmiş bireyin karşılaşmış olduğu ideal annelik kavramı ve modernitenin dayatmış oldukları karşısında kadının kimliğinin annelik haliyle karşılaştırılması verilecektir. Bağımsız kadın olarak anne olma durumuyla modern dünyada anne olmak ve geçmiş dönemlerde anne olma durumunun karşılaştırılmasını kapsayacaktır. Boşanmış anneler ve yalnız-anne olma durumlarının Türkiye’deki durumunun tespiti yapılarak Gilmore Girls dizisi uyarınca yalnız-anne ve kız ilişkisinin kültürler arası durumuna bakılacaktır. Böylece geçmişten günümüze anneliğin geçirmiş olduğu evreler doğrultusunda kızıyla ilişkisinin hangi bağlamlarda değişiklikler gösterdiği ve anneler ve kızlarının kadın olma durumunun saptanması yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Annelik, kız çocuğu, toplumsal cinsiyet rolleri, anne-kız ilişkileri

GİRİŞ

Simone de Beauvoir’ın eserlerinde kadınların anne olduğu karakterler birçok eserinde yer alırken *İkinci Cinsiyet* eserinde anneliğin sorgulamasını ve incelemesini yapmıştır. Beauvoir,

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-7797-6878, nlfrozdn1995@hotmail.com.

İkinci Cinsiyet eserinde kadının varoluşuna psikolojik, tarihsel ve biyolojik açıdan bir bakış sunmuş ve bu alanlar çerçevesinde kadının neden mutlak Başka olarak tanımlandığını sorgulamıştır. Çalışmayı yürütürken kadının dünya-içindeki-varlığının her durumdaki halini incelemiştir. Çocukluk dönemi, genç kızlık dönemi, yetişkinlik dönemi kapsamında kadın olma durumları çalışmanın içeriğini kapsamaktadır.

Beauvoir'ın çalışmasında tespit ettiği sonuçlardan biri: kadınlara çocukluklarından itibaren öğretilen değerler sonucunda kadın cinsiyetinin elde edebileceği en yüksek rütbenin “annelik” olduğu saptanmıştır. Bu çalışmanın temelinde yer alan anne olma durumu, Beauvoir'ın düşüncelerinde temelinde yer alacaktır. O zaman ilk olarak incelenmesi gereken Beauvoir'a göre bir kadın için anne olmanın ne anlam ifade ettiği, anne olmanın getirilerinin ve götürülerinin neler olduğunun sorgulanmasıdır. İncelenecek olan bir diğer konuya bu süreçler içerisinde genç kızların içinde bulunduğu durumlardır. Beauvoir'ın düşünceleri doğrultusunda genç kızlık durumu incelenerek, anne olma yolundaki süreci ele alınacaktır. Anne olmaya aday olan genç kız ile annesinin durumuysa anne-kız ilişkisi olarak Girlmore Girls dizisinden kesitlerle birlikte Beauvoir'ın düşünceleri doğrultusunda bağlam sağlanılarak ortaya koyulacaktır. Böylece bu çalışma içerisinde *İkinci Cinsiyet* eseriyle varoluşçu bir feminist düşünce oluşturan Simone de Beauvoir'ın adı geçen eserinde kadının varoluşunun meydana gelmesindeki roller anne-kız ilişkisi temelinde saptanacaktır.

SIMONE DE BEAUVOIR'A GÖRE ANNE

Havva'nın ilk kadın olarak yaratılmasıyla başlayan efsane doğrultusunda kadın cinsiyetinin varlığına dair sürekli sözler söylenmiş, atıflarda bulunulmuştur. Onun cinsiyetinin varlığı “Annelik”le yüceltilmiş ve kutsanmıştır. Oysa kadına biyolojik verili olan doğurganlığı onu anne yapmamakla birlikte doğurma işinin angaryasına karışması da onu yüceltmemiştir. *“Tarih başlarında kadını ev işine yazgılı kılan ve dünyanın kuruluşuna katılmasını engelleyen derin neden, onun üreme işlevinin kölesi olmasıdır.”* (Beauvoir, 2019a, s. 152). Kadının cinsiyeti biyolojik verileri gereği doğurganlığa sahiptir fakat onun bu verilere sahip olması onun kuluçka makinesi olduğu ve cinsiyeti gereği buna zorunlu olduğu anlamına gelmemektedir. Kadının varlığının doğurganlığı sonucunda yöneltmesi gereken sorular vardır: ilk olarak kısırlık denilen sağlık problemi vardır. Kadını anneliği üzerinden tanımlayacaksak bu durumda kısır olan ve çocuk sahibi olamayan bir kadına “kadın” denilmeyecek midir? İkinci soru: geçirdiği rahatsızlık sonucu rahmini aldırarak zorunda kalmış bir kadın, anne olamayacağı için artık bir kadın değil

midir? Üçüncü soru: çocuk doğurmayı tercih etmemiş olan bir kadın “kadın” olmamakta mıdır? Belki de soruların cevabı sorunun kendisinde gizlidir. Kadın, erkek, trans birey şeklinde cinsiyetler üzerinden yapılmış olan bu tanımlamaların varlığı bu sorunu yaratıyordu. Kadınların varlığı üzerine söylenilenlere bakıldığında çoğu söylemin erkeklerin dilinden çıktığı gözlemlenecektir.¹ Tarihin başından itibaren erkek egemen toplulukların varlığı kendi efsanelerini yaratmış ve bu efsaneler içerisinde kadının varlığını sınırlandırmıştır. Onu bir eş, anne olma rolleriyle biçimlendirmiştir. Erkeklerin yarattığı ve hüküm sürdüğü bu dünyada kadının varlığı içkinliğe mahkûm edilmiştir.

Beauvoir şöyle yazar: “*Kadın fizyolojik yazgısını bütünüyle annelikle tamamlar, tüm organizması türün sürdürülmesine yönelik olduğundan, annelik onun “doğal” misyonudur.*” (Beauvoir, 2019b, s. 227). Burada Beauvoir, kadının yazgısı olan anneliğin kadının fizyolojik açıdan tamamlanışı olarak görülmesini ve bunun doğal olarak adlandırılıyor oluşunu annelik ve doğa arasında kurulan bağ ile bağlantılı olduğunu belirtir. Yani, anneliğin kadının doğasına ait olduğu söylenirken aslında kadının doğayla bütün olarak görüldüğünü, kadın ve doğa arasında bir bağlantı kurulduğunu da belirtmektedir. Doğada toprağa tohumun ekilmesiyle doğa onu dönüştürerek üretmektedir. Aynı şekilde kadın da rahminde bir canlıyı meydana getirmektedir. Bu noktada doğa ve kadın bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlantıya Beauvoir karşı çıkmaktadır. Ona göre kadın ve doğanın bu şekilde birleştirilmesi doğru değildir. Erkek, verimli olarak gördüğü doğayı köleleştirme güdüsüne kapılmıştır ve onun üzerinde güç elde etmeyi amaçlamıştır. Doğayı köleleştirdiği noktadaysa tıpkı doğaya benzettiği kadını da köleleştirmeyi hedeflemiştir. Beauvoir, bu noktada erkeğin doğa üzerindeki tahakkümünü kadına yansıtarak köleleştirmesini ilkel göçebe topluluklardan yerleşik hayata geçişle birlikte incelemiştir. Yerleşik hayatın bir sonucu olarak aile kurma, soyunu devam ettirme isteği türemiştir. Erkeğin kendi soyunu devam ettirme isteği sonucunda kadına biçilen rol “annelik” olmuştur. Çünkü soyun devamlılığını sağlayacak olan doğurganlık biyolojik olarak kadına aittir. Beauvoir, anneliğin oluşumu, kadının doğurganlığı ve hamile kadının durumu üzerine birçok araştırma yapmış ve bunları detaylı bir şekilde incelemiştir. Fakat bu çalışma içerisinde Beauvoir’ın araştırmasının sadece anne olma durumu üzerinde durularak, diğer konular yüzeysel olarak ele alınacaktır.

¹ Bu konuda feminist bir felsefe ortaya koyan Irigaray’ın eril dille yaptığı mücadele önemlidir. Ona göre kadınlara biçilmiş olan öteki/başka olma rolünün temelinde erkeklerin yaratmış olduğu dil de yer almaktadır. Bu mücadeleyi gerçekleştirmek için Irigaray, kadınların kendi dillerini oluşturmalarını savunmaktadır.

Beauvoir'dan esinlenerek Deniz Soysal, anneyi şöyle ele almıştır:

Kadın için evliliğin nihai sonucudur anne olmak. Çocuksuz evli kadın eksik kalmış bir kadın olarak düşünülür; çocuk sahibi olmak kadının tamamlanışı, artık eksik olmayışı olarak kabul edilir. Annelik bu şekilde doğallaştırılır ve böylece üstüne eleştirel düşünme gerçekleştirilemez hale getirilir. Annelik aynı zamanda kadının topluma en somut hizmeti olduğu için toplumsal söylemde kutsallaştırılmıştır. Doğallaştırma ve kutsallaştırma birleşince anneliğe ilişkin eleştirel düşünme girişimleri dahi hakaret olarak kabul edilir.

Soysal, 2016, s. 19

Anneliğin yüceltilmesi kadının kendi durumunun bilincine varmasının önünü kapatmıştır. Anne olarak yüceltilmiş ve kutsanmış kadın, birey olarak kendinin bilincinde olmayı unutmuştur. Kendinin farkına varması, birey olarak varolması için önüne set çekilmiş olan kadının bu durumunun bilincine varması gerekmektedir. Bir diğer açıdan bakıldığında annelik her ne kadar yüce ve kutsal olarak tanımlanan olsa da onun tiksindirici bir yanı da vardır. Kadının anne olarak varlığına yönelik Beauvoir'a göre iki durum vardır: ilkinde yüceltilmiş olan kadın diğerinde aşağılanmaktadır. Tiksindirici anne rolünde “kaynana” ve “üvey anne” rol oynamaktadır. Toplum ve tabular anneyi koruyup yüceltirken, üvey anne toplum ve onun değerleri tarafından desteklenmez, toplumsal örüntüyle korunmaz.

Bir diğer yandan kadının içinde bulunduğu toplumda kendi varlığını ortaya koyması, ben varım diyebilmesi için, kendi varoluş olanaklarını gerçekleştirmesi, tasarı oluşturmaları ve aşkın bir varlık olması ondan beklenilmez. Ataerkil düzen içerisinde kadının kendini tamamlaması demek; evlenmesi ve anne olması demektir. Kadına çocukluk çağından genç kızlık çağı boyunca anne olmak, iyi bir eş olmak, temizlik yapmak, yemek yapmak öğretilmektedir. Çünkü onun için en büyük ideal iyi bir eş bulup evlenmesi ve bir çocuk meydana getirmesidir. Bunlar gerçekleştiği durumda o artık tam bir kadın olmuştur. Toplumun örüntüleri sonucunda oluşan bu kadın tanımına bakıldığında kadının varlığının anne olmakla tamamlanması şu soruyu meydana getirir: Anne olmayan kadın eksik bir kadın mıdır? Toplumsal değerler buna net olarak eksik bir kadındır cevabını vermez. Bunun yerine o kadının varlığını kötüler, onu kötü, beceriksiz bir kadın olarak tanımlar ve toplumda söz sahibi olmasının önüne set çeker. Bu durumda varılan sonuç ataerkil

zihniyette, kadının bir varlık olarak kendini oluşturması, tamamlaması için *anne* olması gerekmektedir.

Beauvoir, *Yıkılmış Kadın* eserinde üç farklı kadının yaşamlarındaki sorgulamaları üç farklı hikâyede ele almıştır. Üç farklı kadın ve aynı zamanda anne olan bu kadınlar kendi hayatlarını sorguladıkları bir noktadırlar. Varoluşsal sorgulama içinde olan bu kadınlar yaşamlarında kendilerine bir yol çizme yeniden hayata tutunma güdüsündedirler. Bu hikâyelerden birinin ana karakteri olan kadın evli ve iki çocuğu vardır. Çocuklarından biri evlenmiş diğeriyse Amerika'ya taşınmıştır. Bu kadın eşi tarafından aldatıldığını öğrenir ve ne yapacağını bilemez. Ağır bir psikolojik bunalımın eşiğindeyken kızlarına nasıl bir anne olduğunu sorgular, eşiine karşı tutumunun nasıl olduğunu kızlarına sorarak öğrenmeye çalışır. Hayata karşı yerine getireceği bir sorumluluğu kalmamış olarak yaşamını sürdürürken (çünkü kızlarını büyötmüş ve artık onlar kendi sorumluluklarını almıştır) aldatılmanın verdiği acıyla varoluşsal kaygılar yaşamaktadır. (Beauvoir, 2020). Bu hikâyeye yer vermemizin nedeni bu kadının yaşamını sorgularken anneliğini yerine getirmek için çalışmamış evde oturmuş ve çocuklarını büyötmüştür. Bu noktada kendinden vermiştir, eşi ise çalışmış kariyerinde ilerlemiştir ama yıllar geçtikten sonra baktığında onun anneliği sorgulanarak nasıl bir anne oldun “kızların senden kaçtı” denildiğinde, yaşamının bu zamanına kadar yapmış olduklarının dışarıdan bir hiç olduğu ve herhangi bir değerinin olmadığı gözlenmektedir. Annelik durumu maalesef ki böyledir. Kadın kendinden verir, bazen hikâyede olduğu gibi işini bırakmak durumunda kalır ama sonuç yapmasaydın olur. Ev içi emeğin görünmezliği, değersizliği çok çabuk unutuluyor üzerinin örtölüyor oluşudur. Kadın onları yapmamış olsaydı çocuklarını sağlıklı bir şekilde belki büyötemeyecekti ama zaman akıp gidiyor ve çocuklar büyüyor, geçmişe bakıldığında o zaman için yaptıklarının bir önemi kalmıyor ve “yapmasaydın” deniliyor. İşte yüceltilmiş olan bu kavramın aynı zamanda içinin boşaltılması da bu kadar basit olmaktadır. Çünkü dışarıdan verili olan itibar verildiği gibi alınmaktadır da.

Anne olarak kadının varlığında nasıl bir anne olduğu da önemli bir yer edinmektedir. Ona öğretilmiş olan iyi anne rolünde; eşiini ve çocuklarını mutlu etmesi, evini temizlemesi ve ailesi için yemek yapması vardır. Aslında iyi anne veya iyilik kavramı göreceli bir kavramdır. İyinin ne olduğunun tanımlanması birçok açıdan farklılık gösterir fakat burada “iyi anne” olarak tanımlanma toplumun yarattığı bir düşüncedir. Toplumsal değerler; annenin çocuğuyla ilgilenmesini, çocuğunun bakımlı olmasını, ahlaklı olmasını, görgü kurallarına hâkim olmasını,

kadının hem çocuğuyla hem de kocasıyla ilgilenmesini, aynı zamanda ev işlerini halletmesini; temizlik ve yemek yapması, topluluğu simgeleyen büyük anneler tarafından onay alır ve “iyi anne” olarak tanımlanır. Oysa Beauvoir, benim de görüşünü desteklediğim şekilde iyi bir anne olmayı şöyle ele almıştır: “yalnızca dengeli, sağlıklı, sorumluluklarının bilincinde olan bir kadın “iyi bir anne” olabilir” (Beauvoir, 2019b, s. 263). Beauvoir’a göre anne olmak için kadının öncelikle kendinin bilincinde olması gerekmektedir. Kendi varlığının bilincinde olan kendini geliştirmeye açık olan kadın anne olmalıdır. Çünkü annelik denilen bu kavrama sahip olmak hem psikolojik hem sosyolojik hem de sağlık açısından kadını zedeleyen onun ruhunda bedeninde derin yaralar açılmasına neden olabilecek bir olaydır. Bu nedendir ki “*Beauvoir için çocuğun yükü yalnızca anneye bırakılmamalı ve toplum tarafından üstlenmelidir. Böyle annelik ve kadının kamusal yaşamda kendi var etmesi bağdaşabilir.*” (Kaylı, 2013, s. 72). Bu noktada kadın hapsolmuş olduğu içkinlik alanından çıkabilir, tasarılar kurarak onları aşabilir.

Aile kavramı, genellikle anne, baba ve çocuklardan oluşur ve toplum bunun doğru olduğunu kabul eder, buna inanır. Birbirini seven iki insanın evlenmesinin ardından onlara ilk yöneltilen soru “*Eee çocuk ne zaman olacak?*” olur. Toplum onlardan bir çocuk beklemektedir. Bir çiftin çocuk yapmamayı tercih ediyor oluşu yine onları toplumdan dışlamak için başka bir gerekçe olacaktır.

Aile kavramının ortaya çıkması özel mülkiyetin temellendirilmesiyle oluşmuştur. İnsanların bir arada yaşaması, aynı evi paylaşması, gelirleri, giderleri birlikte paylaşmaları toplumsal yaşamın sürmesi adına iktidarınrettiği bir kurum haline gelmiştir. Foucault, bunu *biyoiktidar* kavramıyla açıklamaktadır. İktidar, güçlü olabilmek adına bireylerin bilgisine de ihtiyaç duymaktadır. *Toplumu Savunmak Gerek* kitabında Foucault, özellikle işçi sınıfına iktidarın aile yaşamını dayattığını söylemektedir. Bunun nedeni fabrikada çalışan erkek bir işçinin iş çıkışında dışarıya çıkması, alkol alması, aylaklık etmesi ve bunun sonucunda sabah işe yorgun argın gelmesi, işte iyi çalışamaması üzerinden ele almıştır. Buradan çıkarılan anlam şudur: iktidar bu erkek işçinin ailesi olmasını ister çünkü işten çıktığında sıcak bir eve gitsin onu karşılayan bir ailesi olsun, dışarıda cinsel ihtiyaçları ve yemek ihtiyaçları için vakit ayırmasın evde karısı onun bu ihtiyaçlarını karşılasın ve çocukları da olsun ki onlarla vakit geçirsin, dışarıya çıkmaya gereksinim duymasın. Peki, iktidar bunu neden istemektedir? İşçinin mutluluğunu mu düşünmektedir? Hayır, iktidar bunları kendisi için ister. İşçinin bu ihtiyaçları karşılandığında sabah işine daha dinç gelecektir ve işinde daha verimli çalışacaktır. Çocuğunun olması onun

çalıştığı işi öyle kolayca bırakamayacağını gösterir çünkü sorumlulukları vardır ve evde ihtiyaçlarının giderilmesi gereken bir ailesi vardır. Bu nedenle işi bırakmayı düşünemez, işsiz kalmaktan korkar ve işverene sadık bir şekilde çalışır. Ailenin özel mülkiyetin temelinde yer almasının nedeni buradan kaynaklanmaktadır. İktidar böylece aile yaşamı içerisinde olan bireylerle kendi çıkarlarına uygun, sorunsuz bir yaşantı hayali tasarlamaktadır.²

Böylece ailenin toplumda nasıl şekillendiğini nasıl bir örgüt biçimini aldığını ve örgütlenme içerisinde kadının rolünün anne olarak varolmak, ailesini mutlu etmek olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Böyle bir yaşantı içerisinde çocuksuz aile olamayacağı düşüncesi ve yalnız anne olma durumları dışlanmaktadır.

Beauvoir’a göre annelik yüceltilmiş bir durumdur ve dışarıdan, başkaları tarafından verili olan bir yüceltme olduğu için yüceltildiği gibi aşağılanabilir de ve böylece sabit bir tanımlanabilirliği olmadığı için muğlaktır. Bu nedenledir ki kadın annelik üzerinden bir kar elde etmez. Anne olmak, kadına herhangi bir saygınlık, onur, gurur getirmez. Anneliğin yüceltilmesi sadece kadının bir bebeğin meydana gelmesinde taşıyıcı rolü olması ve bu rolü canı gönülden istemesi için annelik sadece sözlerle yüceltilmektedir. Kadının cinsiyeti, biyolojik yapısı gereği doğurganlığa sahip olduğu söylenmiştir. Fakat onun doğurganlığı kendi isteğinden daha çok toplumun değerlerine indirgenmiştir. Ondan çocuk doğurması beklenmektedir. Çocuk doğurmak, anne olmak kadına sanki bir konum verecekmişçesine onun tamamlanışı olarak görülmektedir. Toplumda yer alması, saygın bir rol elde etmesi için anne olmak kadına yüklenmiştir. “Eş olarak tam bir birey olmayan kadın, anne olarak bu niteliğe sahip olacaktır. Çocuk onun yaşama sevinci ve doğrulanmasıdır. Cinsel ve toplumsal olarak kendini gerçekleştirmesini onun aracılığıyla tamamlar, dolayısıyla evlilik kurumu onun aracılığıyla anlamına kavuşur ve amacına erişir” (Beauvoir, 2019, s. 226). Bu durumda evlilik kurumunun amacı topluma yeni bireyler kazandırmasıdır.³

Kadının hamile olmasıyla dünyaya yeni bir çocuk getirdiği için yüceltilmesi beklenir fakat durum hiçte öyle değildir. Kadın her ne kadar kendi bedeninin büyümesine, kendinde değişimlerin meydana gelmesine ve kendi içinde bir canlı büyütmesine, hayatını tehlikeye atmasına rağmen onun bu durumu ona herhangi bir ayrıcalık tanımamıştır. Çünkü kadın hamilelikte bir tasarı meydana getirmemektedir ve bu tasarıya müdahalesi olmadığı gibi bilinçli olarak oluşturduğu bir

² Bakınız: Michel Foucault, *Toplumu Savunmak Gerekir*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.

³ İleriki bölümde yalnız anne olma durumu bu açıdan daha ayrıntılı incelenecektir.

şey de yoktur. Bu durumda yüceltilmiş olarak görülen annelikle aslında kadının içkinlik alanından çıkamadığı oraya hapsediğini söyleyebiliriz.⁴ Beauvoir'ın anneliğin bir tasarısı olarak görmemesinin nedeni buradadır. Annelik kadına aşkınlık sağlamamaktadır. Yeni bir bireyi dünyaya getirmiş olması, bir canlıyı doğurması onu aşkın bir varlık haline getirmemiş, içkinliğe hapsedilmesine yarar sağlamıştır. Peki, bir canlıyı dünyaya getirmek neden aşkınlık olarak görülmemektedir? Çünkü ona verili olanlar doğrultusunda ondan beklenileni karşılamaktadır. Toplumsal değerler çerçevesinde anne olmak sözde yüceltilmiş bir durumdur kadının kendi varlığını ortaya koyması, kendi tasarılarını aşması değildir. Aşkınlık; yeni bir şeyler var etme, varolanın ötesine geçme anlamına gelirken annelikle kadın içinde bulunduğu konumunun yerini değiştirmemektedir ki bu nedenle de annelik onun içkinlik alanı içerisinde kalmasının devamlılığını sağlamaktadır.

Beauvoir'da Genç Kızlık Durumu

Kadının çocukluğundan itibaren yaşadığı durumları inceleyen Simone de Beauvoir, genç kızlık döneminin kadın için en zor dönem olduğunu tespit etmektedir. Çünkü genç kız, çocukluk döneminde kendini oğlan çocuklarıyla bir görüyordu. Aralarındaki farklılığın, onlar (erkekler) tarafından ezileceğinin bilincinde değildir. Kız çocuğu için oyunlarla, evcilikle geçen dönem genç kızlığa girişiyle bu oyunların gerçekliğe dönüşmesini sağlayacaktır. Artık oyunlar bitmiş, yaptığı şımarıklıklar hor görülmemeye başlanmış ve uslu “hanım hanımcık” bir genç kız olması beklenilmektedir. Çocukluğunun verdiği konfor yaşamı son bulan genç kız artık annesi gibi evin işlerinden sorumlu olacağı bir ailesi olacağının bilincine varmıştır.

Bir genç kız için ergenlik döneminin diğer bir sorunu da annesiyle olan ilişkisidir. Çocukluk döneminde, annenin kızını ötekileştirmesi durumu gençlik dönemi içerisinde daha da artarak devam etmektedir. Anne, kızının özgürleşmesini istememektedir ve bu yüzden onu ev içerisinde tutmaya çalışır, evdeki işleri kızına devreder kendisi dışarı çıkar. Burada bir nevi kocasının ona yapmış olduğu kısıtlama durumunu anne de kızına yapmaktadır. Kocasının onun üzerinde kurmuş olduğu hâkimiyeti anne de kızı üzerinde kurmaktadır. Kızının yapmak istediği çoğu şeye

⁴ Annelik yoluyla “yaratma” herkesin yapabileceği bir şeydir; gerçek bir rahim demokrasisi. Kimileri daha fazla çaba gerektiren yollarla kendini ifade etmeyi seçti ve Hannah Arendt, Simone Weil, Marguerite Yourcenar ya da Simone de Beauvoir çocuk sahibi olmadı. Beauvoir için bu bir tercihti çünkü aynı anda hem bir entelektüel hem de iyi bir anne olunamayacağını düşünüyordu. İkinci Cins'te anneliği aşkınlığın önünde bir engel olarak tanımlar (Maier, 2007, s. 99).

izin vermemektedir.⁵ Bunu sadece anneye yüklememekte gerekir, çünkü dışarıdaki kültüre baktığımızda genç kız ile genç oğlanın yapacakları her türlü davranışa, eyleme onlar karışmaktadır.

Beauvoir kız çocuğunun durumu üzerine şöyle yazar: “Kız, anne için hem kendisinin sureti hem de bir başkasıdır; anne onu hem kaçınılmaz olarak candan sever hem de ona düşmanlık duyar, çocuğa kendi yazgısını dayatır. Bu, kendi kadınlığını gururla üstlenmenin bir biçimi olduğu gibi, onun öcünü almanın da bir yoludur.” (Beauvoir, 2019b, s. 25). Anne, kendi yaşantısını kızının üzerinde gerçekleştirmek ister. Kendi gibi kızının da zorluklarla boğuşmasını istemektedir. Çünkü onun için bu yol kolay olmamıştır. Yukarıda bahsedilen anne-kız arasındaki iletişimde anneni kızı üzerinde hâkimiyet kurma isteği, kendi yaşantısını getirisidir. Kadın maruz bırakıldığı durumu aşmadığı için maruz kaldıklarını kızına dayatarak bu durumu aşmaya çalışmaktadır.

“Kendilerine bir çocuk teslim edildiğinde kadınlar da kibrin hınçla karıştığı bir gayretkeşlik içinde, onu kendilerine benzeyen bir kadına dönüştürmeye uğraşırlar. İçtenlikle çocuğunun iyiliğini isteyen cömert bir anne bile, genellikle toplum kızını o şekilde daha kolay kabul edeceği için, onu “gerçek bir kadın” olarak yetiştirmenin daha ihtiyatlı olacağını düşünecektir.”

Beauvoir, 2019b, s. 25

Böyle bir durumda annenin kızına karşı öfkesi aslında kendi annesine karşı öfkesidir. Kendi annesinden gördüğünü kızına uygulamaktadır. Bu durumu aşmış kendi annesine karşı öfkesinin yitirmiş kadınlar da vardır. Burada ortaya koyulan düşünceden her kadının böyle bir annelik yaptığıının sonucuna varmamak gerekir. Beauvoir’ın yukarıda iyi anne olarak betimlediği aslında tam da bunu söylemektedir. Anne-kız ilişkilerinde annenin kızına dayatmış oldukları ve kızının potansiyel bir anne olarak kendi çocuğuyla kuracağı ilişkide rol oynamaktadır. İşte burada bu öfke nöbetlerini aşmış olmak, kendi yaşadıklarını kabullenmek ve bunların üstesinden gelerek geleceğe yönelik tasarılarında bunları aşmış olmak gerekmektedir. Bu aşmayı gerçekleştirememiş olan kadınlar için anne olmak, kendi annelerinin ve onlara dayatılmış olan değerlerin devamını döngüsel olarak devam ettirmek anlamına gelecektir. Ancak:

⁵ Burada ele alınan konu genel söylemler çerçevesindedir. Her anne kız arasındaki ilişki böyledir şeklinde bir tespit değil, anne-kız arasında böyle bir durumun varlığını da göstermektir. Çünkü kadının varoluşunu meydana getirirken yaşadığı problemleri anne olma durumunun içerisinde daha çok görmektedir.

“Çocukların özgürleştirilmesinden söz etmeden kadınların özgürleşmesinden söz edemeyiz bunun, tersi de doğrudur. Kadının ezilmesinin nedeni çocuk doğurması, çocuk yetiştirmesidir. Buna karşılık, çocuklarda bu role göre tanımlanır, ruhsal bakımdan bu role göre biçimlenirler: bu rol büyüyünce onların nasıl insanlar olacaklarını, kuracakları ilişkileri, sonunda kuracakları toplumu belirler.”

Firestone, 1993, s. 83

Bu durumda çocukların özgürlüğü için kadının özgürlüğüne, kadının özgürlüğü içinde çocukların özgürlüğüne ihtiyacımız olduğunu görürüz. Çünkü her ikisi de birbirlerini yaratmaktadırlar. Çocuk anne olacaktır ve onun bir çocuğu olacaktır. Bu bir döngü şeklinde ilerlemektedir. Bu noktada bu döngünün suçlusu kadındır sonucuna varmakta yanlış olacaktır. Onun önüne açılmış olan yol tektir ve o yoldan sapmaması gerekmektedir. Varoluşçu anlamda kendi yolunu kendisinin bulması gerekmektedir. Kadın, bu öğretilerin bilincinde olmadığı ve bunlar ona sunulmadığı, üzeri örtüldüğü için görmemektedir. Bakış açısını değiştirmedığı için döngüsellğe maruz kalmıştır. Fakat bu değişim ıstıraplıdır ve bu yolda tek başınadır.

Beauvoir’da Anne-Kız İlişkisi

Anne kız ilişkisinin Beauvoir’ın düşüncesinden incelenmesinde karşımıza iki durum çıkmaktadır. Birinci durum kızını kıskanan anne olarak gözlemlenirken ikinci durum da kızını koruyan anne figürüyle karşılaşırız. İkinci durumun tespitini *Girlmore Girls* dizisi uyarınca gerçekleştireceğiz.

Anne kız ilişkisinin ilk boyutu olan annenin kızı üzerinden kendini olumlamaya çalışmasında kızına karşı bir kıskançlık olduğu saptanmaktadır. Kadın, kendi ailesinde görmediği ilgiyi, şefkati kendi çocuğuna verirken zorlanır. Özellikle babası onunla çok ilgileniyor ve her istediğini yapıyorsa bu durum anneyi daha da kıskandırır. Çünkü kendi babasından bunu görmemiştir ve şu an kızı bu duyguları hissediyordur. Kendi yaşayamadıklarının kızının yaşamasına içten içe bir kıskançlık duyar ve öcünü onu cezalandırarak alır. Onun vücudunu, davranışlarını kötüler ve kendisini kötü hissetmesini sağlar. Özellikle Rus edebiyatında gördüğümüz genç kızın zengin koca için iyi eğitim almasında annenin kızına kendi yapamadığını yaptırmasında yani zengin bir eş hayali içinde oluşunu çocuğuna yansıtır. Onun güzelliği, iyi eğitimi hepsi iyi bir eş bulması

içindir. Kendi yapamamıştır ama onun yerine kızı yapacaktır ve onun da ona bakmasını beklemektedir. Belki de bir çocuk dünyaya getirirken yanlış düşüncelerden biri de budur. Çocuğu yaşlandığında sana bakacak olan bir varlık olarak görmek, onu büyütürken her şeye katlanmak ve yeri geldiğinde bunları çocuğun yüzüne vurmaktır.

Modern dünyada anne-kız ilişkisine baktığımızda sağlıklı bir iletişimin olduğu, birbirlerinin özel alanlarına müdahale edilmediği düşünülebilir fakat tam anlamıyla durumu bu şekilde tanımlayamayız. Bunun nedeni kadının cinsiyetinin içkinlik içindeki varlığı onu anne olarak tanımladığında aynı durum kızı için de geçerli olmaktadır. Kendi hayatında yaşadığı zorluklarla uğraşan anne, kız çocuğu olduğunda onun da bunlarla uğraşmasını istemez. Onun hayatının daha iyi olacağını düşünür ve ona daha iyi bir hayat sunmak için elinden gelenin fazlasını yapmayı hedefler. Peki, durum gerçekten de böyle mi olur? Anne kızına iyi bir hayat sunabilir mi? Kendi maruz kaldığı şeylerden onu koruyabilir mi? Bu soruların cevabı tıpkı kadının içinde bulunduğu durum gibi muğlaklığı içinde barındırır. Çünkü cevap hem evet hem de hayırdır. Çünkü her ne kadar toplumsal örüntüler içinde bulunulan toplumlara göre değişim gösterse de kadın ve erkek arasındaki eşitlik tam anlamıyla sağlanamamış ve ataerkil zihniyetten kurtuluş tam anlamıyla mümkün olmamıştır. Günümüz dünyasından bu sorulara cevap vermeye çalışırsak eğer evet bir anne kızına iyi bir hayat sunabilir, kendi maruz kaldığı şeylerden onu koruyabilir. Ancak içinde bulunduğumuz bu dünyada kadının tek başına varoluşu çoğunluk tarafından hoş karşılanmamaktadır. Bir kadın olarak varolmak, bu dünyada başkalarıyla birlikte olmak, kadının varlığına sorumluluklar yüklemektedir. Bir kadın tek başına veya eşiyle ailesiyle çocuğunu büyütsün, onun birey olarak varolmasında rol oynasa da çevresel faktörler vardır. Tecavüzcü, tacizci, katil ve daha birçok olay karşısında hala daha kadın suçlu görülüyorsa henüz bir şeyler tamamlanmamıştır. Soruların cevaplarının muğlak oluşunun nedeni budur.

Anne-kız ilişkisi konusu işlenirken kadının cinsel hayatının neden bu kadar sorgulandığı düşüncesi sorgulanırsa eğer kadının varoluşunun sancısının temelinde yer almasıdır. Anne olarak adlandırılan kadının anneliğe erişimi ilk olarak cinsellikle olur. [Burada doğum yapmamış kadın anne değil midir? Taşıyıcı anne üzerinden çocuk sahibi olan kadın anne değil midir? Tüp bebek tedavisiyle anne olmuş bir kadın anne değil midir? Çocuk sahibi olamayan veya doğurmayı tercih etmemiş evlat edinmiş kadın anne değil midir? Veyahut hayvanlara sahip çıkan onları koruyup kollayan, evine alan anne değil midir? Bu şekilde daha birçok soru yöneltilebilir. Ancak burada

söylenilmek istenen tanımlamada geçen annelik üzerinden ele alınmasına yöneliktir. Tabi ki de bunun dışındaki sorularda yöneltilenler de kabul edilmektedir].

Toplum baskısı kadına iki çıkış kapısı sunmaktadır: ya evlenip cinselliği yaşayacaktır ya da evlenmeyip bakire olarak kalacaktır. Kadınların belirli bir çoğunluğu cinsellik yaşamak adına birinci seçeneğe doğru yönelir ve evlenir. Evlilik kadına cinsel birlikteliği getirdiği gibi bu ilk deneyimle cinsellikten soğuma durumu da gerçekleşmektedir. Beauvoir, *İkinci Cinsiyet* eserinde bu konunun üzerinde de durmuştur. Kadınların çoğunluğu ilk gece yaşadıklarından sonra cinselliğe karşı bir korku edinir ve cinsellikten tiksineye başlamaktadır. Kendi bedeninin erkeğin bedeni karşısındaki durumu böyle bir cinsel birleşimde içkinlikle konumlanmaktadır. Aşkın olarak nitelendirilen erkek, cinsel birliktelikte de kadının bedeni üzerinde bunu yansıtmaktadır. Sylvia Plath’i de bu görüşü savunmuştur. “Kadının önündeki seçim evlenmek ve evlenmemek arasında bir seçim değil, bir cinsel yaşama sahip olmak ile bir bakire, bir ‘azize’ olmak arasındadır ya da “toplumun saygısı ve desteğini” koruyarak cinsel bir yaşama sahip olmak, yani evlenmek ile toplumun dışladığı, ‘kötü’ bir kadın olarak cinsel bir yaşama sahip olmak arasındadır” (Soysal, 2016, s. 44).

Anne, denildiğinde zihinde canlanan; sevgi dolu, koruyup kollayan, besleyen, büyüten, her şeyiyle ilgilenen bir kadın simgesidir. Peki, her anne bunları mı yapmaktadır? Veya annelik bunları mı gerektirir? Benim tabirimle annelik; bir canlıdan sorumlu olmaktır. Bu sorumluluk yukarıdaki kavramları kapsayabilir fakat anneliği böyle tanımlayıp da babalık denildiğinde verilen cevap; evin direği, ceza veren, sevgisini gösteremeyen, kızan ama yine de gizli gizli seven, korkulan, eve bakan, maddiyattan yükümlü bu gibi kavramlarla tanımlanırsa erkeğin yine aşkınlığını gösterdiği güçlü bir karakter olarak rol alırken kadının içkinlik sevgi dolulukla kapsayıcı bir rol oynaması ayrımcılığı yine gözler önüne sermektedir.

Kendi zorluklarını aşmış olmak seninle benzer yolları aşacak olana yol göstermek için önemlidir. Yukarıda söylenildiği gibi çoğu kadın kendi yaşadıklarını başkalarının da yaşamasını ister. Beauvoir, bu noktada annelerin kızlarını kışkırdığını söylemektedir. Kendisi çok şey çekmiştir ve hep onun üzerinde emirler veren biri olmuştur. Çocuğu olduğunda bunu kendi de çocuğunun üzerinde yapmak istemektedir. Kendi yaptığı işlerin külfetinden de kurtulmuş olur. Çoğu kadın kız çocuklarından temizliğe, yemeğe yardım etmesini, kardeşlerine bakmasını istemektedir. Kendi komşuya gidip evde kızını iş yapmak için bırakabilmektedir. Kadın, çocuğu üzerinden kendini özgürleştirmeye çalışır. Bir noktada kızının özgürleşmesinden korkar. Kendi

yaşayamadıklarını kızının yaşamasını içten içe kıskanır. Kendi okuyamadıysa kızının okumasına imrenir ve ileriye giderek engel dahi olabilir.

Modern dünyanın gelişimiyle günümüz toplumunda anne evde oturan kadın figüründen çıkmıştır fakat çalışan annenin sorumluluğu daha da artmıştır. Kadının bu sorumlulukları karşısında ona söylenen “o zaman çalışma, evde otur çocuğuna bak” olurken, erkek için “o baba çocuğuna örnek olması çalışması lazım” olmaktadır. Bir virgülün anlamı çok değiştirdiği şu deyim akla geliyor: “Oku baban gibi, eşek olma” burada örnek olan baba gibi okuyup çalışması gerekirken “oku, baban gibi eşek olma” sözüyle de baban okumamış, çalışmamış sen onun gibi olma, oku ve çalış anlamına gelmektedir. Belki de deyimler de dâhil bu örtük cinsiyet ayrımcılığını gözler önüne sererek, anne, baba, kadın, erkek yerine insan kavramını kullansak böyle bir muğlaklığa sebep olmayacaktır.

Beauvoir, anne için kız çocuğunun kendisinin çekmiş olduğu acılar olduğunu, kendi ötekileştirilmesini kızına kendisinin yaptığını söylemiştir. Toplumsal örüntüler sonucunda kız ve oğlan çocuğu arasında ayrıma gidilmektedir ve oğlan çocuğu yüceleştirilmiştir. “*Chodorow’a göre, sistematik ve kültürler arası bir biçimde, çocukların bakımından öncelikli olarak kadınlar sorumludur. Sonuç olarak anneler, erkek ya da dişi olmalarına göre, çocuklarına farklı biçimde davranır.*” (Stone, 2015, s. 226). Aileler, oğlan çocuklarının kendi ayakları üzerinde durmasını isterken, kendilerini aşmalarını beklerken bir kız çocuğundan bunu yapmasını beklememektedirler. Kız çocuğunun bu durumu geçmişte neyse şimdi de aynıdır: sen yapma kızsın, gece sokakta ne işin var sen kızsın, o şekilde konuşma sen kızsın... Bu şekilde kızlara yüklenmiş olan birçok kalıp vardır ve sanki bu kalıplar onların bir yazgısıymışçasına kabullenmeleri beklenmektedir. Burada önemli olan bir etmen de annelerdir. Kendi yapamadıklarını kız çocuklarının da yapmamasını ister. “*Kadınlar, ellerine verilen kız çocuğunu, saldırganlıkla hınç karşımı bir acarlıkla kendilerine benzer bir kadın yapmaya girişirler.*” (Beauvoir, 1993, s. 247). Böylece annelerin kız çocuklarından, kendilerine benzer kadınlar yarattığını görürüz. Çünkü;

“Anneler kız çocuklarının da bir gün çocuk bakımından sorumlu olacağını bilirler, bu yüzden bu çocuklara kendileri gibi davranırlar. Bu davranış kız çocuklarında, kendi benlik ve duygularının annelerinkine çok benzer olduğuna dair bir algının oluşmasına sebep olur. Sonuç olarak kızlar, kadın olarak akışkan ve ilişkisel benlik algısı geliştirip bunu muhafaza ederler.

Yani, kendi benlik ve duygularının, annelerinininkinden ya da genel anlamda insanlardan açık ve net bir şekilde ayrılmadığını hissederler. Chodorow için, bu görece akışkan ve ilişkisel benlik algısına sahip olma niteliği, annelerinin onları yetiştirme biçiminden dolayı, bütün kadınların ortak olarak paylaştığı şeydir.”

Stone, 2015, s. 226

Bu ortak paylaşım alanı olarak görülen ama Beauvoir’ın da söylediği gibi her kadının hamilelik ve annelik süreçlerinde yaşadıklarını gizleyişi, susmaları bu ortak paylaşım alanını yaratmamaktadır. Kadınların birlik olmaları gerekmektedir. Günümüzde çoğu şey değişmiş olabilir her türlü bilgiye internet aracılığıyla ulaşıyor olabilir fakat buna erişimin hala sınırlı olduğu yerler vardır. Hala neler yaşadığını gizleyen, susan kadınlar vardır. Çocuklarıyla iletişim kurmayı gerçekleştiremeyen anneler vardır. Kızıyla cinsellik hakkında açıkça konuşamayan, çocuklarının neler yaşadığından habersiz olan aileler vardır. Peki, bunu nasıl düzeltebiliriz? Doğru iletişim kurma becerisine sahip olmak gerekmektedir. Bu da karşımızdaki insanı birey olarak görmekle başlamaktadır. Onun kendi değerleri olduğunu ve bunlara saygı duymayı öğrenmemiz gerekmektedir.

BİR ANNE-KIZ İLİŞKİSİ İNCELEMESİ GILMORE GIRLS DİZİSİ

Öncelikle dizi hakkında bir özet vermek gerekirse başkarakterlerde anne olarak Lorelai Gilmore ve kızı Rory Gilmore’u görürüz. Dizi bu ikili ve onların hayatları üzerinden gelişmektedir. Loraella; 16 yaşında anne olmuş ve ailesinin hayatını benimseyememiştir. Ailesi, zengin ve saygındır. Balolar, dernekler, ev içinde sürekli değişen hizmetçilerle fazlasıyla lüks ve şatafatlı bir yaşam stilidir. Lorelai, kızının doğumuyla kendi yaşamını uygun bulmadığı bu evden kaçmıştır çünkü kızını bu şartlar altında böyle bir hayatın içinde büyütmek istememiştir.

Bir annenin kızıyla arkadaş olması, güçlülere beraber göğüs germesini bu dizideki anne-kız ilişkisinde görmekteyiz. Kendi hamile kaldığı için üniversite hayalini gerçekleştirememiş olan Lorelai, kızı için bu hayalini gerçekleştirmesi için ona tüm fırsatları sunmaya çalışmıştır. Evlenmemiş anne rolünde bir kadın kızını çok iyi bir şekilde eğitmiş, onu sosyal ve kültürel her alanda bilgiyle donatmıştır. Kızıyla arkadaş olabilen bir anne olarak iyi bir rol modeldir fakat yaşadığı küçük kasabada onun dışlandığını, yalnız anne olmasından ötürü kötü muameleye uğradığını görmeyiz. Yaşadığımız dünya her ne kadar modern, teknoloji dünyası olarak

tanımlanıyor olsa da günümüzde dahi çevremizde bunları yaşamadan bir çocuk büyütmek gerçekten de zor iştir. Anne olabilmek için evliliğin şart görüldüğü bir dünyada yalnız anne olmak, doğru olarak kabul edilen anne rolünden çok daha zordur. Her şeye tek başına göğüs germiş bir kadın olarak lorelai kızı için bir rol model olmuştur.

Dizinin çekildiği yıllara bakıldığında o zamanın Türkiye'sinde böyle bir durum alışla gelmemektedir. Günümüzde dahi yalnız anne kavramı dikkat çekmekte, toplum ve onların (başkaları denilen herkes) yarattığı değerler bakımından doğru görülmemekle birlikte toplumdan dışlanma, iş bulamama, ev bulamama gibi durumları da beraberinde getirmektedir. *“Genç bir bekâr anne, kendisine aniden dayatılmış olan bu yükün altında maddi olarak ezilebilir, görünüşte perişan olabilir, ama yine de bebeği gizlice kurduğu düşlerin gerçekleşmesi olarak yaşayabilir.”* (Beauvoir, 2019b, s. 235). Lorelai için durum bu şekilde gerçekleşmiştir. Kızı, düşlerinin gerçekleşmesinde onun yol arkadaşı olmuştur.

Emily, karakteri varlıkları bir aileden gelmiş, iyi bir eğitim almış ve sosyetenin bir parçası olan annedir. Kendi kızını da bu şekilde büyütmek istemiştir fakat kızı bu yaşam stilini kendine uygun görmemiştir. Dizinin ilk bölümünden son bölümüne kadar bakıldığında Emily karakterinin olaylar karşısında verdiği tepkiler, çalışma hayatı dediği derneklerde yer edinmiş olması ve bu dernekler için davetler düzenlemesi onun aslında normal yaşam biçimidir. Eşinin iş yemeklerini düzenler, eşiyle birlikte boy göstermesi gereken davetlere katılım gösterir. Kendi derneğinin düzenlediği davetleri planlar. Ve o bunları yaparken mutludur ve kendini tamamlanmış hisseder çünkü “davet edilenler onun sayesinde bir araya gelmişlerdir, onun sayesinde önemli bir olay gerçekleşmiştir, hiçbir bedeli olmayan bu sevinç ve uyum kaynağıdır o.” (Beauvoir, 2019b, s. 278). Bu şekilde tanımlanan kadın karakterine baktığımızda kendi hayatını yaşadığını sanmaktadır fakat sadece başkalarının hayatında yer edinmektedir. Kadının kendini bu olaylar karşısında olumlaması gerçeği görmesinin önüne perde çekmektedir. Niçin yaşadığının farkında değildir. Hayatında sürekli olarak başkaları vardır ve bu başkaları onun yaşam stilini belirlemektedir. Kendini davetler vererek ve bu davetlerin güzel olmasıyla, gelenlerin mutlu olmasıyla kadın, büyük bir şey yaptığını düşünmektedir. Yaptığı işte başarılı olduğunun sonucuna varmaktadır. Oysa onun tasarısı olarak kurguladıkları gerçek bir tasarısı değildir. Bireyin bir tasarıda bulunması demek; geleceğe yönelik kendini aşması meydana getirmesi anlamına gelmektedir. Oysa o, ondan beklenileni yerine getirmektedir. İçkinlik alanı içerisinde kalmaktadır. Yaptığı eylemin bir tasarısı olmadığının, kendini aşmadığının farkında değildir. Dizi içerisinde bir bölümde

Emily, bunun farkına eşinin sözleri tarafından varmaktadır. Dizide özetlersek şöyle bir sahne yaşanır: torunları Rory, Yale üniversitesine gitmektedir ve yeni döneme başlarken üniversiteye ara verme kararı almıştır. Bu kararı doğrultusunda gelişen olaylar çerçevesinde anneannesi ve büyük babasının yanına taşınmıştır. Anneannesinin derneğinde çalışmaya başlamış ve bu derneğin yemeklerini, organizasyonlarını düzenlemeye başlamıştır. Richard, Rory'nin organize ettiği bir davette olayın farkına varır ve torunun hayalinin bu olmadığını, onun çok çalışkan olduğunu, hayali olan gazetecilik için şu an içinde bulunduğu durumun yanlış olduğunu gözlemlemiştir. Bunu eşi Emily'e söylerken Rory'nin böyle gereksiz işlerle uğraşmaması gerektiğini, onun bu işler için uygun olmadığını söylediğinde Emily, şunun farkında varır: eşi onun yaptığı işleri gereksiz bir uğraş olarak görmektedir. Sonrasında Emily, varlıklı olmasının etkisiyle bir şeyler yapma ihtiyacı duyar ve devre mülk bir uçak alma kararı alır. Burada istediğini yapma özgürlüğüyle gereksiz olmayan bir iş yapma eğilimindedir. Fakat bu durum hiçte öyle değildir. Emily'nin gerçekleştirmek istediği bu eylemde aslında boş bir eylemdir. Bu durumda kendini dışardan gözleme imkânı olmadığı halde söylenenlerle kendini yine yanlış şekilde yönlendirmiştir.

Beauvoir, yukarıda Emily karakterinin canlandığı rolü V. Woolf'un bir eseri olan Mrs. Dallow üzerinde alıntılarla şöyle yazar:

“Bu zaferleri, onların göz kamaştırıcılığını ve verdikleri heyecanı sevmekle birlikte, boşluklarını ve aldatıcı görünüşlerini de hissediyordu. Kadın bu tür davetlerden ancak böyle şeylere çok fazla önem vermiyorsa gerçekten zevk alabilir; aksi takdirde, hiçbir zaman doyurulamayan kibrin yol açtığı eziyetleri yaşayacaktır. Ayrıca “sosyetik olma”yı yaşamının işi olarak görebilecek kadar varlıklı olan az sayıda kadın vardır. Kendilerini tümüyle buna adayan kadınlar, genellikle, bu şekilde kendilerini tapınılası kılmaya çalışmakla kalmaz, ayrıca bu sosyetik yaşamı başka hedefler doğrultusunda aşmaya da çabalarlar.”

Beauvoir, 2019b, s. 279

Sosyetik yaşamın göz kamaştırıcı görüntüsü aslında içinin ne kadar boş eylemlerle olduğunu üzerini örtme yöntemidir. Dışarıdan ihtişamlı görünen ama içinde anlamlı bir şey bulundurmeyen bir konumdur. Emily karakterinin içinde bulunduğu duruma benzer şekilde Beauvoir sosyete yaşamını şöyle ele almıştır: “Sosyete yaşamı, kadının “temsil etmesini”, kendini

teşhir etmesini gerektirir ve onunla diğerleri arasında gerçek bir iletişim yaratmaz. Kadını yalnızlığından çekip almaz.” (Beauvoir, 2019b, s. 279). Emily, karakterinde bu durumu tespit ederiz. Kızının babam yokken sen ne yapıyorsun sorusuna net bir cevabı olmamıştır. Dernekten arkadaşları vardır ama eşi yokken onlarla görüşmemektedir. Yalnız kaldığında kendiyile geçireceği değerli bir vakti yaratmamaktadır. Kitap okumaktadır bu kadın, genel kültürü vardır. Kendisi de Yale üniversitene gitmiştir. Fakat dizi boyunca onun üniversiteye gidişi çok az dile gelmektedir ve Rory Yale Üniversitesini kazandığında büyük babasının mezun olduğu okul, Richard’ın okuduğu okul olarak anılmaktadır. Onun, sosyetik yaşamı onu kendi yalnızlığından ayırmamaktadır. Çünkü bu yaşam tarzı başkalarının varlığı üzerine kuruludur. Davetler; başkalarını mutlu etmek, onlara mal varlığını göstermek amacıyla düzenlenmektedir.

Kendi gücünü göstermek, ben varım demek için bu kadınlar, güçlerini hizmetçileri üzerinde kullanırlar. Emily karakterinde de yine bu durumu gözlemleriz. Evinde düzenli olarak çalışan bir hizmetçisi yoktur. Onların hep bir kusurunu bulmaktadır ve hizmetçiler sürekli olarak değişmektedir. *“Bir ev hanımının hizmetçisiyle ilişkisi, -şayet oğlancılı değilse- bir erkeğin uşağı ya da şoförüyle ilişkisinden daha mahremdir.”* (Beauvoir, 2019b, s. 282). Yani, kadın hizmetçisiyle ilişki içerisinde olmamalıdır ama uşağıyla aşk yaşayabilir. Bu da kadınların birbirleri üzerindeki ayrımcılığın, birbirlerine yapmış oldukları sınıfsal çatışmayı göstermektedir.

Emily, karakteriyle incelenen bu durum Amerika’daki kadınların durumunu yansıtmaktadır. Bu duruma Türkiye üzerinden bakıldığında aslında çok da büyük bir değişiklik gözükmemektedir. İsimler farklıdır, davetlerin yerleri, yapılış biçimleri farklıdır. Daha da ileri boyutta olan Türkiye içerisinde bu durum sadece zenginler arasında değil orta ve dar gelirli aileler arasında da saptanmaktadır. Gündelik yaşam içerisinde orta ve dar gelirli olarak tanımlanan ailelerin kadınlarına bakıldığında onlar da kendi aralarında davetler düzenler ve adına “gün”, “altın günü” denilmektedir. Para toplamak, görüşmek, yemek yemek birbirlerini ziyaret amacıyla ayda bir veya iki hafta da bir şeklinde toplanmalar gerçekleşir ve sırasıyla birbirlerine para veya altın toplarlar. Bu olay sosyete olarak adlandırılan sınıfın yaptığı davetlerin dar sınıflara yansıyan bir boyutudur. Statü sahibi olanlar sadece bunu kendileri için değil başkaları adına, başkaları için yardım adı altında yapmaktadırlar. Bu kadınların kendilerine dair amaçları kendilerini meydana getirişlerinin olmadığını görürüz. Hayatlarını çocukları, eşleri ve başkaları için yaşamaktadırlar. Birey olarak kendilerini bir varoluş olarak tasarlama amaçları yoktur.

Lorelai, kendini gerçekleştirmiş, geleceğe yönelik tasarılarını kurmuş bir kadın karakterini canlandırmıştır. Onun içinde bulunduğu durumda çoğu kişinin başaramayacağı şeyi başarmıştır. On altı yaşında daha genç bir kızken anne olmuştur, aile evinden ayrılmış ve çocuğunu tek başına büyüttü. İçinde bulunduğu dünyada tüm zorluklara karşı kendi başına göğüs germiştir. Kızıyla arasında kurduğu ilişkiyse bir anne-kız ilişkisi olarak güzel bir ilişkidir. Çocuğuyla arkadaş olmayı başarmış, onun sınırlı alanlarına girmemiş, ona karşı saygı göstermiş ve yeri geldiğindeyse annelik olarak adlandırılan baskın rolünü bazı noktalarda kullanmıştır. O, çocuğuyla birlikte büyümüş bir annedir. Kendi annesine karşı olan öfkesini kızını yansıtmamış, kızını özgür bir kadın olarak büyüttü ve ona bunu öğretmiştir. “Çocuklarımıza nasıl bir dünya kuracaklarını söyleyemeyiz, söylememeliyiz. Ama onları kendi kararlarını alabilecek, kendi yollarını bulabilecek, kendi geleceklerini oluşturabilecek, bütün bunları çocuklarına aktarabilecek biçimde akıllıca donatabiliriz.” (Reich, 1995, s. 16). Lorelai’in Rory üzerinde yaptığı da böyledir. Çocuğunun geleceğine yönelik tasarılarını kurmasında destekçisi olmuştur. Ona yolu gösterip, bu yoldan gitmen gerekiyor diye bir dayatmada bulunmamış, kendi yolunu kendinin belirlemesine izin vermiştir. Varoluşçu anlamda doğru gözüken bir yol çizmiştir.

SONUÇ

Çalışma içerisinde anne-kız ilişkisine Beauvoir’ın *İkinci Cinsiyet* eseri üzerinden bakılmış ve Beauvoir’ın bu eserindeki düşünceleri kapsamında *Girldmore Dizisinden* kesitlerle anne-kız ilişkisi değerlendirilmiştir. Kız çocuğu olarak dünya içinde varolmak Beauvoir’a göre çatışmalarla doludur. Çünkü ondan çocukluk çağından itibaren geleceğe yönelik tasarısının annelik olduğu öğretilmiştir. Çocuk evcilik oyunları ile anneliğe hazırlanmıştır. Genç kız olduğu dönemdeyse bu oyun artık gerçeğe dönüşmeye başlamıştır. Genç kızların çoğu Beauvoir’a göre bu dönemde rahatsızlığa yakalanabilmektedir. Hem adet olmanın getirdikleri hem de oyunun gerçekleşecek olması onu yazgısından korkutur. Anneliğin kadınlar için içgüdüsel olduğu söylenmiştir fakat Beauvoir buna karşı çıkmıştır. Kadınların belirli bir çoğunluğu anne olmayı reddetmektedir. Beauvoir’a göre biyolojik olarak verili olan doğurgan yapısını kadın kendi isteği tercihine göre yönlendirmelidir. Toplumun bir yazgısı olarak anne olmaya mahkûm edilmemelidir.

Anne ve kızı arasındaki ilişkinin iki boyutlu olduğunu yukarıda gördük. Anne hem kızına karşı kıskançlık duygusu besleyen olabilir hem de onu kendi yaşadıklarını yaşamaması için kurtarıcısı olabilir. Anne ve kız arasında ilişkinin bir yanı da her ikisinin de bir nevi anne oluşunu

kapsamaktadır. Kızı da potansiyel bir annedir. Bu iki kadının birlikte varoluşu kıskançlıkları yendiğinde, öfkeleri dindiğinde birbirlerini anladıklarında olumlu bir şekilde gerçekleşecektir. Anne kızı için öğretici olduğu gibi kızı da anne için bir öğretmendir. Birbirlerinden karşılıklı öğrenme içerisinde bir ilişki bu iki kadının dostluğu birlikte varlığı her şeyin üzerinden gelmeyi başaracaktır. Tıpkı Lorelai ve kızı Rory gibi...

KAYNAKÇA

- Beauvoir, S. D. (1993). *Genç Kızlık Çağı*. İstanbul: Payel.
- Beauvoir, S. D. (2019a). *İkinci Cinsiyet I*. İstanbul: Koç Kam.
- Beauvoir, S. D. (2019b). *İkinci Cinsiyet II*. İstanbul: Koç Kam.
- Beauvoir, S. D. (2020). *Yıkılmış Kadın*. İstanbul: Alfa.
- Firestone, S. (1993). *Cinselliğin Diyalektiği*. (Y. Salman, Trans.) İstanbul: Payel Yayınları.
- Kaylı, D. Ş. (2013). *Kadın Bedeni ve Özgürleşme*. İzmir: İlya.
- Maier, C. (2007). *Çocuk Yapmamak İçin 40 Neden*. İstanbul: Esen Yayınları.
- Reich, W. (1995). *Geleceğin Çocukları*. İstanbul: Payel Yayınları.
- Soysal, D. (2016). *Beauvoir Dersleri "Evli Kadın" Ve "Anne" Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Stone, A. (2015). *Feminist Felsefeye Giriş*. İstanbul: Otonom Yayınları.

KUŞAKLARARASI KADINLIK – ANNELİK ALGISİNİN AKTARIMI

*Serap Karslıoğlu, **Esra Engin

ÖZET

Her dönemin kendi oluşturduğu ve içinde sosyo-politik gelişmelerin yaşandığı, kültürel kodların meydana getirdiği düşünce ve davranış kalıpları vardır. Kadınlık ve annelik olgusu tek bir perspektifle irdelenemeyecek çok boyutlu bakışını gerekli kılan bir alandır. Çünkü her ikisi de doğası gereği biyolojik, hormonal, sosyal, psikolojik ve kültürel alanı kapsayan içinde içkin anlamları barındıran bir olgulardır. Her kuşağın içine doğduğu dünyadaki olay ve olgularla bağlantılı bir şekilde, kişisel ve toplumsal değer yorumlamasına dayanır. Sürekli değişen toplumsal hayat, nesiller üzerinde farklılaşma yaratır. Herhangi bir çocuğun doğup, büyüdüğü, yetişkin ve ebeveyn olduğu zamanlarda içselleştirdiği kültür yapısı, kendi çocuğunun geçireceği süreçlerle farklılık arz eder. Bir kuşaktan diğerine geçişte, toplumsal değişime paralel olarak, pek çok ekonomik, sosyokültürel, sembolik, psikolojik ve pedagojik dönüşüm de yaşanmaktadır. Bu dönüşüm sürecinde bazı unsurlar dönüştürülerek muhafaza edilirken, bazıları da terk edilerek yok olmaktadır.

Kadınların yaşam sürecinde, kadının uygarlık seviyesi, algıları, deneyimleri ya da deneyimleyenlerin aktarımı, kültürü vb. faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Kadınların kadınlık ve annelik algılarının ve de bunların kuşaktan kuşağa aktarımının neler olduğunun ve bireyler üzerindeki etkisinin bilinmesi önemlidir. Çünkü kadınlık ve annelik algısı sadece kişiyi değil, algı ve deneyimlere ilişkin olumlu ya da olumsuz aktarımlarla da kendinden sonra bu yaşam sürecini deneyimleyecek diğer kadınları dolayısıyla o bölge ve toplumu etkileyebilecek özelliğe sahiptir. Bu bölümde kadınlık ve anneliğin tanımı, kuşaklar arası aktarımın boyutları ve ruh sağlığı ile ilişkisi ilgili literatür doğrultusunda ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadınlık, annelik, toplumsal cinsiyet, kuşaklararası aktarım

GİRİŞ

Kuşak kavramı, yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın koşullarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluğu olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr, Erişim tarihi: 04 Mart 2021). Farklı kuşaklardaki insanlar yetişme tarzları ve içerisinde bulundukları ortam değişikliklerinden kaynaklanan farklılıklara sahiptirler. Kişilerin algıları, beklentileri, öncelikleri, hayata ve olaylara bakış açıları ve davranışları zaman içinde değişmekte ve bir kuşaktan diğerine farklılık

*Ebe, Bornova Belediyesi, ORCID: 0000-0002-7030-9199, serapkarslioglu@gmail.com

**Prof., Ege Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-0836-1532, esra.engin@ege.edu.tr

göstermektedir. Bu farklılıklar; kuşaklar arasında hem karakter hem de sosyal hayatlarında önemli ayrışmalar olduğunu ortaya koymaktadır (Adıgüzel ve ark., 2014).

Bir kuşaktan diğetine geçişte, toplumsal değışime paralel olarak, pek çok ekonomik, sosyokültürel, sembolik, psikolojik ve pedagojik dönüşüm de yaşanmaktadır. Bu dönüşüm sürecinde bazı unsurlar dönüştürülerek muhafaza edilirken, bazıları da terk edilerek yok olmaktadır. Böylece kuşaklar arasındaki aktarım bir yandan devamlılık izleri taşıırken, diğeryandan da kesintiler, kopukluklar ve dönüşümler göstermektedir (Lahaye ve ark., 2011). Dolayısıyla karmaşık ve kompleks ilişkiler ağı içerisinde yaşamını sürdüren insanı ve yaşadığı deneyimleri inanç, değer, düşünce ve davranışlarını içinde şekillendiğı toplumsal ve kültürel boyutu dikkate alarak bütüncül bir bakış ile anlamaya ve açıklamaya çalışmak gerekmektedir (Karataş, 2015).

Kadınlar şiddet, yoksulluk, aşırı iş yükü gibi olumsuz yaşantılar, öğrenilmiş çaresizlik, güçsüzlük, itaatkâr, fedakâr ve pasif olma gibi toplumsal öğretilerle strese daha fazla maruz kalmakta ve psikolojik sorunlar daha yaygın görölmektedir (Koyun, Taşkın ve Terzioğlu 2011). Bu yaşam sürecinde, kadının uygarlık seviyesi, algıları, deneyimleri ya da deneyimleyenlerin aktarımı, kültürü vb. faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir.

Çoğu toplumda ruhsal sağlığı bozulan birey sayısının giderek arttığına ve bu konuda özellikle kadınların risk altında olduğuna dikkat çekilmektedir (Aktaş 2007). Kadın çoğu zaman sabır, anlayış, özveri ve sevginin sembolüdür. Toplumda aile kavramının sürmesi ve devamlılığı için kadın ruh sağlığı önemli bir yere sahiptir (Koyun, Taşkın ve Terzioğlu 2011). Geleneksel olarak kadınlara ve erkeklere o toplumda uygun görölen davranış şekilleri, sorumlulukları, sınırlılıkları ile cinsiyete göre ayrılmış konumlarını yani hem toplumdaki rollerini hem de kendi cinsiyet rollerini algılama şekillerini tanımlar. Buradaki eşitsizlik kadının toplumdaki statüsünü ve ruh sağlığını olumsuz etkilemektedir.

Kadınların kadınlık algılarının ve bunların kuşaktan kuşağı aktarımının neler olduğunun ve bireyler üzerindeki etkisinin bilinmesi önemlidir. Çünkü kadınlık algısı sadece kişiyi değil, algı ve deneyimlere ilişkin olumlu ya da olumsuz aktarımlarla da kendinden sonra bu yaşam sürecini deneyimleyecek diğerkadınları dolayısıyla o bölge ve toplumu etkileyebilecek özelliğı sahiptir.

KUŞAK KAVRAMI

Yaşları birbirine yakın bireyler, fikir ve menfaatlerini diğer insanlardan ayırt etmek için bir kuşak oluştururlar. Her kuşak kendine has yasa ve geleneklere sahiptir. Oluşan bu gruplar kendi hak ve yetilerine sahiptir (Kaya, 2002). “*Kuşak kavramı; aynı zaman aralığında doğmuş, yaşadıkları zamanın sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal olaylarından ve hâkim değerlerinden etkilenmiş kişileri ve bu kişilerin oluşturduğu toplulukları ifade etmektedir.*” (Altuntuğ, 2012). Toplumsal kültür içinde yaşamı sürdürmek için büyük bir önem arz eden hâkim değerler, nesiller arası etkileşimle geçiş yaparken belirli ölçüde değişime uğrar. Bu değişim, her kuşağın içine doğduğu dünyadaki olay ve olgularla bağlantılı bir şekilde, kişisel ve toplumsal değer yorumlamasına dayanır. Bu yüzden değerlerin aktarılmasını sağlayan kuşaklar arasında, belli ölçüde farklılıklar vardır. Ortalama her 20 yılda bir ortaya çıkan yeni kuşaklar, eskisinden daha farklı istek, beklenti, ihtiyaç ve düşünceye sahiptirler (Altuntuğ, 2012).

Uluslararası alanyazında kuşaklar; Gelenekselciler (sessiz kuşak ya da erişkin), BB, X, Y ve Z kuşağı olarak genellikle beş sınıfta incelenmektedir. Gelenekselciler (sessiz kuşak ya da erişkin); 1925 – 1945 arası doğan, BB (Baby boomer); 1946 – 1964 arası doğan, X; 1965 – 1979 arası doğan, Y; 1980 – 2000 arası doğan, Z ise; 2000 yılından sonra doğanlardan oluşan kuşaktır (Adıgüzel ve ark., 2014). BB kuşağı, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan, doğum patlamasından dolayı ‘Baby Boomer’ olarak anılan, ‘ben’in ön planda olduğu bir kuşaktır. Çok önemli teknolojik ve ekonomik gelişmeler meydana gelmiş, savaşın izlerinden kurtulmak için yeni mutluluk şekilleri ortaya konmuştur. Özgürlükçü, tüketmeyi seven, pozitif, çalışkan, kendi hazzına düşkün bir kuşak olarak değerlendirilmektedir. ‘Baby Buster’ olarak da anılan X kuşağı, bir önceki BB kuşağının refah içinde yaşamıyla meydana gelen belirsizliklerle baş etmek için çaba göstermek zorunda kalmış, aynı zamanda gelecek endişesi içinde değişen dünya koşullarına yetişmeye çalışmıştır. Geçmişe oranla daha gerçekçi, kanaatkâr, şüpheci, rekabetçidir. Kadınların, iş hayatında daha aktif bir rolde olmasıyla geleneksel aile yapıları değişmiş ve bilginin hâkimiyeti kendini göstermeye başlamıştır (Altuntuğ, 2012).

Kuşaklar arasında toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl değişim gösterdiği çalışma hayatı ve eğitim, aile içi iş bölümü, cinsellik ve beden algısı, kadına yönelik şiddet, iktidar ilişkileri ve aile içi kararlar, evlilik, günlük yaşam başlıkları altında incelenmektedir. Birinci kuşak 60 yaş ve üzeri yaşlı kuşak, ikinci kuşak 40-59 yaş dilimi orta kuşak, üçüncü kuşak 20-39 yaş dilimi genç kuşak olarak tanımlanmıştır (Kadılar, 2011).

Sürekli değişen toplumsal hayat, nesiller üzerinde farklılaşma yaratır. Herhangi bir çocuğun doğup, büyüdüğü, yetişkin ve ebeveyn olduğu zamanlarda içselleştirdiği kültür yapısı, kendi çocuğunun geçireceği süreçlerle farklılık arz eder. Bu yüzden genç kuşak, yaşlı kuşağın değerlerini benimsemekte güçlük çeker ve bunlara karşı çıkabilir. Aynı şekilde yeni değerlere kolaylıkla uyum sağlayabilen genç kuşağın ebeveynleri, bu değerlere kolayca uyum sağlamakta, kabullenmekte güçlük çekebilmektedir. Yaşlı kuşak geleneksel toplumun değerlerini, genç kuşak ise modern toplumun değerlerini temsil etmektedir. Bu durumun neticesinde ebeveynler genç kuşaktan yakınmakta, çocuklar ise yaşlı kuşağın kendilerini anlamadıklarını düşünmekte ve ortaya kuşak çatışması ortaya çıkmaktadır (Gülver, 2015).

Kuşaklar Arası Aktarımı

Kuşak kavramı; aynı zaman aralığında doğmuş, yaşadıkları zamanın sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal olaylarından ve hâkim değerlerinden etkilenmiş kişileri ve bu kişilerin oluşturduğu toplulukları ifade etmektedir. Her kuşak içinde yaşadığı toplumdan etkilendiği kadar, düşünce ve eylemleriyle toplumlarını da etkileyerek belirli ölçüde değiştirmişlerdir. Bu değişim, kuşaklar arasındaki farklılıkları ortaya çıkardığı gibi; değişimin bazı etkilerinin de diğer kuşaklar aracılığıyla devam ettirilmesini de sağlamıştır (Altuntuğ, 2012).

Her aktarım aynı zamanda bir dönüşümdür. Bir kuşaktan diğerine geçişte, toplumsal değişime paralel olarak, pek çok ekonomik, sosyokültürel, sembolik, psikolojik ve pedagojik dönüşüm de yaşanmaktadır. Bu dönüşüm sürecinde bazı unsurlar dönüştürülerek muhafaza edilirken, bazıları da terk edilerek yok olmaktadır. Böylece kuşaklar arasındaki aktarım bir yandan devamlılık izleri taşıırken, diğer yandan da kesintiler, kopukluklar ve dönüşümler göstermektedir (Lahaye ve ark., 2011). Aile ortamı, çocuğa, en temel sosyal kodların yanı sıra bireyin sosyal ilişkiler kurmasını sağlayan pratikleri ve değerleri aktarır. Ancak birey aile dışında, yaşamı boyunca çok sayıda etki kaynağıyla karşılaşmaktadır. Bir diğer deyişle aktarım, homojen ve aile ortamıyla sınırlı bir olgu değildir. Çünkü zaman içinde sürekli değişime uğrayan sosyalleşme biçimleri ve yapılarındaki çeşitlilik ortasında, aktarım meselesi karmaşılaşmaktadır (Lahaye ve ark., 2011). Çocukluk ve ergenlikte anne ve akraba çevresi ile komşulardan akan bilgi deneyime dayalı bilgi iken, çocuklar büyüdükçe ve kamusal alanda temsiliyet kazandıkça kurumsal bilgi (okul, kurs ve sağlık kurumundan alınan bilgi vb.) devreye girmektedir. Aktarım sürecinde önemli olan bir diğer faktörün de arkadaşlık olduğu görülmektedir. Arkadaşlık, teknoloji ile önem kazanan sosyal

paylaşım siteleri (bloglar, forumlar ve e-gruplar) aracılığı ile deneyime dayalı bilgi akışını devam ettirmektedir (Cantek ve Akşit, 2011).

Kuşaklararası Aktarımında Rol Oynayan Faktörler

Bireyin yaşadığı deneyimleri o kişinin yaşamı içerisinde ele almak ve nedenlerini kişinin yaşantısıyla sınırlı kalarak açıklamak her zaman mümkün olmamaktadır. İnsan ruhunu kuşaklar ötesi bir bağlamda görmenin öncüsü Carl Gustav Jung, kolektif bilinçdışı kavramını formüle ederek insanoğlunun kuşaktan kuşağa aktarılan kolektif bilgiye sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu durum, bireyi ve deneyimlerini çok nesilli bir bakışla ele almayı gerekli kılmaktadır (Ruppert, 2011). Bazı deneyimlerin bireyden bireye ya da kuşaktan kuşağa çeşitli mekanizmalar aracılığıyla aktarılabilceği savunulmaktadır (Kellermann, 2001).

Deneyimin etkilerinin sonraki kuşaklara nasıl aktarıldığını Kellermann (2001) dört kuram ile açıklamaktadır; (1) psikodinamik model; (2) sosyokültürel model; (3) aile itemleri modeli ve (4) biyolojik model.

Psikodinamik ve ilişkisel model: Psikodinamik modele göre birinci kuşakta yer alan bireyler, duygularını bilinçli olarak yaşayamamakta ve yaşanmamış bu duygularını çocuklarına bırakmaktadırlar. Çocuklar, ebeveynlerinin bastırdıkları ve yeterince özümsemedikleri yaşantılarını bilinçli olmadan içselleştirmektedirler. Bu model, çocukların hem aileleriyle ve onların yaşadıklarıyla bağlarını korumayı amaçladıklarını hem de ailelerinin olumsuz geçmişlerinden kendilerini ayırmaya ve kendi hayatlarını yaşamaya çalışan bireyler olmaya çalıştıklarını vurgulamaktadır. Ayrılma bireyleşme sürecinde yaşadıkları zorluk, çocukların sağlıksız ilişki kalıpları oluşturmalarına ve ayrışmamış ilişkilerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Kellermann, 2001).

Sosyokültürel ve sosyalleşme modeli: Bu modele göre sosyal normlar ve kurallar bir kuşaktan başka bir kuşağa aktarılmaktadır. Aktarılmış sosyal öğrenme ve sosyalleşme modelleri, ebeveynlerinin korkuları, tabuları ve yasakları gibi davranışlarının çocukların kendi zihinsel imajları haline geldiğine odaklanmaktadır. Çocuklar, pek çok durumu ebeveynlerini gözlemleyerek ve onların yaptıklarını taklit ederek dolaylı olarak öğrenmektedirler. Bu modelde ebeveynlerin, çocuklarını hem onları yetiştirirken sergiledikleri davranışlarla hem de yetersiz rol modeller olarak görünmeleriyle olumsuz etkileme ihtimalleri üzerinde durulmaktadır (Kellermann, 2001).

Aile sistemleri ve iletişim modeli: Aile ortamı, aktarımda merkezi öneme sahiptir ve her ailenin kendine ait bir sistemi vardır. Bazı aileler, son derece kapalı sistemler oluştururlar ve bu ailelerde yetişen çocuklar, yalnızca kendi aile bireyleri ve benzer ailelerdeki kişilerle etkileşim kurarlar. Böyle bir sistem içinde ebeveynler, kendilerini tamamıyla çocuklarına adarlar. Benzer şekilde, bu ailelerde büyüyen çocuklar da aşırı derecede ebeveynlerinin mutluluklarıyla ilgilidirler ve onları acı verici deneyimlerden korumaya çalışırlar. Bu ailelerde çocukların bağlanma, ayrılma ve bireyleşme süreçlerinde sorunlar ortaya çıkmaktadır. Her ailenin kendine has bir sistemi olduğu gibi iletişim şekilleri de kendilerine özgüdür. Aktarımda, ailede sözel olmayan, belirsiz ve suçluluk duygularının tetiklenmesine sebep olan bir iletişimin ya da sessizliğin (olayın konuşulmamasıyla ilgili gizli bir anlaşma) açıklayıcı olduğu düşünülmektedir (Kellermann, 2001).

Biyolojik veya genetik modeller: Genetik ve biyolojik modellerde ise önemli olayların etkilerinin temelde biyokimyasal yatkınlığa veya genlere dayalı olarak ebeveynlerden çocuklara aktarıldığı ileri sürülmektedir. Bu modeller, travma gibi önemli olayların bir kuşaktan diğer kuşağa geçişinin kalıtsal bir hastalığın geçişiyle aynı olduğunu vurgulamaktadır (Kellermann, 2001). Epigenetik terimi, kabul edilen anlamı ile DNA zincirinde bir değişikliğe neden olmaksızın, gen ekspresyonunda ortaya çıkan ve kalıtsal olarak da aktarılabilen değişiklikler için kullanılmaktadır. Özellikle, uzun dönem bellek oluşum mekanizmaları ile sinaptik aktivitedeki düzenlemeler gibi plastik değişikliklerin temelinde epigenetik süreçlerin yattığı belirtilmektedir (Koylu, 2011). Örneğin önceki kuşaklar sevgi ve şefkat içinde büyümüşlerse bu besleyici, sevgi dolu duygusal deneyimin psikolojik ve davranışsal özelliklerini sonraki kuşaklar kendi genetik haritasında taşıyor olacaktır. Yani miras olarak bırakılanın sadece acı ve travmatik hasar değil, geliştirilen güçlü ve esnek adaptasyon becerileri, huzur ve barış da olabileceği düşünülmektedir (<http://site.fundabattle.com/2015/11/19/epi-genetik/>, Erişim tarihi: 04 Mart 2021). Tüm bu modeller, kuşaklar arası aktarımını anlamak için önemli açıklamalar sunmakla birlikte, deneyimlerin etkilerinin sonraki kuşaklara nasıl aktarıldığını bu modellerden sadece biriyle anlamak yerine tüm bu modellerin bütünleştirilerek bütüncül bir bakışla anlamının daha uygun olacağını vurgulanmaktadır (Kellermann, 2001).

KADINLIK VE ANNELİK

Özellikle 19 yy'dan sonra annelik, yetişkin kadının ilk kimliği olarak kabul edilmiş, kadınlık ve annelik eş anlamlı kimlik olarak kullanılmıştır. Alanyazında, anneliğin, evrensel

olarak kadının yapacağı bir iş olması açısından kadın ile bağlantılandığı ve kadınsılık ile annelik birbirine geçtiği, kadının cinsel kimliğinin annelik yoluyla güçlendiğine dair yazınların yanı sıra günümüzde tüm kadınların anne olmadığı; bakım ve besleme olarak anneliğin, kadınlık alanından kaçınılmaz olarak ayrıldığını öne süren yazınlar da bulunmaktadır (Glenn, Chang ve Forcey, 1994).

Kadına ve anneliğe kalıp yargıları açısından bakan Ridgeway ve Correll (2004) bazı kültürlerde kadın rolü ile annelik rolünün bağlantılandığını belirtmektedir. Araştırmacılar, böyle bir bağlantı yapılmasının sebebini kadının besleyen olarak görülmesine ve kadın cinsiyetine yönelik tarafgirlik taşıyan kalıp yargıların varlığına bağlar. Feminist alanyazın 1970'lerden sonra annelik ile ilgili farklı bir analiz ortaya koymuştur. Ribbens (1994) için annelik, kadınlığın ortak tecrübesi olabilirken, belirsizlik duygularını da arttırmaktadır. Pek çok feminist yazar annelik kavramı ile anne oluş arasındaki ayrıma odaklanmışlardır. Silva (1996), anneliğin, kadınlık olduğunu ancak anne oluşun buna ihtiyaç duymadığını belirtirken hem erkek hem de kadının anne olabileceğini öne sürmektedir. Smart (1996) için annelik ataerkil toplumun bir kurumudur ve bu bağlamda *iyi anne* kavramı sosyal olarak oluşturulmuştur. Bu iyi anne kavramı ile buluşamayan kadın kötü ve yetersiz anne olarak adlandırılmaktadır. Örneğin ergen dönemde anne olan kadınlar sorunlu olarak resmedilmiştir. Çünkü onlar, iyi annelik kavramı ile bağdaşmayacak şekilde anneliğe yanlış bir yaşta girmişlerdir.

Kadın kavramı ev kadını, seksi kadın, bağımsız/işkadını gibi alt gruplara ayrılmıştır. İlginç olarak hiçbir alt grup net olarak anne tanımını kapsamamaktadır. Benzer olarak, Ashmore, Del Boca ve Titus (1984) çok boyutlu çalışmalarında alt grupları tanımlarken besleyen eş ve anneyi ev kadınından ayrı tutmaktadırlar; ev kadınlığı rolü, annelik rolüne benzemese de ev kadınlığının, annelik gibi besleyici rolü ile öne çıkması ile onunla aynı statüde değerlendirileceğini belirtmişlerdir (akt. Ridgeway ve Correll, 2004). Ataerkil toplumlarda çocuk yetiştirme, kadın faaliyetlerinin merkezini oluşturur. Feminist yaklaşım bu tür toplumlarda, kadının ailesi ile bütünleşirken erkeğin ayrı ve bireyleşmiş bir statü ile karşımıza çıktığını belirtir ve radikal feministler anneliği, kadın kimliğinin bir eziyeti olarak görürler (Liamputtong, 2001).

Kadınlık Algısı

Kadınlarla ilgili metaforlara (güçlü, koruyan, yutan, işe yaramaz vb.) bakıldığında neredeyse her birinde birçok yaş, meslek, eğitim durumu, medeni durum ve çocuk sayısı bulunmaktadır. Dolayısıyla bir faktör gerçekleştiğinde kadınların toplumsal cinsiyet algısı değişir

gibi bir söylemde bulunulamamaktadır. Bazı faktörler kadınların toplumsal cinsiyet algısının değişmesine yardımcı rolde bulunabilmektedir. Bunlardan en temeli eğitimidir. Eğitim durumu arttıkça kadınların kadın ya da erkeğe bakış açısı gelenekselliğini tam olarak kaybetmese de esnekleşebilmektedir. Kadınlar eğitim durumu arttıkça erkekleri yöneten, lider konumundan çıkarabilmektedir (Patton, 2014).

Kadınların algısını esneten diğer bir faktör çalışmaktır; fakat çalışmak toplumsal cinsiyet algısını eğitim faktöründen daha az etkileyebilmektedir. Özellikle nitelik gerektirmeyen işlerde çalışan kadınların çalışmaya bakış açısı ‘ekonomik özgürlük’ değil, ‘daha fazla sorumluluk’ olabilmektedir (Woolf, 2015).

Bu bağlamda çalışan kadınların eşlerinin ev içi görev ve sorumlulukları paylaşmayı reddettikleri dolayısıyla kadının hem ev içi görev ve sorumlulukları yerine getirip hem de kamusal alanda çalışmak durumunda kalarak daha fazla emek harcadığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Ayrıca kadınların çalışmaya ‘ekonomik özgürlük’ olarak bakamamasının bir diğer nedeni de çalışmalarının eve gelir getirmek olarak değil de ‘yardımcı gelir’ olarak görülmesinden kaynaklanıyor olabilmektedir (Yıldırım, 2016).

Medeni durum ise özellikle çalışan kadınların sorumluluklarını arttıran diğer bir faktör olarak görülmektedir. Nitelik gerektiren işlerde çalışan kadınlar erkekleri daha çok ‘yardımcı’ olarak nitelendirebilirken, nitelik gerektirmeyen işlerde çalışan kadınlar ‘bakımının gerçekleştirilmesi gereken çocuk’ olarak algılayabilmektedir. Bu bağlamda medeni durumun kadının toplumsal cinsiyet algısını eğitim ya da istihdamda olma durumu kadar etkilediği söylenememektedir (Yıldırım, 2016).

Çocuk sahibi olmanın ise kadının erkeğe bakış açısını gözle görülür biçimde etkilemeyebilse de kadına bakış açısını geleneksel anlamda etkileyebildiği söylenebilmektedir. Çocuk sahibi olan özellikle 45-65 arasındaki katılımcıların kendini ‘anne ve eş’ kategorisine koyması bunu gösterebilmektedir. Bu yaştaki katılımcıların kültürle birlikte sürekli toplumsal cinsiyet kalıp yargı ve rollerine maruz kaldığı düşünüldüğünde kendilerini anne olduktan sonra bu rollerin içine hapsetmeleri olasıdır (Woolf, 2015).

Özellikle eğitimden mahrum kalmış ve çalışmayan kadınların toplumsal cinsiyet algıları gelenekselliğini koruyabilmektedir (Woolf, 2015). Dolayısıyla kadınların geleneksel rollerini reddedip, çalışma yaşamına dahil olması ve bunu daha fazla sorumluluk yerine ekonomik özgürlük olarak görebilmesi için, erkeğin ev içi görev ve sorumlulukları paylaşması gerektiğine

dair kadın ve erkek adına bu alanda daha fazla ve daha nitelikli eğitimin ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Kadınların çalışma hayatı ve eğitim ile ilgili algılara bakıldığında üç kuşakta da değişmeyen patriarkal kalıp yargıların devamlılığı söz konusudur. Bunlardan biri kadınların evlerine vakit ayırabilecek işlerde çalışması gerektiği beklentisidir. Tam da bu beklentiden yola çıkarak araştırma kapsamına giren tüm kuşaklar, kadınlar için öğretmenlik mesleğinin daha uygun olduğunu düşünmektedir. Üç nesil boyunca değişmeyen bu algı, kadının toplumda çalışan kimliğinden daha öncelikli olarak ev içi kimliğinin ön planda olmasının bir sonucudur (Kadılar, 2011).

Aynı zamanda birinci ve ikinci kuşaklar için bakirelik hala önem teşkil etmektedir. Genç kuşak ise çoğunluk olarak bekareti gerekli bulmasa da kadınların bakire olması gerektiğini düşünenlerin sayısı da azımsanacak düzeyde değildir. Beden algısı ile değerlere bakıldığında ilk ve ikinci kuşak kadın bedenine yönelik erkek tahakkümünü ve kontrolünü normalleştirirken, genç kuşak bu anlayışı terk etmiştir. Genç kuşağın bu algıyı terk etmesi tam da Türkiye’de 80’lerin sonunda 90’ların başında feminist hareketçe benimsenen “Bedenimiz bizimdir!” anlayışıyla paralellik göstermektedir (Kadılar, 2011).

Annelik Algısı

Embriyonun kadın bedeninde oluşması ve büyümesiyle başlayan süreçle birlikte, anne çocuk arasında farklı bir bağ oluştuğu düşünülür. Toplumun ve başta babaların, annelerin daha iyi bir ebeveyn olduğunu düşünmesiyle de (İmamoğlu, 1993) annelik kavramı bambaşka bir boyut alır. Çocuğun her şeyinden sorumlu olması gerekliliğinin yüklendiği annelik, kadına yüklenen bir toplumsal cinsiyet rolü olarak ele alınabilir. Aynı zamanda annelik rolü kadına yüklenen çoklu rollerden bir tanesidir. Çalışan kadın, ev kadınlığı rolünü yardımcısına aktarabilse bile çocuğundan birinci derece sorumlu ebeveynlik rolünü tam anlamıyla bakıcıya aktaramaz.

Biyolojik açıdan anne olma; hormonların da devreye girmesiyle birlikte, bebeğin anne karnında taşınması, doğumu ve emzirilmesi işlevlerinden oluşmakla birlikte, bebeğin büyütülme aşamasında; beslenme, sevgi ve ilginin verilmesini de kapsar. Biyolojik nedenlerle annenin tek başına üstlendikleri; bebeğin anne karnında taşınması, doğumu ve emzirilmesi işlevleridir. Bebeğin tüm ihtiyaçlarının anne tarafından karşılanması ve fedakâr olunması gerekliliği gibi diğer tüm sorumluluklar toplumun kadına atfettiği ve öğrettiği annelik rolüdür. Bu rol, kadın tarafından da derinlemesine içselleştirilmiştir. Örneğin, kadın, çocukken oynadığı oyunlarda bile

anne olmuştur. Anne olmak birçok kadının hayalidir. “*Davranış bilimcilere göre, anne olmak duygusu bir içgüdü ama aynı zamanda kendi annemizi model alarak öğrendiğimiz bir duygu ve davranış örüntüsü. Küçük kız çocuklarını gözlemlediğimizde, kollarında oyuncak bir bebek ve onu yedirip içirdiğini, uyuttuğunu görürüz. Küçük kızlar evcilik oyunlarında hep anne olur, bebeklerine bakar ve onları korur. Bu arada hem içgüdüsel bir motivasyonun hem de model alma davranışının birlikte yaşandığını görüyoruz*” (Uzel, 2008, s.57).

Ebeveynlik rollerinde annelik ve babalık için toplum tarafından belirlenmiş farklılıklar vardır. Bilindiği gibi ‘anne’ çocuğu olan kadını ifade etmektedir. ‘Annelik’ ise çocuğu olan kadının yapması gerekenleri tanımlamaktadır. Annelik ve anne duyarlılığı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temeline kurulmuş rol kalıplarıdır. Özbay’a (1992) göre, “*Doğumun kadın bedeninde gerçekleşmesi, toplumsal örgütlenmenin bazı gözlenen biçimlerinin ve özellikle cinsiyet rolleri farklılaşmasının ve cinsler arası eşit olmayan ilişkilerin ilk gerekçesi olmuştur. Bu nedenle kadının statüsünü ve doğurganlığını birbirinden bağımsız olarak düşünmek olanaksızdır.*” (Özbay, 1992: 151, akt. Uzel, s. 70). Türkiye’de hanelerdeki küçük çocukların bakımını %89,6 oranında anneler üstlenmektedir (TUİK, 2012).

Annelik rolü ile ilgili yapılan bir araştırmada, ebeveyn ve çocuk ilişkilerinde ciddi sorunların bulunduğu, ebeveyn çocuk arasındaki ilişkilerde bir dengeden söz etmenin çok fazla mümkün olmadığı ve ayrıca babaların çocuklarını yetiştirmede üstlerine düşen görevleri yerine getirmediği bulunmuştur (Özensel, 2004). Son zamanlarda yapılan araştırmalar, annelik rolünün olumsuz sonuçlarına da odaklanmaktadır. Anneliğin babalıktan daha kapsamlı, daha önemli ve gerekli görülmesi; ideal annelik, iyi anne olmak, en iyi anne olmak gibi kavramlarla çerçevelenen kadınlığın, kadınlarda yalnızlık, özgüven eksikliği, suçluluk ve kaygı gibi durumları tetiklemesine neden olmaktadır.

Gündelik yaşamın çeşitliliği göz önünde bulundurularak kadınların kendilerini gerçekleştirmesi ve yaşamını sürdürmesi, iş hayatının bu duruma etkileri ve günümüz koşullarının yeni bir kadın algısı yaratıp yaratmadığının araştırılması gereği doğmuştur. Böylelikle ataerkil mekanizmalar kıskacında kendini var etmeye çalışan kadınlara (yaşam ve söylem özelinde) ‘özgür’ bir alan oluşturma ihtimali bakımından yeni kadınlık ve annelik konusu önem taşımaktadır. Bu bağlamda kadınların ‘anne’ kavramına dair bakış açılarının değerlendirilmesi de mevcut kalıp yargıların ötesinde, eğer söz konusu ise yeni bir kadın algısının altını dolduracağı düşünülen önemli bir alan oluşturmaktadır (Chodorow, 2000).

Genç ve orta kuşaktan kadınların çalışması gerektiğini sadece ekonomik bağlamda değil, kadının özgüveni içinde gerekli olduğunu dile getirmiştir. Yaşlı kuşak ise erkeğin maddi gücü yettiği oranda kadının çalışmasına gerek olmadığı fikrini savunmuştur (Kadılar, 2011).

Yaşlı kuşağı diğer kuşaklardan ayıran bir başka özellik de çalışan kadınlar ve çocuklarına ilişkin fikirleridir. Yaşlı kuşaktan çalışan bir annenin vakit sorunundan ötürü çocuklarıyla iyi bir ilişki kuramayacağını düşünmektedir. Oysa ikinci ve üçüncü kuşaklar, çalışmanın çocukla iyi bir ilişki kurmakta engel teşkil etmediğini düşünmektedir (Kadılar,2011).

SONUÇ

Sonuç olarak, kadına yönelik geleneksel bakış açısının yerine eşitlikçi yaklaşımların geliştirilmesi, yaygınlaştırılması, bununla bağlantılı olarak kadınların eğitim ve sosyoekonomik durumlarının iyileştirilmesi, toplumsal statülerinin yükselmesi, kendileri ve bedenleri üzerinde daha fazla söz sahibi olmaları, ruhsal açıdan sağlıklı ve nitelikli bir yaşam sürmelerini sağlayacaktır. Birçok araştırma sonucu göstermiştir ki orta kuşakla birlikte toplumsal cinsiyet rolleri algısı büyük oranda değişime uğramıştır. Genç kuşak diğer kuşaklara oranla toplumsal cinsiyet rollerinde daha eşitlikçi bir yaklaşımı benimsemiştir. Fakat kuşaklar arası değişmeyen ve hala geçerliliğini koruyan toplumsal cinsiyet rolleri de vardır. Özellikle cinsellik, bekaret, namus algısında tam anlamıyla bir değişim yaşandığını söylemek doğru olmaz. Fakat yapılan çalışmalar algı üzerine olduğundan araştırmaya katılan kadınların günlük pratik yaşamlarına fikirlerini ne derece yansıttıkları tespit edilememiştir. Kadınların bu fikirleri kendi yaşamlarında ne derece uyguladıkları bilinmemektedir. Bu anlamda kuşaklararası aktarımda kadınlık algısı ve annelik algısı ile ilgili daha fazla araştırmaya ve bu alanda geliştirilecek programlara ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

- Adıgüzel O, Batur Hz, Ekşili N. (2014). Kuşakların değişen yüzü ve Y kuşağı ile ortaya çıkan yeni çalışma tarzı: mobil yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19): 165-182.
- Aktaş AM. (2007). Türkiye’de kadın sağlığını etkileyen sosyo-ekonomik faktörler ve yoksulluk. *Aile ve Toplum Dergisi*, 3(12):65-72.
- Altuntuğ N. (2012). Kuşaktan kuşağa tüketim olgusu ve geleceğin tüketici profili, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1): 204.
- Arat, Yeşim. (1994). Toward a democratic society: the women’s movement in Turkey in the 1980s. *Women’s Studies International Forum*, 17:241-248.

- Cantek F., Akşit E. (2011). Kadınların kuşaklar ve sınıflararası bilgi aktarımları. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/25058116/_Kad%C4%B1nlar%C4%B1n_Ku%C5%9Faklar_ve_S%C4%B1n%C4%B1flararas%C4%B1_Bilgi_Aktar%C4%B1mlar%C4%B1_ (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2021).
- Chodorow, NJ. (2000). Reflections on the reproduction of mothering – twenty years later. *Studies in Gender and Sexuality*, 1(4):337-348. doi: 10.1080/15240650109349163.
- Glenn, E., Nakano, GC., Forcey, LR. (1994). *Mothering. Ideology, Experience, and Agency*, New York, London: Routledge.
- Gülver, Ö. (2015). Gençlik ve değerleri, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale.
- İmamoğlu, O. (1993). *Değişen dünyada değişen aile içi roller*, ODTÜ, Ankara.
- Lahaye, W., Pourtois, JP., Desmet, H. (2011). *Transmettre. D'une génération à l'autre*. Çeviren: Özatalay ZC. *Kuşaktan Kuşağa Aktarım*. 1. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul; s:9-19.
- Kadılar, E. (2011). Üç kuşak kadının cinsiyet rolleri (Yüksek Lisans Tezi), Mersin.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*. 1(1): 62-80.
- Kaya, K. (2002). *Mikrososyoloji ve Toplumsal Grup Tipleri*, Fakülte Kitabevi, Isparta, s. 181.
- Kellermann, NPF. (2001). Transmission of holocaust trauma – an integrative view. *Israel Journal of Psychiatry*, 64(3):256-267.
- Koylu, EO. (2011). *Epigenetik ve nöroplastisite*. İçinde: 21. Ulusal Farmakoloji Kongresi Kitabı, Eskişehir, s:51.
- Koyu,n A., Taşkın, L., Terzioğlu, F. (2011). Yaşam dönemlerine göre kadın sağlığı ve ruhsal işlevler: hemşirelik yaklaşımlarının değerlendirilmesi. *Current Approaches in Psychiatry*, 3(1):67-99.
- Liamputtong, P. (2001). motherhood and the challenge of immigrant mothers. *Families in Society*, 82:195-202.
- Özensel, E. (2004). Türk toplumunda çocuğun yetiştirilmesinde annenin rolü: Konya ili örneği, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2(6): 77-96.
- Patton, MQ. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*.Ankara: Pegem Akademi.
- Ribbens, J. (1994). *Mothers and their children: A feminist sociology of childrearing*. London:Sage.
- Ridgeway, CL., Correll, SJ. (2004). Motherhood as a status characteristic, *Journal of Social Issues*, 60(4): 683-700.
- Ruppert, F. (2011). *Trauma, Bonding & Family Constellations.*, Çeviren: Zengin F. *Travma, Bağlanma ve Aile Konstelasyonları Ruhun Yaralarını Anlamak ve İyileştirmek*. 2. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul; s:41-49.
- Silva, E. (1996). Introduction, in Silva, E. (edt.) *Good enough mothering? Feminist perspectives on lone motherhood*, London: Routledge, 1–9.
- Smart, C. (1996). Deconstructing motherhood, in Silva, E. (ed.) *Good enough mothering? Feminist perspectives on lone motherhood*, London: Routledge, 37–57.
- Uzel, G. (2008). Magazin basınında “anne” imgesi ve “annelik”：“Kelebek” magazin eki üzerine bir inceleme, T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Woolf, V. (2015) *Üç Gine*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015. Erişim Adresi: https://calismaortami.fisek.org.tr/icerik/kadin-algisi-farkli-yas-gruplarindaki-kadinlarin-toplumsal-cinsiyet-algilarina-dair-metaforik-bir-calisma/#_ftnref1 (Erişim Tarihi:2020).

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
<http://site.fundabattle.com/2015/11/19/epi-genetik/> (Erişim tarihi: 04 Mart 2021).
<https://www.tdk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 04 Mart 2021).

ANNELERİN EBEVEYNLEŞME GEÇMİŞİ İLE KIZ ÇOCUKLARININ EBEVEYNLEŞMESİ: BENLİĞİN AYIRIMLAŞMASININ MODERATÖR ROLÜ

*Şerife Özbiler

ÖZET

Aile sistemleri kuramı çocukların sorumluluk alma davranışı aile yapısının içinde bulunduğu kültüre göre değişebileceğini öngörmektedir. Türk kültür yapısında çocuğun aileye katkısı sorumluluk alması ve destek vermesi özellikle kız çocuklarından beklenen bir roldür. Annenin çocukluk döneminde tecrübe ettiği ebeveynleşme düzeyi onun kız çocuğunun ebeveynleşme düzeyi ile olan ilişkisinde çocuğunun benliğinin nasıl ayrımlaştığı en önemli öngörücü değişken olacağı düşünülmüştür. Aile sistemleri kuramının merkezinde yer alan benliğin ayrımlaşması kavramı, bir kişinin aileye bağlı kalma ya da uzaklığına ilişkin duygu ve düşünce boyutları ile açıklanabilir. Buna göre bu çalışmada, (1). Çocukluğunda ebeveynleşme davranışı gösteren annelerin kız çocuklarının da ebeveynleşme davranışı göstereceği, (2) Benliğin ayrımlaşmasının bu ilişkide moderatör (farklılaştırma) rolü oynayacağı beklenmektedir. Çalışmaya yetişkin anneler (Çalışma grubu1, N= 289, Ort.yaş =47,70, SS= 7,68) ve onların yaşları 12 ile 18 arasında değişen kız çocukları (Çalışma grubu2 N=289, Ort.yaş= 15,35, SS=1.98) katılmıştır. Verilerini toplamak için, yetişkin annelere Ebeveynleşme Envanteri, Sosyo-demografik Bilgi Formu ve Yapılandırılmış Açık Uçlu Sorular Formu dört bölümden oluşan çevrim içi anket uygulanmıştır. Yetişkin annelerin kız çocuklarına ise beş bölümden oluşan çevrim içi olarak hazırlanan Ebeveynleşme Envanteri ve Benliğin Ayrımlaşması Kısa-Formu, Sosyo-demografik Bilgi Formu ve Yapılandırılmış Açık Uçlu Sorular Formu kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları göstermektedir ki yetişkin annelerin geçmiş ebeveynleşme davranışları kız çocuğunun ebeveynleşme davranışlarını yordamaktadır. Kız çocuklarının benliğinin ayrımlaşma düzeyi onun annesinin geçmiş ebeveynleşme davranışları ve kendisinin ebeveynleşme davranışlarını ilişkisinde moderatörlük etmektedir. Bu çalışma ebeveynleşme davranışlarını Türk kültürü bağlamında incelemesi nedeni ile önemlidir. Ayrıca, çalışmanın bu sonuçları aile danışmanlarına klinik uygulama sürecinde ebeveyn davranışlarında değişiklik yapabilmesi için yol gösterecek ve devletin aile kurumuna yönelik politikalar geliştirirken önemli bir ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Annenin ebeveynleşme geçmişi, kız çocuklarının ebeveynleşmesi, benliğin ayrımlaşması.

GİRİŞ

Birçok kolektivist toplumda ebeveynlik görevleri ve uygulamalarından anne birincil sorumlu tutulmaktadır. Ancak, ebeveynleşme ile birlikte aile içerisinde ebeveynlik görevleri ve uygulamalarından çocuk da sorumlu olabilmektedir. Ebeveynleşme, ebeveyn-çocuk ilişkisinde çocuğun gelişim görevleri düzeyinin üstünde ebeveynin görevini üstlenerek onun fiziksel,

* Dr. Öğretim Üyesi, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışma Programı, Kuzey Kıbrıs, ORCID: 0000-0002-3405-3077, sozbiler@ciu.edu.tr, serife.ozbiler@yahoo.com

duygusal ihtiyaçlarına ve isteklerine destek vermesi anlamına gelmektedir (Boszormenyi-Nagy ve Spark, 1973). Bir başka deyişle, ebeveynleşme rolleri tersine döndürme, kuşaklararası çözölme ve eş-karşılıklı bağımlılık olarak da tanımlamaktadır (Jurkovic, 1997; Jurkovic ve Casey, 2000). Bu normatif olmayan ilişki modeli ile birçok ailede çocukların ya da ergenlerin bakımını ebeveynleri yerine getirmez, aksine onlar ebeveynlerinin ya da diğeri aile üyelerinin bakımını üstlenirler. Ebeveyleşme uygulamaları, ebeveyn odaklı ya da kardeş odaklı olabilmektedir. Ayrıca, çocuğun gelişimine çeşitli yönlerden etki etmektedir. Örneğin, düşük düzeyde ebeveynleşmiş çocuklar, yüksek düzeyde aileden ayrımlaşabilmekte, özerklik kazanmakta ve güçlü aile bütönlüğüne sahip olabilmektedir (Burton ve ark., 2018; Hooper, 2007 ve 2008). Türk kültüründe özellikle kadınlarda ebeveyn odaklı ebeveynleşme daha yüksektir (Köyden, 2015). Bowen'ın (1978) aile sistemleri kuramı bireyin davranışlarında yaşadığı çevre ve kültürün belirleyici olduğunu ve davranışların kuşaklararası aktarıldığını ileri sürmektedir. Kuramın temel kavramlarından biri olan benliğin ayrımlaşması özerk bir şekilde işlev görme ve duygusal olarak önemli kişilere bağılı kalabilme becerisidir (Bowen, 1978). Dolayısı ile bu çalışma Bowen aile sistemleri kuramının varsayımını temel alarak benliğin ayrımlaşmasını ebeveynleşme ile ilişkilendirerek açıklamış ve Türk yetişkin annelerin ebeveynleşme uygulama davranışları geçmiş i ile onların kız çocuklarının ebeveynleşme davranışları ilişkisinde kız çocuklarının benliğin ayrımlaşmasının moderatör rolünü incelenmiştir.

Bowen Aile Sistemleri Kuramı ve Benliğin Ayrımlaşması

Bowen'ın 'Aile Sistemleri Kuramı' geçmiş kuşaklardan aktarılan davranış örüntülerinin aile bireylerine ve aile sistemine etkisini anlatmaya çalışmaktadır. Bowen, kuşaklar arası aktarım ile mevcut aile kalıplarının ve sorularının nesiller boyunca devam ettiğini ileri sürmektedir. Aile bireylerinin sistem içindeki etkileşimleri sırasında bireysellik ve birliktelik arasında kurabildikleri denge, ailenin fonksiyonunu yansıtmaktadır (Brown, 1999; Gladding, 2012). Benliğin ayrımlaşması Bowen'ın aile sistemleri kuramının en temel kavramlarından birisidir. Benliğin ayrımlaşması, bireyin kendine dönük seçimler yaparak özerk bir şekilde işlev görme ve duygusal olarak önemli kişilere bağılı kalabilme becerisidir (Bowen, 1978). Bir diğeri anlamı ile bireyin aile sistemi içerisinde işlevselliğini ortaya koyan duygu ve düşüncelerini bilişsel bir ayırt etme yeteneğidir (Bowen, 1978; Ker ve Bowen, 1988). Benlik sistemde gelişir ve entelektüel bir sistemin parçasıdır (Bohlander, 1995; Bowen, 1978; Friedman, 1991; Kerr ve Bowen, 1988). Benliğin diğeri aile üyelerinden ayrımlaşması sağlıklı bir uzaklık kabul edilirken duygusal olarak

kopma sağlıklı bir uzaklıktır. Benliğin ayrımlaşmasında, kararlar çoğunlukla rasyonel ve bağımsız olarak verilir, ancak duygular da kabul edilir. Oysaki duygusal kopmada kararlar genellikle tepkiseldir, başkalarının görüşlerinden etkilenebilir (Kerr ve Bowen, 1988). Bowen 'a (1978) göre bireyin benliğinin ayrımlaşması bağımlı (birliktelik) ve bağımsız (bireysellik) olma arasındaki dengeyi sürdürme yaşam gücünü tanımakla başlar. Bireysellik, yani ayrı olma özerk olmak anlamına gelirken birliktelik başkaları ile iletişim kurma arzusudur. Dolayısı ile benliğin ayrımlaşmasının iki temel düzeyi bulunmaktadır (Bowen, 1976). Düşünce sisteminin duygu sisteminden ayrılması yeteneği intrapsişik düzeyde gerçekleşir. Bireyin yaşadıkları durumlar üzerinde derinlemesine düşünmesi ve gerçek duygularının farkına varmasıdır. Bireyin yakın ilişkilerde özerkliği koruyarak ve düşmanlıktan veya reddedilmekten korkmadan duygusal olarak olgun ilişkiler yaşama kapasitesi ile benliğin ayrımlaşmasının kişilerarası düzeyidir (Bowen, 1978; Kerr ve Bowen, 1988). Benliğin ayrımlaşmasını oluşturan dört temel bileşen vardır (Skowron ve Friedlander, 1998). Bunlar; duygusal tepkisellik, başkalarına bağımlılık, duygusal kopma ve ben pozisyonu almaktır. Bu dört birleşen kişinin ayrımlaşma seviyesini belirler. İlk birleşen olarak duygusal tepkisellik; bireyin duygusal durumlara karşı sakin kalma ve baskı hissetmeme kapasitesidir. Duygusal durumlara karşı daha az tepki verme yeteneğidir. İkinci birleşen olan başkalarına bağımlılık, insanları kendilerini acı veren bir ilişkiden uzaklaştırmama ve kendi inanç ve düşüncelerini ifade etmeme eğiliminde olduklarında ortaya çıkmaktadır. Üçüncüsü ise duygusal olarak kopma stresli durumlardan kaçma, kaçınma veya duygusal olarak geri çekilme anlamına gelir. Son olarak, bireyin kendi kimliğini ve kimlik esnekliğini stresli durumlara ve önemli kişilerin gücüne rağmen koruyabilmesi ben pozisyonu olarak ifade edilmektedir.

Benliğin Ayrımlaşması ve Ebeveynleşme

Aile sistemleri kuramı ebeveynleşme ve ebeveynleşmenin birey için doğuracağı sonuçlar arasındaki ilişkiyi açıklayabilecek yollardan biri de benliğin ayrımlaşması olduğunu ileri sürmektedir. Bu kuram benliğin ayrımlaşması ile ebeveynleşmenin nasıl ilişkilendirilebileceğine ilişkin önemli bir çerçeve sağlamaktadır. Ayrımlaşma, çok net olarak bireyin ebeveynleşmesi ve ebeveyn çocuk bağlanmasında önemli bir yere sahiptir (Hooper, 2003). Birey aile içindeki rolünü ve statüsünü nasıl görüp değerlendiriyorsa o şekilde aileden ayrılmakta ya da ailenin bir parçası olmaktadır (Borchet ve ark. 2020). Sağlıklı bir ilişki fonksiyonu benliğin ayrımlaşması ile belirlenir (Bowen, 1987). Çocuk için ebeveynleşme davranışları gerçekleştiğinde bu ailesinde alt

sistemler ile üst sistemler arasında sınırların olmadığına göstergesidir (Hooper, 2003). Dolayısı ile ebeveynleşme bireyin ayrımlaşma düzeyinin belirleyicisi ve karşılıklı ilişki içindedir (Shih, Wu ve Lin, 2010). Böylelikle yazar bu çalışmada, ayrımlaşmanın ebeveynleşme ile ilişkili olacağını varsaymıştır.

Türk Aile Yapılarında Ebeveynleşme

Türk toplumunda aile yapıları incelendiğinde geniş aile yapısından çekirdek aile yapısına; toplumsalcılıktan-bireyselliğe doğru halen bir oluşum olduğu gözlenmektedir (Kağıtçıbaşı, 2017; Kağıtçıbaşı, Sunar ve Berkman, 2001). Bu durum, Türk toplumunda aile üyelerinin rol ve sorumluluk sınırlarının belli olmadığına bir göstergesidir. Böylelikle, Türk aile yapılarında yoğun bir ebeveynleşme yaşandığı düşünülebilir. Bunun yanında, Türk toplumu için uzun süreli bir araştırma olan çocuğun değeri projesinin sonuçları göstermektedir ki (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005) çocuklardan kardeşlerine maddi destek, ev işlerine yardım, ebeveynine maddi yardım, ebeveyni yaşlandığında ona bakma beklentileri vardır. Türk ebeveynler erken yaşlardan itibaren çocuklarından aileye duygusal, finansal ve fiziksel olarak katkısı beklemektedir (Çarkoğlu, 2016). Bu beklentiler erken yaşta çocukta ebeveynleşme davranışlarını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, bu beklentilerin cinsiyete göre karşılaştırılmasında, annenin kız çocuklarından erkek çocuklarına oranla ev işlerinde yardım beklentisi daha yüksek olduğu raporlanmıştır (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005). Benzer şekilde, kız çocukları erkek çocuklarına göre aile üyelerine daha çok fiziksel bakım sağladıkları görülmektedir (Karagöbek, 2014). Bütün bunlara dayalı olarak, Türk kız çocuklarının erkek çocuklara göre ebeveynleşme düzeyinin daha yüksek olma olasılığı bulunmaktadır. Türk toplumunda çocuklardan beklenen ebeveynleşme davranışları ailenin sosyo-ekonomik durumuna göre de değişmektedir. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan Türk ailelerde kardeş odaklı ebeveynleşme davranışları daha yüksektir (Karagöbek, 2014). Sonuç olarak, Türk toplumunda ebeveynleşme davranışları yoğun olarak gözlemlenebilmektedir.

Mevcut Çalışma ve Çalışmanın Hipotezleri

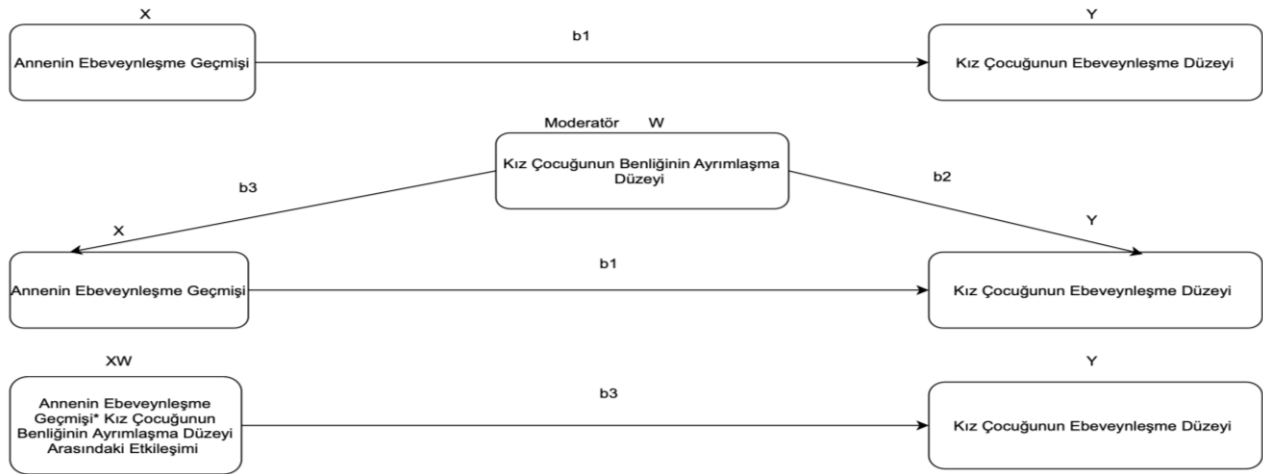
Bowen aile sistemleri kuramına dayanarak gerçekleşen bu çalışma Türk yetişkin annelerin ebeveynleşme uygulama davranışları geçmişi ile onların kız çocuklarının ebeveynleşme davranışları ilişkisinde kız çocuklarının benliğin ayrımlaşmasının moderatör rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Önceki birçok çalışma, ebeveynleşmenin çocuğun gelişimini nasıl etkilediği üzerine kurulmuştur (Hooper, Sweeney, Ganesini, ve Jankowski, 2014; Nuttall, Valentino, ve

Borkowski, 2012). Oysa özellikle Türk kültüründe ebeveynleşmenin kuşaklararası nasıl aktarıldığını inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca, bu modelde yer alan anne-kız çocuğu ilişkisinde kız benliğin ayrımlaşmasının moderatör rolü de incelenmiştir.

Mevcut çalışmanın hipotezleri,

Hipotez 1. (H₁): Çocukluk döneminde ebeveynleşme davranışı gösteren yetişkin annelerin, kız çocukları da ebeveynleşme davranışı gösterir.

Hipotez 2. (H₂): Yetişkin annelerin geçmiş ebeveynleşme davranışları ile yetişkin annelerin kız çocuklarının ebeveynleşme davranışı arasındaki ilişkide, kız çocuklarının benliğinin ayrımlaşma düzeyinin moderatör (farklılaştırıcı) etkisi vardır.

Şekil. 1. Araştırmada Öne Sürülen Teorik Model

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada yetişkin annelerin geçmiş ebeveynleşme davranışları ile kız çocuklarının ebeveynleşme davranışları ilişkisinde, kız çocuğunun benliğinin ayrımlaşmasının moderatör (farklılaştırıcı) rolü incelenmiştir. Moderatör analizi iki değişken arasındaki ilişkide (yetişkin annenin ebeveynleşme davranışları ve kız çocuklarının ebeveynleşme davranışları) üçüncü bir bağımsız değişkenin (kız çocuklarının benliğinin ayrımlaşması) etkisi ölçülmektedir (Hayes, Montoya ve Rockwood, 2017). Moderatör değişken (yetişkin annelerin ebeveynleşme davranışları* kız çocuklarının) ise bir bağımsız değişken (yetişkin annenin geçmiş ebeveynleşme

davranışları) ile bir bağımlı değişken (kız çocuklarının ebeveynleşme davranışları) arasındaki ilişkinin yönünü veya şiddetini etkileyen nitel ya da nicel üçüncü bir değişken olarak açıklanmaktadır (Baron ve Kenny,1986; Frazier, Tix, ve Barron, 2004), (bk.. Şekil 1.).

Çalışma Grubu

Çalışma Grubunun Oluşturulması: Bu çalışmada iki farklı çalışma grubu oluşturulmuştur. Öncelikle, çevrim içi yolla sosyal medya hesapları üzerinden Türkçe konuşan yetişkin anneler (çalışma grubu 1) araştırmaya davet edilmiştir. Yetişkin anneler için araştırmaya katılım kriteri: 1) 12-18 yaş aralığında kız çocuğunun (çalışma grubu 2) olmasıdır. Bu koşulu karşılamayan annelerin araştırmada çevrim içi oluşturulan anketin ikinci sorusundan sonra ölçek bataryasını doldurmaya devam etmesine izin verilmemiştir ve araştırma onlar için sonlandırılmıştır. Katılım davetine cevap veren ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden (N=289) yetişkin anneler aracılığı ile onların 12 ve 18 yaş aralığındaki Türkçe konuşan kız çocuklarına (N=289) ulaşılmıştır. Yetişkin annelerin kız çocukları için ayrı bir çevrim içi anket formu oluşturulmuş ve annelerinden çalışmaya katılımları için onam alınarak, formu kız çocuklarının doldurulması istenmiştir. Çalışma grupları oluşturulurken izlenen etik süreç aşağıda araştırmanın işlem yolu ve etik sürecinde verilmiştir.

Çalışma Grubu 1: Yetişkin Anneler (N= 289) Araştırmanın birinci çalışma grubunu yaşları 20 ile 65 arasında değişen (Ort. =47,70, SS= 7,68) toplam 289 Türk yetişkin anne oluşturmaktadır. Grubun büyük bir çoğunluğu (%96,2) Türkiye Cumhuriyeti, %3,8'i ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) doğumludur. Yetişkin annelerin eğitim düzeylerine bakıldığında okur-yazar olmayan anne bu çalışmaya katılmamıştır. Katılımcıların çoğunluğu %41,2 ilkokul mezunu olduğunu bildirmiştir. %19,7'si ortaokul mezunu, %29,1'i lise mezunu, %9,3'ü yüksek lisans mezunu, %.07'si ise doktora derecesine sahip olduğu görülmüştür. Böylelikle, çalışmaya katılan annelerin sadece 2'sinin uzun süreli eğitim aldıkları söylenebilir. Ayrıca, yetişkin annelerin büyük bir çoğunluğunun ilk evliliği (%78,5), sadece %1,4'nün ikinci evliliği, diğerlerinin ise %13,5'i boşanmış, %6,6'sının ise eşi vefat etmiştir. Bunların yanında, 144 anne ev işçisi emekçisi (ev hanımı), 104 anne ev dışında ücret karşılığı tam zamanlı çalışan ve 31 anne ise emekli olduklarını belirtmiştir. Sahip oldukları çocuk sayılarına bakıldığında ortalama 2,82'dir, [(SS=1.44), (minimum =1, maksimum= 7 çocuk)]. Çalışma grubunun toplumun geneli göz önüne alındığında şu anda yaşadıkları evdeki ekonomik durumlarını alt ve üst düzeyde gören annelerin yüzdelik değerleri aynı bulunmuştur (%19). %14,2'si ortanın altı, %18,3'ü ortanın üstü ve

%29,4'ü ise orta olarak belirtmiştir. Annelerin kardeş sayılarına bakıldığında ise, ortalama 4.03, [(SS=2.39), (minimum=tek çocuk, maksimum=12 kardeş)]. Son olarak, çocukluk döneminde evlerinde ortalama kişi sayısının 6,48 (SS=2.45) yani daha çok geniş ailede yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Çalışma Grubu 2: Yetişkin Annelerin Kız Çocukları (N=289) Araştırmanın ikinci çalışma grubunu araştırmaya katılan Türk yetişkin annelerin yaşları 12 ve 18 (Ort. $_{yaş}$ = 15,35, SS=1.98) arasında değişen toplam 289 kız çocukları oluşturmaktadır. Kız çocuklarının büyük bir çoğunluğu (%92,4) Türkiye, küçük bir grubu ise (%7,6) KKTC doğumludur. Kız çocukları hepsi de öğrenimine %36 ortaokul ve %73 lise düzeyinde devam etmektedir. Kız çocuklarının hepsi de anneleri ile birlikte aynı çatı altında yaşamaktadır. Evlerindeki kişi sayılarından (Ort.=6,80 ranj=1-10) anlaşılabacağı gibi geniş aile yapılarında yetişmektedir. Ayrıca, çocukların doğum sıraları incelendiğinde grubun çok az kız çocuğu (%1) tek çocuktur. Genellikle, %47 ilk çocuk (evin en büyük çocuğu) olarak kendilerini tanımlamışlardır.

Veri Toplama Araçları

Yetişkin Anneler İçin Kullanılan Veri Toplama Araçları

Ebeveynleşme Envanteri: Yetişkin annelerin geçmişe yönelik ebeveynleşme davranışlarını ve uygulamalarını ölçmek için Ebeveynleşme Envanteri (EE) kullanılmıştır. EE'nin orijinali İngilizce dilinde Hooper, (2009); Hooper, Doehler, Wallace ve Hannah tarafından (2011) geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Köyden (2015) tarafından yapılmıştır. Envanter bireyin geçmişe dönük ebeveynleşme olgusunu ölçmektedir. Bir diğer anlamı ile bireyin ailesi içindeki bakım verme rolünü, sorumluluklarını ve bundan algıladığı yararı ölçmektedir. 5-Likert tipi (1= Hiçbir zaman, 5= Her zaman) 22 maddeden oluşan envanterde üç alt ölçek bulunmaktadır. Bunlar; 1) ebeveyn-odaklı ebeveynleşme [(EOE, (2, 5, 12, 14,16, 18, 19, 21, ve 22)], 2) kardeş odaklı ebeveynleşme [(KOE), (1, 6, 11, 13, ve 17)] ve 3) algılanan yarar-uyum [(AYU), (4, 7, 8, 9, 15, ve 20)]. Ölçeğin puanlamasında yüksek düzeyde EOE ve KOE için yüksek düzeyde ebeveynleşmeye, yüksek düzeyde AY için ise ebeveynleşmeye yönelik olumlu tutumlardaki artış olarak ifade edilmektedir. Türkçe uyarlama çalışmasında yapılan faktör analizi sonucunda 3. ve 10. maddeler herhangi bir alt boyuta yerleşmediği için çıkarılmıştır. Ayrıca, envanterin orijinalinde biçiminde KOE alt ölçeğinde yer alan 4. ve 9. maddeleri ile EOE alt ölçeğinde yer alan 8. madde Türkçe dilindeki versiyonunda AYU alt ölçeğine yüklenmiştir (Köyden, 2015). EOE için “ Sık sık anne babamın (ya da ailedeki bakım veren yetişkinlerin)

arasındaki sorunları çözmeye yardım ettim.”, KOE için ”Kardeşlerimi disipline eden esas kişi bendim.” ve AYU için ” Aile üyelerimle ilgilenmek zorunda olduğumda bile, mutlu ya da üzgün olabilecek zamana sahiptim.” maddeleri örnektir. Türkçe uyarlama tüm ölçek için iç tutarlık katsayısı ise α ; =.82 olduğu sonucuna varılmıştır (Köyden, 2015). Bu çalışmada anneler için iç tutarlık kat sayısı α ; =. 88 olarak bulunmuştur.

Yapılandırılmış Açık Uçlu Sorular:Yapılandırılmış Açık Uçlu Sorular Woolgar ve Murray’ın (2010) ebeveynleşme temelli çalışmasından uyarlanmıştır. Özünde yarı yapılandırılmış görüşme soruları olarak hazırlanan sorular çocuklara yöneliktir ve çocukların bebek evinde oyun oynayarak aile içindeki rol ve sorumlukları belirlenmektedir. Bu çalışmada ise yazar Karagöbek ve Şahin-Acar, (2019) çalışmasından esinlenerek soruları yapılandırılmış hale getirmiş ve annelerden geçmişte aile içindeki rol ve sorumluluklarına ilişkin veriler toplamak amacı ile kullanmıştır. Sorularda, ev işlerinde rollerin nasıl paylaşıldığı, sorumluluğun daha çok kime ait olduğu ebeveyne (büyük anne ve babaya bakım, anne babaya bakım ve kardeşlere bakım) sorulmaktadır. Toplam 4 adet açık uçlu soru kullanılmıştır. Örnek, ”Lütfen bu soruyu, çocukluğunuzda yaşadığınız evi düşünerek cevap veriniz. Haftanın herhangi bir günü, evinizde sofrayı kim kurar ve kim toplardı? ” şeklinde sunulmuştur. Annelerden bu sorulara çevrim içi ortamda yazılı olarak cevap vermeleri istenmiştir.

Sosyo-demografik Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından oluşturulan ve yetişkin anneler için kullan sosyo-demografik formda annelerin yaşı, eğitim durumu, uyruğu, medeni durumu, mesleği, kardeş sayısı, kaçınıcı sırada doğduğu, çocukluğunda kaldığı evde yaşayan kişi sayısı, çocukluğunda yaşadığı il, şu andaki aylık gelir düzeyi, şu anda toplumun geneline göre sosyo-ekonomik düzeyini nasıl algıladığına yönelik derecelendirilmiş sorular yer almaktadır.

Kız Çocukları İçin Kullanılan Veri Toplama Araçları

Ebeveynleşme Envanteri: Yetişkin anneler için kullanılan (bk. Anneler için veri toplama araçları) Ebeveynleşme Envanteri (EE) kız çocuklarının ebeveynleşme düzeylerini ölçmek için de kullanılmıştır. EE’nin bu çalışmada yetişkin annelerin kız çocukları için güvenilirlik kat sayısı α ; =.84 olarak belirlenmiştir.

Benliğin Ayrışması Envanteri- Revize Edilmiş Sürümü:Yetişkin annelerin kız çocuklarının benliğinin ayrışma düzeyini belirlemek için Benliğin Ayrışması Envanteri- Revize Edilmiş Sürümü kullanılmıştır (DSI-T; Skowron ve Schmitt, 2003; Işık ve Bulduk, 2015). Birçok dilde (İtalyanca, İngilizce, Rumca, Çince ve Türkçe) geliştirilen Benliğin Ayrışması

Envanterinin İngilizce dilindeki versiyonu Skowron ve Schmitt (2003) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin orijinalinde 46 madde bulunmaktadır. Işık ve Bulduk (2015) tarafından bu ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması yapılmış ve revize edilmiş formda ise madde sayısı 20'dir. Bu çalışmada kullanılan (Işık ve Bulduk, 2015) revize edilmiş sürüm yetişkinlerin ayrımlaşma düzeyini ölçmektedir. 6-Likert tipi olan ölçekte 1 = Kesinlikle katılmıyorum, 6= Kesinlikle katılıyorum şekilde derecendirilmiştir. Ölçeğin orijinaline paralel şekilde Işık ve Bulduk (2015) uyarlama çalışmasında ölçek dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; 1) duygusal tepkisellik [(DT), (8, 11, 15, 17 ve 18)]; 2) "ben" pozisyonu [(BP), (6,10,12,13, ve 19)]; 3) duygusal kopma [(DK); (1, 3, 4, 7, ve 16)] ve (4) başkalarına bağımlılık [(BB), (2, 5, 9, 14, ve 20)] alt ölçekleridir. DT için "Duygularımı genellikle çevremdekilerden daha yoğun yaşarım.", BP için "Yaptığım şeyin doğru olduğunu düşünüyorsam başkalarının ne dediğini pek de umursamam.", DK için "İnsanlar benimle yakınlık kurmaya çalıştıklarında, bundan genellikle rahatsızlık duyarım.", BB için "Anne/babamın fikrini almadan karar veremem." örnek maddeleridir. Ölçekten alınan toplam puanın ve alt ölçeklerden alınan puanların yüksekliği benliğin ayrımlaşma düzeyinin yüksek olduğunu ifade etmektedir. Işık ve Bulduk (2015), Türkçe revize edilmiş sürümünde α ; = .74 ve α ; =.81 arasında değişen yeterli ve güçlü iç tutarlı bir yapıya sahip olduğunu raporlamıştır. Bu çalışmada yetişkin annelerin kız çocukları için iç tutarlık kat sayısı α ; =. 75 olarak bulunmuştur.

Yapılandırılmış Açık Uçlu Sorular:Yetişkin anneler için oluşturulan yapılandırılmış açık uçlu sorularda annelerin çocukluğunda yaşadığı evdeki ebeveynlik davranışları ve uygulamaları değerlendirilirken, kız çocukları için hazırlanan yapılandırılmış açık uçlu sorularda şu an yaşadıkları evdeki uygulamaları düşünerek çevrim içi ortamda yazılı olarak cevap vermeleri istenmiştir. Örneğin; "Lütfen bu soruyu, şuanda yaşadığınız evi düşünerek cevap veriniz. Haftanın herhangi bir günü, evinizde sofrayı kim kurar ve kim toplar? " şeklinde sunulmuştur. Kız çocuklarından bu sorulara çevrim içi ortamda yazılı olarak cevap vermeleri istenmiştir.

Sosyo-demografik Bilgi Formu:Araştırmacı yetişkin annelerin kız çocuklarının sosyo-demografik bilgilerini almak için ayrı sosyo-demografik bilgi formu oluşturmuştur. Formu oluştururken izlenen aşamalar anne formunda yapılan işlemler ile aynıdır (bk. Anne veri toplama araçları). Formda yaşları, eğitim durumu, kaçınıcı sırada doğduğu gibi sorular sorulmuştur.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi için öncelikle kayıp veri ve uç değerler açısından incelenmiştir. Ardından normal dağılımı bakılmış ($p>.005$) ve çoklu-bağılantılık kontrol edilmiştir. Daha sonra nicel ve nitel veriler için betimsel analizler yapılmıştır. Ardından, araştırmanın yetişkin annelerin ebeveynleşme geçmişi (X) ile yetişkin annelerin kız çocuklarının ebeveynleşme düzeyi ilişkisinde (Y), kız çocuklarının benliğinin ayrılaşması düzeyinin moderatör etkisini (W) test etmek için Hayes SPSS MACRO PROCESS analizi (Hayes, 2017; Hayes, Montoya ve Rockwood, 2017) yapılmıştır. Bu analizi yapmak için X değişkeni ile W değişkeni toplanıp standardize edilmiştir. Yetişkin annenin ebeveynleşme geçmişinin onların kız çocuklarının ebeveynleşme düzeyini yordamasında, kız çocuklarının benliğin ayrılaşması düzeyi (orta, düşük ve yüksek) Slope (eğim) analizi ile test edilmiştir. Ardından, Johnson ve Neyman (D'Alonzo, 2004) tekniği kullanılıp kız çocuklarının benliğin ayrılaşması düzeyi ne kadar yükselirse yetişkin annenin ebeveynleşme geçmişi ile onların ebeveynleşme geçmişi arasındaki ilişkinin de o denli anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Araştırmanın Etik Süreci ve İşlem Yolu

Bu çalışma Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Akademik Yayın ve Etik Kurulu tarafından - 020-10944 referans numarası ile onaylanmıştır. Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (2018), Amerikan Psikologlar Derneği (2017) ve Türk Psikologlar Derneği (2004) etik standartları göz önünde bulundurularak çalışma gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Graham ve ark. (2013) tarafından hazırlanan ve önerilen çocuklar ile yapılacak araştırmalarda gözetilecek etik kodlar çerçevesinde yürütülmüştür. Öncelikle, bu çalışmada verileri toplamak için yetişkin anneler ve onların kız çocukları için 2 ayrı çevrim içi Google anket formu oluşturulmuştur. İlk olarak, yetişkin anneler için hazırlanan form linkini sosyal medya aracılığı ile paylaşılma açık tutulmuş ve Türkçe konuşan yetişkin anneler araştırmaya davet edilmiştir. Çevrim içi anket formunda annelere araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş ve gönüllü olarak katılımı kabul ettiğini gösteren kutucuğa işaretleme yapmaları istenmiştir. Ayrıca, yetişkin annelerden kız çocuklarının da çalışmaya katılımına onam alınmış ve işaretleme yapması istenmiştir. Formun en sonunda araştırma sonrası bilgi formu paylaşılmış ve annelere kız çocuklarına ulaştırması için ayrı çevrim içi anket formunun linki paylaşılmıştır. Yetişkin anneler için oluşturulan çevrim içi form linki sosyal medya hesaplarında Haziran 2021 ve Kasım 2021 tarihleri arasında açık tutulmuştur. Kız çocukları için çevrim içi anket formunda Graham ve ark. (2013) önerdiği gibi ilk

olarak araştırma hakkında bilgi verilmiş ve katılım için onamları alınmıştır. Onlar için oluşabilecek herhangi bir risk ve zararı önlemek için ‘’bu formun bir sınav olmadığı belirtilmiş ve anketi tamamladıktan sonra ücretsiz Google-play uygulamasını içeren eğitici oyun sitesine ilişkin link paylaşılmış ve bu linkte oyun oynama şansı elde etmişlerdir.

BULGULAR

Betimsel Analizler

Çalışmaya katılan yetişkin annelerden ve onların kız çocuklarından elde edilen verilere dayalı olarak betimsel analizlerin bulgularına ve çıkarımlarına aşağıda yer verilmiştir.

Yetişkin Anneden Elde Edilen Yapılandırılmış Açık Uçlu Soruların Cevaplarına Yönelik Betimsel Analizi

Çalışmaya katılan yetişkin annelerin geçmiş ebeveynleşme uygulamalarını tespit etmek için bazı açık uçlu sorular sorulmuştur. Bu sorulara yönelik cevaplar incelendiğinde, annelerin çocukluk döneminde yaşadıkları evde 289 anneden 196’sı evlerinde akşamları yemek yapma görevinin annesine ait olduğunu ancak kız kardeşi/leri ile kendisinin de yardım ettiğini ifade etmiştir. Benzer şekilde, çocukluğunda günün herhangi bir saatinde sofrayı kurma ve toplama görevi bu çalışmaya katılan annelerin 198’nin annesinin ve kendisinin sorumluluğunda olduğunu bildirmiştir. Akşam saatlerinde ebeveynin çocukluk döneminde onu uyutmasında yardımcı olup olmadığı sorulmuştur. Buna göre annelerin çocukken %76’sı kendisinin annesinden yardım almadan uyuduğunu bildirmiştir. Bu tür açıklamalar, aslında çocukluk döneminde yetişkin annenin ebeveynleşme davranışının göstergesi olduğu söylenebilir.

Kız Çocuklarından Elde Edilen Yapılandırılmış Açık Uçlu Soruların Cevaplarına Yönelik Betimsel Analizi

Araştırmaya katılan yetişkin annelerin kız çocuklarına sorulan yapılandırılmış açık uçlu sorulardan elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir. Kız çocuklarının şu anda yaşadığı evde akşam yemeklerinde ne yapılacağına daha çok annelerinin (f=165) karar verdiğini bildirmişlerdir. Bunun yanında, bu karara en az (f=1) tüm aile üyeleri birlikte karar aldıkları gözlemlenmiştir. Akşam sofrayı kurma ve toplama sorumluluğuna ilişkin soruda 10 kategoriyi içeren (1= ben, 2= annem, 3= annem ile birlikte ben, 4= kardeşlerimle birlikte ben, 5= hep birlikte, 6= sadece ablam/larım, 7=annem ve kız kardeşlerim ya da ablam/larım 8=annem, ben ve kardeşlerim, 9 = sadece kardeşlerim ve 10 =annem ve anneannem) bulgu ortaya çıkmıştır. Buna göre, benzer

şekilde kız çocuklarının daha çok annelerinin (f = 112) akşam sofrayı kurma sorumluluğunda olduğu vurgulanmıştır. Sabah kahvaltısını hazırlamanın da araştırmaya katılan kız çocuklarının çoğunlukta annelerinin sorumluluğunda (f=185) olduğu görülmektedir. Buna göre, aslında bu çalışmaya katılan annelerin kendi evlerinde de ev içi sorumluluklar çoğunlukla kendilerine aittir. Araştırmaya katılan kız çocuklarının ebeveynlerinin (anne-baba) onlara bakımına ilişkin bilgi elde etmek amacı ile akşam saatlerinde yatağa gitmenin nasıl olduğunu ve ebeveyninin onu uyutulmasından sorumlu olup olmadığı sorulmuştur. Katılımcıların yaşları (12-18 yaş arasında) da göz önünde bulunduğunda daha çok kendi başlarına uykuya daldıklarını (f=167), ancak çoğunluk (f= 122)annesin ona yardımcı olduğunu ve onu kontrol ettiğini belirtmiştir. Ayrıca, sadece 24 kız çocuğu kardeşlerinin uyutulmasından sorumludur.

Korelasyon Analizleri

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan yetişkin annelerin ebeveynleşme düzeyi ile onların kız çocuklarının ebeveynleşme ve benliğinin ayrımlaşması düzeyleri karşılıklı olarak anlamlı bir biçimde ilişkidir ($p<.005$). Buna göre yetişkin annelerin geçmiş ebeveynleşme uygulamaları arttıkça onların kız çocuklarının da şu andaki yaşamlarında ebeveynleşme uygulamaları artmaktadır ($r=-.66$, $p<.005$). Ayrıca, yüksek düzeyde benliği ayrımlaşmış olan kız çocuklarının anneleri geçmiş yaşamlarında daha az ebeveynleşme deneyimi yaşamışlardır ($r=-.61$, $p<.005$). Benzer şekilde, yüksek düzeyde benliği ayrımlaşmış kız çocukları şu anki yaşamlarında daha az ebeveynleşme uygulamaları gerçekleştirmektedir.

Tablo. 1 Yetişkin Annelerin Ebeveynleşme Geçmişi, Kız Çocuğunun Benliğinin Ayrımlaşması ve Ebeveynleşmesi Arasındaki İlişki

Değişkenler	1	2	3
1. Annenin Ebeveynleşmesi	1		
2. Kız Çocuğunun Ebeveynleşmesi	.66	1	
3. Kız Çocuğunun Benliğinin Ayrımlaşması	-.61	-.16	1
Ortalama	3.04	3.55	2.96
Standart Sapma	.68	.64	.60

Araştırmanın Hipotezlerinin Test Edilmesi

Yetişkin Annelerin Geçmiş Ebeveynleşme Davranışı ile Kız Çocukların Ebeveynleşme Davranışı Üzerine Etkisi

Araştırmanın birinci hipotezini test etmek için $[(H_1):$ Çocukluk döneminde ebeveynleşme davranışı gösteren yetişkin annelerin, kız çocukları da ebeveynleşme davranışı gösterir.] basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Yordayıcı değişken olan yetişkin annelerin çocuklukta geçmiş ebeveynleşme davranışı kız çocuklarının ebeveynleşme davranışını yordadığı görülmektedir ($R^2 = .13, F = 67,53, p < .0001$). Yetişkin annelerin çocuklukta geçmiş ebeveynleşme davranışı ($\beta = .21, t = 8.21, p < .01$) kız çocuklarının ebeveynleşme davranışını anlamlı derecede yordadığı gösterilmiştir. Tek başına annelerin geçmiş ebeveynleşme davranışı değişkeni kız çocuğunun ebeveynleşme davranışını yaklaşık olarak %12'sini açıklamaktadır ve bu anlamlı bir değerdir.

Yetişkin Annelerin Ebeveynleşme Davranışı ile Kız Çocukların Ebeveynleşme Davranışı İlişkisinde Kız Çocuklarının Benliğin Ayrışmasının Moderatör Rolü

Araştırmanın ikinci hipotezini $[(H_2):$ Yetişkin annelerin geçmiş ebeveynleşme davranışları ile yetişkin annelerin kız çocuklarının ebeveynleşme davranışı arasındaki ilişkide, kız çocuklarının benliğinin ayrışma düzeyinin moderatör (farklılaştırıcı) etkisi vardır.] test etmek için Hayes' PROCESS macro analizi yapılmıştır. Tablo 2'de modelin görüldüğü üzere, F değeri anlamlı olduğundan modelin bütününde annenin çocukluk döneminde yapmış olduğu ebeveynleşme davranışları ile kız çocuğunun ebeveynleşme davranışı arasında, kız çocuklarının benliğin ayrışması, moderatör rolü oynamaktadır. Moderatör modelin açıklama oranının %16 olduğu, LLCI ve ULCI değerlerine bakıldığında bu aralıkların anlamlılığı bazında moderatör ($p < .001$) yönünde anlamlı olduğu görülmektedir. Moderatör etkisi incelendiğinde annenin ebeveynleşme ve çocuklarının benliğin ayrışması arasındaki etkileşimin negatif yönlü bir etkisi olduğu bulunmuştur ($\beta = -.11, p < .001$).

Tablo 2. Kız Çocuklarının Benliğin Ayrışmasının Moderatör Rolü

Model	R	R ²	MSE	F	df ¹	df ²	p
	.1602	.0386	.3895	2.5038	3.000	285.0000	.005
% 95 CI							
	Standarize Edilmemiş β	Standart Hata	t	p	Alt limit güven aralığı	Üst Limit güven aralığı	
Sabit	.0029	.0580	.0504	.004	-.1112	.1171	
Annenin Ebeveynleşme Davranışları	.0025	.0584	.0420	.000	-.1125	.1174	
Kız Çocuğunun Benliğinin Ayrışması	.1489	.0583	2.5525	.005	.0341	.1638	
Annenin Ebeveynleşmesi* Kız Çocuğunun Benliğinin Ayrışması (Etkileşim)	-.1159	.0588	1.9719	.000	.0002	.1317	

Kız çocuklarının benliğin ayrışması düzeyi için Slope (eğim) analizi yapılmıştır ve araştırmaya katılan kız çocuklarının benliğin ayrışması düzeyi ne kadar yükselirse yetişkin annenin ebeveynleşme geçmişi ile onların ebeveynleşme geçmişi arasındaki ilişkinin ne kadar anlamlı olduğunu tespit etmek için ise Johnson-Neyman Tekniği kullanılmıştır. Buna göre kız çocuklarının benliğin ayrışması düzeyi orta derecede düşük [$W = 5.768$, $\theta (W \rightarrow Y) = -1.97$, $t(289)$, $p < .005$] annenin ebeveynleşme geçmiş davranışları ve kız çocuğunun ebeveynleşme davranışına moderatör etkisi yapmaktadır. Buna göre, ailesinden ayrışma daha az yaşayan kız çocukları daha fazla ebeveynleşme davranışı göstermektedir.

TARTIŞMA VE YORUM

Son yıllarda yapılan farklı çalışmalar göstermektedir ki ebeveynleşme benliğin ayrışması ile ilişkilidir (Hooper, Marotta, Lanthier, 2008; Jankowski ve Hooper, 2012; Jankowski, Hooper, Sandage, ve Hannah, 2013), fakat bu yöndeki çalışmalar daha çok ergen ve yetişkin çalışma grupları ile gerçekleştirilmiştir. Oysaki, Türk kültüründe yetişkin anneler ve kız çocuklarını bu çerçevede ele alan çalışmaya rastlanmamıştır. Bu noktadan başlanacak olursa bu çalışmanın temel amacı Bowen aile sistemleri kuramı temelinde Türk yetişkin annelerin geçmiş ebeveynleşme davranışları ile kız çocuklarının ebeveynleşme davranışları ilişkisinde kız çocuklarının benliğin ayrışmasının moderatör rolü incelemektir. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bağlamda,

her ne kadar da kız çocuklarına yöneltilen açık uçlu sorulardan elde cevaplarda kız çocuklarının ebeveynleşme davranışları genel olarak çok fazla açıklanmasa da bu çalışmaya katılan Türk yetişkin annelerin ebeveynleşme davranışı ile kız çocukların ebeveynleşme davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu durum şu şekilde açıklanabilir. Ebeveynlik rolü kültür içinde öğrenilen bir davranıştır (Bornstein, 2012). Ayrıca, ebeveynleşme nesilden nesille aktarılan bir ebeveynlik uygulamasıdır (Serbin ve Karp 2003). Yetişkin annelerin çocukluk döneminde yaşadıkları evde açıkça görülmektedir ki geleneksel toplumsal cinsiyet normları yer almakta ve anne çocukluğunda kendi ebeveyni ile rol ve sorumluluklarını değiştirmektedir (yemek yapma sorumluluğu, sofrayı hazırlaması vd.) Dolayısı ile bu çalışmadaki kız çocuklarının da ebeveynleşme davranışı göstermesi (belki farkında olmasalar bile) beklenen bir durumdur. Çalışmada, kız çocuklarının benliğinin ayrılaşma düzeyi onların annelerinin geçmiş ebeveynleşme ve kendilerinin ebeveynleşme davranışları ilişkisinde moderatörlük yapmaktadır. Her ne kadar da alan yazında benliğin ayrılaşmasının bu ilişkideki moderatör rolüne ilişkin çalışmalara rastlanmasa da Bowen aile sistemleri kuramı bireyin aile içindeki ebeveynleşme davranışları ile ilgili bir netlik sunmaktadır. Aile sistemleri içindeki sınırlar bireyin ebeveynleşme davranışlarını belirler (Marotta, 2003; Shih, Wu, ve Lin, 2010). Örneğin Mertan, (2021) çalışmasında Kıbrıslı Türk annelerin amalgam (çekirdek ailenin geniş aile ile çok yakın bir mesafede aynı binada, ancak ayrı dairelerde yaşamakta olduğu aile türü) aile ortamında yaşadığını belirtmiştir. Bu aile ortamında bireyler diğer aile üyeleri (büyükanne-baba) ile sık sık bir araya gelmekte ve çocuk bakımını paylaşmaktadır. Bu noktadan hareketle, Kıbrıslı Türk annelerin (çalışma grubu içinde de yer almaktadırlar) aileden ayrılaşma düzeyinin düşük olduğu ve sistem sınırlarının net olmadığı söylenebilir. Benzer şekilde, Kağıtçıbaşı (2005) benlik modelinde Türk toplumunda aile yapılarının bireyci ve toplulukçu arasında olduğuna vurgu yapmaktadır. Böylelikle, düşük ayrılaşma gösteren kız çocuklarının ebeveynleşme davranışı göstermesi büyük bir olasılıktır. Sonuç olarak, son zamanlara kadar ve halen önemli ölçüde Türk toplumunda bireyin içinde yaşadıkları aileden bağımsız ve özerk olması daha düşük bir beklentidir. Bu onun ebeveynleşme davranışlarının nesilden nesille aktardığının en açık belirtisidir.

SONUÇ

Bu çalışma çevrim içi anket davetine katılmayı kabul eden gönüllü 289 yetişkin Türk anne ve onların aracılığı ile ulaşılan 289 kız çocukları ile yürütülmüştür. Her şeyden önce bu çalışma grubunda yer alan kız çocuklarının yaşlarının sadece 12 ile 18 yaş arasında olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Yazar, bireyin benliğin ayrımlaşmasının bu çalışma grubunda küçük yaşlarda öz değerlendirme şekilde raporlanamayacağını göz önünde bulundurarak bu yaş grubunu tercih etmiştir. Ancak, ileriki araştırmacılar bilmelidir ki ebeveynleşme daha küçük yaşlarda başlayabilmektedir (Jurkovic, 2014), böylelikle benliğin ayrımlaşmasını daha küçük yaşlar için ölçebilecek ölçme araçlarına ihtiyaç vardır. Bunun yanında ebeveynleşme davranışları hem ebeveyn odaklı hem de kardeş odaklı olabilmektedir. Dolayısı ile ileriki araştırmalarda yer alacak modeller örneğin kardeşler arasındaki ebeveynleşme ve benliğin ayrımlaşması araştırılabilir. Bunun yanında, bu çalışma Bowen aile sistemleri kuramının varsayımına (Aile içindeki davranışlar nesilden nesille aktarılmaktadır.) dayanarak gerçekleşmiştir, ancak Rohner'in ebeveyn kabul-red kuramının varsayımını [Her çocuk mutlaka ebeveyninden kabul ya da red davranışı görecektir, (Rohner, ve Khaleque, 2010)] da araştırmacıların düşünmesi gerekmektedir. Çünkü, ebeveynleşme ebeveyn-çocuk ilişkisinde ebeveynlerinden daha az sıcaklık gören çocuklarda gerçekleşmektedir (Fortin ve Lachance, 2011; Nuttall, Valentino ve Borkowski, 2012). Çalışmanın bulguları göz önünde bulundurularak gelecek nesillerdeki olumlu çocuk gelişimini desteklemek için ebeveynliğe geçiş sırasında annenin sıcak duyarlı davranışlar göstermesine yardımcı olacak pozitif ebeveynlik programları ebeveynleşme geçmişi olan kadınları hedeflemeyi düşünülmesi elzemdir. Sonuç olarak, bu çalışmaya katılan Türk yetişkin annelerin geçmiş ebeveynleşme davranışları onların kız çocuklarının ebeveynleşme davranışları ile direkt etki etmektedir. Ayrıca, düşük düzeyde ailesinden ayrımlaşan kız çocukları ve annesinin ebeveynleşme davranışları ile etkileşimi kız çocuklarının ebeveynleşme uygulamalarını artırmaktadır.

KAYNAKLAR

- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6):1173–1182. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Bohlander, R. W. (1999). Differentiation of self, need fulfilment, and psychological well-being in married men. *Psychological Reports*, 84:1274–1280. <https://doi.org/10.2466%2Fpr0.1999.84.3c.1274>

- Borchet, J., Lewandowska-Walter, A., Połomski, P. & ark. (2020). We are in this together: Retrospective parentification, sibling relationships, and self-esteem. *Journal of Child Family Studies*, 29: 2982–2991. <https://doi.org/10.1007/s10826-020-01723-3>
- Bornstein M. H. (2012). Cultural approaches to parenting, parenting, *Science and Practice*, 12(2–3): 212–221. <https://doi.org/10.1080/15295192.2012.683359>
- Boszormenyi-Nagy, I. & Spark, G. M. (1973). *Invisible loyalties: Reciprocity in intergenerational family therapy*. New York, NY: Harper & Row.
- Bowen, M. (1974). *Toward the differentiation of self in one's family of origin*. In P. Lorio & Andres (Eds.), *George Town Family Symposia*, (pp. 70–86). Washington, DC: Georgetown University Medical Center.
- Bowen, M. (1978). *Family Therapy in Clinical Practice*. New York: Jason Aronson.
- Çarkoğlu, A. (2016). Türkiye’de toplumsal cinsiyet rollerinin ve kadının toplumdaki yerinin kamuoyundaki algısı araştırması. Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Araştırmaları Merkezi. İstanbul, Türkiye. 7 Kasım 2021 tarihinde <https://www.khas.edu.tr/tr/haberler/turkiyede-toplumsal-cinsiyet-ve-kadin-algisi-arastirmasi-0> adresinden erişilmiştir.
- D'Alonzo K. T. (2004). The Johnson-Neyman procedure as an alternative to ANCOVA. *Western Journal of Nursing Research*, 26(7):804–812. <https://doi.org/10.1177/0193945904266733>
- Fortin, A. & Lachance, L. (2011). The parentification of children exposed to domestic violence. *La revue internationale de l'éducation familiale*, 29: 63–86. <https://doi.org/10.3917/rief.029.0063>
- Frazier, P. A., Tix, A. P. & Barron, K. E. (2004). Testing moderator and mediator effects in counseling psychology research. *Journal of Counseling Psychology*, 51(1):115–134 <https://doi.org/10.1037/0022-0167.51.2.157>
- Friedman, E. H. (1991). *Bowen theory and therapy*. In A. S. Gurman & D. P. Kniskern (Eds.), *Handbook of Family Therapy*, Vol. 2, pp. 134–170. Philadelphia, PA, US: Brunner/Mazel.
- Graham, A., Powell, M., Taylor, N., Anderson, D. & Fitzgerald, R. (2013). *Ethical research involving children*. Florence: UNICEF Office of Research - Innocenti.
- Hayes, A. F. (2017). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford publications.
- Hayes, A. F., Montoya, A. K. & Rockwood, N. J. (2017). The analysis of mechanisms and their contingencies: PROCESS versus structural equation modeling. *Australasian Marketing Journal*, 25(1): 76–81. <https://doi.org/10.1016/j.ausmj.2017.02.001>
- Hooper L.M., L'Abate L., Sweeney L.G., Gianesini G., & Jankowski P.J. (2014) *Parentification*. In: *Models of Psychopathology*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-8081-5_3
- Hooper, L. M. (2003). Parentification, resiliency, secure adult attachment style, and differentiation of self as predictors of growth among college students (Order No. 3085543). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (305328519). 11 Aralık 2021 tarihinde <https://www.proquest.com/dissertations-theses/parentification-resiliency-secure-adult/docview/305328519/se-2?accountid=15301> adresinden erişilmiştir.
- Hooper, L. M. (2007). Expanding the discussion regarding parentification and its varied outcomes: Implications for mental health research and practice. *Journal of Mental Health Counseling*, 19:322–337.
- Hooper, L. M. (2009). Parentification Inventory (Available from L. M. Hooper, Department of Educational Studies in Psychology, Research Methodology, and Counseling, The University of Alabama, Tuscaloosa, AL 35487).
- Hooper, L. M., Doehler, K., Wallace, S. A., & Hannah, N. J. (2011). The Parentification Inventory: Development, validation, and cross-validation. *The American Journal of Family Therapy*, 39: 226–241.
- Hooper, L.M., Marotta, S.A. & Lanthier, R.P. (2008). Predictors of growth and distress following childhood parentification: a retrospective exploratory study. *Journal of Child and Family Studies*, 17: 693–705. <https://doi.org/10.1007/s10826-007-9184-8>
- Işık, E., & Bulduk, S. (2015). Psychometric properties of the Differentiation of Self Inventory-Revised in Turkish adults. *Journal of Marital and Family Therapy*, 41(1): 102–112. <http://dx.doi.org/10.1111/jmft.12022>
- Jankowski, P. J., & Hooper, L. M. (2012). Differentiation of self: A validation study of the Bowen theory construct. *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, 1(3): 226–243. <https://doi.org/10.1037/a0027469>

- Jankowski, P. J., Hooper, L. M., Sandage, S. J., & Hannah, N. J. (2013). Parentification and mental health symptoms: Mediator effects of perceived unfairness and differentiation of self. *Journal of Family Therapy*, 35(1): 43–65. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6427.2011.00574.x>
- Jurkovic, G. J. (1997). *The plight of the parentified child*. New York: Brunner Mazel Inc.
- Jurkovic, G. J. (2014). *Lost childhoods: The plight of the parentified child*. Routledge.
- Jurkovic, G. J. & Casey, S. (2000). *Parentification in immigrant Latino adolescents*. In *Proyecto Juventud: A multidisciplinary study of immigrant Latino adolescents*. Proceedings of Symposium conducted at the meeting of the Society for Applied Anthropology, San Francisco, CA.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2017). *Family, self, and human development across cultures: Theory and applications*. New York: Taylor & Francis.
- Kağıtçıbaşı, Ç.; Sunar, D. & Berkman S. (2001). Long-term effects of early intervention: Turkish low-income mothers and children. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 22(4): 333–361.
- Karagöbek, B. A & Şahin-Acar (2019). Kim ebeveyn? 12-yaş çocuklarının ebeveynleşme davranışlarını yordayan etkenler. *Türk Psikoloji Dergisi*. 34(84):1–15 DOI: 10.31828/tpd1300443320180704m000007
- Karagöbek, B. A. (2014). The effect of maternal parentification history, maternal attachment styles, socioeconomic statues and children's self-construal on parentification roles and perceived parental caregiving. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kerr, M. E., & Bowen, M. (1988). *Family evaluation: An approach based on Bowen Theory*. New York, NY: W. W. Norton & Co.
- Köyden, D. (2015). Ebeveynleşme olgusunun depresyon, kaygı, öfke ve obsesif inanış biçimleriyle ilişkisinin incelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Marotta, S. A. (2003). *Integrative systemic approaches to attachment-related trauma*. In P. Erdman & T. Caffery (Eds.), *Attachment and family 222 the family: Counseling and therapy for couples and families. Conceptual, empirical, and therapeutic relatedness* (pp. 225-240). New York: Taylor & Francis.
- Mertan, B. (2021). Kuzey Kıbrıs'ta süregelen cinsiyetlendirilmiş ebeveynlik. *Folklor/Edebiyat, Folklore/Literature*, 1–26. DOI: 10.22559/folklor.1849
- Nuttall, A. K., Valentino, K., & Borkowski, J. G. (2012). Maternal history of parentification, maternal warm responsiveness, and children's externalizing behavior. *Journal of Family Psychology*, 26(5): 767.
- Rohner, R. P., & Khaleque, A. (2010). Testing central postulates of parental acceptance rejection theory (PARTheory): A meta-analysis of cross-cultural studies. *Journal of Family Theory and Review*, 3:73–87. <https://doi.org/10.1111/j.1756-2589.2010.00040.x>
- Serbin L, & Karp J. (2003). Intergenerational studies of parenting and the transfer of risk from parent to child. *Current Directions in Psychological Science* (Wiley-Blackwell),12(4):138–142. DOI: 10.1111/1467-8721.01249.
- Shih, F.M., Wu, L.-C., & Lin, S.H. (2010). A correlational study on parentification, self-differentiation, and health for students in senior high and vocational high schools in Taiwan. *Bulletin of Educational Psychology*, 41(4): 823–846.
- Skowron, E. A., & Schmitt, T. A. (2003). Assessing interpersonal fusion: Reliability and validity of a new DSI fusion with others subscale. *Journal of Marital and Family Therapy*, 29(2): 209–222. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.2003.tb01201.x>.
- Woolgar, M. & Murray, L. (2010). The representation of fathers by children of depressed mothers: refining the meaning of parentification in high-risk samples. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51:621–629. DOI:10.1111/j.14697610.

Maternal History of Parentification and Their Daughters' Parentification:

The Moderator Role of Differentiation of Self

ABSTRACT

Family systems theory assumes that the behaviors of children can be changeable based on cultural family structure. In Turkish culture, it is expected that children, especially girls, should take responsibility and support for their family. It is anticipated that a child's self-difference is an important predictor in the relationship between the adults' maternal parentification experience level during childhood and their daughters' parentification level. Differentiation of self (DoS) is the core concept of family system theory that can be explained by the ability to balance between dependency and independence for family members through emotions and thoughts. Therefore, in this study, it is anticipated that (1). Mothers who experienced parentification behaviours in their childhood will also act as parentified (2). DoS plays a moderator role in this relationship. Adult mothers (Study Group1 N = 289, Mean age = 47,70, SD = 7,68) and their daughters who are aged between 12 and 18 (Study Group2 N = 289, Mean age = 15,35, SD = 1.98) participated in this study. In order to collect data, the Parentification Inventory, Socio-demographical Information Form, and Structured Open-ended Questions online survey, which consist of four dimensions, were administered to adult mothers. An online survey in five dimensions, which included Parentification Inventory, Differentiation of Self Inventory-Short Form, Socio-demographical Information Form, and Structured Open-ended Questions for daughters of adult mothers, was also administered. The research results indicated that adult mothers' history of parentification predicts their daughters' parentification behaviors. Also, the daughters' differentiation of self moderates in the relationship between the history of maternal parentification behaviours and their daughters' parentification behaviours. This study is important because of its investigation of parentification behaviors in the context of Turkish culture. Also, these results of the study will guide family counselors through the clinical implications in order to change parents' behaviors and shed light on the state while it is developing policies for family structure.

Key Words: Maternal history of parentification, daughters' parentification, differentiation of self (DoS).

ANNE-KIZ İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE BENLİK KAVRAMI, YAŞAM DOYUMU VE BEDEN ALGISI

***Sinemiz KARADENİZ**

ÖZET

Benlik algısı bebeklik döneminden başlayarak, sosyal çevrenin etkisiyle şekillenen, olumlu ya da olumsuz olarak değişebilen algılar bütünü; kişinin, kendi niteliği, ilişkileri, olaylar ve yeteneklerinin farkına varması sürecidir. Benlik algısının oluşma sürecinde, anne-baba gibi çocuğun çevresinde değer verdiği kişilerden gelen geri bildirimleri önemlidir. Bireyler, benlik saygısı ile kendileriyle ilgili hislerini ifade ederler, yaşanan olaylar ve durumlar karşısında öz değerlendirme yaparlar ve belirli alanlarda kendi yeterlilikleriyle ilgili öz değerlendirme de bulunurlar. Birbiriyle ilintili üç kavram; benlik saygısı, yaşam doyumu ve beden algısı, bir bireyin kurduğu ilişkilerden etkilenecek şekilde şekillenebilir. Bu ilişkilerin en önemlilerinden biri de anne-kız ilişkisidir. Anneler, çocukları topluma hazırlamakta ve bazı değerleri aktarmada önemli bir rol üstlenmektedir. Kızların annelerini rol model olarak algılaması da yine anne-kız ilişkisinin önemini vurgulayan sebeplerdendir. Bu bölümde anne-kız ilişkilerinin benlik kavramı, yaşam doyumu ve beden algısı üzerine etkilerine ilişkin bilimsel kanıtların derlenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anne-kız ilişkisi, benlik kavramı, yaşam doyumu, beden algısı

GİRİŞ

Benlik algısı bebeklik döneminden başlayarak, sosyal çevrenin etkisiyle şekillenen, olumlu ya da olumsuz olarak değişebilen algılar bütünüdür (Çiftçi, 2018). Benlik algısı, Chapline (1985) tarafından “kişinin, kendi niteliği, ilişkileri, olaylar ve yeteneklerinin farkına varması süreci” olarak tanımlanmıştır (akt. Şirvanlı Özen, 2009). Beanne ve Lipka (1984), benlik algısının oluşma sürecinde, anne-baba gibi çocuğun çevresinde değer verdiği kişilerden gelen geri bildirimlerin önemini vurgulamaktadır. Benlik kavramı “kendine güven, akademik yeterlik ve ahlak” gibi kavramları da içermektedir (Hopkins ve Klein, Lamborn ve ark.dan akt. Şirvanlı Özen, 2009). Benzer bir kavram olan benlik saygısı ise, bireyin kendini algılayış biçimi olup, kişinin kendi hakkındaki duygularını içermektedir (Gecas’dan akt. Özgür Güler, Güler, Koşar, 2017). Brown ve Marshall (2006) benlik saygısının üç farklı şekilde kullanıldığını bahseder. Bireyler, benlik saygısı ile kendileriyle ilgili hislerini ifade ederler, yaşanan olaylar ve durumlar

* Öğretim Görevlisi, Ege Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu - Ege Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrenci
ORCID: 0000-0002-2284-0807, charmitsinemis@hotmail.com

karşısında öz değerlendirme yaparlar ve belirli alanlarda kendi yeterlilikleriyle ilgili öz değerlendirme de bulunurlar (akt. İmamoğlu, Bilge, 2021). Rosenberg'e (1979) göre ise, benlik saygısı ve bireylerin kendilerini değerli ve yeterli hissetmeleri arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Benlik saygısı arttıkça, bireyler kendilerini daha değerli görürken, benlik saygısı az olan kişiler, kendilerini değersiz ya da yetersiz hissederler (akt. Özgür Güler ve ark., 2017).

Benlik saygısı bireyin hayatındaki birçok alanda etkili olabilmektedir. Benlik saygısı yüksek kişiler, okul ve iş hayatında daha başarılı olabilmekte, stres ile daha kolay baş edebilmekte, arkadaş ve dostluk ilişkileri geliştirebilmektedir. Benlik saygısı yüksek kişiler ayrıca genel olarak daha yüksek enerjide, canlı ve kendine güvenen kimselerdir (Özkan, 1994). Benlik saygısı yüksek kişiler sosyal ilişkilerde daha az sorunla karşılaşan, daha girişimci, atak ve kendilerine daha güvenli bireyler olabilirler (Kuzgun, Rosenberg'den akt. Eriş ve İkiz, 2013). Benlik saygısı ayrıca, bedensel özelliklerini kabul etmede, akran ve evlilik, aile ilişkilerinde, meslek yaşamında da etkili olabilmektedir (Rosenberg'den akt. Eriş ve İkiz, 2013).

Bireyin benlik saygısıyla bağlantılı birçok etmen vardır. Bireyin olumsuz durumlarda yapıcı tepkiler vermesini sağlayan koruyucu etmenlerden biri yaşam doyumdur (Kararımak'dan akt. Seki, Dilmaç, 2020). Yaşam doyumu, kişinin belirli, standartlara göre kendi yaşamını değerlendirdiği bilinçli, bilişsel bir süreçtir (Pavot ve Diener, 1993). Yaşam doyumu ve özsaygı, iyi oluş halinin iki farklı boyutudur (Onaylı, 2010).

Benlik saygısı ile bağlantılı diğer bir kavram ise beden algısıdır. Beden kavramı, bireyin dış görüntüsü ve içyapısıyla bağlantılı tüm algı ve bilgilerin bütünüdür. Beden algısı ise, bireyin bedeniyle ilgili görüntülerin zihinde şekillendirilmesidir (Schilder'den akt. Önal ve ark., 2019). Ayrıca 'beden ve bedene ait tüm duyuların zihindeki tablosu' olarak da tanımlanabilir. Çocukluk dönemlerinden itibaren, bireylerde gelişen beden algısı, kişinin bedensel, fiziksel, bilişsel ve ruhsal gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Erkal ve Pek'den akt. Önal ve ark., 2019). Beden algısı, aynı zamanda sosyolojik bir durumdur. Olumlu bir beden algısı geliştirmiş olan bir kişi, daha olumlu davranış ve tutum sergilemektedir ve olumlu beden algısı, bireyin özgüven gelişiminde ve benlik saygısı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Aktaş; Aylin ve ark., Oktay ve Şahin'den akt. Önal ve ark., 2019).

Birbiriyle ilintili üç kavram; benlik saygısı, yaşam doyumu ve beden algısı, bir bireyin kurduğu ilişkilerden etkilenecek şekilde şekillenebilir. Bu ilişkilerin en önemlilerinden biri de anne-kız ilişkisidir. Yapılan çalışmalar, anneler ve kızlar arasındaki ilişkinin, kızların hayatında önemli bir yere sahip

olduğunun altını çizmektedir. Anneler, çoğunlukla bakım sağlayan kişidir ve çocuklarıyla daha fazla zaman geçirirler. Anneler, çocukları topluma hazırlamakta ve bazı değerleri aktarmada önemli bir rol üstlenmektedir. Kızların annelerini rol model olarak algılaması da yine anne-kız ilişkisinin önemini vurgulayan sebeplerdendir. Kızlar, anneleriyle genellikle, babalarına göre daha yakın ilişkiler kurarlar. Sonuç olarak, anne-kız ilişkisinin olumlu yönde olması, kızların öznel iyi oluş hali üzerinde oldukça etkilidir (Chodorow; Shannon & Shaw; Starrels'dan akt.Özgür Güler, Güler, Koşar, 2017).

Benlik Saygısı ve Anne-kız İlişkileri

Yapılan bazı çalışmalar, yüksek benlik saygısı olan kişilerin sahip olduğu özellikleri ortaya çıkarmıştır. Bu kişiler daha sağlıklı, mutlu, üretken ve başarılı olmaya yatkın, akran baskılarına daha az boyun eğen, zor aktiviteler tercih edebilen, başarıya ulaşacaklarından daha emin olan, duygusal iniş-çıkış ya da depresyon gibi durumlardan daha az etkilenen kimselerdir. Başkalarının kendilerinden bir konuda daha üstün olduğunu gördüklerinde daha az olumsuz duyguya kapılmakta, etkin kişilerin geribildirimlerine açık bir duruş sergilemektedirler. Bu kişiler kendilerini yararlı ve saygıya değer kişiler olarak görürler. Benlik saygısı düşük kimseler ise daha gergin, daha az çaba gösteren, yaşamdaki önemli şeyleri gözden kaçırabilen, başarısızlık durumunda kendilerini suçlamaya eğilimli olan bireylerdir (Coleman, Hendry; Yelsma, Yelsma; Pope, McHal; Temel, Aksoy; Kassin'den akt. Savi, Karataş, 2012).

Anne kız ilişkileri, bir kızın yaşamında oldukça etkilidir (Klockars & Sirola'dan akt. Onaylı, 2010). Anne, doğumdan sonra, çocuğun ilk etkileşimde bulunduğu ve en yakın olduğu kişidir. Aynı zamanda kendisine bakım veren, fiziksel ihtiyaçlarını karşılayan kişidir. Çocuğun sadece fiziksel ihtiyaçları açısından değil, psikolojik ve sosyal gelişiminde de rol oynamaktadır. Annenin çocukla ilgilenme biçimi, beden teması, ses tonu gibi birçok etmen, bu erken ilişkide rol oynamaktadır. Bebeklikten, ergenliğe kadar olan dönemde annenin, çocuk üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, ergen bir bireyin benlik algısında annenin rolü yadsınamaz (Dilek, Aksoy, 2013). Baruch and Barnett (1983), anne-kız deneyiminin kalitesinin, kızın, benlik saygısı ile bağlantılı olduğunu vurgulamışlardır. Anne, kızını destekler ve düşüncelerine önem verirse, kızı daha yüksek bir benlik saygısı oluşturur (Sholomskas and Axelord'dan akt Onaylı, 2010). Anneleriyle güvensiz ilişki geliştiren kızların, ruhsal sorunlar yaşama olasılığı daha fazladır (Klockars & Sirola,'dan akt. Onaylı, 2010).

Birçok araştırmada annelerin kızları üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Anneler genellikle, bakımı daha fazla üstlenen ebeveyn olması, kızların anneleri ile daha çok vakit geçirmesi ve kızların annelerini rol model alması, annelerin, kızlarına bazı değerleri aktaran konumunda olması gibi sebeplerden dolayı annenin kızların hayatındaki önemi vurgulanmıştır. Dolayısıyla da anne ile uyum içinde olması ile kızların iyi oluş hali arasında pozitif yönde bir etkileşim vardır. (akt. Özgür Güler, Güler, Koşar, 2017). Ersun (2007) da aynı şekilde annelerin, kızların hayatlarında ve seçimlerinde önemli bir etkiye sahip olduğundan bahseder (akt Onaylı, 2010). Farklı araştırmalar da anne ve kız arasındaki ilişkinin, kızın ruhsal gelişimi ve genel iyi oluş hali üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Donovan, Kitamura & Muto, Baruch & Barnett'dan akt. Onaylı, 2010). Kağıtçıbaşı and Ataca (2005), kızların, bazı değerleri yansıtmada ve nesiller arası duygusal yakınlığı aktarmakta kızların önemine değinmiştir. Dolayısıyla, kızlar, anneleriyle iyi ilişkiler içinde olursa, kendilerini daha iyi hissederler ve bu durum gelecek nesillere yansır (akt. Onaylı, 2010).

Anne-kız ilişkilerini benlik saygısı ve yaşam doyumuyla bağlantılı olarak incelemiş çalışmalar bulunmaktadır. Adana ilinde farklı yaş ve meslek gruplarından anneler ve kızlarıyla yapılan araştırmada “karşılıklı paylaşım”, “karşılıklı bağlılık” ve “hiyerarşiden kaynaklı saygı” alt ölçekleri kullanılarak, bu kavramların “yaşam doyumu” ve “benlik saygısı” arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda anne-kız ilişkilerinin, kızların iyi oluş halini etkilediği ortaya çıkmıştır. Karşılıklı paylaşımın kızların yaşam doyumu ve benlik saygısı üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmış, karşılıklı bağlılık ile benlik saygısı arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilirken, hiyerarşiden kaynaklı saygı ile benlik saygısı ve yaşam doyumu arasında bir ilişki bulunmamıştır (akt. Özgür Güler ve ark, 2017).

Benzer bir şekilde farklı bir araştırma da anne-kız bağının kızların duygu durumuna ve yaşamına etkisini ortaya koymuştur. Kırşehir ve Ankara’da kadın üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmanın sonunda, anneleriyle daha iyi ilişkiler içinde olan kızların iyi oluş halleri daha yüksek, anne ve kız arasındaki ilişkide bağlantı, bağlılık ve hiyerarşiye güven varsa, kızların daha fazla yüksek yaşam doyumuna ve öz saygıya sahip olduğu ortaya çıkmıştır (Onaylı, 2010).

Yapılan bazı araştırmalar, annenin takdirinin, kız çocuğunun benlik algısında güçlü bir etmen olarak görüldüğünü ortaya koyar (Hortaçsu,Kağıtçıbaşı’dan akt.Özen, 2009). Bir çok çalışmada anne ile yakın ilişki ve destek ile, kız çocuklarının benlik algısı arasında olumlu yönde bir ilişki bulunmuştur (Bahçıvan-Saydam ve Gençöz,; Erol, Toprak ve Yazıcı’dan akt. Özen, 2009).

Özellikle Türk ailelerinde anne-kız bağının kuvvetli olmasından ötürü, annenin takdirinin kız çocuklarının benlik algısında oldukça büyük etkisi olduğu söylenebilir (Kağıtçıbaşı'ndan akt. Özen, 2009).

Yapılan çalışmalar, benlik saygısı yüksek annelerin çocuklarının da benlik saygısının yüksek olabileceğini göstermiştir. Lise öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada çalışan annelerin çocuklarının benlik saygılarının daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır. Annelerin, iş hayatında olması, kendisini yeterli ve başarılı hissetmesine neden olur ve anne olumlu benlik algısı geliştirir. Bu da annelerin diğer hayat alanlarını olumlu şekilde etkiler. Anneler, annelik rolünü daha keyifle yaşarlar ve oluşturdıkları olumlu benlik algısı, çocuklarına da yansır. Ayrıca çalışan anneler, çocuklarını küçük yaştan itibaren farklı alanlarda cesaretlendirdiği için, çocuklarının kendi kendine yetebilen, bağımsız ve çevresiyle uyumlu bireyler olmasını sağlarlar (Howell; Aktaş'tan akt. Dilek, Aksoy, 2013).

Yaşam Doyumu, Ruhsal Sağlık ve Anneler

Yaşam doyumu, negatif duygulardan daha sık, olumlu duygular hissetmek olarak tanımlanır (Diener & Lucas'dan akt. Acun-Kapıkıran, Körükçü, Kapıkıran, 2014). Yaşam doyumu, mutlulukla bağlantılı bir kavramdır. İnsan mutluluğunun bilişsel yönüdür ve insanın kendi yaşamını sosyal ilişkiler, iş yaşamı, sağlık ve kazanç gibi açılardan değerlendirmesi anlamına gelmektedir (Diener ve Lucas'tan akt. Kermen, İlçin Tosun, Doğan, 2016). Yaşam doyumunun saptayıcı olarak bazı kriterlerden söz edilmektedir. Bunlar fiziksel, ruhsal sağlık, psikolojik iyi oluş, iletişim kurabilme becerileri, etkili sosyal ilişkiler kurabilme ve sürdürebilme şeklinde özetlenebilir (Cruce, Worrall, Hickson ve Morrison'dan akt. Kermen ve ark., 2016). Yaşam doyumu, yaşam kalitesinin bir göstergesi olarak görülebilir ve fiziksel ve ruhsal sağlığın devamı için gerekli sosyal ilişki derecesiyle de bağlantılıdır (Iwasa, Kawaai, Gondo, Inagaki ve Suzuki'den akt. Kermen ve ark., 2016). Düşük özerklik ve zayıf sosyal ilişki ağının, yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluş düzeylerinde azalmaya sebep olduğu gösterilmiştir (Damasio, Melo ve Silva'dan akt. Kermen ve ark., 2016).

Keyeş, ruhsal iyi oluş halini iki akımda incelemektedir: ödomanik akım; insanların hayat işlevlerini yerine getirme şekli; bir diğeri ise hedonik akım; hayatı algılama şeklimiz (akt. Levin ve Currie, 2010). Yaşam doyumu, hedonik iyi oluş-halinin bir göstergesi olup, insanın kendi hayatını, evrensel bir yargılama biçimidir. Aynı zamanda da ruhsal iyi oluş halinin bir göstergesidir (Pavot, Diener'den akt. Levin ve Currie, 2010). Yaşam doyumu, ruhsal sağlıkla;

depresyon ve anksiyete gibi, ilişkili olabildiği gibi, intihar ve ölümcül kazalara sebep olabilmektedir. Düşük yaşam doyumu olan kişilerde çeşitli psikolojik ve sosyal problemler görülebilmektedir (Gilman and Huebner; Edwards, Lopez; Park'dan akt. Levin ve Currie, 2010). Yapılan bir çalışmada, her bir ebeveynin, ergenlerin yaşam doyumunda etkili olduğu saptanırken, özellikle annesinden hissettiği ilgiyi daha olumlu olarak bildiren kızlarda yaşam doyumu daha yüksek çıkmıştır (Salgado, González ve Yáñez, 2021).

Anne-kız, Benlik ve Beden

Grogan (2006) beden imgesini *“çoğunlukla kişinin kendi fiziksel özüne olan algısı ve bu algı sonucunda sahip olduğu duygu ve düşünceler olarak”* tanımlamıştır (akt. Yılmaz, 2019, s.4). Beden imgesi, bilişsel bir değerlendirmedir ve başkalarıyla kıyaslama sonucunda oluşur. Genel olarak bilinçsizce yapılan bu kıyaslama, sinirsel, duygusal ve sosyal bazı faktörlerle ilgilidir ve sosyo-kültürel normlardan etkilenir (Shenaar-Golan, Walter, 2015). Birçok farklı disiplin içerisinde yapılan çalışmalar, beden imajı kavramının, kişinin duygu, düşünce ve davranışlarını etkilediğini ortaya koymuştur (Shagar, Harris, Boddy ve Donovan'dan akt. Yılmaz, 2019).

Kadınlar, erkeklere oranla fiziksel görünümüne daha odaklıdır ve bu yüzden vücutları ile ilgili memnuniyetsizlik daha sık yaşarlar (Hoyt ve Kogan'dan akt. Yılmaz, 2019). Vücut memnuniyetsizliği ve mükemmeliyetçilik gibi kavramlar, benlik kavramı ile bağlantılıdır (Baumeister ve ark., 'dan akt. Yılmaz, s. 81). Olumsuz beden algısı, benlik saygısında azalmaya sebep olabildiği gibi, benlik saygısı azalan kadınlarda beden algıları bozulmaya başlayabilmektedir (Hamurcu; Phares, Steinberg ve Thompson'dan akt. Yılmaz, 2019).

Yapılan bir araştırma, anne-kız ilişkisinin bir ergen kızın kendini ve kendi bedenini algılayışı üzerinde de büyük etkisi olduğunu göstermektedir. Bu araştırma bu konuyu iki açıdan incelemiştir: kızın kendi hakkındaki görüşü ve kızın kendi bedenini algılayış şeklini annenin fark etmesi. Bununla beraber kızın kendi beden imgesi ve kendi iyi oluş halini algılayış biçimi üzerinde durulmuştur. 46 anne-kız üzerinde yapılan çalışmada, hissettikleri yaşam doyumu, hayatlarında nasıl hissettikleri ve hem annenin, hem de kızın kendi beden algıları ölçülmüştür (Shenaar-Golan, Walter, 2015). Aslında anneler direk ya da dolaylı olarak çocukların hayatındaki birçok alana etki etmektedir; yeme alışkanlıkları, kendilerine olan yaklaşımları ve beden imgesi (akt. Shenaar-Golan, Walter, 2015). Bu araştırma, anne-kız ilişkisinin önemini vurgulamakta ve annenin duygusal desteğinin, kızın olumlu bir beden imgesi oluşturmaktaki etkisini göstermiştir. Kızın kendi beden imgesinin de genel iyi hissetme durumuna etkisi de gözler önüne serilmiştir.

Kız, kendi bedeniyle ilgili negatif bile hissetse, anne ile iyi bir ilişki, kızın iyi oluş halinde bir artışa sebep olmaktadır (s.555). Hill & Franklin (1998) belirttiği üzere kızlarının dış görünüşü ile fazla ilgilenen ve eleştirel tutum sergileyebilen annelerin kızlarında yeme bozukluğu görülebilmektedir (akt. Yapa, 2019). Sonuç olarak, sağlıklı bir anne-kız iletişimi, bir kızın kendi bedenine daha olumlu bir tutum sergilemesine sebep olabilmektedir.

SONUÇ

Birbiriyle bağlantılı olan üç kavram; benlik saygısı, yaşam doyumu ve beden algısı, kadınların hayatını, ilişkilerini, sosyal yaşantısını, başarısını ve mutluluğunu etkileyebilen önemli duygulardır. Benlik saygısı, kişinin bir nesne olarak kendine yönelik duygu ve düşünceleridir. Yüksek benlik saygısı ise kişinin kendini olduğu gibi kabul etmesi, değerli görmesidir (Rosenberg'den akt. Özbey-Gültekin, 2021). Yaşam doyumu ise bireyin, kendi belirlediği kriterlere göre hayatını değerlendirmesidir (Pavot, Diener, 1993). Beden algısı ise fiziksel görünümü ile ilgili duygu, düşünce ve ifadelerinden oluşmaktadır (Güzel'den akt. Özbey-Gültekin, 2021). Benlik saygısı, yaşam doyumunu ve beden algısını etkileyebilmektedir ve annelerin, kızlarıyla olan bağından dolayı, kızların bu duyguları sağlıklı şekilde oluşturabilmesinde annenin rolü büyüktür.

Yaşamı, hayatı veren anneler, kızlarının hayatlarını nasıl yaşadıkları üzerinde de oldukça etkilidir. Annenin, kızıyla geçirdiği zamanın babalara göre daha fazla olduğu düşünüldüğünde bazen annenin söyledikleri, bazen ise kızın anneyi sadece gözleyerek model alması, kızların belirli davranışları geliştirmesine neden olabilir. Anne-kız arasında kurulan sağlıklı iletişim, kızın annesi tarafından kabul edildiğini hissetmesi, kendi yaşamına ve kendini algılayış biçimine yansiyacak, kızlar daha yüksek benlik saygısı oluşturarak hem kendine hem çevresine ve olaylara karşı daha hoşgörülü bir tutum sergileyecektir.

KAYNAKÇA

- Acun-Kapıkıran, N., Körükçü, Ö., Kapıkıran, Ş.(2014). The relation of parental attitudes to life satisfaction and depression in early adolescents: the mediating role of self-esteem..*Educational Sciences: Theory & Practice*, 14(4):1246-1252
- Alparslan, B. (2020). Nesiller Arası Aktarımda Kadınlık ve Annelik İnşaları. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Çebi,E., Sarıköse, M.(2021). Toplumsal cinsiyet bağlamında annelerin gözünden kız çocuğu: mersin il örneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9(27):192- 213
- Çiftçi, H. (2018). Gençlerin ve ergenlerin benlik saygısı düzeylerinin karşılaştırılması meslek yüksekokulu ve meslek lisesi öğrencileri üzerine bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(68):1648-1665

- Dilek, H., Aksoy, A., B. (2013). Ergenlerin benlik saygısı ile anne-babalarının benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* (KEFAD) Cilt 14, Sayı 3, Sayfa 95-109
- Eriş, Y., İkiz, F, E. (2013). Ergenlerin benlik saygısı ve sosyal kaygı düzeyleri arasındaki ilişki ve kişisel değişkenlerin etkileri. *Turkish Studies. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/6 Spring:179-193
- İmamoğlu A, H., Bilge, Y. (2021). Örtük benlik saygısı: doğası, değerlendirilmesi ve psikopatolojilerdeki rolü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(3):441-461 doi: 10.18863/pgy.800464
- Kermen, U., İlçin Tosun, N., Doğan, U. (2016). Yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluşun yordayıcısı olarak sosyal kaygı. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2(2):01-29
- Levin, K, A.,Currie, C. (2010). Family structure, mother-child communication, father-child communication, and adolescent life satisfaction a cross-sectional multilevel analysis. *Health Education*, DOI: 10.1108/09654281011038831
- Onaylı, S. (2010). Anne-Kız İlişkisi ile Kızın İyi Olma Durumu Arasındaki İlişki (Yüksek Lisans Tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Önal, S., Özer Koca, B., Sağır, M.,Sağır, S., Özdemir, A., Acar, S., Meşe Yavuz, C. (2019). Üniversite öğrencilerinde beden algısı ve beden kitle endisi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *DTCF Dergisi*, 59(1):543-558, DOI: 10.33171/dtcfjournal.2019.59.1.28
- Özbey, H., Gültekin, M. (2021). Lise öğrencilerinde beden algısı ve benlik saygısı arasındaki ilişkinin medya ve farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2):429-441
- Özen, Şirvanlı, D. (2009). Ergenlerde anneden algılanan kabul/ilgi ile benlik -algısı arasındaki ilişki: babadan algılanan kabul/ilginin aracı rolü. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(24):28-38
- Özgür, Güler, E., Güler, H., Koşar, Ç. (2017). Anne-yetişkin kız ilişkisinin yetişkin kızın yaşam doyumu ve benlik saygısı üzerine etkisinin adana ilinde incelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(2): 176-188
- Özkan, İ. (1994). Benlik saygısını etkileyen etkenler. *Düşünen Adam*, 7 (3): 4-9
- Pavot, W. ve Diener, E. (1993). Review of the satisfaction with life scale. *Psychological Assessment*, 5(2): 164-172.
- Salgado, M., González, L., Yáñez, A. Parental involvement and life satisfaction in early adolescence. *Frontiers in Psychology*. 12:628720. doi: 10.3389/fpsyg.2021.628720
- Savi, F., Karataş, Z. (2012). Ergenlerin benlik saygısı, algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri: bir yapısal eşitlik modeli çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(4):2397-2412
- Seki, T., Dilmaç, B. (2020). Benlik saygısı ve ilişkisel faktörler: bir meta-analiz çalışması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*.
- Shenaar-Golan, V., Walter, O. (2015) Mother-daughter relationship and daughter's body image. *Health*, 7:547-559. <http://dx.doi.org/10.4236/health.2015.75065>
- Yapa B. (2019). Anoreksiya Nervozada Nüfuz Edici Anne İmgesi Sorunsalının Projektif Testlerle Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulamalı Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yılmaz, T. (2019). Kadınlarda Benlik Saygısı, Beden Algısı ve Öfkenin Yeme Tutumu ile İlişkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, Lefkoşa.

ANNEDEN KIZA SESSİZ KUŞANMA: KENDİNİ SUSTURMA

*Serap YILDIRIM, **Selin YİĞİT

ÖZET

Ses, psikolojik, toplumsal ve kültürel düzeni anlamaya yönelik kullanılan bir anahtar ve kişilerarası ilişkiler içinde önemli bir ölçüdür. Yakın ilişkilerde sesin kaybı olarak nitelendirilen kendini susturma, kişinin yakın ilişkilerinde partnerinin ihtiyaçlarının kendininkinin önüne geçmesi, kendi isteklerinin karşısında kişinin sessiz kalmasıdır. Klinik olarak depresif kadınlarla yapılan çalışmalardan doğan kavramın kuramında, farklı kuramlar bir araya getirilmiş ve kendini susturmanın ilgili boyutları açıklanmaya çalışılmıştır. Bu konuda yapılan sınırlı çalışmalardan yakın ilişkilerde genellikle kadınların kendini susturan taraf olduğu, kadının bunu iyi ve ideal kadın olmak için yaptığı, bunun bütün ilişkilerinde görülebildiği ve kuşaktan kuşağa anneden kızlarına aktarılabildiği bildirilmektedir. Özellikle ülkemiz gibi kadınlarda kendini susturmanın daha yaygın olarak görüldüğü ve anne kız arasındaki etkileşimin daha fazla olduğu toplulukçu kültürlerde bu kavramın ele alınması ve çalışılması kadınların hem kendi sağlıklarının hem de yetiştirecekleri geleceğin kadınlarının sağlıklarının korunması ve geliştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu bölümde, kendini susturmanın tanımı, boyutları, kuramsal alt yapısı ve anneden kızlarına aktarımı, toplumsal cinsiyet ve kültürle olan ilişkisi ve kadının sağlığı üzerine etkileri ilgili literatür doğrultusunda ele alınmıştır..

Anahtar Kelimeler: Kuşaklararası aktarım, anne-kız ilişkileri, kendini susturma

GİRİŞ

İnsanı diğer canlı türlerinden ayıran en önemli özellik, sahip olduğu duyguları, düşünceleri ve bu duygu ve düşüncelerini uygun ve doğru bir şekilde dışarıya yansıtabilmesidir (Kim, 2002). Kişilerin kendi duygu ve düşüncelerini karşı tarafa uygun ve doğru bir şekilde ifade etmeleri kadar, ifade edemeyip sessiz kalmaları da, sosyal ve kişilerarası ilişkilerin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Özellikle yakın ilişkilerde sesin kaybı olarak nitelendirilen kendini susturma kavramı, kişinin yakın ilişkilerinde partnerinin ihtiyaçlarının kendininkinin önüne geçmesi, kendi isteklerinin karşısında kişinin sessiz kalmasıdır (Gilligan, 2017). Bu konudaki sınırlı literatür incelendiğinde, yakın ilişkilerde kendini susturan tarafın genellikle kadınların olduğu, sesin kaybıyla başlayan ve benliğin susturulmasıyla devam eden durumun zamanla kadının bütün ilişkilerinde de görülebildiği ve hatta kuşaktan kuşağa anneden kızlarına

*Doç.Dr., ORCID: 0000-0002-9822-1877, Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği, serap.yildirim@ege.edu.tr

** Hemşire, ORCID: 0000-0002-6222-3061, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Kliniği.

aktarılabildiği bildirilmektedir (Demir-Kaya, 2019; Jack, 2011). Özellikle ülkemiz gibi kadınlarda kendini susturmanın daha yaygın olarak görüldüğü toplulukçu kültürlerde bu kavramın tanımlanması, ilişkili kuramsal alt yapının incelenmesi, toplumsal cinsiyet ve kültür bağlamında ele alınması ve kadının sağlığı üzerine etkilerinin belirlenmesi kadınların hem kendi sağlıklarının hem de yetiştirecekleri özellikle annelerini rol modeli alan kız evlatlarının sağlıklarının korunması ve geliştirilmesi açısından oldukça önemlidir.

Kendini Susturma Kavramının Tanımı

Ses, psikolojik, toplumsal ve kültürel düzeni anlamaya yönelik kullanılan bir anahtar ve kişilerarası ilişkiler içinde önemli bir ölçüdür. Sesin kaybı olarak nitelendirilen susmak ise Türk Dil Kurumu'nda konuşmasını kesmek veya konuşmaktan kaçınmak olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022).

Kendini susturma kavramı ise ilk olarak kadınlarda görülen depresyonun yakın ilişkilerindeki deneyimlerinden kaynaklandığını açıklayan Jack (1991) tarafından ileri sürülmüştür. Bir başka deyişle bu kavram klinik olarak depresif kadınları dinleyerek geliştirilmiştir. Jack (1991), “bireylerin yakın ilişkilerinde kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmeyi engellemeleri” şeklinde tanımladığı kendini susturma kavramını, sessizliğin ötesine geçerek, işleyişi, işlevi ve yol açtığı sonuçlar bağlamında kavramsallaştırmıştır. Kadınlar, kişilerarası ilişkiler içinde geliştikleri için, diğerlerinin duygusal durumlarına uyum sağlama, başkalarını anlamaya çalışma ve empatik tepkiler geliştirme konusunda erkeklerden daha iyi durumdadırlar (Surrey, 2008; akt. Maji ve Dixit 2018). Kadınların ötekinin istek ve ihtiyaçlarına kendininkinden daha fazla önem vermesi, kendi duygularını ve düşüncelerini bastırması, güçlü yanlarını ve yeteneklerini ifade etmesini engellemeye çalışması kendini susturma olarak nitelendirilir (Jack, 2003).

Kendini Susturmanın Boyutları

Jack'in (1991) kavramsallaştırmasına göre kendini susturma, fenomenolojik ve davranışsal bakış açılarına göre dört farklı boyutta incelenmektedir: dışsallaştırılmış benlik algısı, bölünmüş benlik, kendini feda etme ve benliği susturma.

Dışsallaştırılmış benlik algısı, bireyin kendini dış dünyanın belirlediği standartlara göre değerlendirmesidir. Dışsallaştırılmış benlik algısı, olumsuz benlik yargılamasını teşvik eden ve güçlendiren ve dış standartlar aracılığıyla yargılamayı içeren mevcut sosyal iklimden yararlanır. Bu türden kendini susturma, bu standartların algılanmasıyla sağlanır. ***Bölünmüş benlik*** ise,

bireylerin yakın ilişkilerinde duygu ve düşüncelerini aşırı bastırdığı zaman benliğinin içsel benlik ve dışsal benlik (sahte benlik) şeklinde bölünmesi olarak tanımlanır. Benliğin bölünmesi temelde farklı olan iki benliğin deneyimlenmesidir: duyulmak isteyen iç benlik ve nasıl olması gerektiğine dair toplumsal olarak dikte edilmiş normlara ve beklentilere atfedilen dış benlik (Jack& Dill, 1992). Kendi kendini susturmanın doğası, kadınların başkalarıyla, özellikle de yakın ilişkide olduğu kişilerle nasıl olması gerektiğini belirleyen mevcut kültürel değerlerin bir yansımasıdır. Bu benlik karmaşası ve çatışması, kişide stres, kaygı ve depresyon belirtilerine neden olabilir (Hirsh& Kang, 2016). Kendini susturmanın **kendini feda etme** boyutu, başkalarının ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarının önünde tutarak, ilişkilerini sağlama almasına karşılık gelmektedir. Bireyin partnerine bağlanmayı güvence altına almak ve ilişkide bencil olarak algılanmaktan kaçınmak için kendi ihtiyaçlarını görmezden gelmesini içerir (Jack& Dill, 1992). Son olarak **kendini susturma** boyutu ise, bireyin benliğini susturmak, sözlü ifadelerini engellemek ve potansiyel çatışmadan ve yakın ilişkinin olası kaybından kaçınmak için davranışlarını değiştirme eylemidir. Bireyin ilişkilerini korumak için çatışmalardan kaçınmanın bir yolu olarak neye ihtiyaç duyduğunu, hissettiğini, istediğini veya sevdiğini ifade edememesidir (Jack& Dill, 1992).

Kendini Susturmanın Kuramsal Alt Yapısı

Jack (1991) tarafından kavramlaştırılan Kendini Susturma Kuramı, klinik olarak depresyon tanısı almış 12 kadın ile yapılan görüşmelerin yer aldığı bir çalışmadan doğmuştur. Kuramında, bağlanma kuramı, bilişsel kuram, ilişkisel benlik kuramı ve sosyal öğrenme kuramının varsayımlarını bir araya getiren Jack (1991), kendini susturmayı, yakın ilişkiler bağlamında depresyona yatkınlık faktörü olarak değerlendirip, ilgili bileşenlerini açıklamaya çalışmıştır.

✓ **Bağlanma Kuramı:** Bowlby tarafından 1969 yılında ilk olarak tanımlanan bağlanma kavramı, bireylerin ait olma ve güven gereksinimleri nedeniyle yakın ilişkide oldukları kişilerle kurdukları derin duygusal bağı tanımlamaktadır. Yaşamın ilk yıllarında yeni doğan ile ona bakım veren anne ya da anne yerine geçen kişi/ kişiler arasında kurulan bağlanmanın ise yaşam boyu diğer yakın ilişkilerin temellerini oluşturduğu ifade edilmektedir (Bowlby, 1988; akt. Kohanteb, 2021). Jack (1991), romantik ilişkilerde ilişkinin güvenliğini korumak üzere, sürekli bir biçimde karşıdakine yönelme ve onun isteklerini öncelik vererek onu memnun etme çabasını içeren

kendini susturma şemasını “feminen bağlanma davranışları” olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan kendini susturma şemasını, sadece toplumsal olarak belirlenmiş cinsiyet rollerinin ötesinde, kadınların zihinlerinde geliştirdikleri “iyi kadın” temsiline uymayan tutum ve davranışlarının, partnerinin onu terk etmesi ile sonuçlanacağı ve duygusal iyilik halinin bozulacağı düşüncelerine yol açan kaygılı bağlanma stili ile ilgili olabileceğini ifade etmektedir.

✓ **Bilişsel Kuram:** Beck (2008), ruhsal sorunların temelinde, bilişsel süreçler nedeniyle birey tarafından çarpıtılmış ve gerçeğe uygun olmayacak bir şekilde yorumlanmış olan düşüncelerin yattığını belirtmektedir. Benzer şekilde kendini susturma kavramını ele alırken Jack (1991), bireylerin ilişkilerinde mevcut ilişkilerini sürdürme ve çatışmalardan kaçınmak için stratejik yöntem olarak kendini susturmayı kullanması, kişilerin kendi içsel kaynaklarına yönelik çarpıtılmış düşüncelerinden beslendiğini belirtmektedir. Söz konusu inanç ve düşünceler, kişilerin kendilerini negatif şekilde değerlendirmelerine, acı, öfke gibi olumsuz duygularını bastırmalarına, kültürel olarak tanımlanmış “ideal kadın” rolüne dayanan şekilde kendini değerlendirmelerine, kendi yönelimli eylemlerini engellemelerine ve bunu kuşaktan kuşağa aktarmalarına yol açmaktadır.

✓ **İlişkisel Benlik Kuramı:** Kendini susturma kavramının sahte benlik kavramından ileri geldiği ve benlik yapılanmasında sahte benliğin kökeninin “yeterince iyi olmayan anneye” dayandığı ileri sürülmektedir (Winnicott, 1971 akt; Maji& Dixit, 2018). Anne, bebeğin kişilik bütünleşmesi tamamlanmadan önce ihtiyaçlarını karşılamakta başarılı olamamışsa ya da kültüre bağlı özellikler nedeniyle özellikle kız bebeklerinin ihtiyaçlarını karşılamaya istekli değilse, bebek sağlam bir benlik algısı için gerekli olan tüm güçlülük duygularını deneyimleyememiş olur. Buna ek olarak bebeğin ihtiyaçları uygun bir şekilde karşılanmadığı için, bebeğin “var olmaya devam etmesi” durumu tehlikeye girer. Bunun sonucu olarak bebek “olmak” yerine, dış dünyaya “tepki vermeye” başlar. Bu durumda eş duyumlu olarak bebeğin ihtiyaçlarını karşılamak yerine anne, bebeği kendisine uymaya zorlamış olur; ki bu da sahte benliğin ortaya çıkışındaki ilk aşama olarak görülebilir (Sarısoy, 2016). Anne, bebeğinin ihtiyaçlarını eş duyumlu olarak tekrar tekrar karşıladığında ise, bebek gerçek benliğini saklama ihtiyacı hissetmez. Bu yolla anne bebeğine gerçek benliğini ortaya çıkarması için uygun bir ortam sunmuş olur. Bu teoriye dayanarak, ihtiyaçlarını karşılayamayan anneye uyum sağlamak için çocukların kendi seslerini susturdukları ve annelerine yakın olmak için, duygularını annelerinin duygularından

ayırt etmekte zorlanabildikleri belirtilmiştir (Surrey, 1985 akt: Price, 2021). Bundan dolayı bağlanma ve ilişki kurmayı çocuklar kendi sesini saklayarak öğrenirler.

Kadınlarda benliğin gelişimi açıklanırken, Karen Horney ve Harry Stack Sullivan tarafından oluşturulan kişilerarası bir benlik modelinde de bireyin içinde yaşadığı ve varlığına sahip olduğu kişilerarası ilişkiler kompleksinden ayrı tutulamayacağı belirtilmiştir (Fishman, 1992). Bu modele dayanarak kadınlardaki ruhsal sorunlar, ilişkilerinde bağlılığı sürdürürken benlik duygusunu oluşturmama ya da ifade edememelerinden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır (Condylis, 2012). Jack (1991), kendini susturma şemasını kavramsallaştırırken, bireylerin sahip oldukları benlik yapılarının önemini vurgulamış ve “Ben ve Diğer Ben” olarak bireysel ve ilişkisel benlik olmak üzere iki farklı benlik yapısından bahsetmiştir. “Diğer Ben” olarak tarif edilen benlik yapısının beraberinde getirdiği tutum ve davranışların, bireylerin sürekli kendilerini izlemelerine ve kişilerarası ilişkilerde olumsuz şekilde değerlendirmelerine sebep olan içsel standartlar geliştirmelerine yol açtığı belirtilmiştir. İlişkisel benlik kuramlarında da söz edildiği gibi, bireyler etkileşimde bulunduğu kişilerin, kendilerini nasıl algıladığı ve değerlendirdiğine bağlı olarak benliklerini oluşturup, dışa bağlı ve ilişkisel bir kendilik geliştirebilmektedirler.

✓ **Sosyal Öğrenme Kuramı:** Kuram, sosyal ilişkiler, kültür, cinsiyet rolleri ve değerler gibi faktörlerin bireylerin kişiliklerinin oluşumunda ve kişilerarası ilişki süreçleri üzerinde belirleyici rolünün olduğunu altını çizmektedir (Bem, 1981; Kohlberg, 1966; Mahalik, 2000). Bu kuramdan yola çıkılarak kendini susturma kavramını ele alan Jack (1991), özellikle cinsiyetçi kültürlerde kişilerin kim oldukları ve ilişkilerinde neleri, nasıl yapabileceklerinin kültürel normlarla belirlendiğini, kadınlar ve erkeklerin romantik ilişkiler hakkında farklı öğrenme süreçlerinden geçtiğini ifade etmektedir. Bireylerin ve özellikle kadınların toplum tarafından kabul edilen davranışları sergilediğinde başkaları tarafından daha fazla seviceceklerini çok erken yaşlardan itibaren öğrendikleri belirtilmektedir. Bu açıdan toplumsal cinsiyet rolleri tarafından belirlenen tutum ve davranışların, özellikle kadınlarda kendilerini susturma şemasının gelişimindeki rolünün altı çizilmektedir (Gilligan, 2017). Bu açıdan, kadınların romantik ilişkilerinde yakın ve doyum sağlayıcı bağlar geliştirmek yerine, kendi his ve deneyimlerinden uzaklaşarak -hatta bir süre sonra zaten onların yeterince önemli olmadığına karar vererek- partnerlerinin deneyimleri üzerinden ilişkilerini kurmalarını sözü edilen sosyal öğrenme sürecinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Gratch, Bassett & Attra, 1995).

Kendini Susturma ve Toplumsal Cinsiyet Roller

Kendini susturmanın hem erkekler hem de kadınlar tarafından sergilenen bir davranış olduğu saptanmış olsa da, teorisi öncelikle uyumlu ve psikolojik olarak sağlam bir ilişki isteyen kadınlar için öne sürülmüştür (Jack& Dill,1992). Bu konuda yapılan çalışmalardan elde edilen bulgularda kadının, fedakarlık, özveri, boyun eğme, öfke gibi olumsuz duyguları bastırma, kendini öne sürmeyi azaltma gibi nitelikleri vurgulanarak; kendini susturma kavramı "ideal benlik" veya "iyi kadın" terimleriyle açıklanmıştır (Jack, 1991; Jack& Dill, 1992; Jack& Ali, 2010; Miller& Rogers, 2007; Tsong& Smart, 2015). Kadın için “ideal benlik” veya “iyi kadın” özverili, şefkatli, fedakar, bağımlı ve nazik bir bedene dönüştüren toplumsal beklentiler, normlar, gelenekler, değerler ve inançların yarattığı bir imajdır. Kadına atfedilen “iyi” imajı daha sonra bir gelenek veya toplumsal cinsiyet rolü olarak kendisinden sonraki nesillere yani kızlarına aktarılmıştır. Kendini susturma kavramını bu bağlamda Jack (2003), kadınların kendilerini geri planda tutarak toplumsal cinsiyet rollerini nasıl yerine getirme eğiliminde olduklarını açıklayan iyilik modelinde açıklamıştır. Jack ve Ali’nin (2010) kendini susturma, toplumsal cinsiyet ve depresyon arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarının sonuçları, kadının çocukluğundan itibaren ailesine öncelik vererek ve kendi isteklerini görmezden gelerek eğitilmelerinin, ilerideki yakın ilişkilerinde de kimliklerini kendini susturan kadınlar olarak yapılandıracağını göstermiştir. Kadınlardan ve özellikle kızlarından toplumsal cinsiyet rolü beklentilerine uygun davranışlarda bulunmalarının beklenmesi ve cinsiyetçilik karşısında kendini susturma davranışları, bu cinsiyet rolü beklentileriyle uyumludur (Swim, Eyssell, Murdoch& Ferguson, 2010). Dolayısıyla cinsiyetçilik karşısında kadınların çatışmalardan kaçınan ve ilişkileri sürdüren şekillerde tepki vermeleri ve dolayısıyla cinsiyetçi davranışlar karşısında sessiz kalmaları beklenir (Sabbagh, Hare, Wheelhouse, Mcfarland& Murdoch, 2011; Swim ve ark., 2010). Kendini susturma davranışları, kadınlar ve özellikle rol modeli oldukları kızları için tehdit edici durumlarda veya ilişkilerde hayatta kalma veya bu durumlarla baş etme tekniği olarak hizmet etmektedir (Jack, 2011; Jack& Dill, 1992). Barclay (2004) kadınlarda kendini susturma ve kişilik tarzlarını incelediği çalışmasının sonucunda, erkeklerin eşlerine yönelik gerçekleştirdiği psikolojik istismarın, kadınlarda kendini susturma ve cinsiyet kimliği gelişimini açıkladığını göstermiştir. Benzer şekilde, Witte ve Sherman (2002) tarafından yapılan bir çalışmada kendini susturmanın geleneksel cinsiyet rollerinde bir baş etme tekniği olarak kullanıldığını, Harper (2004) ise

romantik ilişkilerde kendini susturmayı incelediği çalışmasında, genellikle romantik ilişkilerdeki tartışma ortamında kendini susturmanın görüldüğünü belirtmişlerdir.

Kendini Susturma ve Kadın Sağlığı İlişkisi

Klinik olarak depresif kadınlarla yapılan çalışmalardan doğan kendini susturma kavramının, özellikle kadın sağlığı üzerine etkileri oldukça fazladır. Bu konuda yapılan ve ulaşılabilen çalışmalarda, kendini susturma ile fiziksel ve ruhsal bozukluklar arasındaki ilişki oldukça net olarak ortaya konulmuştur.

Depresyon

Depresyon, olumsuz bilişsel şemalar ve temel inançların sonucu oluşan ruhsal bir hastalıktır (Beck, 2008). Ancak bilişsel şemalar, kişilerarası deneyimlerden ayrılamaz. Bu nedenle, bağlanma ve ilişkili olma şemaları tutarlı bir biçimde depresyonla bağlantılıdır (Abi-Habib& Luyten, 2013; Adams, Abela, Auerbach& Skitch, 2009). Kendini susturmada yakın bağ kurma ve sürdürme isteği, depresyondaki bağlanma ve ilişkili olma şemasını etkiler. Dolayısıyla ilişkiyi devam ettirmede başarısızlık, utanç ve suçluluk depresyonla sonuçlanabilir. Uebelacker ve arkadaşları (2003) ve Whiffen ve arkadaşları (2007) tarafından yapılan çalışmalarda, kendini susturmanın evlilik doyumsuzluğu ve depresyon arasındaki ilişkide aracı rolünün olduğunu saptamışlardır. Aynı çalışmalardan elde edilen bulgularda kendini susturmanın arkasındaki en büyük motivasyonlardan birinin ilişkiyi kaybetme korkusu olduğu bildirilmiştir. Kendini susturma ve depresyonla ilgili yapılan bir diğer çalışmada ise kendini susturma boyutlarından fedakarlığı yüksek olan kadınların öz bakımına fazla odaklandığında kendini suçlu hissettiği, bu nedenle kendini susturmanın depresyon semptomlarının iyileşmesini olumsuz yönde etkilediği bulunmuştur (Vidler, 2005). Oh'un (2010) kendini susturma ve depresyon arasındaki ilişkiyi incelediği bir başka çalışmasının sonuçlarında, depresyonun kendini susturmanın güçlü bir göstergesi olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde kendini susturmanın kadınlarda depresyonun (Besser, Flett& Davis, 2003), yüksek reddedilme duyarlılığının (Harper, Dickson& Welsh, 2006) ve düşük özsaygının (Cramer, Gallant& Langlois, 2005) açıklayıcısı olduğu saptanmıştır. Buna ek olarak yapılan bir diğer çalışma da kendini susturmanın depresyon ile mükemmeliyetçilik arasındaki ilişkide aracılık rolünün olduğu bulunmuştur (Flett, Besser, Hewitt& Davis, 2007).

Yeme Bozuklukları

Yeme bozuklukları, yeme davranışındaki ciddi bozulmayla karakterize olan bir ruhsal hastalıktır. Kendini susturmanın bileşenlerinden biri olan dışsal benlik algısı, beden memnuniyetsizliğine yol açması ve zayıf olma dürtüsünü arttırması nedeniyle, özellikle kadınlarda görülen yeme bozukluklarının çoğunun altında yatan etkenlerden birisidir (Buchholz ve ark., 2007). Frank ve Thomas (2003) tarafından yapılan bir çalışmada, toplum normlarına uyan kadınların daha çok kendilerini susturdıkları için yeme davranışı sorunları yaşamaya daha yatkın olduğu bulunmuştur. Aynı çalışmada kendini susturma puanı yüksek olan kadınların, stres ve travma ile başa çıkma stratejisi olarak duygusal yeme, aşırı yemek yeme gibi davranışlar sergilediği saptanmıştır (Frank& Thomas, 2003). Hambrook ve arkadaşları (2011) tarafından yapılan bir çalışmada ise anoreksiya nevrozalı kadınların kendilerini feda etme eğilimlerinin yüksek olduğu, gerçek benliği ile dış benlikleri arasındaki farkın fazla olduğu ve bu yüzden kendilerine öfke duydukları belirlenmiştir.

Premenstrual Sendrom

Kadınlarda adet döneminden önce ve adet dönemi sırasında görülen ve psikolojik, davranışsal ve somatik (fiziksel) semptomları kapsayan sorunlar premenstrüel sendrom (PMS) olarak adlandırılmıştır (Işgın& Büyüktuncer, 2017). Yaşanılan psikolojik sorunlar duygu durum değişkenliği, artan öz eleştiri ve depresif ruh halidir. Kadınlar bu zamanlarda ortaya çıkan ruh hallerindeki değişkenliklerini saklayabilmek için kendini susturma davranışını strateji olarak belirleyebilirler. Yapılan çalışmalarda kendini susturma ile PMS arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur (Chrisler, Gorman& Streckfuss, 2014; Perz& Ussher, 2006; Ussher& Perz, 2010). Bu çalışmalardan elde edilen bulgularda; PMS dönemindeki kadınlar duygusal olarak kontrolsüz davranışlar (öfke, kızgınlık) sergilemekten korktukları için baş etme yöntemi olarak kendini susturmayı kullandıkları ve karşısındaki kişiyle ilişki kurmaktan kaçınmayı tercih ettikleri saptanmıştır.

SONUÇ

Kendini susturma ile ilgili incelemelerin sonucunda, özellikle toplulukçu kültürlerde yakın ilişkilerde kendini susturan tarafın genellikle kadınların olduğu, kadınların yakın ilişkilerde kendini susturmayı tercih etmesinin en büyük nedeninin “iyi kadın” imajıyla, bir başka ifadeyle toplumsal cinsiyet algısı ve kültürle yakından ilişkili olduğu görülmüştür. Kadına atfedilen iyi

kadın imajının geleneksel veya toplumsal cinsiyet rolü olarak kendisinden sonra gelen kuşağa özellikle de kızlarına aktarıldığı ve böylece kızlarının da anneleri gibi kendini susturmayı öğrendiği, kendini susturma ve kadın sağlığı üzerine etkilerinin incelendiği araştırmalarda, kendini susturma davranışının kadınların fiziksel ve ruhsal sağlıklarını etkilediği sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda kadınlarda ve kızlarında yakın ilişkilerde kendini susturma kavramı ve ilişkili olduğu kavramlar üzerinde durularak planlanan girişimsel çalışmaların yapılması kadınların hem kendi sağlıklarının hem de yetiştirecekleri kızlarının sağlıklarının korunması ve geliştirilmesi açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abi-Habib, R. & Luyten, P. (2013). Öfke ve depresyon arasındaki ilişkide bağımlılık ve öz eleştirinin rolü. *Kişilik ve Bireysel Farklılıklar*, 55: 921- 925.
- Adams, P., Abela, J. R., Auerbach, R. & Skitch, S. (2009). Self-criticism, dependency, and stress reactivity: an experience sampling approach to testing Blatt and Zuroff's (1992) theory of personality predispositions to depression in high-risk youth. *Personality & social psychology bulletin*, 35(11): 1440- 1451. <https://doi.org/10.1177/0146167209343811>
- Barclay, L. L. (2004). The relationship of collectivist values orientation and psychological abuse from male partners to women's self-silencing and personality style. Doctoral Dissertation. The Union Institute & University, USA.
- Beck, A.T. (2008). The Evolution of the cognitive model of depression and its neurobiological correlates. *The American Journal of Psychiatry*, 165(8): 969- 977.
- Besser, A., Flett, G. L. & Davis, R. A. (2003). Self-criticism, dependency, silencing the self, and loneliness: A test of a mediational model. *Personality and Individual Differences*, 35(8): 1735- 1752. doi:10.1016/S0191-8869(02)00403-8
- Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological review*, 88(4): 354- 364.
- Buchholz, A., Henderson, K. A., Hounsell, A., Wagner, A., Norris, M. & Spettigue, W. (2007). Self-silencing in a clinical sample of female adolescents with eating disorders. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 16: 158- 163.
- Chrisler, J. C., Gorman, J. A. & Streckfuss, L. (2014). Self-silencing, perfectionism, dualistic discourse, loss of control, and the experience of premenstrual syndrome. *Women's Reproductive Health*, 1:138–152.

- Cramer, K. M., Gallant, M. D. & Langlois, M. W. (2005). Self-silencing and depression in women and men: Comparative structural equation models. *Personality and Individual Differences*, 39(3): 581–592. doi:10.1016/j.paid.2005.02.012
- Condylis, L. (2012). Self-silencing, submissiveness and loss of self in women: Gender differences in depression. Doctoral Thesis, Alliant International University, San Francisco.
- Demir-Kaya, M. (2019). Genç Kadınlarda Kendini Susturma Ve Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Kimlik İşlevleri Üzerindeki Etkisi. Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, İstanbul.
- Fishman, K. Heidi, (1992). Exploring the Self-in-Relation Theory: Women's Idealized Relationships-of-Choice and Psychological Health. Dissertations. <https://scholarworks.wmich.edu/dissertations/1931>
- Flett, G. L., Besser, A., Hewitt, P. L. & Davis, R. A. (2007). Perfectionism, silencing the self, and depression. *Personality and Individual Differences*, 43: 1211- 1222.
- Frank, J. B. & Thomas, C. D. (2003). Externalized self-perceptions, self-silencing, and the prediction of eating pathology. *Canadian Journal of Behavioural Science/ Revue canadienne des sciences du comportement*, 35(3): 219-228.
- Gilligan, C. (2017). *Kadının Farklı Sesi: Psikolojik Kuram ve Kadının Gelişimi* (çev. Duygu Dinçer, Fulden Arısan, Merve Elma). İstanbul: Pinhan Yayınları,19-20.
- Gratch, L. V., Bassett, M. E. & Attra, S. L. (1995). The relationship of gender and ethnicity to self-silencing and depression among college students. *Psychology of Women Quarterly*, 19(4): 509- 515. doi:10.1111/j.1471-6402.1995.tb00089.x
- Hambrook, D., Oldershaw, A., Rimes, K., Schmidt, U., Tchanturia, K., Treasure, J. & Chalder, T. (2011). Emotional expression, self-silencing, and distress tolerance in anorexia nervosa and chronic fatigue syndrome. *British Journal of Clinical Psychology*, 50: 310- 325.
- Harper, M. S. (2004). Keeping quiet: Self-silencing and its association with relational and individual functioning among adolescent romantic couples. Doctoral Dissertation. The University of Tennessee, Knoxville.
- Harper, M. S., Dickson, J. W. & Welsh, D. P. (2006). Self-silencing and rejection sensitivity in adolescent romantic relationships. *Journal of Youth and Adolescence*, 35(3): 435–443. doi:10.1007/s10964-006-90483

- Hirsh, J. B. & Kang, S. K. (2016). Mechanisms of identity conflict: Uncertainty, anxiety, and the behavioral inhibition system. *Personality and Social Psychology Review*, 20(3): 223-244.
- Işgın, K. & Büyüktuncer, Z. (2017). Premenstrual sendromda beslenme yaklaşımı, *Türk Hijyen ve Deneyisel Biyoloji Dergisi*, 74(3): 249- 260.
- Jack, D.C. (1991). *Silencing the self: women and depression*. Cambridge, Harvard University Press.
- Jack, D. C. & Dill, D. (1992). The silencing the self scale: Schemas of intimacy associated with depression in women. *Psychology of Women Quarterly*, 16:97- 106.
- Jack, D. C. (2003). *The anger of hope and the anger of despair: How anger relates to women's depression*. In J. Stoppard & L. McMullen (Eds.), *Situating sadness: Women and depression in social context* (pp. 62–87). New York: New York University Press.
- Jack, D. C. & Ali, A. (2010). *Introduction: Culture, self-silencing, and depression: A contextual-relational perspective*. In D. C. Jack & A. Ali (Eds.), *Silencing the self across cultures* (pp. 3-17). New York, NY: Oxford University Press.
- Jack, D. C. (2011). Reflections on the Silencing the Self Scale and Its Origins. *Psychology of Women Quarterly*, 35(3): 523- 529. <https://doi.org/10.1177/0361684311414824>
- Kim, H. S. (2002). We talk, therefore we think? A cultural analysis of the effect of talking on thinking. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83: 828- 842.
- Kohlberg, L. A. (1966). A cognitive developmental analysis of children's sex role concepts and attitudes. *The Development Of Sex Differences*, In Maccoby E.C. (ed.), Stanford University press, 82-173, Stanford, CA
- Kohanteb, A. S. (2021). The role of attachment and culture on self-silencing in depression (Order No. 28718447). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2572595369).
- Maji, S. & Dixit, S. (2018). Self-silencing and women's health: A review. *International Journal of Social Psychiatry*, 1-11.
- Mahalik, J. R. (2000). Gender role conflict in men as a predictor of self-ratings of behavior on the Interpersonal Circle. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 19(2): 276- 292.
- Miller, K. & Rogers, S. (2007). *The estrogen-depression connection: The hidden link between hormones & women's depression*. Canada: New Harbinger Publications.
- Oh, J. J. (2010). Self silencing, cultural values and well-being among Asian and European American women. Doctoral Dissertation. Alliant International University, Los Angeles.

- Perz, J. & Ussher, J. M. (2006). Women's experience of premenstrual syndrome: A case of silencing the self. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 24(4): 289–303.
- Price, A.(2021). "How Does External Referencing Define Sense of Self and Link to Relational Well-Being?". Master Theses and Dissertations. Brigham Young University, USA
- Sabbagh, M.R., Hare, T., Wheelhouse, E., Mcfarland, H.F. & Murdoch, E. (2011). Confronting or self-silencing in response to sexist behavior: Exploring women's willingness to confront sexism. *The University of Central Florida Undergraduate Research Journal*, 4: 42-51. <https://www.urj.ucf.edu/docs/Sabbagh.pdf>
- Sarısoy, G. (2016). Winnicott'ın Gerçek Benlik ve Sahte Benlik Kavramlarının Bir Vaka ve Terapi İlişkisi Bağlamında İncelenmesi, *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi* 2016, 3(1), 1-15.
- Swim, J. K., Eysell, K. M., Murdoch, E. Q. & Ferguson, M. J. (2010). Self-silencing to sexism. *Journal of Social Issues*, 66(3): 493-507. Doi: 10.1111/j.1540- 4560.2010.01658.x
- Türk Dil Kurumu (2022). <https://sozluk.gov.tr/>
- Tsong, Y. & Smart, R. (2015). The role of cultural beliefs in disordered eating among Asian-American women. *Asian American Journal of Psychology*, 6(4): 342-349.
- Uebelacker, L. A., Courtnage, E. S. & Whisman, M. A. (2003). Correlates of depression and marital dissatisfaction: Perceptions of marital communication style. *Journal of Social and Personal Relationships*, 20(6):757–769. doi:10.1177/0265407503206003
- Ussher, J. M. & Perz, J. (2010). Gender differences in self-silencing and psychological distress in informal cancer care. *Psychology of Women Quarterly*, 34(2): 228-242.
- Vidler, H. C. (2005). Women making decisions about self-care and recovering from depression. *Women's Studies International Forum*, 28:289–303.
- Whiffen, V.E., Foot, M.L. & Thompson, J.M. (2007). Kendi kendini susturma, evlilik çatışması ve depresyon arasındaki bağlantıya aracılık eder. *Sosyal ve Kişisel İlişkiler Dergisi*, 24:993- 1006.
- Witte, T. H. & Sherman, M. F. (2002). Silencing the self and feminist identity development. *Psychological Reports*, 90:1075-1083.

TOKSİK ANNELİK ve KIZLARI

*Gülseren KESKİN

ÖZET

Toksik bir anne ile çocuğu arasındaki ilişkinin sağlıklı veya besleyici olma ihtimali oldukça düşüktür. Özellikle toksik anne-kız ilişkileri çok yaygındır, toksik anne-oğul ilişkileri biraz daha nadirdir. Bu birincil bağlantıdaki işlev bozukluğu, bir kişinin ruhunun ve yaşamının tüm yönlerini etkiler. Toksik ilişkinin en yaygın işareti, kontrol edici davranışların varlığıdır. Toksik anneler, kızlarının hayatlarının her yönünü yakından yönetmeye eğilimlidirler. Toksik bir ebeveyn, çocuğun hayatında tutarlı ve baskın olan olumsuz davranış kalıplarına sahiptir. Bu ebeveynler sadece sözlü ve fiziksel şiddet gösteren davranışlar sergilemezler aynı zamanda çocuğun ruhsal açıdan zehirleyebilecek eylemlerde bulunurlar. Bu bölümde toksik anneliğin etiyojisi, nörofizyolojisi ve tipleri; toksik annelik tutumunun kız çocukları üzerindeki etkileri ile bu tutumla baş etme yollarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toksik annelik, anne-kız ilişkileri, baş etme

GİRİŞ

Toksikolojide belirli bir maddenin miktarı, dozu uygun şekilde kullanılmadığı takdirde zehir haline gelebileceği ifade edilmiştir. Ebeveyn tarafından gelişim aşamasındaki çocuğa gösterilen sevginin dozu uygun şekilde ayarlanmazsa, çocuğa şefkat, ilgi ve sıcaklık gösterilmesi istenirken, çocuğa zarar da verilebilir. Aşırı sevgi, çocuklara müdahaleci ve boğucu gelebilir (Adams, 2012).

Ebeveynlerle olan ilişki bireyin sadece tüm hayatını değil, gelecek nesillerin hayatlarını da etkiler. İster açık ister gizli olsun, kızlar kimi seveceklerini, nasıl seveceklerini, nasıl sevileceklerini ve bir çocuğun kendini nasıl sevmesi gerektiğini ebeveynlerinden öğrenirler. Bu deneyim, gelecekteki tüm ilişkiler için temel oluşturur. Ebeveynlerle bağın derecesi, güvenli ve sağlıklıdan güvensiz ve zehirliye doğru bir değişkenlik gösterebilir (Adams, 2012).

Şefkatli ebeveynler, zehirli ebeveynlerin aksine, çocukların sevgi, güvenlik ve koruma ortamında kendilerini ve dünyayı keşfetmelerine, yaşamı öğrenmelerine ve büyümelerine izin verir. Bu, çocukların aşırı şımartılması, uygunsuz özgürlük verilmesi veya evin yönetimine izin verilmesi gerektiği anlamına gelmez. Bunun yerine, ebeveynler özgürlük ve kontrol arasında uygun dengeyi sağlamayı öğrenmelidir. Ebeveynliğin nihai amacı, çocukların bağımsız, yetkin ve sevgi

dolu bir dünya vatandaşı ve kendi çocuklarına karşı şefkatli ebeveynler olmalarını sağlamaktır. Doğal olarak anne baba sevgi, koruma, bakma ve her çocuğun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışır ve ister. Elbette hiçbir ebeveyn duygusal olarak her zaman müsait olamaz. Ancak bazı ebeveynler, kızlarına karşı sevgiyi farklı biçim ve şekillerde yorumlayarak kızların fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak incinmiş hissetmelerine neden olur. Toksik bir ebeveyn, çocuğun hayatında tutarlı ve baskın olan olumsuz davranış kalıplarına sahiptir. Bu ebeveynler sadece sözlü ve fiziksel şiddet gösteren davranışlar sergilemezler aynı zamanda çocuğun ruhsal açıdan zehirleyebilecek eylemlerde bulunurlar (Adams, 2012) .

Toksik bir anne ile çocuğu arasındaki ilişkinin sağlıklı veya besleyici olma ihtimali oldukça düşüktür. Özellikle toksik anne-kız ilişkileri çok yaygındır, toksik anne-oğul ilişkileri biraz daha nadirdir. Bu birincil bağlantıdaki işlev bozukluğu, bir kişinin ruhunun ve yaşamının tüm yönlerini etkiler. Toksik ilişkinin en yaygın işareti, kontrol edici davranışların varlığıdır. Toksik anneler, kızlarının hayatlarının her yönünü yakından yönetmeye eğilimlidirler. Kızlar, duygusal olarak olgunlaşmamış veya toksik annelerine bağımlı hissedebilirler, bu da yaşlandıkça ve kendi kızları olduğunda kendilerine ve onlara karşı güvensizlik duygularına yol açabilir. Toksik anneler sıklıkla kızları için duygusal olarak ulaşılamaz durumdadırlar. Bu anneler sevgisini ve şefkatini kolaylıkla başkalarına verirken, kızları kendilerini istenmeyen ve sevilmemiş hissederler. Anneye ait rollerinin uygun olmaması veya kendi anneleriyle sağlıklı ilişkilerin olmaması, bazı kadınların toksik anneler haline gelmesine neden olabilir. Çocuksu eğilimleri olan bir kadın, sahiplenici ya da kontrolcü olma gibi toksik davranışlar sergileyebilir (Forward, Craig, 2009; Forward, Frazier, Glynn, 2013).

Toksik Anneliğin Nörofizyolojisi

İyi annelik hem annenin hem de kızlarının refahı üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Sonuç olarak, yaşamın ilk aşamalarında yetersiz anne bakımı, ihmalî yaşamak, psikiyatrik bozuklukların gelişimi ve hatta kızların gelecekteki çocuklarına yönelik yetersiz ebeveynlik için önemli bir risk faktörüdür. Bu nedenle, anne ihmalinin nörobiyolojik temelini anlamak çok önemlidir. Oksitosin uzun zamandır anne davranışının ana modülatörlerinden biri olarak bilinmektedir. Güvensiz/kaygısız annelerin, kendi bebeklerinin ile etkileşime girdiklerinde periferik oksitosin salgılarının azaldığı belirlenmiştir. Bu anneler bebeğin yüzünü görürken ödülle ilgili bölgelerin aktivasyonunun azalması söz konusudur. Buna benzer olarak uyuşturucu bağımlısı annelerin, bebekleriyle etkileşimlerinde ödül bölgelerinin aktivasyonu azaldığı; çocuklarının mutlu

görüntülerini izlerken, hipotalamus, ventral striatum ve ventromedial prefrontal korteks gibi oksitosin tarafından innerve edilen bölgelerin aktivasyonun azaldığı saptanmıştır (Kim ve ark., 2017). Özellikle oksitosinin ‘kötü ebeveynliğin’ nesiller arası aktarımına dahil olduğu öne sürülmüştür (Toepfer ve ark., 2017), yani istismarcı ebeveynlere sahip olan kızlarında kendileri olumsuz ebeveyn davranışı göstermektedir (Greene ve ark., 2020).

Öte yandan OXTR rs237895 T-allelini taşıyan ve çocukluk döneminde kötü muameleye maruz kalan anneler, sağlıklı bir gençliğe sahip annelere kıyasla daha düşük anne duyarlılığı göstermektedir (Toepfer ve ark., 2019). Annelerin düşük duyarlılık gösterdiği çocuklarında güvensiz bağlanma yaygınlığının arttığı belirlenmiştir. Ayrıca, çocuklukta istismar veya ihmal öyküsü olan kadınların plazma ve beyin omurilik sıvısında oksitosin düşüklüğü de saptanmıştır (Toepfer ve ark., 2019).

Toksik Anne De Sıklıkla Toksik Bir Anneye Sahiptir

Toksik annelerin çoğu zaman toksik ebeveynleri de vardır. Toksik bir aile sistemi sıklıkla nesilden nesile aktarılır. Bu nedenle toksik sistem, toksik ebeveynlerin icat ettiği bir şey değil, daha çok birikmiş duyguların, kuralların, etkileşimlerin ve atadan ataya aktarılmanın sonucudur. Bu aktarım üç şekilde kendini gösterir (Dunham ve ark., 2011; Long, 2013; Forward, Frazier Glynn, 2013):

Tekrarlama kompulsiyonu: Sıklıkla tanıdık gelen şeylere, aşına olunan davranış kalıplarına yönelme söz konusudur. Aşinalık, tanıdıklık bireye rahatlık verir. Bu nedenle, bireye yakın olan diğer insanlarla olan ilişki kalıpları, ebeveynlerle olan ilişkide öğrenilen davranış kalıplarına benzer olma eğilimi gösterir. Diğer insanlardan ebeveynlerinin davranışlarının benzerlerini, yani benzer bir samimiyeti beklerler.

Öfke çıkışları: Öfke, toksik ebeveynler tarafından yetiştirilen kızların oldukça yaygın bir özelliğidir. İstismara uğrayan kızların çok fazla birikmiş öfkesi vardır. Ebeveynin öfkesi hırpalanma, küçük düşürme, korkutma ve aşağılanmaya dönüşür. Bir çocuğun tüm öfkesini salıvermesinin bir yolu olmadığı için, birikir ve yetişkinlikte, genellikle şiddet içeren davranışa, suça, depresyona dönüşebilir.

İstismara uğrayan istismarcı olur: Bazen bir kız çocuk, istismarcı ebeveyn ile aynı niteliklere sahip olmaları halinde kendilerini koruyabileceklerini varsayar. Çoğu zaman düşüncelerinde onları adeta tanrılaştırdıkları için karşı koymaktan çekinirler. Mağdur kızlar, böylece istismarcı ile aynı şekilde davranarak kendilerini koruyabileceklerini hayal ederler. Sonunda, toksik

ebeveynlerle aynı zararlı özellikleri geliştirirler (Dunham ve ark., 2011; Forward, Frazier Glynn, 2013; Long 2013).

Onları Kaidelerinden İndirmek

Bir kız çocuğun kendi başına hayatta kalması mümkün değildir. Çocuklar tamamen ebeveynlerine bağımlıdır. Ebeveynlerin her şeye gücü yeter. Kızlar ihtiyaç duyar, ebeveynler tedarik eder. Onlar olmadan sevilmezler, korunmazlar, beslenmezler, barınmazlar, tek başlarına hayatta kalamayacaklarını bilerek, her türlü zorluğu rasyonalize eder. Onları yargılayacak hiçbir şeyi ve hiç kimsesi olmayan bir kız, ebeveynlerinin mükemmel olduğunu varsayar. Ve bir kız, ebeveynlerinin mükemmel olduğuna inandığı sürece, kendilerini korunmuş hisseder. Pek çok toksik ebeveyn-kız ilişkisinde ebeveyn, çocuğun gözünde korkunç bir tanrı gibidir. Çocukken, tanrısal ebeveynler kızlarının her şeyidir, onlar olmadan korunmasızdırlar ve hiç kimse tarafından sevilmeyeceklerini düşünürler (Brasher, 2003; Forward, Craig, 2003).

Tanrı gibi davranan ebeveynler kurallar koyar, yargılar ve acı verir. Yaşayan ya da ölü, anne baba tanrılaştırıldığı takdirde, çocuk onların gerçekliğine göre yaşamayı kabul etmiş olur. Acı verici duygular hayatın bir parçası olarak kabul edilir. Durumu gerçekçi olarak değerlendirme ancak çocuğun gözünde toksik anne baba yeryüzüne indiğinde, aralarındaki ilişkiye rasyonalize etmeden bakabildiğinde başlar (Brasher, 2003; Forward, Craig, 2003).

Toksik Anne: Ölüm ve Affetmek

Ölüm, zehirli ebeveynlerin tanrılaştırılmasına son vermez. Aslında, bunu artırabilir. Yaşayan bir ebeveynin yaptığı zararı kabul etmek ne kadar zorsa, o ebeveyni öldükten sonra suçlamak çok daha zordur. Ölüler, sanki onlar yerdeyken tekmeliyormuşuz gibi gelir ve eleştirmeye karşı güçlü bir tabu vardır. Sonuç olarak ölüm, en kötü istismarcıya bile bir tür azizlik verir. Ölen anne babanın tanrılaştırılması neredeyse otomatiktir. Ne yazık ki zehirli ebeveyn mezarın kutsallığı tarafından korunurken, hayatta kalanlar duygusal kalıntılarla sıkışıp kalırlar. “Ölümler hakkında kötü konuşma” bir yavanlık olabilir, ancak çoğu zaman ölü ebeveynlerle olan çatışmaların gerçekçi çözümünü engeller (Brasher, 2003; Forward, Craig, 2003).

Bir Şey Yapmamış Olması Zarar Vermediği Anlamına Gelmez

Yetersiz ebeveynler, beslenme, giyinme, barınma ve korunma gibi birçok temel hakka sahiptirler. Ancak bu fiziksel hakların yanı sıra, duygusal olarak beslenme, duygularına saygı

duyulma ve özdeğer duygusu geliştirmelerine izin verecek şekilde muamele görme hakları vardır. Ancak kızların da çocuk olma hakları vardır. İlk yıllarını oyunbaz, kendiliğinden ve sorumsuz olarak geçirmeye hakları vardır. Ebeveynlerini dinler, ebeveynlerini izler ve ebeveynlerinin davranışlarını taklit ederler. Aile dışında çok az referans çerçeveleri olduğundan, evde kendileri ve başkaları hakkında öğrendikleri şeyleri, zihinlerine derinden kazınmış evrensel gerçekler haline getirirler. Ebeveyn rol modelleri, bir çocuğun gelişen kimlik duygusunun merkezindedir; özellikle de cinsiyet kimliğini geliştirirken bu çok daha ön plandadır. Son yirmi yılda ebeveyn rollerinde meydana gelen dramatik değişikliklere rağmen, bugün de ebeveynler için geçerli olan, kızlarının fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması, kızları n fiziksel zararlardan korunması, kızları n sevgi, ilgi ve şefkat ile ihtiyaçlarının karşılanması, kızları n duygusal zararlardan korunması, kızların ahlaki ve etik yönergeler doğrultusunda yetiştirilmeleri gibi görevlerin çoğu geçmişteki ebeveyn rolleri ile benzeşir. Bu beş sorumluluk, yeterli ebeveynliğin temelini oluşturur. Zehirli ebeveynler nadiren listedeki ilk maddeyi geçerler. Çoğunlukla, kendi duygusal dengeleri veya zihinsel sağlıkları önemli ölçüde bozulmuştur. Genellikle kızlarının ihtiyaçlarını karşılamazlar, çoğu durumda kızlarından kendi ihtiyaçlarını karşılamasını bekler ve talep ederler. Bir ebeveyn bir kız çocuğa ebeveynlik sorumluluklarını yüklediğinde, aile rolleri belirsiz, çarpıtılmış veya tersine çevrilmiş olur. Kendi ebeveyni olmaya, hatta kendi ebeveyninin ebeveyni olmaya zorlanan bir kız çocuğun, örnek alacağı kimsesi yoktur (Brasher, 2003; Forward, Craig, 2003; McDonald ve ark., 2014).

Bir ebeveyn bir kız çocuğu dövdüğünde veya kötü sözlere maruz bıraktığında istismarı tanımak kolaydır. Ancak yetersiz ebeveynlerin toksisitesi anlaşılması zor olabilir. Özellikle ihmal durumlarında toksisiteyi görmek zorlaşabilir. Sorunu daha da karmaşık hale getiren şey, bu ebeveynlerin birçoğunun kendilerine acıma duygusu uyandıracak kadar dertli olmalarıdır. Bu ebeveynler genellikle çaresiz veya sorumsuz kızlar gibi davrandıkları için yetişkin kızları kendilerini onların koruyucusu olarak görmeye başlarlar. Fail için özür dileyen bir suç kurbanı gibi ebeveynlerini savunmaya atlarlar. İster “zarar vermek istemediler” veya “ellerinden gelenin en iyisini yaptılar” olsun, bu tür özürler, bu ebeveynlerin sorumluluklarından vazgeçtiği gerçeğini gizlemeye neden olur. Bu feragat yoluyla, bu toksik ebeveynler, kızlarını sağlıklı duygusal gelişimin son derece zor olduğu olumlu rol modellerinden mahrum ederler. Yetersiz bir ebeveynin yetişkin kızları sıklıkla onlardan sorumlu hissetmenin bir alternatifi olduğunu fark etmeden büyürler. Bu kızlar ebeveynleri ile kurdukları güvensiz bağlanma ile çok erken

büyümeye zorlanırlar, adeta çocukluklarının çalınmasına şahit olurlar (Brasher, 2003; Forward, Craig, 2003; McDonald ve ark., 2014).

Güvensiz Bağlanma Toksik Annelikteki İlişkinin Temelini Oluşturur

Tipik anne babalar bir çocuğun doğumuyla iç içe geçmiş bir heyecan, umut, korku ve kaygıyla karşı karşıya kalabilirler; bir bebeğin çaresizliği anne babada hem bakım verme davranışlarını hem de kırılganlıklarını tetikleyebilir. Birçok insan için bir bebeğe bakma ve onunla duygusal bağ kurma davranışı içgüdüselidir. Öte yandan, çoğu ebeveynde şefkatli, özenli, sevecen tepkiler uyandıran bebek, toksik anneler tarafından sinir bozucu, bencil ve talepkar olduğuna yönelik hisler oluşturur. Bazı anneleri, kızlarının ruhları ve ilişkileri için yıkıcı yapan şey, kişinin kendi karşılanmamış ihtiyaçlarını iyileştirmeye çalışmasıdır. Zehirli ebeveynler, çocuk doğurma ve çocuk yetiştirme yoluyla yaralarını onarmaya çalışarak kendi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırlar. Kızlarını, sevildiklerini, değerli olduklarını hissetmelerine yardımcı olan bir amaç olarak görürler. Onları asla iyileştiremeyecek bir yolla şifa ararlar. Anne babanın çocukla sevgi bağı vardır ama çocuğa bağlı değildirler. Bir ebeveyne güvenli bir şekilde bağlanan kız, destek ve güvenlik duyguları için ebeveyne dönecektir. Aynı şeyler için ebeveynin kız çocuğa yönelmesi uygun değildir (Brasher, 2003; Forward, Craig, 2003; McDonald ve ark., 2014).

Toksik anneler bir veya daha fazla nedenden dolayı böyle davranırlar: kendi ebeveynlerine karşı öfkelerini ve kırılganlıklarını ifade etmenin bir yolu olarak, aşka olan inançlarını yeniden kazanmak için ya da sadece başkalarının ihtiyaçlarını doğru bir şekilde algılama becerilerini asla öğrenmedikleri için. Kızlarına karşı ikircikli tavırlar sergileyebilirler; kızlarını beslemek isterler ama büyümelerini engellerler, sevinçlerini bastırırlar. Toksik anneler, kızlarını duygusal veya fiziksel olarak istismar ederek, terk ederek, onlara sevgisiz davranarak yıkıcı davranışlarda bulunurlar. Bu kalıplar başkalarına ne kadar zararlı görünse de, toksik anneler, bu davranışlarının kızları veya yetişkin kızları üzerindeki etkisinden habersiz olabilir. Bu ilişkilere müdahale etmenin zor olmasının nedenlerinden biri, ebeveynlerin kötü niyetlerine karşı kör olmaları veya hatta davranışlarını iyilik olarak algılamalarıdır (Brasher, 2003; Forward, Craig, 2003; McDonald ve ark., 2014; Snowdon, Kotze, 2012).

Tablo 1. Toksik Anne Davranışları

Toksik anne davranış kalıpları	Yetişkinlikte toksik anne davranış kalıpları	Toksik anne ilişkisinin yetişkinlikteki ilişkilere etkisi
Sürekli eleştirmek	Yetişkin olan çocuğuna, küçük çocukmuş gibi davranmak	Sürekli olarak kötü niyetli ilişkilere girme, toksik bağlanma stiline sahip olması (kaçınan veya endişeli)
Disiplin için fiziksel zarar vermek	Tüm önemli kararların anne tarafından onaylanmasını istemek	Yakınlarınızın sizi inciteceğine veya sizi terk edeceğine inanması
Kızları n önünde sarhoş olmak veya uyuşturucu kullanmak	Yetişkin çocuğun anne ile vakit geçirilmesi için duygusal olarak yoğun baskı hissetmesi	İnsanlardan ve genel olarak hayattan en kötüsünü beklemesi
Sürekli depresif olmak	Yetişkin çocuğun anne aynı fikirde olmamaktan korkması	Kim olduğunu, ne hissettiğini ve ne olduğu ile ilgili kafa karışıklığı yaşaması
Kızları n bakımında büyük kızları n anne gibi görev alması	Yetişkin çocuğun annelerin olumsuz duygu ve davranışlarından kendini sorumlu hissetmeleri	İnsanların sevmeyeceklerinden korkması.
Kızları n annelerine karşı kendilerini ifade ederken sürekli korku yaşamaları	Yetişkin çocuğun ne yaparsa yapsın, anne için asla yeterince iyi olmadığını hissetmesi	Rahatlamakta veya iyi vakit geçirmekte zorlanması
Çocuğuna isim takmak ve hakaret etmek	Yetişkin çocuğun sürekli olarak annenin bir gün daha iyiye doğru değişeceğini umması.	İstememesine rağmen kendisini annesi gibi davranırken bulması

* Brasher, 2003; Forward, Craig 2003; Long, 2013

Toksik Anne Tipleri

A. Anne arayan anne

Anneliğe ihtiyacı olan anneler, bakıcılık rollerini terk ederek sık sık kendi dünyalarına çekilirler. Evde olabilirler, ancak başarılarınızı fark edecek veya bir hayal kırıklığından sonra gözyaşlarını silecek kadar kızlarının yanında bulunmazlar. Bunun yerine günlerini uyuyarak, şikâyet ederek, televizyon izleyerek geçirirler. Genellikle depresyon veya bağımlılığın

bataklığına saplanırlar. Bu annelerin kızları sıklıkla annelerine karşı büyük bir acıma duyarak, her ne kadar zor olursa olsun her şeyi daha iyi duruma getirebileceklerine ve bunun onların sorumluluğu olduğunu inanırlar. Kızlarını çoğu zaman kendilerine ve ailenin geri kalanına bakmak zorunda bırakırlar. Aslında annelik görevini yapan anne yoktur. Kızın kendi çocukluğundan ebeveynine itilmesiyle birlikte rol değiştirmenin klasik kalıpları devreye girer. Çocuksu anne hayatı boyunca ona rehberlik edemeyecektir ve korunmaya aç bir yetişkin olma yolunda ilerleyecektir. Bu tür bir rol değiştirmeye zorlanan kızlar, genellikle " olgun kız " olarak adlandırılmaktan gurur duyarlar, kendilerinin aşırı sorumluluk sahibi olmasında dolayı mutlu olurlar. Ömür boyu yük omuzlarındadır ve başkalarına ait sorumlulukları da kolayca üstelenebilirler. Hayatları boyunca adeta başkalarının mutluluğu için yaşarlar, kendi ihtiyaçlarını görmezlikten gelirler. Yetişkin kızların geri adım atmaları ve yetişkin yardımcı rolüne nasıl alındıklarını görmeleri genellikle çok zordur. Bu dinamiği kullandığınızı gösteren işaretler şunlardır:

- ✚ Hayattaki en önemli işinizin, size maliyeti ne olursa olsun, annenizin problemlerini çözmek veya onun acısını hafifletmek mi oldu?
- ✚ Kendi duygularınızı görmezden gelip sadece onun ne istediğine ve nasıl hissettiğine mi dikkat ettiniz?
- ✚ Onu kötü davranışlarının sonuçlarından onu korumaya mı çalıştınız?
- ✚ Biri onun hakkında kötü bir şey söylediğinde onu savunmaya mı çalıştınız?
- ✚ Kendinizle ilgili iyi duygularınızın onun onayına bağlı olduğunu mu düşünüyorsunuz?
- ✚ Annenizin kötü davranışlarını etrafınızdan gizlemek mi zorunda kalıyorsunuz?
- ✚ Annenizi ve hayatınızdaki diğer yetişkinleri üzmemek için her şeyi yapabileceğinizi mi düşünüyorsunuz?
- ✚ Birini hayal kırıklığına uğrattığınızı hissederseniz bu sizi çok mu üzer?
- ✚ Hayatınızda yanlış giden şeyler için kendinizi mi suçlarsınız?
- ✚ Gerçekten güvенеbileceğim tek kişi kendiniz mi olduğuna inanıyorsunuz?
- ✚ Her zaman güçlü olmanız mı gerekiyor?
- ✚ Bir şeye ihtiyacınız olduğunda, yardım istemek kendinizi zayıf hissetmenize mi yol açıyor?
- ✚ Her sorunu çözebilmek zorunda mı hissediyorsunuz? .
- ✚ Öfkeli, takdir edilmemiş ve çoğu zaman kullanılmış mı hissediyorsunuz? (Forward, Craig, 2003; Vasko, 2017)

B. Şiddetli Narsist Anne

Narsist kişilerin kişisel yaşamları ve aile üyelerine davranış biçimlerinin günlük yaşamda birçok zorluğa ve memnuniyetsizliğe yol açtığı görülmüştür. Narsist kişiler sadece eşlerini değil, kızlarını da etkilemektedir. Narsizim kendine hayran olan birini tanımlamak için kullanılır. Narsist anne güçlü bir şekilde güvensiz ve bencil, doyumsuz, sürekli bir hayranlık ihtiyacı olan, ve kendisini çok önemseyen bir yapıya sahiptir. İlgi odağı olmak, sürekli çocuğunu rakip gibi görmek en önde gelen özellikleridir. Bu anne kendini tehdit altında hissettiğinde, özellikle de yetişkin kızı büyümeye başladığında kızına karşı eleştiri miktarı ve rekabetçi yapısı alevlenir. Anne narsisizmi olan kadınlar, sürekli hayranlığa ihtiyaç duyarlar ve kişisel olarak onlar üzerinde olumlu bir yansıması olmadıkça, başkalarına gösterilen herhangi bir ilgiyi kıskanabilirler. Davranışları, kızlarının hayatı üzerinde önemli ölçüde olumsuz bir etkiye sahip olabilir (Butterfield, 2012; Farzand, 2021; Teri, 2020) .

Narsistler kibirli, kendinden emin ve aşırı kibirli görünseler de, gerçekte derinden güvensiz ve kendinden sıklıkla şüphe duyan bir yapıları vardır. Narsist anneler, kendilerini önemli, ve istisnai göstermeye o kadar çok kaptırırlar ki sıklıkla karşısındaki insanlara sevilmediklerini hissettirirler. Narsistlerin genç kızları, ilgi odağı olduklarında, annelerinin onu geriye çekmek için harekete geçeceğini bilirler. Bu kızlar bir kenara itilmeye, bir aksesuar gibi davranılmaya veya annelerinin gölgesinde kaybolmaya alıştırlar. Narsist, başarılarının sorumluluğunu üstlendikçe ve mutsuzluğu için onları suçladıkça, kızlarının kendilerine güvenleri ve doğal coşkuları yok olur. Aşırı derecede narsist bir annenin öfkesi, eleştirisi ve çocuğunun duygularını düşüncesizce reddetmesi acı verici ve yıkıcıdır. Çocuk ise annesinin bu davranışlarının bir gün farkına varabileceğini ve bu negatif davranışlarına bir gün son vereceğine inanır. Özellikle kız kızları, bu sefer her şeyin farklı olacağını umarak tekrar tekrar annelerine ayna tutmaya çalışırlar. Ancak şiddetli narsistler, herhangi bir yüzleşmeye direnme, saptırma ve kızlarının eksikliklerine odaklanma ile yanıt vererek, özüne sadık kalırlar. İsteddiği sonuçlara ulaşamadığında inkârı kullanır. Yüzleşme, onları köşeye sıkıştırılmış hissettirir, bunun yerine gerçekliği yeniden yazarlar ve gördüklerinizin görmediğinizi, deneyimlediklerinizin yaşanmadığını söylerler (Wurst ve ark, 2017; Zeigler –Hill, Trombly, 2018).

Ciddi derecede narsist anneler, kendilerini güvensiz, hayal kırıklığına uğramış veya morali bozuk hissettikleri her an, çevresindekileri özellikle kızlarını eleştirmeye başlarlar. Karşısındakini yıkarak adeta gelişimlerini tamamlarlar. Zaman zaman kızlarının geleceklere yönelik güçlü

fantaziler kurarak onları pohpohlarlar, ancak kızları onların ideallerine ulaşamadığı zaman eleştiri dozunu daha da arttırırlar (Wurst ve ark, 2017; Zeigler –Hill, Trombly, 2018).

Saptırma, şiddetli narsisizmi olan bir anne için güçlü bir savunmadır. Bunu çocuğunu kendisinden uzak tutmak için kullanır, böylece çocuğunun duygularını ve yanılmış olma olasılığını düşünmek zorunda kalmaz, hatta kabul etmez. Kimsenin kendisinin mükemmel imajına meydan okumasına izin veremez. Yenilmez. Aslında bu şekilde derinden güvensiz olan benliğini gizler (Wurst ve ark, 2017; Zeigler –Hill, Trombly, 2018).

Aşırı derecede narsist bir anne kendini ne kadar az güvende hissederse, draması, öfkesi ve kendini üstün hissetme girişimleri o kadar aşırı olur. Ancak bazen genellikle istediğini elde ettiğinde, kendine güvendiğinde veya sizden gelecek bir meydan okuma hissetmediğinde davranışları sakinleşir. Bazı kızlar narsist annelerinin iyi yanını nadiren görürler. Ancak bazıları, “iyi anneleri” ile “kötü anneleri” arasındaki karşıtlıktan mustarıptirler (Wurst ve ark, 2017; Zeigler –Hill, Trombly, 2018).

Ebeveynler ve kızlar arasında yakın ve iyi ilişkiler bulunduğundan, bu her zaman toksik annenin bir özelliği değildir. Ancak aynı zamanda kontrolcü, manipülatif ve pasif-agresif özellikler sergiliyorsa, onun en iyi arkadaşı olmak sizin için büyük bir yük olabilir. Bazı toksik anneler karşılıklılığı teşvik etmez ve yalnızca onun duygularına odaklanmanız konusunda ısrar eder. Bu bir başka narsistik özelliktir. Alternatif olarak, onun yaptığı gibi duygusal yakınlığı paylaştığınız zaman, toksik anne, sizi başka türlü kontrol edemediği zaman, güveninize ihanet etmekten veya sizi manipüle etmekten çekinmez (Evans, 2019; Farzand, 2021; Teri, 2020).

C. Aşırı Bağımlı Anne

Bu anneler kızının hayatındaki en önemli kişi olmakta ısrar ederek, aralarındaki sınırları silerek, zaman ve ilgi talepleriyle adeta kızını boğar. Tüm duygusal ihtiyaçlarını karşılamak için bir anne olarak rolüne güvendiği için, kızının sağlıklı bağımsızlığını destekleyemez. Kızını genellikle "en iyi arkadaşı" olarak tanımlar, ancak kızının ihtiyaçları ve tercihleri kendisinininkiyle örtüşmediğinde nadiren empati kurar.

Yetişkinlerin ebeveynleriyle birlikte yaşamaya devam etmelerinin birkaç nedeni var. Toksik bir ebeveynin en önemli belirtisi, yetişkin kızlarının herhangi bir bağımsızlığa sahip olmaya çalıştıklarında kendilerini suçlu hissetmelerine neden olmasıdır. Kızlarını kontrol etmek için en sık kullandıkları şey suçluluk duygusudur. Toksik ebeveyn, yetişkin kızları n evden ayrıldıklarında onları sevmemekle tehdit eder. Ebeveyn, çocuğun kalmasını sağlamak için

sıklıkla bir sağlık sorununu kullanabilir. Bu teknik özellikle kendini kolayca suçlu hissedeni biri için işe yarayabilir. Sıklıkla bu yetişkin kızlar sadece ebeveynleri ile kalmakla yetinmezler, ebeveynlerinin tüm ihtiyaçlarını da karırlarlar. Bu durum toksik anne için bu gayet normal aynı zamanda olağanüstü memnuniyet verici bir durumdur (Forward, Craig, 2003; Long, 2013; Vasko, 2017).

D.Aşırı Kontrolcü-Manplatif Anne

Kontrol mutlaka kirli bir kelime değildir. Bir anne, çocuğunu sokağa salmak yerine onu takip eder ve yanında olursa, bu kontrol anlamına gelmeyeabilir, bu bir sağduyu demektir. Çocuğunun korunma ve rehberlik ihtiyacını karşılayan annenin uyguladığı, kontrol değildir. Kontrol, kız kendi baının çaresine bakabilecek durumdayken, onu dizginlemesidir. Kontrol etme eğilimleri bazen sürekli eleştirel yapıya dönüşür. Bu anneler genellikle liderlik özelliklerine sahip güçlü, hatta baskın bir kişiliğe sahiptir. Bununla birlikte, muhtemelen çocuğuna nasıl davranması, ne giymesi ve ne yapması gerektiği konusunda, talimatlar verir. Ayrıca, çocuğunun hayatının birçok yönü hakkında fikir yürütür ve kendini her konuda uzman olarak görür. Sesinin tonu genellikle çocuğunu harekete geçiren en önemli uyarandır (Forward, Craig, 2003; Long, 2013; Zubair, 2019).

Toksik anne maniplatiftir, genellikle istediğini yapamadığı zamanlarda, kötü davranışlarından dolayı çocuğunu suçlu veya sorumlu hissettirmek için aktif olarak çalışır. Muhtemelen çocuğunun duygusal zayıf noktalarını yani "düğmelerini" bilme konusunda uzmandır ve duygularıyla ustaca oynayabilir. Ayrıca, dolaylı veya dolaysız olarak sorunları için onları suçlayabilir veya hayattaki başarısızlıklarından onları sorumlu tutabilir (Forward, Craig, 2003; Long 2013; Mtti ve ark., 2020; Zubair, 2019).

Kontrolcü ebeveynler çoğu zaman kızlarına karşı endişeli ve korkmuş davranırlar ve bu durum kızlarını da yetişkinlik döneminde genellikle endişeli ve korkak hale gelmelerine yol aabilir. Bu onların olgunlaşmasını zorlaştırır. Ergenlik ve yetişkinlik boyunca sürekli ebeveyn rehberliği ve kontrolüne ihtiyaç duyarlar. Yaşamları boyunca ebeveynleri yaşamlarını işgal etmeye, manipüle etmeye ve sıklıkla yaşamlarına hükmetmeye devam eder. İhtiyaç duyulmama korkusu, birçok kontrol edici ebeveyni, kızlarında bu güçsüzlük duygusunu sürdürmeye motive eder. Bu ebeveynler, kızları nihayet evden ayrıldığında tüm ebeveynlerin yaşadığı kaçınılmaz kayıp duygusu olan “boş yuva sendromu” gibi sağlıksız bir korkuya kapılmalarına yol açar. Kontrol eden bir ebeveynin kimliği ebeveyn rolüne o kadar bağlıdır ki, kız bağımsız hale geldiğinde

kendini ihanete uğramış ve terk edilmiş gibi hisseder. Kontrol eden bir ebeveyni bu kadar sinsi yapan şey, çocuğa hükmetme eylemini endişe şeklinde göstermesidir. “Bu senin iyiliğin için”, en sık kullanılan hükmetme cümlesidir. Endişe sıklıkla dolaylı kontrol eylemidir. Doğrudan kontrol ise “Dediğimi yap yoksa paranı keserim” şeklinde açık, somut bir şekilde yapılan kontroldür. Doğrudan kontrol genellikle korkutma içerir ve sıklıkla aşağılayıcıdır (Forward, Craig, 2003; Long, 2013; Määttäi ve ark., 2020; Zubair, 2019).

E. İhmal Eden, İhanet Eden Anne

Bu anneler yelpazenin en karanlık tarafını işgal ederler, soğukturlar. Kızlarını diğer aile üyelerinin tacizine karşı korumasız bırakırlar, hatta kızlarını fiziksel olarak taciz ederler. Verdikleri tahribat zehirlidir ve kızlarının taşıdığı yaralar derindir (Lattanzi ve ark 2020; Rueda ve rak 2021) .

Tıpkı yumurtalarını kuma bırakan ve daha sonra tekrar denize dönen deniz kaplumbağaları gibi, bazı anneler de neredeyse kızlarını dünyaya getirir getirmez duygusal olarak kızlarından uzaklaşırlar. Ulaşılamaz, uzak ve soğuk olabilirler, fiziksel olarak mevcut olabilirler, ancak kendi ihtiyaçlarıyla meşgul olarak küçük kızlarını kendi hallerine bırakırlar. Kızlarının temel duygusal ihtiyaçlarını ve bazen de fiziksel ihtiyaçlarını ihmal ederler. O kadar ilgisizlerdir ki, bağlanmanın anneliğin ayrılmaz bir parçası olduğu varsayımını adeta yalanlar gibi davranırlar. Bunun gibi anneler kızlarına birer nesne gibi davranırlar, hayattaki memnuniyetsizlikler için onları suçlarlar, en küçük nezaketten bile kaçınırlar ve en kötü durumlarda onları istismardan koruyamazlar, ya da kendileri istismarcı olurlar. Duygusal olarak terk eden, ihanet eden bu anneler, sadece somut olarak annedirler, gerçek annelikten oldukça uzak davranırlar (Forward , Craig, 2003; Long, 2013; Lattanzi ve ark., 2020; Rueda ve ark., 2021).

Nasıl bir dişi aslan yavrularını tehdit eden herhangi bir yaratıkla ölümüne savaşırsa, sevgi dolu anne de daha azını yapmamalıdır. Bir annenin kızının gelişmesi için yerine getirmesi gereken tüm sorumluluklar arasında belki de en büyüğü korumadır. Kızını, bir tacizcinin fiziksel veya cinsel istismarından koruyamayan bir anne, faile yardım ve yataklık etmekten suçludur. Kızlarının çığlıklarını ve yalvarışlarını görmezden gelerek ve hatta karışmamakla doğru olanı yaptıklarını rasyonalize ederek, ne kadar zalim veya şiddetli olursa olsun, tacizci partnerlerine tutunmak için her şeyi yaparlar. Kızına, yanında durarak ve ona fiziksel zarar gelmesine izin vererek ihanet ettiğinde, duygusal olarak terk etme kadar hatta daha fazla travmatik olurlar. Arkalarında

korkulu, öfkeli, sevgiye aç ve sonsuza kadar kendi yollarını bulmak için mücadele eden kızlarını bırakırlar (Forward , Craig, 2003; Long, 2013; Lattanzi ve ark., 2020; Rueda ve ark., 2021).

Bu korku, hayal kırıklığı ve ihanet atmosferi, kız üzerinde kalıcı izler bırakır. Özellikle böylesi bir istismarla karşılaşan kız çocuk yetişkinliğinde ailesinin yanından ayrılmaları gerektiğinde sıklıkla aşırı uçlarda yaşar. Bazen de herkesin kendilerine zarar vereceğini veya ihanet edeceğini varsayabilir ve tehlikeli bir dünyada yalnız olduklarına inanabilirler. Bu, durum korku ve şüpheyi arttırarak çoğu zaman insanların en kötüsünü bekleyerek yakınlık ve samimiyetle karşılaştıklarında şüpheli yaklaşımları nedeni ile bu yakınlığı kaybeder. Sonuçta, eğer annene güvenemiyorsan, başka biri neden farklı olsun ki? Ya da paradoksal olarak, diğer uca geçebilir ve aşırı güvenebilir hale gelebilirler, kendilerini önemseyen birini bulmak için o kadar çaresiz hissederler ki, uyarı işaretlerini görmezden gelebilirler. Kendilerini tekrar mağdur edecek insanlarla ilişki içine girebilirler. Çocukken korunmasız olan kadınlar sevmeye değer olduklarına inanmazlar, bilinçdışı bir şekilde, öyle olsalardı annelerinin onlara zarar gelmesine izin vermeyeceğine inanırlar. Aslında korunmasız bir çocuk olan bir kadın kendi kendine “Benim için iyi bir şey olacağına inanmıyorum, iyi ve kibar kimse beni gerçekten sevemez.” diye söyler (Lattanzi ve ark., 2020; Rueda ve ark., 2021).

Bunun öteki yanı ihmalci annedir. Bütün kızları n vazgeçilmez temel hakları ve ihtiyaçları vardır. Bir çocuğun sağlıklı bir yetişkin birey olabilmesi için beslenmesi, giydirilmesi, barınması ve korunması gibi temel ihtiyaçların yanı sıra karşılanması gereken başka ihtiyaçlar ve haklar da vardır. Sevgi dolu ebeveynler, çocuğa belirli sorumluluklar ve ev işleri vererek çocuğun olgunluğunu beslerken, yetersiz ebeveynler, çoğu zaman kendilerine iyi bakamadıkları için, depresyon, muhtaçlık, sorumsuzluk nedeniyle, çocuğu kendi sorumlulukları için zorlar. Bu, derin duygusal yaralara yol açar. Yetişkin gibi davranmaya zorlanan kızlar her zaman yetersiz kalır. Çünkü bir çocuğun yetişkin olmadığı için yetişkin olarak işlev görmesi imkânsızdır. Bir ebeveyn bir çocuğa yetişkin sorumluluklarını zorlarsa, aile rolleri belirsiz, çarpık ve hatta tersine çevrilir. Çocuğun birdenbire öyküneceği, bir şeyler öğreneceği, örnek alacağı kimsesi kalmaz. Çok hızlı büyümeye zorlanan kızları n çocuklukları elinden alınır. Diğer çocuklar kaygısız bir şekilde dışarıda oynarken, yetersiz ebeveynlerin kızları, yetişkin sorumluluklarının bir kısmını omuzlarına alarak yetişkinler gibi davranmak zorundadır. Çocuklar yetişkin sorumluluklarını asla yetişkinler kadar iyi yapamayacaklarından, yetersiz ebeveynlerin kızları çoğunlukla derin yetersizlik ve düşük değer duyguları geliştirirler. Bu çocuklar asla yeterince iyi yapamayacakları

bir içsel imaj geliştirirler. Hayatlarının geri kalanında, imkânsız standartlarla, her şeyi deneyerek, işkolik, mükemmeliyetçi bir bireye dönüştürler. Davranışlarıyla enerjilerini kendi fiziksel ve duygusal hayatta kalmalarına odaklayan yetersiz ebeveynler, kızlarına önemli olanın sadece kendileri olduğu mesajını verir. Bu, çocuğu görünmez yapar. Ve bir çocuk görünmez hissediyorsa, kendine değer duygusu geliştirmesi imkânsızdır (Lattanzi ve ark., 2020; Rueda ve ark., 2021).

F. Pasif Agresif Anne

Pasif saldırganlık, öfkeyi görünüşte düşmanca olmayan bir şekilde ifade etmenin bir yolu, gizli duyguları belirtmenin kasıtlı ve maskeleymiş bir şeklidir. Bu zehirli anne kızlarına karşı öfkesini veya kırgınlığını dışa vurmayacaktır, ancak örneğin bir olayı kasten erteleyebilir, önemli bir randevuya geç gelebilir veya görünürde bir sebep olmaksızın çocuğuna surat asıp, küsebilir (Forward, Craig, 2003; Long, 2013).

G. Mükemmeliyetçi Anne

Mükemmeliyetçi anneler kızlarının isteklerine odaklanarak, onları ezerek ya da sırf o an kendilerini daha iyi hissetmeleri için acımasız aşağılamalar ya da eleştirilerde bulunurlar. Ancak başka bir denetleyici mükemmeliyetçi anne tipi ise daha sistematik davranan tipidir. Bunlar, çocuğuna ulaşılması imkânsız bir standartta tutmaya çalışan mükemmeliyetçilerdir. Evlerinde sorgulanmasına izin vermediği kurallar ve rutinler vardır. Mükemmellikten daha azını başarısızlık olarak görürler.

Bu ebeveynler adeta kızlarıyla rekabet ederler. Kızlarına asla kendi çocukluklarındaki kadar iyi olamayacaklarını hatırlatırlar. Çocuğun ilgi duyduğu şeylere dahil olurlar ve bunu ondan daha iyi yapabileceğini ifade ederler. Çocuğun sahip olduğu başarıları indirgeme eğilimindedirler. Onların sıklıkla yaklaşımları: *“Bütün derslerden 90 ve 100 almanız harika, ama hatırlıyorum ortaokuldayken benim tüm derslerim 100'dü, üstelik yarı zamanlı bir işte çalışıyordum.”* şeklindedir. Kızların ve yetişkin kızların güvenini baltalayan, kızların sistematik, uzun vadeli yapılan eleştirilerdir. Bu ebeveynler kızlarına sıklıkla karışık mesajlar gönderirler. Bir yandan, bu ebeveynler bir çocuğu başarılı olmaya zorlayabilir, öte yandan, çocuğun başarılarını sabote eder veya eleştirir (Forward, Craig, 2003; Long, 2013; Niner ve ark., 2014; Snowdown, Kotze, 2012)

H. Hayali Ebeveyn

Hayali ebeveynler, kızlarını dış dünyaya yüceltirler, ancak bu, çocuğun gerçekte kim olduğu gerçeğini görmezden gelen bir fantezi tarzındadır. Kendilerine göre gerçek payı olan bir hikaye yaratırlar ancak çocuğun başarılarını, hedeflerini, kişilik özelliklerini veya ebeveyn-kız çocuk ilişkisinin kalitesini abartırlar. Bu ebeveynler, çocuğun veya yetişkin çocuğun hayatını aşırı abartarak, çocuğa veya yetişkin çocuğa gerçekte kim olduğu, beklentileri karşılamadığına dair bir mesaj da gönderirler. Hayali ebeveynin bir başka varyasyonu, çocuğun dış dünyadaki başarılarını abartmak yerine, ebeveynlerin çocukla ilişkilerini abartmasıdır. Oğullarından veya kızlarından “en iyi arkadaşım” olarak bahsedebilirler. Birisi çocuğuna çok yaklaşırsa kıskanabilirler çünkü diğer kişi onun çocuğunun hayatındaki en önemli konumu gasp edebilir. Kızlarının sevgi, kabul ve özdeğer ihtiyaçlarını karşılamasını beklerler (Forward, Craig, 2003; Long, 2013; Snowdown, Kotze, 2012; Wegar, 1997).

I. Kayıtsız Anne

Kayıtsız anneler çocuğa anlamlı bir şekilde bağlı değildir. Ebeveynler her zaman fiziksel, duygusal veya finansal olarak yeterince iyi durumda olmayabilirler. Kayıtsız anneler her gün evde olabilir, ancak kendi hayatlarına o kadar dalmışlardır ki, çocuğunun hayatını görmezden gelir. Kızlarının temel ihtiyaçlarını sağlayabilirler, bu onların bakış açısından ebeveynliktir. Ancak eksik olan şey, güvenli bağ, yani duygusal bağlıdır. Bu anneler, çocuğun sıkıntılı zamanlarda gidebileceği ve etrafta olabileceği ancak duygusal olarak müsait olmadığı kişilerdir. Güvenli, şefkatli anneler duygusal olarak meşgul olur. Duygusal olarak bağlanmamak, çocuğun önemli olmadığı ve çocuk ile ebeveynleri arasında çok az veya hiç bağlantı olmadığı mesajını verir. Herhangi bir tepki, hatta öfke, hiç tepki vermemekten iyidir. Bu aynı zamanda kız çocuk yetişkin olduğunda da geçerli olabilir. Anne her zaman işiyle çok ilgili, flört etmeyle ya da arkadaşlarıyla çok ilgili, ancak kızlarına ya da ailelerine ayıracak kadar zamanı yoktur. Kayıtsız anneler önerileri gözden geçirir ve bir kontrol listesini takip eder, ancak bu kontrol listesinde çocuğun duygusal desteğine ilişkin ebeveynlik görevleri eksiktir. Kayıtsız ebeveynler nitelikten çok niceliğe odaklanabilir (Forward, Craig, 2003; Long, 2013; Snowdown, Kotze, 2012; Wegar, 1997).

TOKSİK ANNE İLE BAŞA ÇIKMAK

Yüzleş

Ebeveynlerle yüzleşmenin amacı misilleme yapmak, onları cezalandırmak, aşağılamak, öfkelenmek ya da olumlu geribildirim almak değildir. Bir yüzleşmenin amacı, onlarla gerçekten yüzleşilmesi, onlarla yüzleşme korkusunun yenilmesi, onlara gerçeğin söylenmesi, o andan itibaren onlarla nasıl bir ilişki kurulmak istendiğinin belirlenmesidir. Yüzleşmeyi onlar için değil, birey kendisi için yapmalıdır. Anne ile yüzleşmenin hayati derecede önemli nedeni, çocuğa verilmeyen şeyin bir başkasına verilmesidir. Ebeveynlere karşı duyulan korku, suçluluk ve öfke ile başa çıkılamazsa bu duygu bireyin eşine ya da çocuklarına yönelecektir. Bir mektup yazarak veya onlarla yüz yüze konuşarak toksik anne ile yüzleşilebilir. “*Toksik anne sana ne yaptı? O dönemde nasıl hissettin? Bu hayatını nasıl etkiledi? Şu andan itibaren yapmak istediğin nedir?*” yüzleşmede paylaşılması gereken esaslardır. Toksik ebeveynlerin en sık görülen tepkisi karşı saldırıdır. En sık verilen yanıtla: “*Bu senin hatandı, üzgün olduğumu söyledim.*”, “*Elimizden gelenin en iyisini yaptık.*”, “*Bunu bana nasıl yaparsın!*” gibidir.

Toksik anneler yüzleşme sonrası sıklıkla üç davranış kalıbı benimserler. Birincisi anne yavaş yavaş hatalarını ve verdikleri zararı kabul eder ve onarmaya çalışır. İkincisi anne kızlarla iletişimi keser, çünkü yüzleşmek onun için çok acı vericidir. Üçüncüsü toksik anneler kelimeleri çarpıtmaya, suçlamaya, çığlık atmaya ve hatta mobilyaları kırmaya, tehdit etmeye başlar. Ayrıca Bu anne çocuğunu hayatından çıkarabilir, reddedebilir. Ancak önemli olan yüzleşmede çocuğun tepkisidir. Annenin öfkesi, suçlaması, tehdidi ve suçluluk manipülasyonları karşısında dik durmaya çalışmak gerekir (Forward, Craig 2009; Forward, Frazier Glynn, 2013).

Oyunu Oynamayı Durdur

Toksik anneleri değiştirmeye çalışmak çoğu zaman boşuna bir eylemdir. Sevmelerini ve kabul etmelerini sağlamak için her şeyin yapılmasına rağmen istenen geri bildirim sıklıkla alınmaz. Bu mücadele bireyin enerjisini tüketebilir. Birey kendisini daha iyi hissetmek için, anneyi değiştirmeye çalışmaktan vazgeçmelidir.

Bireyin içindeki kız hala bir gün annesinin onun ne kadar harika olduğunuzu göreceği ve tüm koşulsuz sevgisini vereceği umuduna sarılır. Birey bu duyguya sarılmayı bırakıp, bağımsız olmaya çalışırsa, ebeveynin birey üzerindeki kontrolü azalacaktır (Forward, Craig 2009; Forward, Frazier Glynn, 2013).

Sınır Koy

Anne çocuğunun duygularını kabul etmeyi reddediyorsa, bir sınır koymanın zamanı gelmiştir. Ancak bu, annenin tamamen geri çevrildiği anlamına gelmez. Bir sınır koymak, ancak yetişkin olan çocuğun kendini rahat hissettiği durumlarda hala anne ile birbirlerinin hayatının bir parçası olacakları anlamına gelir. Buradaki kararlar kız tarafından verilir (Forward, Craig 2009; Forward, Frazier Glynn, 2013).

KAYNAKÇA

- Adams, SL. (2012). *Mad mothers, bad mothers, and what a "good" mother would do the ethics of ambivalence*. Columbia University Press.
- Brasher, KJ. (2003) *Toxic Relationships . How to Regain Lost Power In Your Relationship*. Better Life Publishing Co., LLC
- Butterfield, I. (2012). The myth of Jocasta and maternal narcissism. *Australasian psychiatry : bulletin of Royal Australian and New Zealand College of Psychiatrists*, 20(2):153–156. <https://doi.org/10.1177/1039856212438952>
- Dunham, SM., Dermer, SB., Carlson, J. (Eds.). (2011). *Poisonous parenting: Toxic relationships between parents and their adult children*. Routledge/Taylor & Francis Group.
- Evans, M. (2019). *Narcissistic Mothers: Recognize the Traits of a Narcissistic Mother and Find Healing and Recovery After Hidden Emotional and Psychological Abuses*. Publisher Mattia Loria.
- Farzand, M., Cerkez, Y., Baysen, E. (2021). Effects of self-concept on narcissism: mediational role of perceived parenting. *Frontiers In Psychology*, 12: 674679. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.674679>
- Forward, S., Craig, B. (2009). *Toxic parents: overcoming their hurtful legacy and reclaiming your life*. Bantam; Reprint edition.
- Forward, S., Frazier Glynn, D. (2013). *Mothers Who Can't Love. A Healing Guide for Daughters*. HarperCollins Publishers
- Greene, C. A., Haisley, L., Wallace, C., & Ford, J. D. (2020). Intergenerational effects of childhood maltreatment: A systematic review of the parenting practices of adult survivors of childhood abuse, neglect, and violence. *Clinical psychology review*, 80, 101891. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2020.101891>
- Kim, S., Iyengar, U., Mayes, LC., Potenza, MN., Rutherford, H., & Strathearn, L. (2017). Mothers with substance addictions show reduced reward responses when viewing their own infant's face. *Human brain mapping*, 38(11):5421–5439. <https://doi.org/10.1002/hbm.23731>
- Lattanzi, GM., Provini, L., Williams, R., Aceti, F., & Giacchetti, N. (2020). Personality structure and attachment models of women who kill their children. A systematic review on maternal filicide. *Child abuse & neglect*, 106:104532. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104532>
- Long, K. (2013). *The Bad Mothers United*. Bad Mother Series, 448. Simon & Schuster Ltd, New York City.
- Määttä, M., Määttä, K., Tanja Äärelä, SU. (2020). She does not control me anymore but i can hear her voice sometimes"-a phenomenographic research on the resilience perceptions of children who have survived from upbringing by a narcissistic parent. *European Journal of Education Studies*, 12: 1-17 doi: 10.5281/zenodo.3662420
- McDonald, PK., Bradley, LM., Guthrie, D. (2014). Good mothers, bad mothers: exploring the relationship between attitudes towards nonmaternal childcare and mother's labour force participation. *Journal of Family Studies* 1: 62-82 doi.org/10.5172/jfs.327.11.1.62
- Niner, S., Cuthbert, D., Ahmad Y. (2014). Good mothers, bad mothers. motherhood, modernity and politics in representations of child abuse in Malaysia's english-language newspapers. *Feminist Media Studies* 14: 993-1011

- Rueda, P., Ferragut, M., Cerezo, MV., & Ortiz-Tallo, M. (2021). Child Sexual Abuse in Mexican Women: Type of Experience, Age, Perpetrator, and Disclosure. *International journal of environmental research and public health*, 18(13): 6931. <https://doi.org/10.3390/ijerph18136931>
- Snowdon, J., Kotzé, E. (2012) *I'm Not a Bad Mother – Stories of Mothering-on-the-Edge*. Cambridge University Press
- Teri, S. (2020)..*Daughters of Narcissistic Mothers: How to Handle your Narcissistic Mother and recover Yourself*. Independently published, 979-8670254502,ss:131
- Toepfer, P., O'Donnell, K. J., Entringer, S., Heim, C. M., Lin, D., MacIsaac, J. L., Kobor, M. S., Meaney, M. J., Provençal, N., Binder, E. B., Wadhwa, P. D., & Buss, C. (2019). A role of oxytocin receptor gene brain tissue expression quantitative trait locus rs237895 in the intergenerational transmission of the effects of maternal childhood maltreatment. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 58(12):1207–1216. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2019.03.006>
- Wurst, S. N., Gerlach, T. M., Dufner, M., Rauthmann, J. F., Grosz, M. P., Küfner, A. C., & Back, M. D. (2017). Narcissism and romantic relationships: The differential impact of narcissistic admiration and rivalry. *Journal of Personality and Social Psychology*, 112(2):280-306. doi: 10.1037/pspp0000113
- Wegar, K. (2007). In search of bad mothers: Social constructions of birth and adoptive motherhood. *Women's Studies International Forum*, 20:77-86
- Vasko E T. (2017). Mad mothers, bad mothers: resisting stigma and embracing grace as disease. *Journal of the Society of Christian Ethics*, 37: 141-159, doi:10.1353/sce.2017.0009
- Zeigler-Hill, V., Trombly, D.R. (2018). Narcissism and mate value: Is beauty in the eye of the narcissistic beholder? *Personality and Individual Differences*, 122:115-119. doi: 10.1016/j.paid.2017.10.021
- Zubair, M. (2019). Psychologically controlling parenting and its impact on children. *Psychologist Forum*. https://www.researchgate.net/publication/334226273_Psychologically_Controling_Parenting_and_its_impact_on_children

ANNEMİN BENİ SEVECEK VAKTİ YOKTU:

GELENEKSEL DİNDAR AİLELERDE ANNE KIZ İLİŞKİSİ

* Sümeyra ÜNALAN TURAN

ÖZET

Bu çalışma, geleneksel-dindar aile yapısında anne-kız ilişkisini, yükseköğrenim mezunu, çalışan, dindar ve anne olan 25 kadının penceresinden ele almaktadır. Fenomenoloji deseniyle yürütülen ve derinlemesine görüşme verilerine dayanan bu çalışmada 1980 ve 90’larda çocuk olmuş kadın katılımcıların deneyimleri çerçevesinde anne-kız ilişkisinin seyrini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Araştırma neticesinde çalışma grubundaki kadınların ağırlıklı olarak geleneksel annelerle büyüdüğü ve katılımcıların kendi sosyal çevrelerinde yükseköğrenim gören ilk kuşak olduğu görülmüştür. Köyden kente göç etmiş ikinci kuşak ailelerde büyüyen bu katılımcıların yetiştikleri aileler, geçiş ailesi görünümü arz etmektedir. Katılımcıların anneleri bir yandan özellikle gelin-kayınvalide ilişkisinde belirginleşen geniş aile ilişkilerini dengede tutmaya çalışırken bir yandan da geleneksel kadınlık rollerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Aile büyükleriyle ilgilenmek, ev, tarla, bahçe işleri, aile işletmesinde çalışmak gibi çoklu roller arasına çocuğun psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak nadiren girmiştir. Annelerini, sevecen, merhametli ve müşfik olarak tanımlayan az sayıda katılımcı bulunurken şu an 30’larını süren katılımcılarda annelerine dair en öne çıkan duygu kırgınlıktır. Bugünden geçmişe bakınca katılımcılar annelerinin çocuklarıyla oyun oynamaya; hatta onları sevmeye vakitlerinin olmamasını, geleneksel kadın cinsiyet rollerine bağlamaktadırlar. Ancak ailenin ilk veya tek kız çocuğu olan katılımcılar, bir yandan annelerinin geniş aile fertlerine yöneltilmedikleri öfkenin hedefi olurken diğer yandan anneler yaşadıkları diğer problemleri, dert ortaklığı adı altında kızlarına anlatmışlardır. Annelerinin erkek kardeşlerine ayrıcalık tanığını ve ayrımcılığa uğradıklarını düşünmeleri ise katılımcıların annelerine duyduğu kırgınlığın bir diğer nedenidir. Bu sebeplerle bugün de katılımcılar genellikle anneleriyle duygusal açıdan mesafeli bir ilişki sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile algısı, geleneksel aile, dindar, anne-kız ilişkileri

GİRİŞ

Annelik, evrensel ve içgüdüsel bir pratikler evreni olmayıp toplumsal olarak inşa edilen bir olgudur (Tuğrul, 2018). Her dönem ve kültüre göre hâkim ideal annelik formları değişmekle birlikte (Badinter, 2015) annelik ve anne olma deneyimleri kaçınılmaz biçimde yaş, ırk, sosyal sınıf ve sosyo-kültürel konuma bağlıdır (Miller, 2010). Geleneksel ve modern tutumların bir arada bulunduğu Türkiye’de de tarihsel bağlam, kuşak, yaşanan bölge, ait olunan kültür gibi

*Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-3900-0369 suturan@uludag.edu.tr

** Bu çalışma Prof. Dr. Vejdi Bilgin danışmanlığında yürütülen ve 2019 yılında tamamlanan “Toplumsal Cinsiyet Tutumları Bağlamında Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı: Yükseköğrenim Görmüş, Çalışan Dindar Kadınlar ve Eşleri Örneği” adlı doktora tezinde kullanılan ve kullanılmayan verilere dayanarak hazırlanmıştır.

birçok değişkenin kadınların annelik biçimlerini etkilediği söylenebilir (Özgen, 2021). Nitekim gerek içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu farklı kültürleri; gerekse ülke içerisinde farklı nitelikler taşıyan aileleri karşılaştıran çalışmalarda, kültür ve sosyo-kültürel değişkenlerin ebeveynlerin çocuğa yükledikleri anlam ve davranış tarzlarını etkilediği ortaya konmuştur (Canatan, 2020; Dinn ve Sunar, 2017; Kağıtçıbaşı, 1982; Şanlı ve Öztürk, 2015; Turgut ve Koca, 2019).

Bu araştırmada da çalışma grubu olarak seçilen 1980 ve 1990'larda dünyaya gelen yükseköğrenim görmüş, çalışan, kendilerini dindar olarak tanımlayan ve anne olan kadınlar, kendi annelerinden farklı bir annelik tecrübesi yaşamakta ve 1960'lı ve 70'li yıllarda doğan ve geleneksel annelik sergileyen annelerini bugünün annelik kıstaslarıyla değerlendirmektedirler. İki farklı kuşağın anne-kız ilişkilerini, bugünün genç-yetişkin kadınlarının gözünden ele alan bu çalışmada öncelikle Türkiye'nin toplumsal ve tarihsel bağlamında kadın ve aile konularına değinmek yararlı olacaktır.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte kadın ve erkekler eşit yurttaşlar olarak konumlandırılmış, sosyal ve gündelik hayatın yanı sıra siyasal, hukuki açıdan ve eğitim bakımından kadınların yolunu açan bir dizi düzenleme yapılmıştır. Örneğin kadınlara birçok Avrupa ülkesinden önce 1934 yılında seçme ve seçilme hakkı tanınmış (Arat, 1998; Doğramacı, 1993), aynı zamanda kadın milletvekillerinin meclisteki temsil oranı dönemin Avrupa ülkelerinden daha yüksek olmuştur (Tekeli, 1992). Yeni rejimde bilhassa kadınların eğitimini iyileştirecek yasal düzenlemelere önem verilmiş; ülkenin içerisinde bulunduğu zor koşullara rağmen milli savunmadan sonraki en büyük harcama kalemi eğitime ayrılmıştır (Doğramacı, 1993).

Cumhuriyet'in ilanından sonra kadınlar lehine alınan çok sayıda karar ve yasal düzenlemeye rağmen bu imkânlardan kırsal bölge kadınları yeterince faydalanamamış (Kadıoğlu, 1998); örneğin ortaöğrenim ve yükseköğrenime az sayıda kırsal bölge kadını devam edebilirken bu eğitim basamakları daha çok kentli kadınlara özgü bir seçenek olmuştur (Doğramacı, 1993). Bugün de devam eden bir olgu olarak orta sınıf ve az sayıda alt sınıf kadın daha çok kadınsı olarak kabul edilen öğretmenlik, hemşirelik ve ebelik mesleklerinde yoğunlaşırken (Çitçi, 1982; Makal, 2015) kız çocuklarının en fazla devam ettiği eğitim kurumları, kadınsı işleri profesyonel

ve teknik bir alan olarak eğitim müfredatının merkezine yerleştiren Kız Enstitüleri olmuştur (Akşit, 2005).¹

Kadınların yükseköğrenim görmesiyle ailenin sosyoekonomik konumu arasındaki güçlü ilişki (Gök, 2015), ilerleyen yıllarda da devam etmiş; özellikle kırsal bölgelerde ailenin ekonomik kaynakları sınırlı ise eğitim imkânlarından erkekler daha yüksek oranda yararlanmış (Özbay, 1982), örneğin 1970’li yıllarda yapılan üniversiteye giriş sınavında kızların sadece 11.7’sinin köy kökenli olduğu tespit edilmiştir ((Tevfik Çavdar, Demet Tünay, Tuna Yurtseven, “Yüksek Öğrenime Başvuran Öğrenciler (1974 - 1975)”, Sosyo - Ekonomik Çözümleme, Ankara: DPT, 1976.), akt. Kazgan, 1982:152). 1977 yılında Kandiyoti tarafından yapılan bir çalışmada da Türkiye’nin en seçkin üniversitelerinden biri sayılan Boğaziçi Üniversitesi’nde öğrenim gören kız öğrencilerin %88’inin üç büyük kentte ikamet ettiği ve yalnızca bir kız öğrencinin annesinin köy kökenli olduğu ortaya konmuştur (Kandiyoti, 1982).

1950’lerden itibaren Türkiye’nin toplumsal yapısını değiştiren en önemli gelişmelerin başında tarımda mekanizasyonun etkisiyle köylerden kentlere kitlesel göçlerin başlaması gelmektedir. Tarımda makineleşme sonrasında yaşanan iç göçler kırsal bölgelerin dönüşümünde katalizör işlevi görmüştür. Kentlere göç eden kadınların bir kısmı bir yandan ekonomik zorunluluktan dolayı kayıt dışı ve güvencesiz olan gündelikçilik sektöründe çalışırken bir grup kadın da özellikle 1980 ve 90’lı yıllarda yapılan çalışmalarda gösterildiği gibi ev kadını olarak nitelendirilmelerine rağmen evde piyasaya yönelik gelir getiren işler yapmışlardır. Bu kadınların kendileri dahi yaptıkları işi gelir getirmesine rağmen ev işlerinin bir uzantısı olarak değerlendirmektedir (bkz. Cinar, 1994; Kümbetoğlu ty; White, 2015). Tekstil atölyesi gibi aile işletmesinde ücret karşılığı çalışan bir elemanın yaptığı tüm işleri ücretsiz yapan kadınlar da ev kadını olarak nitelendirilmektedir (White, 2015).

Kentleşmeyle ailenin ve aile içi ilişkilerin hızlı bir değişime girmesi sosyal bilimcilerin de odak noktalarından birisi olmuştur (bkz. Kongar, 1996; Yasa, 1991). Kentler dışında ara bir yerleşme birimi olan kasabalar hakkında bilinen ilk çalışmayı Mübeccel Belik Kıray yapmıştır. Kıray’ın Ereğli çalışması, aile içi ilişkiler, rol paylaşımı, kadınların gündelik faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Örneğin anneler, babalarla çocuklar arasında dengeyi kuran tampon mekanizma işlevi görmektedir; bu arabuluculuk rolü çoğu zaman fark edilemese de aile içi ilişkilerin dengede kalmasında yeri doldurulamaz kritik bir işlev üstlenmektedir (Kıray, 1982).

¹ Kız Enstitüleri’nde 1930-31 yılında 423; 1950-51 yılında 8357, 1970-71 yılında 11.300 kız öğrenci eğitim görmüştür (bkz. Taşkıran 1973:154).

Bin dokuz yüz yetmişli yıllarda yapılan bir diğer önemli ve kapsamlı çalışma çocuğun değeri ve kadının rolü üzerine Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın sekiz ülkeyi karşılaştırdığı araştırmasıdır (Kağıtçıbaşı, 1982). Bu ülkeler arasında yer alan Türkiye'de ağırlıklı olarak alt gelirli ve düşük eğitilmiş kadınları içeren örneklem grubu, erkek çocuğunu yaşlılık güvencesi olarak değerlendirmekte, kız çocuklar ise anneler için dert ortağı ve hem anneler hem babalar için ev işlerinde yardımcı eleman olarak görülmektedir.

Kadınların uğraşlarındaki değişimi ele alan Özbay'a (2015) göre 1950 öncesinde kırsal bölgelerde kadının üretim ve yeniden üretim faaliyetleri iç içe geçtiği için üretim, kadınların ev işlerinin bir uzantısı olarak algılanmıştır. Kadınlar tarla-bahçe işlerinden hayvan bakımına, giyecek ve yiyecek hazırlama, halı-kilim dokuma, çocuk dünyaya getirip büyütme, hasta bakma, kadınlar arası ilişkileri düzenleme gibi pek çok işten sorumlu tutulmuştur. Kentlere göçle birlikte kadınların ev kadınlarına dönüşmesi ve özellikle 1980'lerden itibaren liberal politikaların etkisiyle zorlaşan ekonomik koşullar nedeniyle erkeklerin dışarıda çalıştıkları sürelerin uzaması, kadınların çocuk eğitimindeki sorumluluklarını arttırmıştır. Erkeklerin iş sürelerinin uzaması çocuk eğitiminin yanı sıra 1980 öncesinde daha çok erkeklerin üstlendiği alışveriş faaliyetinin de bir kadın uğraşı hâline gelmesine yol açmıştır (Özbay, 2015).

O yıllarda Türk aile yapısına yönelik çalışmalarda ise ailenin geniş aileden çekirdek aileye doğru; eşler arası otorite ilişkilerinin de buna paralel olarak eşitlikçiliğe doğru değiştiği yönündeki evrimci çalışmaların yanı sıra farklı bir perspektifle yürütülen çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Bott'un (Bott, 2004) sosyal ağlar yaklaşımını merkeze alan Olson'a (1982) göre Türk ailesi karı kocanın otorite ve sorumluluk alanlarının net olarak ayrıldığı ayrılmış aile modeline sahiptir. Ancak Olson kadınların da erkekler gibi müstakil alanlarda otorite sahibi olduğunu vurgulayarak Türk ailesini iki odaklı (duofocal) aile olarak tanımlamaktadır. Türk ailesinde ekstra ailesel ilişkiler hemcinslerle kurulmaktadır (Olson, 1982). Olson'ın modeli sadece geniş aile için değil çekirdek aile için de geçerlidir. Bu durumda Olson, geniş aileden çekirdek aileye geçildikçe eşitlikçi ilişkiye geçileceği tezini reddetmektedir. Ona göre Türk ailesinde mekânın cinslere göre katı şekilde ayrılmış olması kadınlara geniş bir özerklik ve otorite alanı sağlar ve Türk ailesinde karı-koca kendi merkezlerini yöneten eşit güç odaklarıdır. Bu noktada Çelebi, Türk ailesinin iki odaklı bir yapıya sahip olduğunu ve kadınların geniş bir otorite alanı olduğunu kabul etmekle birlikte eşlerin eşit güçte olmadığını erkeğin bir üst hiyerarşik basamakta bulunduğunu iddia etmektedir (Çelebi, 1990).

“Ataerkil pazarlık” kavramıyla Kandiyoti (1988) de benzer şekilde farklı coğrafyalardaki kadınların farklı erkek egemenliği biçimlerine karşı farklı uyum ve direniş stratejileri geliştirdiklerini öne sürmektedir. Kadınların davranış biçimleri, içinde bulundukları sistemin mantığıyla uyumlu şekilde işlemektedir. Egemenlik biçimleri bir yandan baskıcı, bir yandan koruyucu öğeler içerirken kadınlar da bu yapılar içerisinde kendilerine güç ve özerklik alanları inşa etmekte; bu sebeple sistemi erkekler kadar destekleyebilmektedirler (Kandiyoti, 1997).

Cumhuriyet’in ilk yıllarından günümüze kızların eğitilmesine yönelik tutumların olumluya dönmesi ve yükseköğrenimin her sosyal kategori için daha ulaşılabilir olmasına rağmen en iyi üniversitelerde profesyonel-uzman meslek eğitimi almakla ailelerin sosyoekonomik statüsü arasındaki ilişki, güçlü bir şekilde devam etmektedir.² Nitekim bu araştırmanın dindar-muhafazakâr kimliği taşıyan katılımcılarının eğitim ve yaşam parametreleri yukarıda bahsedilen Türkiye’nin toplumsal koşullarıyla paralel bir seyir izlemiştir. Dindar-muhafazakâr ailelerin 1950’lerde tekil örnekler olarak başlayan kızlarını üniversiteye gönderme olgusu (Barbarosoğlu, 2011), 1980’lerde başörtülü olarak üniversite okumak isteyen genç kızlarla görünürlük kazanmaya başlamıştır. Çalışma grubunu oluşturan kadınlar da 1980 ve 90’larda dünyaya gelen 2000’li yıllarda üniversite eğitimi gören başörtülü kadınlardan oluşmaktadır. Kırsaldan kentlere göç etmiş ailelerin çocukları olan bu kadınlar kendi sosyal çevrelerinde üniversite eğitimi gören ilk kuşak olmakla birlikte 1980 ve 90’ların yukarıda değinilen özellikleri taşıyan ailelerinde yetişmiş ve bu anneler bahsi geçen bağlamsal çerçeveye uygun bir annelik sergilemişlerdir.

YÖNTEM

Fenomenoloji deseniyle yürütülen ve derinlemesine görüşme verilerine dayanan bu araştırmada 1980 ve 90’larda çocuk olmuş 25 kadın katılımcının deneyimleri çerçevesinde anne-kız ilişkisinin seyrini ortaya koymak amaçlanmıştır. Yarı-yapılandırılmış soru formu uygulanmış ve görüşmeler 2018 yılında Bursa’da gerçekleştirilmiştir. Veriler raporlandırılırken katılımcıların gerçek ismi kullanılmamış, bunun yerine katılımcılar K-1, K-2 şeklinde numaralandırılmıştır.

² Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası işbirliği ile Türkiye’de yapılan eğitimde fırsat eşitliği araştırmasına göre ailenin yoksul olması durumunda sadece erkek çocuk okula gönderilmektedir ve kız çocukların okula kayıt oranlarındaki genel düşüşte toplumsal cinsiyet en önemli faktörlerden biridir (bkz. Ferreria ve Gignoux, 2010:4).

Tablo 1: Katılımcıların Özellikleri

Kod	Yaş	Meslek	Eğitim Düzeyi
K1	40	Öğretmen	Lisans
K2	33	Araştırma Görevlisi	Yüksek Lisans
K3	29	Öğretmen	Lisans
K4	32	Bilgisayar işletmeni (Memur)	Lisans
K5	29	Kur'an Kursu Öğreticisi	Lisans
K6	28	Öğretmen	Lisans
K7	35	Uzman	Yüksek Lisans
K8	36	Öğretmen	Lisans
K9	32	Öğretmen	Lisans
K10	40	Biyolog-Memur	Lisans
K11	28	Kur'an Kursu Öğreticisi	Lisans
K12	32	Vaize	Lisans
K13	36	Öğretmen	Lisans
K14	33	Öğretmen	Lisans
K15	32	Yönetici (Okul)	Lisans
K16	27	Hemşire	Lisans
K17	36	Eczacı	Lisans
K18	32	Vaize	Lisans
K19	32	Eczacı	Lisans
K20	36	Ziraat Mühendisi	Lisans
K21	30	Öğretmen	Lisans
K22	32	Eczacı	Lisans
K23	28	Öğretmen	Lisans
K24	30	Kur'an Kursu Öğreticisi	Ön Lisans
K25	30	Araştırma Görevlisi	Yüksek Lisans

BULGULAR

Katılımcıların Ailelerinin Sosyoekonomik Özellikleri

Katılımcıların yetiştikleri aileler ağırlıklı olarak kırsaldan kentlere göç eden ikinci kuşak kişilerden oluşmaktadır. Bu aileler kentleşme sürecini tamamlayamamış geçiş ailesi nitelikleri taşımaktadır. Her ne kadar çekirdek aile görünümü arz etse de bu ailelerde, eş seçimi ve aile içi otorite ilişkilerinde geniş ailenin denetimi etkin şekilde varlığını sürdürmektedir. Katılımcı kadınların anne ve babaları arasında eğitim farkı dikkat çekmektedir; anneler genellikle ilkokul mezunu iken babalar lise veya lisans mezunudur. Anne babalar arasında sadece eğitim bakımından değil dindarlık, hayat görüşü, zevk ve beğeniler bakımından da dikkat çekici farklılıklar bulunmaktadır. Bunda babaların üniversite mezunu olduğu durumlarda dahi geniş ailenin müdahalesiyle söz haklarının sınırlı olması ve ağırlıklı olarak ailelerinin seçimiyle evlenmiş olmalarının etkisi belirgindir. Aşk evliliği yapan ebeveynlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Geleneksel kadınlık ve erkeklik rolleri benimsendiği ve bu roller etrafında eşlerin uyumlu bir birliktelik sürdürdüğü ilişkiler ağırlıktadır.

Kadın katılımcıların 15'inin babası sabit ve düzenli gelir elde eden memur ya da işçi gibi statülerde çalışırken 8'inin babası serbest meslek erbabıdır.³ Geleneksel çizgideki bu ailelerde sadece üç anne ev dışında çalışmaktadır. Bu annelerden biri sonradan dinî yönelim yaşayan sosyal-demokrat çizgideki bir ailede yetişen bir katılımcının annesi iken bir diğeri kentli-eğitimli bir ailede yetişen ve eşinin etkisiyle dinî yönelim yaşayan bir kadındır. Diğerlerinden farklı özellikler taşıyan üçüncü anne ise dindar-muhafazakâr kodlarda olumlu bir imaj taşıyan Kur'an Kursu öğreticiliği mesleğini icra etmiştir. Buradan hareketle katılımcı kadınların ağırlıklı olarak kendi sosyal çevrelerinde yükseköğrenim gören ve çalışan ilk kuşak kadınlar olduğu söylenebilir. Zikredilenler dışındaki katılımcıların annelerinin bir kısmı tarla-bahçe işlerinde ve aile işinde aktif olarak faaliyet göstermelerine, ev bütçesine önemli katkılar sağlamalarına rağmen tanımlanmış bir meslek icra etmemişlerdir. Bu sebeple çalışma grubunun ekonomik durumunun ve sosyal statüsünün temel belirleyicisi baba mesleği ve geliridir. Katılımcılar yetiştikleri aileleri orta sınıf olarak nitelemektedir. Az sayıda katılımcı üst sınıfa mensup olduğunu dile getirmekte; ancak tüketim, yaşama tarzı ve beğeni ayrımına dayanan tabakalaşma biçimi göz önünde bulundurulduğunda gelirleriyle paralel sosyal yaşantı ve tüketim alışkanlıklarına sahip olmadıklarını ifade etmektedirler.

³ 2 kişi babasının mesleğini belirtmemiştir.

Anne-Kız İlişkisi

Derinlemesine görüşmeleri gerçekleştirmeden önce kadın katılımcıların anneleri ile sıcak-paylaşımçı bir ilişkisi olduğunu düşünen araştırmacının beklentisinin aksine birçok kadın katılımcı, yetişme döneminde annesiyle mesafeli bir ilişkisinin olduğunu dile getirmiştir. Katılımcıların annelerine karşı hissettiği en güçlü duygu kırgınlıktır. Annelerin aile içindeki ağır sorumlulukları nedeniyle kızlarına zaman ayıramaması, öfke, kırgınlık, üzüntü gibi duygularını yoğun şekilde kızlarına yansıtmaları ve erkek kardeşlere daha ayrıcalıklı davranmaları, bu kırgınlığın üç temel sebebi olarak öne çıkmıştır.

Aile İçi Sorumluluk Paylaşımında Kadınların Rolü

Katılımcılar sıklıkla aile içi iş bölümünü “*İçeri işleri anneme, dışarı işleri babama aitti.*” şeklinde özetleseler de içeri ve dışarı işlerinin sınırlarının iç içe geçtiği ve kadınların genel olarak içeri, dışarı, her alanda emek sarf ettiği görülmektedir. Katılımcıların çoğu, annelerini ev hanımı olarak nitelemelerine rağmen, sorumluluğu ev işi ve çocuk bakımı ile sınırlı olan çok az anne bulunmaktadır. Örneğin kırsal bölgelerde bağ-bahçe işleriyle geçimlerini sağlayan veya ek gelir olarak topraklarını işleyen ailelerde kadınların öncelikli işleri tarla-bahçe faaliyetleridir. Ev işi ve çocuk bakım işleri bunlarla paralel yürütülür. Hatta bazı katılımcılar bu işlerde annelerinin babalarından daha fazla emek sarf ettiğini düşünmektedir.

Babanın işletme veya atölye sahibi olduğu durumlarda ise annelerin; hatta çocukların emeğine ihtiyaç duyulmaktadır. Geçimini aile işiyle sağlayan ailelerde, ücret karşılığı çalışan elemanların yerini evin üyeleri, özellikle anneler almaktadır. Anneler hem ev işlerini yapmakta hem de kendilerinin ve varsa çalışanların yemeklerini hazırlamakta bir yandan da aile işletmesinde durmaksızın çalışmaktadırlar. Tabir-i caizse bu kadınların molaları bulunmamaktadır.

Kadınlar aynı zamanda kriz durumlarında devreye girip evi çekip çeviren konumundadırlar. Örneğin babanın vefatı veya iflas durumunda aileyi toparlayan anneler olmaktadır. Ev dışında daimi olarak çalışan az sayıda kadın için de ev içi iş bölümü neredeyse değişmemektedir. Çalışan annelerin gösterdiği insanüstü performansı K-7 şöyle anlatmaktadır:

“Annem tam gün çalışır işçi olarak, sonra mesai de var, eve gel, işleri yap.

Bizim evde ya halam ya başkaları misafirler olurdu, annem onlara da bakar.

Hâlimiz vaktimiz döneme göre iyiydi, sıcak su bizde var, amcamız falan çocuklar ile gelir çocukları bizde yıkar. Misafir çok olurdu, annem onlara da

çok hizmet eder. Annem nasıl hayatta kalmış bilmiyorum. Onları şu an ben yapamam. Bulaşıkları, elle yıka, bütün gün çalış, mesaiye kal. Yemek hiç eksik olmaz, düzenli yemek pişir, ev temiz düzenli, hiç pis ve dağınık hatırlamam annemi. Sabah herkesten önce kalkar, en geç o yatar, çok çılginca çalışır.”

37 Yaş, Uzman

Anneler çocukların bakımının temel sorumlusu olmalarının yanı sıra çocuk eğitiminde de aktif görev almışlardır. Annelerin eğitim durumları iyiye çocukların eğitim ve ödev işleriyle doğrudan ilgilenmişlerdir. Hatta bazı katılımcılar babalarından çok daha düşük eğitilmiş olmalarına rağmen eğitimlerinin annelerinin takibinde olduğunu dile getirmişlerdir. Sadece çocuk değil yaşlı ve hasta bakımında da kadınlar yoğun bir emek harcamışlardır. Katılımcıların “gelin” konumunda olan anneleri için ailede bakıma muhtaç yaşlı varsa bakım işi kaçınılmaz şekilde annelerin sorumluluk alanına girmiştir.

Dışarı işlerinden market alışverişini genellikle babalar; pazar alışverişini anneler yapmışlardır. Cinsler arasında çok keskin ayrımların olduğu ailelerde ise kadınlar en ufak dışarı işini dahi üstlenmemişlerdir.

Annelerin eğitim durumu hatırlanacak olursa⁴ çoğunun babalarının aksine düşük eğitim seviyesine ve geleneksel cinsiyet tutumlarına sahip olduğu görülmektedir. Bakım ve hizmet temelli bir annelik sürdüren ve ağır ev işleri, geniş aile ağırları arasında denge kurma, tarla-bahçe, aile işletmesinde çalışma, yaşlı ve engellilerin bakımını üstlenme gibi tüm aile işlerinden sorumlu tutulan annelerin çocuklarıyla ilgilenmeleri ve oynamaları çok sınırlı kalmaktadır. Çocukların bakımı ve eğitiminin takibi annenin temel işleri arasında yer alırken onlarla ilgilenme, oynama veya zaman geçirme gibi psikolojik ihtiyaçlar iş skalasının içerisine nadiren girmektedir. Annelerin buna vakti olmamaktadır.

K-14: “... Babam çok iyi babadır. Onun şirinlik yapmaya vakti var, evde hiç iş yapmadığı için. ... Annemin ebeveynliği ile ilgili yakın zamanda düşünmeye başladım, anne olunca. Annem biz çocukken oyun oynamak için vakit geçirmezdi bizimle. ... Babamın vakti olduğu için o bizimle oynardı...” (33 Yaş, Öğretmen).

⁴ Kadın katılımcılardan üçünün annesi ya hiç okula gitmemiş ya da ilkokulu yarım bırakmıştır. 14 kişinin annesi ilkokul, 3 kişinin ortaokul, 4 kişinin lise, 1 kişinin ise ön lisans mezunudur.

K-21: “...Anneyle çok fazla duygusal bağım yoktu. ... Zaten annem küçükken bizi sevmek için çok fazla vakti olmamış işlerden dolayı. ... Biraz konuşamadık annemle, anne kız yakınlığı olmadı.” (30 Yaş, Öğretmen).

Olumsuz Duyguların Hedefi Olarak Kız Çocukları

Geleneksel aile yaşantısında anneleriyle erkek kardeşlerine göre daha çok zaman geçiren kız çocukları bazen annelerin yaşadığı duygusal iniş çıkışların şahidi olmuş bazen de annelerin sakinleşmesinde tampon mekanizma işlevi görmüşlerdir. İlk olarak katılımcıların çoğunluğunun ya anne tarafı ya baba tarafı akrabalarıyla aynı apartman ya da mahallede büyümesinin getirdiği mekânsal yakınlığın annelerin duygu durumlarının değişmesinde ve kızlarına yansımada oldukça etkili olduğu söylenebilir.

Aile büyüklerinin katılımcıların yetiştikleri aileye müdahale düzeyi farklı olmakla birlikte aile büyükleri, anne-babanın çocuk yetiştirme biçiminden hâl ve hareketlerine varıncaya dek bir üst otorite olarak yaşamın her aşamasında aile bireylerini denetlemişlerdir. Geniş aile ile en dikkat çekici ilişki biçimi kuşkusuz gelin-kaynana ilişkisidir. Evde erkek kardeşlerinden daha fazla zaman geçiren katılımcılar, babaanne ve anneleri arasında yaşanan sürtüşmenin şahidi bazen de tarafı olmak zorunda kalmışlardır. Hatta bazı anneler geniş aileyle yaşanan problemleri doğrudan çocuklarına yansıtılabilmişlerdir. Bilinçli olarak yapmasalar da annelerin büyüklere yöneltemedikleri öfkenin hedefi çocuklar, özellikle kız çocukları olmuştur:

K-18 : “...Tek kız olduğum için kıymetim vardı. Annemin babama kıyasla daha çok kızdığını hatırlıyorum. Ama diğer yandan annem açısından aile apartmanında yaşadığımız için kayınvalide, eltilerden dolayı beklentiler var. Bir de annem küçük gelin zaten...” (32 Yaş, Vaize).

K-25 : “...Özellikle mesela dedemin 5,5 yıl felçli olduğu dönemde biz ilgisiz kaldık. İlkokul 3. sınıftan ortaokul sona kadar diyebilirim. O dönemler çok yalnız kaldığımı hissettim. Ama bir yandan da evde bakım ihtiyacı olan bir insan var. Evde sinirler zaten gergin. Ondan dolayı ufak tefek şeylerde bize sinirleri yansıdı. Ufak tefek şunu buraya koyduğum için sinirlerini bizden çıkardıkları oldu. Ben de çok kırılmışım onlara...” (29 Yaş, Arş. Gör.).

Sıklıkla ailelerinin ataerkil yapıda olduğunu söyleyen katılımcıların ailelerinde baba otoritesinin dozu da değişmektedir. Kimi ailelerde katılımcıların deyimiyle baba demokratik bir reislik sürdürürken bazı ailelerde anneler eşlerinin izni olmadan mobilyaların yerini bile değiştirememektedir. Ailelerin bazılarında ise liderlik rolünü anne üstlenmekte; fakat sosyal çevreye reis baba olarak sunulmaktadır. Çoğu ailede ise reis baba olmakla birlikte kadınların ev

ve çocuklar üzerinde geniş bir otorite sahası bulunmaktadır. Babanın anneye değer vermediği ve monarşik bir reislik sürdürdüğü ailelerde anne ve baba arasında yaşanan problemler katılımcılara yansıtılmıştır. K-3, babasının annesine değer vermeyip annesinin üzerinde katı bir denetim kurmasının annesi ile babası arasındaki eğitim farkından kaynaklandığını düşünmektedir:

“ (Reis) kesin olarak babamdı. Annem hiçbir şekilde izinsiz bir yere çıkamaz, birisini eve davet edemez, bir şey harcamaz, kendi kendine haber vermeden bir şey yaparsa da problem çıkardı... Annemin ilkokul mezunu, babamın üniversite mezunu olmasını sürekli başına kakar, annemin cahilliğini yüzüne vururdu babam. ...”

29 Yaş, Öğretmen

Ancak babanın anneye göre üst hiyerarşide yer alması sadece eğitim farkından kaynaklanmamaktadır. Örneğin çalışmasına rağmen K-12'nin annesi maaşını dilediği gibi harcama özgürlüğüne sahip değildir.

“Reis babam, çok net. Son söz onundur. Annemin 20 sene çalışma hayatında gidip de maaş çektiği yoktur, direkt babam çeker. Annem çok fazla rahat harcama yapamazdı...”

32 Yaş, Vaize

Anne baba arasındaki ilişkinin kötü olması veya ebeveynler arasında yaşanan sorunlar katılımcıları da etkilemektedir. Anneler hem kayınvalide ve diğer geniş aile fertleriyle hem de eşleriyle yaşadıkları sorunları kızlarına anlatmaktadır. Özellikle evin en büyük kızı ya da tek kızı olan katılımcılar, “dert ortağı” kisvesi altında annelerinin terapi nesnesi hâline geldiklerini ve yaşlarının üzerindeki problemleri yüklenmek zorunda kaldıklarını belirtmektedirler.

K-15: *“...Annemle aramız iyiydi, her şeyini bana anlatırdı. İlerleyen süreçte babamla ilgili sıkıntılar olunca anlattıkları şeyler de hep dert anlatmaya dönmüştü. Ben onun kocası hâline gelmişim. Kısaca bütün derdini, sıkıntısını bana anlatmaya başladı...” (32 Yaş, Yönetici).*

Hatta bir katılımcı ses kayıt cihazı kapatıldığında, annesinin kendisine yaptığı bu yüklemelerle baş edemediğini ve yetişkinlik döneminde psikolojik destek aldığını ifade etmiştir. Bununla

birlikte annelerin eşlerine yönelik olumsuz söylemleri kızlarının babalarıyla ilişkilerini de olumsuz etkileyebilmiştir.

K-10 : “...Keşke babamla ilgili bazı şeyleri annem bana anlatmasaydı derim. Çünkü annem her şeyi benimle paylaşırdı. Babamla iyiydik. Ama bunlar olmasaydı daha da iyi olurduk diye düşünüyorum...” (40 Yaş, Biyolog).

Az sayıda katılımcı için ise anne, şefkatli ve müşfik kanatlarına sığınılan güvenilir bir limandır.

K-7 : “...Diyelim ki sofrada ağlarım, (babam) ‘yemek masasında ağlanmaz, çabuk odana git’ der. Ben odamda ağlarım... Annem o durumlarda çok müşfik. Annemden bir kere bile azar işitmedim. O çok yumuşak. Herkese karşı öyle. O zamanlarda ‘Baban kızmadı’ deyip beni teselli eder, sarılır...” (37 Yaş, Uzman).

Erkek Kardeşlere Ayrıcalık Tanınması

Katılımcıların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini sürdüren anneleri kız çocuklarını da geleneksel örüntüler etrafında yetiştirmeye çalışmışlardır. Ancak annelerin kızlarının eğitim görmesine yönelik benimsedikleri tutum, kızlarının ev işleri sorumluluklarının sınırlarını belirlemiştir. Ailenin kız çocuklarının eğitimine olan desteği genellikle ev işi beklentisiyle ters orantılı bir görünüm arz etmiştir. Çocuklarının okuyup meslek sahibi olmasını temel amaç olarak belirleyen birinci grup ailelerde kadın katılımcılar üniversite çağına gelinceye kadar neredeyse hiç ev işi sorumluluğu almamışlardır.

K-2: “...Biz çocuklara hiçbir sorumluluk verilmedi diyebilirim, hatta evlenene kadar hiç verilmedi, ufak tefek şeyler belki. ... Hep dersini çalış, işine sahip ol modu vardı...” (33 Yaş, Araştırma Görevlisi).

İkinci grup ailelerde anneler kızlarının hem eğitim görmesini desteklemiş hem de onlara ev işlerinde sorumluluk vermişlerdir.

K-25 : “... Okul, üniversite konusunda annem de babam da destek bize. Yapılacak bir iş varsa önce dersimize çalışırız, sonra bu işi ama yine yapardık. Bizde paşam, cicim, micim olmadı, sorumluluklarımızı da yaptık, dersimize de çalıştık. Mesela yazın sabah namazında kalkardık, güneş bizi yakmaya başlayıncaya kadar çay toplardık, sonrasında dersane, kursa giderdik mesela. (...) Ama diğer yandan ben fındık topladım, çay topladım. Notlarımın düşmesini de istemezler, onlar da yapılacak...” (29 Yaş, Arş. Gör.).

Geleneksel cinsiyet rollerine sıkı şekilde bağılı üçüncü gruptaki anneler ise kızlarının yükseköğrenim görmesi konusunda ya kayıtsız kalmış ya da olumsuz bir tutum sergilemişlerdir. Bu noktada altı çizilmesi gereken en önemli nokta, katılımcıların yüksek eğitim görmesinde etkili figürün babaları olmasıdır. Kızlarının okumasına karşı olan baba bulunmazken bazı ailelerde katılımcılar annelerine rağmen babalarının desteğiyle eğitim görmüşlerdir. Bu grupta yer alan eğitim düzeyi düşük ve kızların okutulmasına yönelik olumsuz tutum besleyen anneler, kızlarını ev işleri konusunda; hatta bazen erkek kardeşlere hizmet etme konusunda zorlamışlardır.

K-4 : *“Babam ayırım yapmazdı ama annem yapardı. ‘Sen kızsın onlar su istediğinde getir, yataklarını topla.’ derdi. Ama ben pek yapmazdım abimin işlerini. Büyük abim ‘Ne olur yapsan, yarın öbür gün hep yapacaksın’ derdi bana, ben çok asiydim. Ben hakka önem verirdim, babam da o konuda destekti. ‘K-4 size su vermek, yatak toplamak zorunda değil’ derdi.” (32 Yaş, Memur).*

Annelerinin eğitimlerini desteklediğini ve çok az ev işi sorumluluğu verdiğini söyleyen ailelerde yetişen katılımcılar dahi annelerinin erkek kardeşlerine karşı daha ayrıcalıklı davrandığını dile getirmişlerdir. Bu ailelerdeki kızlar en azından kişisel işlerini ve belirli periyotlarda kısmi ev işlerini üstlenirken anneler erkek çocuklarının yatak toplama, kıyafetlerini düzenleme gibi kişisel işlerini bile kendileri yapmış ve oğullarına her türlü hizmeti sunmuşlardır.

K-7: *“...Abimin hiç sorumluluğu yoktu, o paşaydı. Bana ‘ayaklarımı yıka’ falan derdi, takılırdı. Sofra kurmaya, kaldırmaya yardım ederdim. Abim de benimle dalga geçerdi. Hatta abim üniversitede iken bile ayak tırnaklarını annem keserdi, o kadar lüks büyüdü...” (37 Yaş, Uzman).*

Annelerin öfkeli, kızgın ve üzgün yüzlerini daha çok kız çocuklarına göstermeleri; sorumluluk açısından ise erkek çocuklara iltimas geçmeleri katılımcılar tarafından sıklıkla eleştirilmiş ve bu, annelere duyulan kırgınlığın üçüncü boyutunu oluşturmuştur.

Peki Bugün?

Annelerle süren mesafeli ilişki ve kırgınlık duygusu bazı katılımcılarda lise yıllarında bazılarında ise anne olduktan sonra değişmeye başlamıştır. Katılımcıların bir kısmı ise anneleriyle kurdukları mesafeyi sürdürmektedir. Bugün en az bir çocuğu bulunan katılımcıların büyük bir kısmı anneleriyle aynı şehirde ikamet etmektedir. Geleneksel bakış açısına sahip annelerin bir kısmı geçmişte kızlarının yükseköğrenim görmesine karşı olmalarına rağmen bugün çalışmalarını desteklemektedirler. Anneler geleneksel “fedakâr anne” örüntüsünü koruyarak

“çalışan kadın” profiline sahip olan kızlarının çocuk bakımında en büyük yardımcıları olmaktadır. Annelerin desteği çocuk bakımıyla sınırlı kalmamakta; kızlarına yemek yapımı ve ev işlerinde de yardımcı olmaktadır.

Karı-koca arasındaki ilişki biçimi ve eşten beklentiler katılımcılar ve anneler kuşağında birbirinden oldukça farklıdır. Katılımcı kadınlar anne ve babalarından farklı olarak eşleriyle zaman geçirmeyi ilişkilerini sağlıklı şekilde sürdürebilmek için olmazsa olmaz kabul etmektedir. Çocuğun dünyaya gelişinden sonra ise karı-kocanın birbirine zaman ayırabilmesi ancak mesai saatleri dışında üçüncü bir kişinin çocuğa bakmasıyla mümkün hâle gelmektedir. Katılımcıların eşleriyle baş başa yemeğe çıkma, sinemaya gitme gibi ihtiyaç olarak addettikleri faaliyetler, anneler kuşağı için gerekli görülmemektedir. Bu sebeple bu anneler torunlarına zorunlu kabul ettikleri mesai saatlerinde büyük bir özveriyle bakarken kızları ve damatlarının birlikte dışarı çıkmasını sağlamak için çocuklarla ilgilenmeye sıcak bakmamakta; bu tavırlarından dolayı katılımcılar da annelerinden böyle bir talepte bulunmaya çekinmektedirler.

K-17: “Aslında evet, annem var ama kolay bırakabilme konusunda bize o rahatlığı vermiyor. Mesela hani bir durum olsa sinemaya gideceğiz desek bırakamıyoruz, söyleyemiyoruz. Bu ekstraları onlar hissettiriyor, istemiyorlar. Öyle olunca, siz de bırakamıyorsunuz.” (36 Yaş, Eczacı).

Bugün anne olan katılımcıların bir kısmı anneleriyle geçmişe kıyasla daha sağlıklı bir ilişki sürdürdüğünü belirtse de çoğu katılımcı kırgınlık duygusunu aşamamış ve annelerinin yaptığı fedakârlıklar anne-kız arasındaki duygusal mesafeyi kapatmaya yetmemiştir.

SONUÇ

Yükseköğrenim görmüş, çalışan, dindar ve 0-6 yaş en az bir çocuğu bulunan 30’lu yaşlardaki katılımcılar, geleneksel-muhafazakâr ailelerde yetişmişlerdir. Kırsaldan kentlere göç etmiş ikinci kuşak kişilerin kurduğu bu aileler geçiş ailesi niteliği taşımakta, eş seçiminden aile içi ilişkilere kadar pek çok konuda geniş ailenin müdahalesi açık şekilde hissedilmektedir. Katılımcıların anne ve babaları ağırlıklı olarak görücü usulüyle evlenmiş, eğitim, dindarlık ve dünya görüşü açısından farklılık taşıyan bireylerden oluşmuştur. Yetiştikleri aileyi orta sınıf olarak tanımlayan katılımcılar, yetiştikleri döneme dair yapılan çalışmalarla uyumlu bir aile yapısı içerisinde büyümüşlerdir. Bu ailelerde Olson’ın iddia ettiği şekilde eşler arasında ayrılmış evlilik rolleri hâkimdir ve karı-koca farklı otorite alanlarında söz sahibidir. Ancak Çelebi’nin

iddiasına uygun olarak erkek kadına göre üst otorite konumundadır. Az sayıda ailede ise kadınlar kadınsı sayılan ev ve çocuk eğitimi alanları dâhil hiçbir konuda söz hakkına sahip değildir. Babaların çalışma süresi uzundur, zaman zaman ek işler yapılmaktadır. Evdeki iş bölümüne yönelik “*İçeri işler anneme, dışarı işler babama aitt.i*” şeklinde bir tanımlama yapılmış olsa da kadınların ailenin koşullarına göre dönemsel olarak tarla-bahçe işlerinin yanı sıra aile işletme veya atölyelerinde çalıştığı, geniş ailenin işlerine yardım ettiği, çocuk bakımının yanında yaşlı ve hasta bakımını da üstlendikleri anlaşılmaktadır.

Katılımcıların annelerine karşı hissettikleri en yoğun duygu kırgınlıktır. Bu kırgınlığın bir ucunda annelerin yoğun ev işi ve onun uzantısı olarak aile işlerinde çalışmalarından dolayı kendilerine bakım dışında ilgi ve zaman ayırmaması yer almaktadır. Bununla paralel olarak geleneksel normlar sebebiyle annelerin kayınvalide ve eşleriyle yaşadıkları sıkıntıları tek taraflı olarak kızlarına aktardıkları görülmektedir. Kızlar bazen kayınvalideye yöneltilemeyen öfkenin hedefi olurken zaman zaman da duymak istememelerine rağmen karı-koca sorunlarının dinleyicileri olmuşlardır. ‘Dert ortağı’ olgusunun tek taraflı işlenmesi, sadece anneden kızlara sorun aktarımı yapılması, katılımcıların hem psikolojik sağlıklarını olumsuz etkilemiş hem de babalarıyla daha iyi bir ilişki kurmalarının önünü kesmiştir.

Katılımcıların annelerine duyduğu üçüncü kırgınlık alanı ev işine en az dâhil olan veya evde yüksek değer gördüğünü ifade eden katılımcıların dahi ifade ettiği şekilde erkek kardeşlere daha ayrıcalıklı davranıldığı düşüncesidir. Bu ayrıcalık annelerin geleneksel iş bölümünü sürdürmeye yönelik tutumlarının bir yansıması olarak erkek çocuklara hiçbir sorumluluk vermemekten kızlarını erkek kardeşlerine hizmet etmeye zorlamaya kadar değişmektedir. Bu sebeplerle araştırmacının beklentisinin aksine anneliği şefkatli, müşfik, ilgili olarak tanımlayan ve anneleriyle duygusal yakınlık kuran katılımcı sayısı birkaç kişiyi geçmemektedir. Kızların annelerine duyduğu kırgınlığın arkasında annelerin geleneksel toplumsal cinsiyet tutumlarını benimsemesi ve geleneksel cinsiyet rollerinin kadınlara ağır sorumluluklar yüklemesi yatmaktadır.

Bugün kendileri de yetişkin birer kadın ve anne olan katılımcılar, bugünden geçmişe baktıklarında annelerinin ağır sorumluluklar altında kendilerine vakit ayıramamasını bir ölçüde anlayıp haklılaştırmaktadır; ancak bugün annelerinin çocuk bakımı konusunda kendilerine verdiği destek, anne-kız arasında geçmişte açılan duygusal mesafeyi kapatmaya yetmemektedir.

KAYNAKÇA

- Akşit, EE. 2005. *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arat, Z. 1998. *Kemalizm ve Türk Kadını*. içinde 75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler, editör A. B. Hacımiraçoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Badinter, E. 2015. *Kadınlık mı Annelik mi?* 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barbarosoğlu, F. 2011. *Cumhuriyetin Dindar Kadınları*. 2. bs. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Bora, A. 2011. *Kadınların sınıfı*. 4. bsk. İstanbul: İletişim.
- Bott, E. 2004. *Aile İçi Roller ve Toplum Ağı*. Ss. 102-9 içinde *Öncü Sosyologların Kaleminden Sosyoloji*, editör İ. Sezal. Ankara: Eylül Yayınları.
- Canatan, K. 2020. Geleneksel ve modern ailelerde çocuk yetiştirme tutumları. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16):151-65.
- Cinar, EM. 1994. Unskilled urban migrant women and disguised employment: home-working women in Istanbul, Turkey. *World Development*, 22(3):369-80.
- Çelebi, N. 1990. *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*. Konya: Sebat Ofset.
- Çitçi, O. 1982. *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Dinn, AA., Diane S. 2017. Çocuk yetiştirme tutumları ve bağıntılarının kültür içi ve kültürlerarası karşılaştırılması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 32(79):95-114.
- Doğramacı, E. 1993. *Atatürk'ten günümüze sosyal değişimde Türk kadını*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Ferreria, FHG., Gignoux, J.. 2010. *Eğitimde Fırsat Eşitsizliği: Türkiye Örneği*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı.
- Gök, F. 2015. *Türkiye'de Eğitim ve Kadınlar*. içinde *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, editör Ş. Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kadioğlu, A. 1998. *Cinselliğin İnkarı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları*. içinde *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, editör A. B. Hacımiraçoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. 1982. *Türkiye'de Çocuğun Değeri, Kadının Rolü ve Doğurganlığı*. Ss. 73-96 içinde, editör N. A. Unat. İstanbul: Ekin Yayınları.

- Kandiyoti, D. 1982. *Kadınlarda Psiko-Sosyal Değişim: Kuşaklar Arasında Bir Karşılaştırma*. Ss. 269-91 içinde *Türk Toplumunda Kadın*, editör N. A. Unat. Ekin Yayınları.
- Kandiyoti, D. 1988. Bargaining with patriarchy. *Gender and Society*, 2(3):274-90.
- Kandiyoti, D. 1997. *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlik ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kazgan, G. 1982. *Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyoekonomik Statüsü*. Ss. 137-70 içinde *Türk Toplumunda Kadın*, editör N. A. Unat. Ekin Yayınları.
- Kıray, MB. 1982. *Küçük Kasaba Kadınları*. Ss. 341-56 içinde, editör N. A. Unat. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Kongar, E. 1996. *Türkiye Üzerine Araştırmalar, İzmir: Kentsel Ailenin Değişimi, Kayseri: Kent Planlaması İçin Toplumsal Araştırma, Altındağ: Yerleşik Bir Gecekondu Bölgesi*. 2. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kümbetoğlu, B. ty. *Gizli İşçiler: Kadınlar ve Bir Alan Araştırması*. Ss. 230-38 içinde *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, editör S. Çakır ve N. Akgökçe. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Makal, A. 2015. *Türkiye’de Kadın Emeginin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960*. Ss. 35-97 içinde *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emegi*, editör A. Makal ve G. Toksöz. İmge Kitabevi.
- Miller, T. 2010. *Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Olson, EA. 1982. *Duofocal Family Structure and an Alternative Model of Husbands-Wife Relationship*. Ss. 33-71 içinde *Sex Roles, Family & Community in Turkey*, editör Ç. Kağıtçıbaşı ve D. Sunar. Indiana University Turkish Studies 3.
- Özbay, F. 1982. *Türkiye’de Kırsal/ Kentsel Kesimde Eğitimin Kadınlar Üzerine Etkisi*. içinde *Türk Toplumunda Kadın*, editör N. A. Unat. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Özbay, F. 2015. *Kadınların Ev İçi ve Ev Dışı Uğraşlarındaki Değişme*. Ss. 124-30 içinde *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, editör Ş. Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özgen, G. 2021. *Kuşaklararası Annelik Bağlamında Ehil Annelik: Orta Çocukluk Döneminde Çocuğu Olan Annelerin Annelik Süreçleri ve Deneyimleri Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- Şanlı, D., Öztürk, C. 2015. Anne babaların çocuk yetiştirme tutumları ve tutumlar üzerine kültürün etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(4):240-46.
- Taşkıran, T. 1973. *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları*. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı.
- Tekeli, Ş. 1992. Europe, european feminism, and women in Turkey. *Women's Studies International Forum*, 15(1):139-43. doi: 10.1016/0277-5395(92)90047-Y.
- Tuğrul, YG. 2018. Dindar kadınların annelik algısı: reşel blog ve müslüman anneler blogunun karşılaştırmalı analizi. *Fe Dergi*, 10(2):70-84.
- Turgut, Ö., Koca, S. 2019. Ebeveynlerin Anne-Babalık Stillerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi*, 2(2):60-71.
- White, JB. 2015. *Para ile Akraba*. 3. bs. İletişim Yayınları.
- Yasa, İ. 1991. *Gecekondu Ailesi*. Ss. 142-48 içinde *Aile Yazıları I: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, editör B. Dikeçligil ve A. Çiğdem. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

HALİDE EDİB ADIVAR'IN ROMANLARINDA ANNE-KIZ İLİŞKİSİ

*H. Harika DURGUN

ÖZET

Edebiyat-biyografi ilişkisi yani edebi eserin, yazarın hayatıyla ilişkilendirilerek değerlendirilmesi edebiyat araştırmalarında kullanılan bir yöntemdir. Biyografik bilgiler, yazarın eserindeki birçok imaya, olaya açıklık getirebilir. Ancak eserin, biyografik açıdan yorumlanması dikkatli bir araştırma gerektirir. Çünkü sanat eseri biyografik olarak bilinen unsurları içerdiği zaman bile, bu unsurlar eserde öylesine yeni bir düzen içinde dönüşüme uğrar ki özel şahsi anlamını kaybederek eserin tamamlayıcı bir parçası haline gelebilir. Bu bakımdan Halide Edib Adıvar'ın eserlerinde “anne-kız ilişkisi”ni değerlendirirken yazarın hayatı ve hatıralarıyla birlikte yazıları, romanların yazıldığı dönemdeki sosyo-kültürel ilişkiler de dikkate alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Annelik, kız çocuğu, Halide Edib Adıvar, anne-kız ilişkileri

GİRİŞ

Çok küçük yaşta annesi Bedrifem Hanımı kaybeden Halide Edib'in ona dair hatırladığı şey “solgun, zayıf bir yüz, hasta yanaklara gölge veren uzun ipek kirpikler ve aralarında ışıldayan büyük siyah gözler” ile “kımıldandıkça yılan tesiri yapan iki uzun siyah saç örgüsü”dür (Adıvar, 2014). Hatıralarında, babası Mehmet Edib Bey'in bu kadar net tasviri olmayıp onu kişilik ve karakter özellikleriyle anlatmıştır. Ceyb-i Hümayun Dairesi'nde görevli, çok eşliliğe taraftar, kızının İngiliz terbiyesiyle yetişmesine özen gösteren ve beslenmesi, giyimi, eğitimi hemen her şeyiyle meşgul olan bir babadır. Halide Edib'in çocukluk yılları ‘Haminne’ dediği Mevlevi anneannesinin Müslüman-Osmanlı yaşantısıyla babasının Batı terbiyesi arasında geçse de ilerleyen yıllarda eserlerinde bu iki farklı kültürü sentezleyerek özümlediği görülür.¹

Halide Edib Adıvar'ın, John Abbot'tan yaptığı *Mader* tercümesi, kendi seçiminden ziyade mürebbiyesinin etkisiyledir (Erginün, 2007). Fakat kitabın önsözünde çocuğa ilk terbiyeyi, ilk eğitimi verecek kişinin anne olduğunu, bu terbiyeden mahrum büyüyen çocuğun topluma zarar vereceğini dile getirmesi konumuz açısından önemlidir.² Sosyal, siyasi içerikli ilk yazılarından itibaren eğitim ve öğretim meseleleri üzerinde duran Halide Edib, özellikle kadınların eğitimine,

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İnci Enginün, *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1995.

² Halide binti Edib, “İfade-i Mahsus”, *Mader*, Karabet Matbaası, Dersaadet, 1314, s. 8. Halide Edib hatıralarında bu eserin kendisinden ziyade düzeltmelerini yapan, adeta eseri yeni baştan yazan Mahmud Esat Efendi'ye ait olduğunu belirtir. *Mor Salkımlı Ev*, s. 143.

toplum hayatına katılmasına ve “annelik” vasfına dair tespitlerde ve tekliflerde bulunmuştur. “Kaç nasiye vardır çıkacak pâk u dirahşan”(Salih, 2019) başlıklı ilk yazısında memleketteki kadınların bir anne, bir eş, bir evlat olarak çektiği sıkıntıları dile getirdikten sonra II. Meşrutiyet’le birlikte annelerin artık “millete, memlekete hizmet edecek”, “Kanun-ı Esasi’yi, hürriyeti bilen”, “kolları kuvvetli, yürekleri pek, alınları beyaz” çocuklar yetiştireceğini belirtir.³ Özellikle kız çocuklarına “yarım yamalak yazı yazacak, Beyoğlu caddelerinde İngilizce, Almanca konuşacak” bir “süs tahsili”nden ziyade ciddi bir eğitim ve sıkı bir terbiye veren okulların açılması taraftarıdır. Nasıl ki “erkekler bu milleti adam edecek”se kadınlar da “erkekleri adam edecek”tir.⁴ Halide Edib yine kadınların, erkekler kadar her şeyi öğrenmeye ihtiyacı olduğunu bilhassa “efkâr-ı batıladan ari, dürüst muhakemeli çocuklar yetiştirmek için” bunun gerekliliğini açıklar (Salih, 1324). Görüldüğü üzere Halide Edib, kadınların eğitilmiş, bilinçli bir “anne” olarak memleketine hizmet eden, milli değerlere ve kültüre önem veren çocuklar yetiştirmesi üzerinde durur.⁵ Aslında onun hemen bütün eserlerinde çocuğun, kadının ve toplumun eğitilmesi temel bir mesele olup özellikle çocuklar, “terbiye meselesine bağlı olarak veya olmayarak” önemli yer tutar.⁶ Konuya anne-kız ilişkisi açısından baktığımızda pek çok kadın roman kişinin annesiz yetiştiğini görürüz.

Eserlerinde anneleri küçük yaşta vefat eden kadın roman kişileri baba, hala, teyze tarafından büyütülmüştür: Selma (*Heyula*), Seviye (*Seviye Talip*), Handan (*Handan*), Samiye/Kaya (*Yeni Turan*), Kâmuran (*Son Eseri*), Aliye (*Vurun Kahpeye*), Zeyno (*Kalp Ağrısı*), Nermin (*Akile Hanım Sokağı*), Mediha (*Çaresaz*). Halide Edib’in ilk telif romanı olan *Heyula* (1909)’nın başkışısı Selma -ailesi hakkında ayrıntılı bilgi verilmese de- teyzesinin yanında Batı

³ *Seviye Talip* romanında Macide de oğlu Hikmet’e “Doğru bildiğin şeyler için, hak için, vatan için daima ölmeye hazır olacaksın.” gibi birtakım telkinlerde bulunur. Halide Edib Adivar, *Seviye Talip*, Can Yayınları İstanbul, 2020, s. 155.

⁴ Halide Salih, “Beşiği sallayan el dünyaya hükmeder”, *Tanin*, nr. 6, 6 Ağustos 1908. *Halide Edib Adivar*, (Haz. A. Emel Kefeli), s. 271-274.

⁵ Halide Edib bunun ilk örneğini *Raik’in Annesi* (1909)’nde verir. Romanda kahraman-anlatıcı Siret’in gözünden çocuğunu mürebbiyenin verdiği terbiyeyle yetiştiren bir alafranga anne ile Raik’in annesi Refika mukayese edilir. Doğu ve Batı kültürünü şahsında birleştiren Refika, annelik görevini yerine getirirken yerli ve milli olmaya özen göstermiştir.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. İnci Enginün, “Halide Edib Adivar’ın Eserlerinde Çocuklar”, *Halide Edib Adivar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019, s. 96-108. Kelime Erdal da ilgili çalışmada Halide Edib’in eğitim faaliyetleri içinde bulunmasından yola çıkarak hatıralarında, yazılarında ve edebi eserlerinde “eğitim” konusunu etraflı bir şekilde incelemiştir. Özellikle Halide Edib’in yazılarında ele aldığı kadın eğitimi, çocuk eğitimi, okullar, eğitim sistemi, öğretmenler konularını, hatıraları ve romanlarıyla desteklemiştir. Bkz. Kelime Erdal, *Halide Edib Adivar ve Eğitim*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 2008.

kültürüyle yetişmiş, tiyatro ve Batı müziğine ilgisi olan biridir.⁷ *Vurun Kahpeye* romanındaki İstanbullu idealist öğretmen Aliye'nin ise annesi veremden ölmüş, babasının izi savaşta kaybedilmiş, çocukluğu Darülmüallimat'ta geçmiş bir kızıdır (Adivar, 2020). *Akile Hanım Sokağı*'ndaki Nermin de küçük yaşta annesini kaybettiği ve babası da bir süre sonra şehit olduğundan teyzesi ve eniştesi tarafından sahiplenilmiş, itinayla yetiştirilmiştir. İngilizce ve Fransızca'yı küçük yaşta öğrenmiş, sefir eniştesinin tayini sebebiyle on yaşında Washington'a gitmiştir (Adivar, 2021). *Yol Palas Cinayeti*'ndeki Nadire (Akkız) ile *Sevda Sokağı Komedyası*'ndaki Emine (Numune) ise annelerini küçük yaşta kaybettikten sonra evlatlık olarak verilmiştir. *Akile Hanım Sokağı*'ndaki Gülbeyaz'ın durumu biraz farklıdır. Gülbeyaz, emekli büyükelçi Samim Akyürek ile evin hizmetçisi Güzide'nin kızıdır. Samim Bey, eşinden; Güzide de kızından bunu saklar. Güzide, Gülbeyaz'ı bir ailenin yanına yerleştirerek Samim Beyin maddi desteğiyle onun ihtiyaçlarını karşılar ve onu sık sık ziyaret eder. Kendini bir 'teyze' olarak tanıtan Güzide, Gülbeyaz'ın anne-babasıyla ilgili sorularını cevapsız bırakır. Gülbeyaz da anne-babasının kim olduğunu bilmediği için sevdiği Doktor Feyzi'yle evlenmek istemez. Gülbeyaz doktor olup kendisini muayeneye gelinceye kadar, Samim Bey onu hiç görmemiştir. Neticede eşine durumu açıklayan Samim Bey, Gülbeyaz'ı nüfusuna alır ve ona, annesinin yıllar önce öldüğünü, bakımını Güzide'ye emanet ettiğini söyler. Güzide de kızının mutluluğu için bir fedakârlık yaparak intihar eder:⁸ “Üzülme Hanım, ben nasıl olsa bu evden çıkacağım. Sakın kıza anası ben olduğumu söylemeyin. Bir hizmetçi kızı olduğumu söylerseniz ölür de o büyük aileden genç doktorla evlenmez. O, öyle kibirli bir yumurcak ki...”

Halide Edib'in bazı romanlarında sosyo-kültürel şartların değişmesine paralel olarak anneler ile kızlar arasında çatışma yaşandığı görülür. *Seviye Talip* (1910) romanındaki Macide ile annesi buna bir örnektir. Macide'nin annesi, aynı zamanda eşi Fahir'in de halasıdır. Fahir'e göre halası/kayınvalidesi “duvarlar arkasında bütün dünyevi alakaları kocalarına münhasır olan, kocaların halet-i ruhiyelerine yabancı kalan”⁹ kadınlardandır.¹⁰ Buna bağlı olarak kızını da

⁷ Halide Edib Adivar, *Heyula*, (Çevirimi yazı ve yayına haz. Fatih Altuğ – Meryem Gülteki Ayluçtarhan), Can Yayınları, İstanbul, 2019, s. 11, 24, 45-46. Romanda Selma'nın eşi Haşim'in, onu babasından istediğini ifade etmesi dışında bir bilgi yoktur. *Heyula*, s. 22.

⁸ *Akile Hanım Sokağı*, s. 152.

⁹ *Seviye Talip*, s. 16.

¹⁰ “Kadınların kapatılması, yalnızca Müslüman kadınların sağlığının ve sağlıklı varoluşunun bozulmasını değil, çocukların ve tüm toplumun yozlaşmasına neden olmuştur; çünkü kadınlar, erkeklerin malı olmuşlar ve toplumun yararı için değil, erkeklerin eğlence ve zevki için yaşar olmuşlardır. Halide Edib, kadınların ulusun ilerlemesi için yararlı ve işlev sahibi sosyal varlıklara dönüşmesi gerektiğini savunur. (...) Müslüman-Türk kadını, ‘harem

mutaassıp, geleneksel bir terbiye içinde yetiştirmiştir. Fahir, evlendikten bir süre sonra İngiltere'ye felsefe eğitimi için gider. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle ülkesine döndüğünde eşi Macide'ye "hürriyetin memleket için ne demek olduğundan, kadınlara düşen yeni görev ve sorumluluklardan" bahsederek ona bir 'şahsiyet' kazandırmak ister. Ancak Macide, Fahir'in anlattıkları karşısında "Peki, senin dediğini kabul edeyim ama bu gidişle korkuyorum ki çocukluğumdan beri inandığım şeylere muhalif şeylere de beni inandıracaksın." diyerek endişesini, tereddüdünü dile getirir. Annesi ise bütün bunların karşısındadır. "Hürriyetten kadınlara ne, erkekler düşünsün." diyecek kadar muhafazakâr ve geleneklere bağlıdır. Özellikle Fahir'in çocukluk arkadaşı Numan ve karısının eve gelmesi ve Macide'yle birlikte onları ağırlamaları, annenin tepkisine neden olur:¹¹

O gece de sofrada kıyamet koptu. Niçin, efendim, Numan'la bu kadar kardeşlik ediyormuşuz, neden karılarımızı birbirimizden kaçırmıyormuşuz? Nihayet coşmuştu; kendini kaybederek haykırdı:

"Sen bir mösyö oldunsa ben kızımı madam yapamam!"

Fahir'in alafranga tavrı, evde ve evliliğinde bir kırılmaya neden olur. Macide, yaşantılarındaki değişiklik karşısında annesi ile eşi arasında kaldığını itiraf eder. Bilhassa annesinin, çocukluğundan beri her dediğini kabul etmekten hatta bazen saçma bulduğu şeylere bile karşı çıkamamaktan mustarıptır. Bu hususta ne annesini gücendirmek ne de Fahir'in sevgisini kaybetmek ister. Fahir anlayışlı, makul bir tavır takınarak Batılılaşmanın taklitle değil, "bütün manasıyla ırkın temayülâtına sadık" kalınarak olacağını, bu konuda annesine karşı "hürmetkâr fakat metin olmasını" ister ve Macide'yi yavaş yavaş annesinin olumsuz tesirinden kurtarır.¹² Macide'nin kişiliğinde, Türk kültürüyle Batı kültürünü birleştirmesine imkân verir. Macide daha sonra oğlu Hikmet'e de insanlık için "mert, dindar, doğru, âlicenap ve cesur" olmasını tavsiye eder. Bu telkinler adeta Halide Edib'in kadın eğitime, anneliğe dair yazılarındaki görüşlerin tatbikidir.

Zeyno'nun Oğlu (1928) romanında ise büyükanne, gelin ve torun arasındaki üç neslin hayat ve yenilik hakkındaki görüşleriyle karşılaşırız. Yarbay Mazlum Bey'in süslü, modaya uygun giyinen, "asrî" karısı Mesture Hanım ile "annesinin maddi manevi tamamıyla zıddı görünen",

kadını'nın temsil ettiği kısıtlanmış kadınlık durumundan kurtarmak istemiştir." Ayşe Durakbaşı, *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 200-201.

¹¹ *Seviye Talip*, s. 42.

¹² "Macide'nin annesi sağlam Türk kadınının ilk örneğidir. Daha sonraki romanlarında yazar, bu tipe saygı duyar: Akile Hanım, Emine.", İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, s. 120.

üniversiteli, aydın kızı Mazlume arasındaki çatışma dikkate değerdir. Annesinden hiç hoşlanmayan ve onunla herkesin önünde alay eden bu genç kız tipi, Halide Edib'in daha önceki romanlarındaki genç kızlara hiç benzemez.¹³ Mesture Hanım, kızının alaycı ve oldukça saygısız sözlerine asrılık icabı ses çıkarmadan katlanır. “Yeni dansları eski kabakçı Araplarının oyunu kadar bile güzel” bulmayan, “gramofonda ‘fokstrot’ çalarken saksafonu fena çalınmış zurnaya” benzeten büyükannesinin¹⁴ görüşlerini kabul eden Mazlume, üniversitede artık zeybek danslarını tercih ettiklerini belirtir. Mesture Hanım “büyükannesinin dizinden ayrılmayan” kızını, “köhne, örümcekli düşüncelerden” uzaklaştırıp tamamıyla asri yapamadığı için hayıflanır. Amacı, Mazlume'yi bir sefaret kâtibiyile evlendirerek bu vesileyle Avrupa'ya gidebilmektir. Bu sebeple Mazlum Beyin onları Diyarbakır'a çağırması, Mesture Hanımı niyetinden uzaklaştırır. Diyarbakır'a gitmek istemez. Fakat Mazlume, annesiyle aynı fikirde değildir, onun “yapmacık hayat”ından bıktığı için bu seyahati bir kurtuluş olarak görür. Mesture Hanım, Şişli'deki eğlenceleri bıraktığına üzülse de etrafa, kendini “Diyarbakır'a medeniyet götüren bir kadın” gibi gösterir.¹⁵

Gider gitmez bir defa “köhne ve örümcekli” düşünceleri kaldıracak, kendi etrafında kadınlı erkekli asri bir cemiyet toplayacak, çaylar verecek, briç ve poker oynatacak, dansı moda haline sokacak, Diyarbakır'da yeni hayatın bir çeşit kraliçesi olacaktı. Giderken gramofon götürüyordu. Fakat kuracağı sosyete başarı

¹³ İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, s. 259. Romanda Doktor Asım bu yeni genç kız tipini şöyle izah eder: “Şimdi şehirli Türk kıızı hep böyle ince yüzlü, narin yapılı, sinirliydi. Çoğunun gözleri derin ve yeşil, tavırları atılgan, konuşmaları uyanık ve bazen alaycı idi. Kıyafetleri zarif ve basit, düşünceleri azıcık mübalağaya, mizaçları heyecana, hülyaya eğilimli olmakla beraber zamanlarının genç erkeğinden daha fazla özgür, daha az ukala ve çekici bir surette şımarık ve hususi idiler. Yeni Türkiye'de en ileri açık düşünceli öge bu genç kıızlarsa, aynı kıızlar memleketin en ulusal, en gerçek örnekleri gibi görünüyorlardı.”, Halide Edib Adivar, *Zeyno'nun Oğlu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 25.

¹⁴ Halide Edib'in Haminne'sinden izler taşır: “haminne de tabii benimle beraberdi. Fakat onunla temas biraz azalmıştı. Gündüzleri ders veya konferans veyahut da kulüp (Teali-i Nisvan Cemiyeti) ekseri vaktimi alıyor, evde olduğum günlerde de birçok dost veya arkadaş geliyordu. Bu yeni dünya gençlerini, bilhassa kadınlarını fena halde yadırgıyordu. Giyinişleri, tavırları, bütün hareketleri Haminne'nin zevkine, insan münasebetlerine dair kanaatlerine hiç uymuyordu. Haminne'nin içinde adeta bu acayip yeni dünyaya istiskale uğramış, fazla oturmuş bir misafir hissi hâsıl olmuştu. Bu, kollarını sallayarak yürüyen, erkeklerle konuşan ve arkadaşlık eden, ellerinden sigara düşmeyen kadınlar, hep ona yabancı geliyordu.”, *Mor Salkımlı Ev*, s. 239-240.

¹⁵ *Zeyno'nun Oğlu*, s. 37. Yazar, Mesture Hanım vasıtasıyla bir taraftan “pudralı, manikürlü” genç erkeklerin peşinde koşan kadınları kınarken diğer taraftan ulusal kurtuluş hareketine kayıtsız kalan bu alafranga çevrenin, Anadolu'yu sahiplenmesini eleştirir: “Ya sen ne düşünüyorsun küçük hanım? Eğlendiğin bu asrılık sayesinde bir genç erkek kadar serbest olmadın mı? Mazlume güldü: Gerçekten, medeniyet nimetlerinin gençlere bu faydası oldu ama, daha çok, bundan büyükler istifade ediyor. Bu balolar, tadanslarda en çok bizim anneler eğleniyor, flört yapıyor ve dans ediyorlar. Hele Şişli gençleri hep onların tekelinde. Artık Doktor, Allah için söyle, bir tarafı inmel, yanakları sarkık, bir gözkapağı düşük diplomat eskilerinden başka bize kimse kalmazsa nasıl biz asrilikten hoşlanalım?”, s. 24.; “İstanbul o günlerde henüz formları sökülmüş iktidar sandalyesini kaybetmiş, cezasının ne olacağı belli olmayan suçlu ve bir kenara bırakılmış bir insan gibi Anadolu'nun gözüne girmek, Anadolu'ya yaranmak için hiçbir şeyden çekinmiyordu.”, s. 37.

gösterirse, İstanbul'dan bir cazbant getirteceklerdi. Belki büyüklerden biri Diyarbakır'a gelirse onun şerefine bir balo ile başlayarak, balo gibi uygarlığın en yüksek nimetini de Diyarbakır'a tattıracaktı.

Büyükanne, gelininin, Diyarbakır'a gramofon götürmesini alaya alır: “Demek evladım sen çalacaksın, Kürtler oynayacak!” Büyükanne'nin, kendisiyle eğlenmesine sinirlenen Mesture Hanım, onu “örümcek kafalı”, “gerici sınıfa mensup” olmakla suçlayarak azarlar. “Cadı, beni nihayet çingene bile yaptı” diyerek Mazlum Beye “yobaz anasını” şikâyet eder. Onun asrileşme hastalığı, Diyarbakır'da sosyete kurma çabaları karargâh subaylarından memur hanımlarına kadar alay konusu olur. Özellikle düzenlediği kostümlü dans gecesinde Mesture Hanım'ın Kleopatra kıyafetine karşılık Mazlume, dikkat çekmeyecek bir erkek kıyafeti tercih ettiğini, annesini aşağılayarak söyler.¹⁶ “Sizin bu haliniz bana mağara kadınlarını, yavru devirlerinde dişi hayvanları hatırlatıyor, dişi olmadan kadın olmak kabil olamayacağını düşünüyor ve cinsiyetimden utanıyorum.” Romanın sonunda Mazlume, kendisi gibi medenileşmeyi farklı algılayan ve oldukça fakir Doktor Saffet'le evlenerek annesini hayal kırıklığına uğratır.

Halide Edib, *Zeyno'nun Oğlu* romanında, 1920'li yıllarda İstanbul/Şişli'deki alafranga muhitin nasıl yozlaştığını Mesture Hanım'ın şahsında göstermiştir. Halide Edib, çağdaşları Yakup Kadri, Peyami Safa gibi, bu roman kişisini bir alafranga haine dönüştürmemiştir. Bunda Doktor Asım'a göre Mesture Hanım'ın “çok iyi yürekli bir kadın” olmasının yanı sıra “anne” olmasının da bir etkisi vardır, diyebiliriz.¹⁷ Mazlume, annesinin medenileşme adına yaptığı “ikiyüzlü, yapmacık, gösteriş meraklısı” hal ve hareketleriyle herkesin içinde alay etmekten çekinmez. Romanın başkışisi Zeyno'ya göre bu durum, büyüklere “saygısız, küçümser” bir tavır almak değil, bilakis onların kendilerini gülünç duruma düşürdüğünü ortaya koymaktır. Ancak Mazlume, milli değerlere sahip çıkan büyükannesine hürmetkâr bir tavır takınır. Halide Edib, Ziya Gökalp'ın üzerinde durduğu “Türk kültürünü, milli kültürümüzü ortaya çıkarmak diğer taraftan Batı medeniyetini tam ve canlı bir surette milli kültüre aşlamak” fikrini Mazlume'nin şahsında geliştirerek yeni bir genç nesil yaratmıştır.¹⁸

Sinekli Bakkal (1936) romanında Rabia ile annesi Emine arasındaki çatışma daha farklıdır. Emine, babası imam İlhami Efendinin katı dini terbiyesiyle büyümüş, insani değerlerden yoksun,

¹⁶ *Zeyno'nun Oğlu*, s. 249.

¹⁷ “Halide Edib'e göre kadınların düşebileceği en küçük düşürücü durum, toplumsal asalaklara dönüşmeleri idi. Bu, ona göre aynı zamanda en büyük toplumsal tehlikeydi; çünkü toplumun yarısının, özellikle annelerin asalağa dönüşmesi, toplumun yozlaşması anlamına gelir.”, *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, s. 199.

¹⁸ Ziya Gökalp, Halide Edib'e tesir edenlerin başında gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İnci Enginün, “Halide Edib Adıvar ve Ziya Gökalp”, *Halide Edib Adıvar*, s. 41-52.

kindar, titiz, “suratsız” biridir. Kızı Rabia’nın, kendi gibi birtakım yasaklara maruz kalarak, korkutucu cennet-cehennem hikâyelerini dinleyerek yetişmesine karışmaz. Rabia, dedesinin dini emirlerine karşı çıkarak bir bez bebek diker ve saklar. Bunu fark eden annesi ona müsamahalı yaklaşmayarak Rabia’yı dedesiyle karşı karşıya getirir. Ona bebeğinin çamaşır kazanının altında yanmasını izlettirir. Buna bağlı olarak Rabia da “yüzünü, tavrını ve sesini, muhitinin gülmeyen, eğlenmeyen sıkıntılı ifadesine” uydurur, ketum ve sessiz bir tavır alır. Kızının, sesinin güzelliğini ve ezber yeteneğini fark eden Emine, dedesinin onu hafız olarak yetiştirmesini kabul eder. Rabia on bir yaşında İstanbul’un “en küçük, fakat lâtif üsluplu ve en yanık sesli hafızı” olarak tanınır. Bu başarı, hayatında bir dönüm noktası olur, evin dışındaki hayatı ve insanları tanır. Annesinin azarlamaları, hakaretleri çoğaldıkça Rabia’nın annesine olan nefreti de artar. Sürgünden dönen babası Tevfik’le beraber yaşamayı tercih ederek Emine’nin huzursuzluğunu, kinini körükler. Özellikle kulağına gelen Tevfik ile Çingene Pembenin yakınlığı onun kıskançlığını artırır; onu “daha aksi, daha titiz” yapar ve ölüme sürükler. Tevfik, Rabia’yı zorla hasta annesinin elini öpmeğe gönderir. Fakat Emine, “mor, mavi, eski yara ağız”ını açarak “eski günlere rahmet okutacak bir gılgizle Rabia’nın başına lanet yağmuru” yağdırır. Bu, Rabia’nın, annesini son görüşü olur, cenazesine gitmez.

Rabia ile annesi arasındaki ihtilafa sebep taassuptur. Emine “kalbi kuru, kafası dar, dili zehir” bir kadındır. Gerçek bir eğitim almamıştır. Halbuki Halide Edib’in yazılarında vurguladığı husus kadınların/annelerin eğitilmiş, bilinçli olmasıdır. Bunun yanı sıra Emine ile Rabia, kişilik özellikleri bakımından da birbirine benzemez. Rabia’nın da tabiatında kendisini üzenleri affetmeyen bir ‘kuruluk’, inatçılık gibi annesinden gelen irsî özellikler bulunur. Ancak babası gibi insanlara, hayata bağlı, sevmeyi bilen, hoşgörülü ve vicdanlıdır. Onun, annesinden uzaklaşmasının en önemli sebebi sevgiden, ilgiden, insani değerlerden uzak, korku üzerine kurulu bir terbiyeyle büyümüş olmasıdır. Özellikle kabuslarında Emine’yi görmesi, onu en çok korkutan rüyadır.¹⁹

Bir hortlak görmüş gibi kalbi gümbür gümbür atıyor. Ne kadar çirkin bir rüyaydı. Her zaman Rabia’nın gözleri anasının ağzına bakıyor, tüyleri ürperiyor. Yüzün bir tarafından öbür tarafına uzanan kısık, mor dudaklar. Bir tek, yeni kapanmış bıçak yarası gibi. Bazen bu ağız açılıyor, Rabia daha çok korkuyor. Ağzın tavanı da, içinden çıkarılan ve Rabia ile eğlenen dil de bir timsah dili gibi paslı, beyaz.

¹⁹ Halide Edib Adivar, *Sinekli Bakkal*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 303.

Anne ve dedesinin ölümünden sonra doğduğu eve giden Rabia, annesiyle yattığı odada bir beşik görünce “bir türlü Emine’yi beşik sallarken, ninni söylerken tahayyül” edemez. Hâlbuki Rabia’ya göre babası “kuru bir çöl zannettiği hayatta gördüğü ilk vaha, tatmin edilmemiş emellerini şahsında toplayan biricik insan”dır. “Mahrum olduğu ana şefkatini, beraber oynamak istediği muhayyel arkadaşın tuhafliklarını onda bulmuş”tur.²⁰

Halide Edib Adivar, bazı romanlarında “annesine benzemek istemeyen, bundan korkan” kadın roman kişileri de kurgulamıştır. “Emile Zola’nın ruhuna” ithaf ettiği *Mev’ud Hüküm* (1917)’de Sara’yı fizyolojik bünyesi, içinde bulunduğu çevre ve mizaç özelliğini dikkate alarak natüralist bir anlayışla kişileştirmiştir. Sara’nın, kızı Atife’yle olan ilişkisi mesafelidir. Kendisi mutsuz bir çocukluk geçirmiştir. Annesi, babasının ikinci hanımı olduğundan ilk hanımın zulmüne, eziyetine maruz kalarak çıldırması ve akıl hastanesine yatırılmıştır. Sara da ailenin itirazına rağmen “yakışıklı ve çapkın” Sururi’yle evlenerek “yalnız ve bedbaht hayatın” içinde yıpranır. Mizaç itibarıyla asabi, titiz, inatçı olan Sara’nın, bir süre sonra eşi Sururi’den aldığı frengi hastalığıyla huzursuzluğu artar. Bir taraftan annesinin “cinneti”, ona benzemek kaygısı diğer taraftan “kanındaki iğrenç zehirle insanlar arasına çıkamama” düşüncesi Sara’yı “isterik” bir kadın yapar. İçinde bulunduğu durumdan utandığı ve iğrendiği için kızı Atife’yi yanına yaklaştırmak istemez.²¹

Çocuğun temiz, sevgili yüzünü uzaktan gören hasta Sara, ona atılmak arzusuyla yanarken kendinin çocuğuna dokunamayacak kerih bir tehlike olduğunu hissetmiş ve bu onu birdenbire çıldırtmıştı. Kendisine doğru kolları açık koşan Atife’ye, uçurumdan men eder gibi medit ve acı bir çığlıkla haykırdı. Sinir hastalıkları uzmanı Doktor Kasım Şinasi, Atife’yi ilk gördüğünde kızın mutsuzluğunu, annesiyle ilişkilerindeki sıkıntıyı hissetmiş ve teşhisini koymuştur: “Âteşin, anut, rakik fakat oldukça sinirli, muvazenesiz ve hasta bir kadının çocuğu.” Netice itibarıyla Sara’nın sinir buhranları, kızıyla arasına mesafe koymasına sebep olmuş ve Sara ile Sururi’nin hastalığı, çiftin evlilikteki problemleri Atife’yi, Kasım Şinasi’ye yaklaştırmıştır. Halbuki Sara, tedaviye muhtaç bir kadındır ve kızını kendisinden uzaklaştırarak ona yanlış bir terbiye uygulamaktadır.

Halide Edib, *Döner Ayna* (1954) romanında köyde “piç” olarak horlanan Hanife’nin, annesinin kötü kaderini yaşamamak için verdiği mücadeleyi anlatır. Hanife, annesinden hiç sevgi görmemiş hep dışlanmıştır. En büyük korkusu da annesi gibi “kahpe” olmaktır. Namuslu bir hayat için

²⁰ Sinekli Bakkal, s. 114.

²¹ Halide Edib Adivar, *Mevut Hüküm*, (Çevrimyazı ve Yay. Haz. Fatih Altuğ), Can Yayınları, İstanbul, 2021, s. 63.

annesinin çektiği sıkıntıya maruz kalmamak için uğraşır.²² “Hanife’nin (...) hiçbir delikanlıya o zamana kadar fingirdememesi, tek gözle olsa dahi yaşıt erkekleri sevda oyunlarına davet etmemesi sırf piç olmasından ileri geliyordu. Kelimeyle ifade edememekle beraber, cinsî namusu bir ölüm dirim meselesi yapması, anasının hafızasında bıraktığı acı izlerden ileri geliyordu.”

Hatıralarında “yazarken ve konuşurken çok zaman kendimden açık olarak bahsederim” diyen Halide Edib’in²³ , romanlarındaki kız çocuklarını kişileştirirken onlara, hem kendinden hem de fikirlerinden bir şeyler kattığını görürüz. Romanlarında ya annenin erken yaşta vefat etmesi ya da anneyle kızı arasında mizaç, nesil farkı ya da taassup anne-kız arasındaki diyalogu olumsuz etkilemiştir. Annesiz büyüyen kızlar/kadınlar, ayakları üzerinde duran, güçlü, eğitilmiş, kültürlü kişilerdir. Anneleriyle çatışma yaşayan kızlar da kendi kabiliyetlerinin farkına vararak bunu ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. *Seviye Talip*’te Macide’nin annesi, *Zeyno’nun Oğlu*’nda Mesture Hanım, *Sinekli Bakkal*’da Emine doğru bir eğitim almadıkları için yanlış inanç ve değerlerin etkisinde kaldıklarından kızlarıyla problem yaşamışlardır. Bunun yanı sıra Haminne’nin görüşlerini paylaşan büyükanneler de romanlarda mevcuttur. Sonuç olarak kızların/kadınların anneleriyle ilişkilerinde Halide Edib Adivar’ın şahsi hayatının etkisi vardır, diyebiliriz.

KAYNAKÇA

Adivar, HE. 1973. *Zeyno’nun Oğlu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 25.

Adivar, HE. 2003. *Sinekli Bakkal*, Özgür Yayınları, İstanbul, s. 303.

Adivar, HE. 2014. *Mor Salkımlı Ev*, Can Yayınları, İstanbul, s. 20.

Adivar, HE. 2019. *Heyula*, (Çevirimyazı ve yayına haz. Fatih Altuğ – Meryem Gülteki Ayluçtarhan), Can Yayınları, İstanbul, s. 11, 24, 45-46.

Adivar, HE. 2020. *Döner Ayna*, Can Yayınları, İstanbul, s. 83.

Adivar, HE. 2020. *Seviye Talip*, Can Yayınları, İstanbul, s. 155.

Adivar, HE. 2020. *Vurun Kahpeye*, Can Yayınları, İstanbul, s. 21-22.

Adivar, HE. 2021. *Akile Hanım Sokağı*, Can Yayınları, İstanbul, s. 23-25.

Adivar, HE. 2021. *Mevut Hüküm*, (Çevrimyazı ve Yay. Haz. Fatih Altuğ), Can Yayınları, İstanbul, s. 63.

Durakbaşı, A. 2014. *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 200-201.

²² Halide Edib Adivar, *Döner Ayna*, Can Yayınları, İstanbul, 2020, s. 83.

²³ *Mor Salkımlı Ev*, s. 52.

- binti Edib, H. 1314. İfade-i Mahsus", *Mader*, Dersaadet, Karabet Matbaası, s. 8.
- Enginün, İ. 2007. *Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. Dergah Yayınları, İstanbul.
- Kefeli AE. 2019. *Halide Edip Adivar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 267-269.
- Salih, H. 1324. Mehasin'i Okuyan Kardeşlerime, *Mehasin*, nr., s. 418-421.
- Wellek-Austin Warren, R. 2011. *Edebiyat Teorisi*, (Çev. Ö. Faruk Huyugüzel), Dergâh Yayınları, İstanbul, s.88.

E-ISBN:978-605-338-381-9

